

Dr. Muhammed Köse
Kayseri Şehri

1830–1860

idari, demografik,
sosyal ve iktisadi yapısı

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 143
Kayseri Şehri (1830-1860)
Dr. Muhammed Köse

Bu kitap KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'nin bir kültür hizmetidir.
Eserin tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler izin alınmadan kullanılamaz.

Birinci Baskı: Mayıs 2018
ISBN: 978-605-9117-26-5

Yayın Koordinatörü : Salih Özgöncü
Yayın Yürütme Kurulu : Erkan Küp
: Mustafa Erdoğan
: Maide Güzeloğlu

Tasarım: www.bilgegrafik.com
Kapak: Ali Saraçoğlu

Baskı ve Cilt: Orka Matbaacılık, İncecik Mah. Çırağan Sk.
No: 4 Melikgazi / KAYSERİ / info@orkamatbaa.com
T.: +90 352 322 17 00

Adres: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
T.: +90 352 220 70 90

Dr. Muhammed Köse

Kayseri Şehri

1830–1860

idari, demografik,
sosyal ve iktisadi yapısı

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

T A R İ H D İ Z İ S İ

Rahmetli amcam **Ali Köse**'nin
aziz hatırasına...

Muhammed Köse, 1982 yılında Bingöl/Genç Yeniçevre köyünde dünyaya geldi. İlkokulu Yeniçevre köyünde ortaokul ve lise öğrenimini Bingöl merkezde tamamladıktan sonra 2001 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümüne yerleşti. 2006 senesinde lisans eğitimini tamamlayan Köse, aynı yıl Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim dalına doktora kaydını yaptı. 2015 yılında “Kayseri Şehri (1830–1860)” konulu doktora tez çalışmasını başarıyla savunduktan sonra Dr. ünvanına sahip oldu.

Muhammed Köse 2006 yılında PTT Genel Müdürlüğü bünyesinde ilk memuriyet hayatına başladı. 2010 yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'ne İnkılap Tarihi Okutmanı olarak atandı. Köse, 5 yıl bu görevde çalıştıktan sonra 2015 yılının sonlarında Erzinan Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Yrd. Doç. Dr olarak atanmış olup hala aynı bölümde çalışmaktadır.

Takdim

Kitap bir milletin kültür ve sanat serüveninin, medeniyet tasavvurunun, tarih bilincinin ve gelecek şuurunun en somut göstergesidir. Kitap, tarihi bağlamda bir hafıza, kültürel anlamda bir geleneğin tevarüsü, sanatsal bakımdan insanlığa bırakılan mirasın geleceğe taşınması, medeniyet açısından ise zamanı ve mekânı belirleme unsurudur. Kitabı veya diğer deyişle eseri olanlar insanlık tarihini yazarlar. Kayalara, taşlara ve mağaralara iz bırakmak için çabalayan insanın amacı basit bir zevk veya fantezi değildi. Onlar zaman ve mekân içinde hayatı anlama çabası güderek, kendinden sonrakilere işaret taşları bırakıyorlardı. Bunun içindir ki yazının ortaya çıkışı insanın somutlaşması ile birlikte anılır. Bir bakıma yazıyla insan geleceğe işaret taşı olur. Taşlardan, kayalardan, mağaralardan; tahtalara, ağaçlara, derilere ve kâğıtlara geçen yazı, daha sonra iki kapak arasında kitaplaştığında ise artık sadece içinden çıktığı toplum için değil, tüm insanlık ve dünya için bir kültürel miras olmuştur.

Tüm toplumların geleneğinde kitabın vahiyle birlikte anılması da ayrı bir öneme haizdir. Bu anlamda kitap, hakikati ve kutsalı temsil eder. İnsana rehber ve yol arkadaşı olan kitap, onun hayatını daha güzel ve mutlu kılabilmesi ve ahlaki ilkeler doğrultusunda yoluna devam etmesini sağlar. Dolayısıyla kitabın kutsallığı, zamanın ve mekânın anlamlı kılınması ile doğru orantılıdır.

Kitap ister bir şiir kitabı olsun, ister bir araştırma inceleme veya tarih kitabı olsun; ya da bir roman, hikâye, fotoğraf, sanat, anı vb. olsun fark etmez. Aynı misyonu taşır. İnsanın zaman içinde anlamını korumasını, mekân içinde anlamını somutlaştırmasını sağlar. İşte bu bilinç de kültür, sanat ve medeniyetin ortaya çıkmasının temel sebebidir.

Bu anlamda toplumun ortak şuurunun en önemli yansıması olan belediyeler de kitap konusunda, yansıması oldukları insanlara borçlarını yine kitaplarla ödemek durumundadır. Bir belediyenin kitapla olan ilişkisi, onun kültür, sanat ve medeniyetle olan ilişkisini yansıtır. Bizler de bu şuur içinde, yayınladığımız kitaplarla, içinden gel-

diğimiz ve kendisine hizmet ettiğimiz insanların ruh ve gönül dünyalarını doyurmak, onların kültürel ve sanatsal kaygılarına da hizmet etmek zorundayız. Onların gündelik ihtiyaçlarını dikkate alan yol, su, ulaşım vb. gibi şehircilik hizmetlerinin yanı sıra, ruhi ve kültürel ihtiyaçlarını da dikkate alan, sinema, tiyatro, panel, akademi, söyleşi, konferans ve kitap gibi hizmetleri de eş zamanlı olarak sunmak durumundayız.

Tarihsel ve Coğrafi anlamda medeniyetlerin merkezi olan Kayseri, “Âlimler Şehri” olarak bilinmektedir. Dolayısıyla biz de bu aidiyete ve tanıma uygun olarak tarihimizi, geleneğimizi, kültürümüzü ve sanatımızı yansıtan eserleri yayınlayarak halkımıza ulaştırma kaygısındayız. Biliyoruz ki yayınladığımız eserler geleceğe bıraktığımız işaret taşlarıdır. “Okuyan Şehir” bilinci ile açtığımız her kütüphane ve kültür merkezi, yayınladığımız her dergi ve kitap, Kayserimize olan saygı ve sevgimizin somut bir göstergesidir.

Bir kütüphanede, bir kültür merkezinde, bir sergide, bir derginin ve kitabın sayfalarında buluşmak ve karşılaşmak dileğiyle...

MUSTAFA ÇELİK

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI

İçindekiler

Kısaltmalar Dizini	xvii
Tablolar Dizini	xix
Vesikalar Dizini	xx
Çizelgeler Dizini	xxi
Haritalar Dizini	xxii
Resimler Dizini	xxiii
Kaynaklar Hakkında Değerlendirme	25
Arşiv Vesikaları	25
Seyahatnameler	27
Kütüphaneler	28
Önsöz	29
Giriş	31
BİRİNCİ BÖLÜM	35
Kayseri, Coğrafi Konum, Şehirdeki Eserler ve Kurumlar	35
Şehrin Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi	35
Kayseri'nin Adı ve Tarihçesi (19. Yüzyıla Kadar Kayseri)	37
Kayseri Şehrinin Fiziki Unsurları	42
Kayseri Kalesi	42
Hükümet Sarayı	44
Mahkeme Konağı	45
Kayseri Bedesteni	45
Çarşı ve Pazarlar	46
Hanlar	49
Hamamlar	52

İKİNCİ BÖLÜM	55
Kayseri Sancağı'nın İdari Yapısı	55
Osmanlı Mülki Teşkilatında Kayseri'nin İdari Yapısı	55
Osmanlı Sancak İdaresi.....	55
Kayseri Sancağı'nın Kurulması.....	56
Kayseri Sancağı'nın İdari Yapısında Meydana Gelen Gelişmeler	56
Şehrin İdari Birimleri ve İdarecilerin Görevleri	58
Ehl-i Örf (Ümera) ve Şehir Yönetimindeki Görevleri.....	59
Ehl-i Şer' (Ulema) ve Şehir Yönetimindeki Görevleri.....	69
Şehir Yönetiminde Yer Alan Kurum ve Kuruluşlar	74
Sancak (Liva) İdare Meclisi.....	74
Kayseri Şehir Meclisi.....	75
Bazı Yöneticilerle İlgili Şikâyet veya Memnuniyetler.....	76
Ticaret Meclisi.....	77
Ziraat Meclisi.....	77
Muhassıllık Meclisleri (Memleket Meclisleri).....	78
Kayseri Kazası'nda Görevli Meclis Azaları ve Memurlar.....	78
Kayseri'de Ordu Teşkilatı.....	80
Kayseri'de Görev Yapan Mutasarrıf ve Kaymakamlar.....	82
Kayseri'de İmar, İskân ve Arazi Faaliyetlerinin Düzenlenmesi.....	88
Posta Nezareti'nin Kuruluşu ve Kayseri Posta Müdürlüğü.....	91
Kayseri'ye Telgraf Hattının Getirilmesi Çalışmaları.....	93
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	95
Nüfus ve İskân	95
Nüfus	95
Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı.....	95
XIX. Yüzyılda Kayseri'nin Demografik Yapısı.....	97
Nüfus Sayımındaki Usulsüzlükler ve 1848 Yılında Kayseri ve Çevresinde Nüfus Yoklamasının Yenilenme Talebi.....	100
Seraskerlik'ten Kayseri Kaymakamlığı'na Nüfus Sayımı İle İlgili Tahrirat.....	101
Seyyahlara Göre Kayseri Nüfusu.....	101

XIX. Yüzyılda Kayseri Mahalleleri	104
Sadece Müslümanların Yaşadığı Mahalleler	104
Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadığı Mahalleler	137
Ermeni Nüfusu ve Sadece Ermenilerin Yaşadığı Mahalleler	151
Rum Nüfusu ve Sadece Rumların Yaşadığı Mahalleler	155
Ermeni ve Rumların Birlikte Yaşadığı Mahalleler	155
Kayseri’de Aşiretler ve Muhacir İskânı	160
Yerleşik Halk ile Aşiretlerin Konumları	161
Konar–Göçer Aşiretler	162
Afşar Aşireti	162
Afşar Mir Aşireti	164
Harameyn Aşireti	165
Rişvan Ekrad Aşireti	165
Yeniil Aşireti	167
Kuzu Güdenli Aşireti	168
Tacirli Aşireti	168
Hanakay Kabilesi	169
Lek Aşireti	169
Türkanlı Aşireti	169
Hatogay Kabilesi	169
Pehlivanlı Aşireti	170
Karakoyunlu Aşireti	170
Kayseri ve Bozok Halkının Aşiretlerden Şikâyetleri	171
Kayseri ve Çevresinde Aşiret ve Muhacir İskânı	171
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	173
Vakıflar ve Dini Müesseseler	173
Cami-i Şerif ve Vakıfları	173
Cami-i Kebir Vakfı	173
Şeyh İbrahim Tennurî Cami-i Şerif Vakfı (Şeyh Camii)	175
Yanıkoğlu Camii	175
Çiğdeli Camii (Cıncıklı)	176

Han Camii	176
Hükümet Dairesi (Saray) Cami-i Şerif Vakfı	177
Gürcü Osman Paşa Camii	177
Serçeoğlu Cami-i Şerif Vakfı	178
Çırladan Camii	178
Deliklitaş Mahallesi Camii	179
Katırtaşoğlu (Hatıroğlu) Cami-i Şerif Vakfı	179
Hunad Hatun Cami-i Şerif Vakfı	180
Hacı Ahmed Paşa (Kurşunlu Camii) Cami-i Şerif Vakfı	181
Muhlisuddin Lala (Lale) Paşa Cami-i Şerif Vakfı	182
Hasinli Camii	183
Fatih (Kale) Cami-i Şerif Vakfı	184
Akkaş (Yeni Camii) Cami-i Şerif Vakfı	185
Güllük (Şemseddin) Cami-i Şerif Vakfı	186
Hacı Kılıç (Hüseyin Bey) Cami-i Şerif Vakfı	187
Hüdaverdi Camii	187
Taşkanhak Mahallesi Camii	188
Kocabey Cami-i Şerif Vakfı	188
Şeyh Taceddin Cami-i Şerif Vakfı	188
Battal (Battal Gazi Cami-i) Cami-i Şerif Vakfı	189
Cafer Bey Cami-i Şerif Vakfı	189
Şeyh Ali Cami-i Şerif Vakfı	190
Hasan Bey Cami-i Şerif Vakfı	190
Yazı Camii	191
Derviş Ağa Cami-i Şerif Vakfı	191
Mescidler ve Vakıfları	192
Alaca Mescid-i Şerif Vakfı	192
Ahi Nasuh Mescidi	192
Bezircik Mescidi Şerif Vakfı	193
Boz Davud Mescidi	194
Dadı Mescidi	194

Çardak (Çelebi) Mescidi	195
Derviş Mehmed Çavuş Mescid-i Şerif Vakfı	196
Emir Sultan Mescid-i Şerif Vakfı	196
Emrem Mescid-i Şerif Vakfı	197
Eslem (Estan) Paşa Mescid-i Şerif Vakfı	198
Gürcü Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfı	198
Hacet Mescidi-i Şerif Vakfı	199
Hacı Abdullah Mescid-i Şerif Vakfı	200
Hacı Arap Mescidi	200
Hacı İvaz Şah Mescid-i Şerif Vakfı	201
Hacı İzzet Mescidi	201
Hacı Ömer (Ömer Şeyh) Mescidi-i Şerif Vakfı	201
Hacı Yusuf Mescidi	202
Hürrem Çavuş Mescidi-i Şerif Vakfı	202
Hüseyin Bey Mescidi-i Şerif Vakfı	203
Kadı Mescidi	203
Kalenderhane (Cürcürler) Mescidi-i Şerif Vakfı	203
Katipzâde Mescidi-i Şerif Vakfı	204
Mükremin Mahallesi Mescidi-i Şerif Vakfı	204
Nuh Dilaver Paşa Mescidi-i Şerif Vakfı	204
Seyfullah Bey Mescidi-i Şerif Vakfı	205
Şeyh Taceddin Mescidi-i Şerif Vakfı	205
Tavukçu Mescid-i Şerif Vakfı	206
Yalman Mescid-i Şerif Vakfı	206
Kâtibzâde Mescidi-i Şerif Vakfı	206
Zeynel Abidin Mescidi-i Şerif Vakfı	207
Diğer Vakıflar	208
Mahmud Kadı Vakfı	208
Muzaffer Çelebi Vakfı	209
Şahruh Vakfı	210
Alemüddin Vakfı	210

Bayram Paşa Vakfı	211
Hançerli Sultan Vakfı	211
Emir Sultan Vakfı	212
Zahide Hatun Vakfı	212
Hacı Kasım Vakfı	212
Boyacı Abdi Bey Vakfı	213
Emir Davud Sadeddin Vakfı	214
El-Hâc Memişzâde Vakfı	214
Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı	215
Ecyed Oğlu Küçük Ahmed Vakfı	215
Hasan bin Şeyhi Çelebi Vakfı	215
Güpgüpzâde El-Hac Mustafa Vakfı	216
Güpgüpzâde el-Hac Ebubekir Ağa Vakfı	216
Şeyh Ebu İshak Kazeruni Vakfı	217
Sitişah Hatun Vakfı	217
Çeşmeler ve Vakıfları	218
Cafer Bey Çeşmesi Vakfı	218
Çeşme-i Kebir (Büyük Çeşme) Vakfı	219
Eskiciler Çeşmesi	219
Gömleksiz Çeşmesi	219
Gümli Çeşmesi Vakfı	220
Hacı Hamza Çeşmesi Vakfı	220
Hacı Veled Çeşmesi	221
Hatiroğlu Camisi Çeşmesi	221
Hacı Kılıç Mahallesi Çeşmesi Vakfı (Hüseyn Bey Çeşmesi)	221
Kazancılar Camisi Çeşmesi	222
Kümbet Çeşmesi	222
Taşkınıcık Mahallesi Çeşmesi	222
Yazı Camisi Çeşmesi	223
Hacı Kasım Mahallesi Çeşmesi	223
Kayseri Kale Çeşmesi Vakfı	223

Zâviyeler ve Vakıfları	223
Ahi İsa Zâviyesi	224
Alameddin (Kayser Ulumiddin) Zâviyesi	224
Bostancı Çelebi (Ali) Zâviyesi	225
Şeyh Kabak Zâviyesi	226
Eminüddin Mikail Zâviyesi	227
Hasan Bey (Miskinler–Cüzzamhane) Zâviyesi	227
Hoca Vatan Zâviyesi	228
İzeddin Paşa Zâviyesi	229
Sırçalı Zâviyesi	229
Suyakanmış (Hatun) Zâviyesi	230
Hoca Karataş Zâviyesi Vakfı	230
Zeynel Abidin (Rufâî) Tekkesi	231
Ebu İshak Zâviyesi Vakfı	231
Hoca Hasan Zâviyesi Vakfı	232
Mezarlıklar	232
Hacı Kılıç Mezarlığı	232
Karakürkçü (Çifte Önü Mahallesi) Mezarlığı	233
Serçeönü Mezarlığı	233
Mevlevihaneler	233
Bayrampaşa Mevlevihanesi	234
Kayseri’de Eğitim	236
Medreseler ve Vakıfları	236
Haleviye (Halvetiye) Medresesi	236
Hüseyin Efendi Medresesi	236
Dört Dükkân Önü (Düvenönü) Medresesi	236
Sahabiye Medresesi Vakfı	237
Feyziye Meşhur Büyükbade Medresesi	237
Ahmed Paşa Medresesi (Kurşunlu Medresesi)	237
Osman Nuri Paşa Medresesi	237
Hacı Kılıç Medresesi	238

Serçeoğlu Medresesi.....	238
Hatuniye Medresesi Vakfi.....	238
Pervane Bey Civarı Kazgancılar Medresesi Vakfı.....	240
İmam Sultan Medresesi.....	241
Ziyaiye Medresesi.....	241
Yeni Dair Mesud Efendi Medresesi.....	242
Güllük Medresesi.....	242
Cafer Bey Medresesi.....	242
Hunat-ı Kebir Medresesi.....	242
Hunat-ı Sağır Medresesi.....	243
Melik Gazi Medresesi Vakfı.....	243
Koca Bey Medresesi.....	244
Yeni Saray Medresesi (Medrese-i Cedid).....	245
Eski Saray Medresesi (Osman Paşa Medresesi).....	245
şifaiye (Gıyasiye) Medresesi.....	246
Mesud Efendi Medresesi.....	246
Lala Medresesi (Küçük Hande) Vakfı.....	247
Mevlüd Han Tekkesi.....	248
Beyzâde Medresesi.....	248
Musa Gazi Medrese-i şerif Vakfı.....	248
Mektepler	248
Sıbyan Mektepleri.....	248
Kiliseler	251
Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi.....	251
Surp Asdvadzadzin Kilisesi.....	251
Kütüphane (Raşit Efendi Kütüphanesi)	252
Sosyal Hayat	253
Müslim ve Gayrimüslimlerin Yaşam Tarzları ve Münasebetleri.....	253
Gayrimüslimlerin Kendi Aralarındaki Çatışmalar.....	254
Kayserililerin Fiziki Özellikleri, İsimleri, Adetleri, Giyimleri ve Eşyaları.....	257

Kayseri'de Doğal Afetler, Hastalıklar ve Alınan Tedbirler	260
Depremler	260
Kuraklık ve Kıtık	262
Kolera Salgını	263
Çiçek Hastalığı ve Aşısı	264
Kayseri'ye Hekim Tayini	265
Sarı Hafız Hadisesi	265
BEŞİNCİ BÖLÜM	267
İktisadi Yapı	267
Kayseri'de Üretim ve Önemli Gelir Kaynakları	267
Baruthanenin Kurulması	268
Güherçile Üretimi	268
Cehri Üretimi	270
Pastırmacılık	271
Pamuk Ticareti	272
İcra Edilen Meslekler	275
Ticari Faaliyetler	276
İhraç Edilen Mallar	277
İthal Edilen Mallar	278
Kayseri'deki Tüccar, Esnaf ve Halkın Borç-Alacak ve Kredi İlişkileri	280
Kayseri'de Para ve Fiyatlar	282
Dönemin Para Değerleri	282
Fiyatlar	283
Narh (Resmi Fiyatlar)	283
Verâset Taksimine Göre Fiyatlar	285
Bazı Ürünlerin Fiyatları	286
Ücretler	288
Vergi ile İlgili Bazı Düzenlemeler	288
İplik ve Bakır İmalatından Vergi Alınmaması	288
Urgan Tüccarından İhtisâb Vergisi'nin Alınmaması	289
İhtisap Vergisinden Muafiyet	289

Kayseri Emlâk ve Arazi Vergileri.....	290
Cehri Kantariyesi Rûsumunun Tenzili Talebi.....	290
Gayrimüslimlerden Alınan Cizye Vergisi'nde Meydana Gelen Şikâyetler.....	291
1840 Yılında Kayseri Mahkemesinin Gelir ve Giderleri.....	292
Kayseri Sancağının Varidât ve Masârifi.....	292
Esnaflık, Taşımacılık, İş Kolları, Ziraat vs.....	295
Kayseri'de Tekelciliğe Bir Örnek.....	300
Zamantı Nehrinin Kayseri Ovasına Aktılma Düşüncesi.....	300
Sonuç.....	303
Kaynakça.....	307
Ekler.....	321
Ek 1. Vesikalar.....	321
Ek 2. Çizelgeler.....	333
Ek 3. Haritalar.....	349
Ek 4. Resimler.....	351

Kısaltmalar Dizini

- A. AMD:** Bâb-1 Âsafî Amedî Kalemî
- A. DVN:** Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Kalemî
- A. DVN.** DVE: Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemî
- A. DVNS. AHK. KR:** Karaman Ahkâm Defterleri
- A. M:** Sadâret Müteferrik Evrakı
- A. MKT:** Sadâret Mektûbi Kalemî Evrakı
- A. MKT. DV:** Sadâret Mektûbi Kalemî Deavi Evrakı
- A. MKT. MHM:** Sadâret Mektûbi Mühimme Kalemî Evrakı
- A. MKT. MVL:** Sadâret Mektûbi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı
- A. MKT. NZD:** Sadâret Mektûbi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı
- A. MKT. UM:** Sadâret Mektûbi Kalemî Umûm Vilayet Evrakı
- A. TŞF:** Sadâret Teşrifât Kalemî Evrakı
- Bkz.:** Bakınız
- BOA:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C. ADL:** Cevdet Adliyye
- C. AS:** Cevdet Askeriye
- C. DH:** Cevdet Dahiliye
- C. DRB:** Cevdet Darphane
- C. EV:** Cevdet Evkaf
- C. HR:** Cevdet Hariciye
- C. İKTS:** Cevdet İktisat
- C. MF:** Cevdet Maarif
- C. ML:** Cevdet Maliye
- C. NF:** Cevdet Nafia
- C. SH:** Cevdet Sıhhiye
- C. ZB:** Cevdet Zabtiye
- D. BŞM. d:** Baş Muhasebe Kalemî ve Bağlı Birimlerine ait Defterler
- Çvr:** Çeviren

EV. d:	Evkaf Defterleri
EÜ. İİBF:	Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
HAT:	Hatt-ı Hümayun
HR. MKT:	Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemî Evrakı
HR. TO:	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İE. EV:	İbnülemin Vakıf
KK. d:	Kamil Kepeci Defterleri
MF. MKT:	Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî
ML. VRD. TMT. d:	Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri
MVL:	Meclis-i Vâlâ Evrakı
MŞH:	Meşihât
NFS:	Nüfus
NFS. d:	Nüfus Defterleri
s.:	Sayfa
ss.:	Sayfa Sayısı
ŞSC. d:	Şer'iyeye Sicil Defterleri
T. T. D:	Tapu Tahrir Defterleri
Üniv:	Üniversite
YKY:	Yapı Kredi Yayınları

Tablolar Dizini

Tablo 2.1. 1849 Yılında Kayseri Kazası'nda Görevli Memur ve Meclis Azalarının İsimleri ve Maaş Miktarı	79
Tablo 2.2. Ağustos 1852 ve Şubat 1853 Aylarında Emekli Olan Askerlere İki Ayda Ödenen Maaş Miktarı	81
Tablo 3.1. 1832-1846 yılları Arasında Kayseri'de Doğan ve Ölenlerin Sayısı	102
Tablo 3.2. 1832-1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Müslümanların Sayısı	103
Tablo 3.3. 1832-1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Ermenilerin Sayısı	103
Tablo 3.4. 1832-1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Rumların Sayısı	103
Tablo 5.1. Kayseri Mahallelerinin Ekonomik Durumu	273
Tablo 5.2. Narh (Resmi Fiyatlar)	284
Tablo 5.3. Verâset Taksimine Göre Fiyatlar	285
Tablo 5.4. Temmuz 1828-Ocak 1830 Arasında Kayseri Sancağı'nın Gelir ve Giderleri	293
Tablo 5.5. Temmuz 1852-Şubat 1853 Arasında Kayseri Sancağı'nın Tahsilat ve Masrafları	293
Tablo 5.6. Kayseri Sancağında Yapılan Bazı Masarif Kalemleri	294

Vesikalar Dizini

- Vesika 1.** Afşar Aşireti Müdürü Çerkes Bey'e civar aşiretlerin firarilerinin zararlarını önlemesi, verilmeyen vergilerin tahsil edilmesi vb. hüsnü hizmetlerinden dolayı ruus ve ihsan itası. (BOA. A. MKT. UM. 217/33). 321
- Vesika 2.** Tacirli Aşireti'nin iskân ettirilmesi ve Tacirli Aşireti'nin yaylalarda gasb ettiği hayvanların sahiplerine verilmesi. (BOA. A. MKT. UM. 116/53) 322
- Vesika 3.** Memuriyetlerinin icaplarını yerine getireceğini ve tanzimat hükümlerinin hakkıyla uygulanması için gayret sarf edeceğini bildiren Kayseri Kaymakamı İsmail Hakkı'nın yazısı ve aynı mealdeki Kayseri Meclisi'nin mazbatası. (BOA. A. MKT. UM. 1/1) 323
- Vesika 4.** Evlenecek kimselerden başlık parası adıyla fazla miktarda para alınmaması ve başlık parasının kaldırılması. (A. MKT. UM. 13/21) 324
- Vesika 5.** İskân olunan Afşar Aşireti'nden firar edenler için alınacak tedbirler. (BOA. A. MKT. MHM. 50/1) 325
- Vesika 6.** Kayseri'deki Şeyh Kabak Zâviyesi Vakfı'na ait araziye yapılan müdahaleden dolayı tarafların muhakeme edilmesi. (BOA. A. MKT. MHM 27/5) 326
- Vesika 7.** Kayseri Şifaiyye Medrese'si Vakfı'nın muhasebesinin görülerek defterinin gönderilmesi. (BOA. A. MKT. MHM. 84/5) 327
- Vesika 8.** Hunad Hatun Cami-i Şerif Vakfına müderris tayini. (BOA. A. MKT. UM. 230/81) 328
- Vesika 9.** Bozok ve Kayseri Kaymakamı Derviş Paşa'nın azli ve yerine Cemal Paşa'nın tayini. (BOA. A. TŞF. 21/68) 329
- Vesika 10.** Kayseri Kaymakamı İsmail'in yeni sadrazamı tebrik yazısı. (BOA. A. TŞF. 16/4) 330
- Vesika 11.** Kayseri'deki Huvand Hatun Medrese ve Camii Vakfı akarlarından bir kısmının iltizamı (BOA. C. MF. 76/3761) 331

Çizelgeler Dizini

Çizelge 1. 1843 yılında Muvazzaf Askerlere Verilen Maaş Cetveli (BOA. C. AS. 1072/47232).....	333
Çizelge 2. 1847 Yılında Kayseri Nüfusu (BOA. C DH 261/13023).....	334
Çizelge 3. 1834 Yılında Cami-i Kebir Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	335
Çizelge 4. 1834 Yılında Yenice Mahallesi İsmail Efendi Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	335
Çizelge 5. 1834 Yılında Hunad Mahallesi Yanıkoğlu Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	336
Çizelge 6. 1834 Yılında Bozatlı Mahallesi Hasan Bey Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	337
Çizelge 7. 1834 Yılında Eski Bedesten Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	338
Çizelge 8. 1834 Yılında Kalenderhane Mahallesi Ağa Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraşları (BOA. NFS. d. 1988).....	338
Çizelge 9. 1834 Yılında Lala Paşa Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	339
Çizelge 10. 1834 Yılında Hamurcu Mahallesi Kantarcı Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	339
Çizelge 11. 1834 Yılında Musa Gazi Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988).....	340
Çizelge 12. 1834 Yılında Köse Danışmend Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraşları (BOA. NFS. d. 1988).....	340

Çizelge 13. 1834 Yılında Cafer Bey Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)	341
Çizelge 14. 1834 Yılında Gebe İlyas Mahallesi Tahir Ağa Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)	342
Çizelge 15. 1834 Yılında Hasbek Mahallesi Hacı Saki Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)	342
Çizelge 16. 1848 Yılında Rişvan Aşireti İskân Yerleri ve Nüfus Miktarları (BOA. NFS 2050, s 87)	343
Çizelge 17. Kayseri Mahallelerindeki Cehriliklerin Sayısı İsmet Demir, (Kayseri Temettuat Defteri H. 1250–M. 1834, Kayseri, 1998.)	343
Çizelge 18. Kayseri'deki Sıbyan Mektepleri ve Buldukları Mahalleler	344
Çizelge 19. Kayseri'deki Esnaf ve Tüccarın Borç–Alacak İlişkileri	346
Çizelge 20. Kayserililerin Borç–Alacak ve Kredisi İlişkileri	347

Haritalar Dizini

Harita 1. Kayseri İli'nin Türkiye'deki Yeri	349
Harita 2. Kayseri İli'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerdeki Yeri	350

Resimler Dizini

Resim 1. Kayseri Şehri Tarihi İç ve Dış Kalesi	351
Resim 2. Kayseri Kalesi, İç Kalenin Görünüşü	352
Resim 3. Kayseri Kalesi Dış Görünüş	352
Resim 4. Kayseri Ulu Camii, Genel Görünüş	353
Resim 5. Kayseri Şeyh Camii, Genel Görünüş.....	353
Resim 6. Yanıkoğlu Camii, Genel Görünüş	354
Resim 7. Cıncıklı (Çiğdeli) Camii, Genel Görünüş	354
Resim 8. Kayseri Han Camii, İç Mekân.....	355
Resim 9. Kayseri Hatiroğlu Camii	355
Resim 10. Kayseri Hunad Camii, Genel Görünüş	356
Resim 11. Kurşunlu (Ahmed Paşa) Camii	356
Resim 12. Kayseri Lala Paşa Camii, Genel Görünüş.....	357
Resim 13. Kayseri Fatih Camii, Dış Görünüş	357
Resim 14. Yeni (Akkaş) Camii, Genel Görünüş	358
Resim 15. Kayseri Güllük Camii, Dış Görünüş	358
Resim 16. Kayseri Hacı Kılıç Camii, Genel Görünüş.....	359
Resim 17. Kayseri Emir Sultan Mescidi, Genel Görünüş	359
Resim 18. Ulu Camii (Cami-i Kebir) Çeşmesi	360
Resim 19. Hacı Kasım Çeşmesi.....	360

Kaynaklar Hakkında Değerlendirme

Arşiv Vesikaları

Çalışmanın temel kaynaklarını, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki fonlar teşkil etmektedir. Bunlardan en önemlileri; Tapu Tahrir Defterleri, Şeriyeye Sicil Defterleri, Bâb-ı Âsafî defterlerinden Kamil Kepeci, Evkaf, Temettuat ve Nüfus defterleridir. Bununla birlikte, İrade Dahiliye, Hatt-ı Hümayun, Evkaf, Cevdet Dâhiliye, Cevdet İktisat, Cevdet Maarif, İbnü'l-Emin Evkaf, İbnü'l-Emin Dahiliye, Hariciye, İrade Hususi, İrade Meclis-i Mahsus, Şura-yı Devlet ve Taltifat belgelerinden de istifade edilmiştir.

a) Temettuat defterleri: Temettuat kelimesi; kâr etme, fayda görme ve kazanç gibi anlamları olan “temettü”nün çoğuludur. Temettuat defter kayıtları için, 1826 yılında Sultan II. Mahmud, vergi reformu maksadıyla bir Hatt-ı Hümayun yayınlayarak yürürlüğe koymuştur. 1810'da çıkarılan bir emirname ile her yerde ahalinin ismi, şöhreti, arazileri, hayvanları; tüccar ve esnafın ise yıllık gelirlerinin yazıldığı defterlerin Muhassıllar Nezaretî'nde tutulması emredilmiştir.¹ Ankara Eyaleti'ne bağlı Kayseri Sancağı'nın ilk temettuat kayıtları 1834'te, şehir ve merkeze bağlı mahallelerde yapılmıştır. Bu kayıtlarda, Kayseri ahalisinin yalnız iktisadi yönünü ve sahip olduğu maddi imkânları değil; aynı zamanda mahallelerin oluşmasında rol oynayan müessese, mabet, tarihi şahsiyetler yer almaktadır. Bunun yanında, Anadolu'ya Orta Asya'dan ve diğer Türk illerinden gelen cemaatler ve bu cemaatlerin mensup oldukları büyük boy ile oymaklar ve bu oymakların isimleri, başlangıçta herhangi bir mahallenin cemaati olarak muhafaza edilirken bilahare kendi adlarına yeni mahalleler oluşturduklarını da görme imkânı bulunmaktadır.² Nihayet temettuat kayıtlarında, şehirdeki demografik, etnik, ekonomik ve sosyal yapıya yer verilmektedir. Bu kapsamda 1834 tarihli ve 13.877 numaralı, 1846 tarihli ve 13.874 Müslim ile 1835 tarihli 13.875 numaralı Rum milletine ait temettuat defterlerinden istifade edilmiştir.

b) Nüfus Defterleri: Kayseri şehrinin etnik ve demografik yapısını en iyi ortaya koyan 1831 ve daha sonraki yıllarda yapılan nüfus sayım defterleridir. Araştırmamızda mufassal ve icmal nüfus kayıtları kullanılmıştır. Kayseri'ye ait defterlerin bir kısmı sadece nüfus yoklama defterleri olup ölen, doğan ya da başka yere göç edenlerin kayıtlarını ihtiva

¹ İsmet Demir, *Kayseri Temettuat Defteri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1999, XI.

² Demir, XII.

etmektedir. İncelenen dönemde Müslüman nüfusu ihtiva eden 1988, 2018 ve 2019 numaralı nüfus defterleri ile gayrimüslim nüfusu içeren 1990, 1991, 1993, 2029, 2032, 2036 ve 2050 numaralı nüfus defterlerinden istifade edilmiştir. Ankara Eyaleti'ne bağlı Kayseri Sancağı'na ait nüfus defterleri, şehir merkezi, kazalar ve köylerin nüfusunu ihtiva etmektedir. Bu defterlerde, Kayseri şehir merkezi mahalle mahalle yazılmış olup şahısların fiziki özellikleri (uzun boylu, kara bıyıklı, orta boylu, sarı sakallı, aksakallı) ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Hanelerde sakin Müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı defterlere kaydedilmiştir.

c) Evkaf Defterleri: Evkaf müessesesi Müslüman toplumlarında erken dönemde ortaya çıkmış ve günümüze kadar intikal edegelmiştir. Emevî, Abbasî ve Selçuklu dönemlerinde vakıf müessesesine çok önem verilmiştir. Osmanlı Devleti de vakıf müesseselerini devam ettirmiş ve birçok şehir merkezlerinde cami, imarethaneler ve kervansaraylar inşa ederek halkın hizmetine sunmuştur. II. Mahmud döneminde Divan-ı Hümayun'un kaldırılması ve ardından nezaretlerin tesis edilmesi sonucu 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti teşkil edilmiştir.³ Bu nezaret kurulduktan sonra Kayseri Sancağı'na ait birçok vakfın gelir ve giderleri bu defterlere kaydedilmiştir. Aynı zamanda Kayseri'de mevcut olan vakıfların şartnameleri gereği vakıf mütevellileri tayin edilmiş ve kendilerine maaş bağlanmıştır. Araştırma konusunu içeren döneme ait birçok arşiv belgesinin yanı sıra 10.940, 17.482, 13.511 ve 23.978 numaralı evkaf defterleri de incelenmiştir.

d) Şer'iyye Sicil Defterleri: "Şer'iyye" kelimesi, şeriatla ilgili, şeriata ait ve uygun anlamına gelmektedir.⁴ "Sicil" ise, okumak, kaydetmek, not etmek, hükmetmek, karar vermek, zapta geçirmek manalarına gelmektedir. Terim anlamı ise şer'i mahkemele- rin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarına verilen isimdir.⁵ İnsanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri bütün hukuki kararları, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kâğıtları ihtiva eden defterlere şer'ie sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakayi sicilleri veya sicillât defteri de denilmektedir.⁶ Dönem ile ilgili olarak 133, 145, 198, 212, 224, 6013, 6016, 6017, 6022 ve 6030 numaralı Kayseri şer'iyye sicil defterleri değerlendirilmiştir.

Şer'iyye sicillerinde, kazaya ait adli, idari, beledi ve meslekleri alakadar eden nizâmlar ile vakıf, aile hukuku, miras taksîmi, askerlik, vergi, narh gibi kararlar iç içedir. Ancak İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerde terekeler için ayrı ayrı defterler tutulmuştur ki, bunlara "kassam" yahut "terake defterleri" adı verilmektedir. Bu defterlerde, adından

³ S. Shaw-E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 2000, II, 56.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, 991.

⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. E. B Yayınları, İstanbul 2004, III, 343.

⁶ Ahmet Akgündüz, "Şer'ie Sicilleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV)*, İstanbul 1998, I, 17.

da anlaşılacağı üzere, ölenlerin menkul ve gayrimenkul her türlü malların ve alacak, borç, vasiyet ve hibe gibi tasarruflarla meydana gelen hakların açık bir şekilde yazıldığı kayıtlar yer almaktadır. Bu tereke defterleri ölenlerin menşeleri, medenî halleri, her türlü giyim ve ev eşyası, ticari malların çeşit ve miktarları, bunların fiyatları hususunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁷ Osmanlı Devleti'nin umûmî bünyesi içerisinde, yukarıda sözü edilen bütün bu belgeleri ihtiva ettiği için, kullandığımız şer'iyce sicillerinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

e) Salnameler: XIX. yüzyılda yayınlanan Devlet-i Aliyye Salnamelerinden istifade edilmiştir. 1849 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan bu salnamelerde, Kayseri Sancağı'nın Bozok Sancağı ile beraber Ankara vilayetine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1846 yılından itibaren her yıl yayınlanan söz konusu salnamelerden 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16 ve 20 numaralı salnameler incelenerek, Kayseri Sancağı'nın kaymakamları, mevlevî şeyhleri ve müfti gibi bazı görevliler tespit edilmiştir.

Seyahatnameler

Arşiv belgeleri dışında faydalanılan önemli kaynaklardan biri de yerli ve yabancı seyyahların eserleridir. Kayseri'nin XVII. yüzyıldaki yapısını ele alan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi başvuru en önemli kaynaklardan biridir. Kayseri Anadolu şehirleri arasında en eski yerleşim yerlerinden biri olup, birçok batılı seyyahın da uğrak yeri olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda Kayseri'yi ziyaret eden batılı seyyahlar, eserlerinde, Kayseri ile ilgili muhtelif konular hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Bu seyyahlar arasında; John Macdonald Kinnear (1813), Charles Texier (1834-1835), William John Hamilton (1835), Helmuth Von Moltke (1838), William Francis Ainsworth (1839), A. D. Mordtmann (1850-1859), Dr. H. Barth's (1858), Pierre De Tchihatcheff (1848), Henry Fanshawe Tozer (1881), Vital Cuinet (1888-1890) Kont De Cholet (1890-1891) ve Henry C. Barkley (1891) bulunmaktadır.

⁷ İbrahim Yılmazçelik, *392 Numaralı Harput Şer'iyce Sicili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, XXXVIII.

Kütüphaneler

Tezimizle ilgili literatür taramasında Erciyes Üniversitesi Kadir Has Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi ile Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi'nden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Kayseri ile ilgili yazılmış olan lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri de incelenmiş olup ilgili yerleri çalışmamıza eklenmiştir.

Önsöz

Bu çalışmada, 1830–1860 yılları arasında Kayseri Sancağı'nın idari, demografik, sosyal ve ekonomik yapısı ele alınmıştır.

Kayseri'nin önemli kültürel, tarihî, coğrafi, sosyo–ekonomik ve nihayet stratejik özelliklere sahip olması, araştırma konusu olarak seçilmesinde etkili olan başlıca hususlardır. Kayseri tarihi ile ilgili akademik anlamda farklı boyutlarda araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, özellikle Erciyes Üniversitesi ve Kayseri Belediyesi'nin iştirakiyle ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra Mustafa Keskin, İsmet Demir, Mehmet İnbaşı, Halit Erki-letlioğlu, Hüseyin Cömert ve Mustafa Denктаş gibi akademisyen ve araştırmacılar da kültürümüze ve ilim âlemine akademik ölçülerde eserler kazandırmışlardır. Bununla beraber, 1830 yılından 1860 yılına kadar yaşanan sürecin idari, sosyal, demografik ve iktisadi tarihini ortaya koyan bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Kayseri gibi dinamik bir şehrin söz konusu dönemde bahsi geçen konuları bir arada değerlendiren bir çalışmanın eksikliği hissedilmekteydi. Dolayısıyla tezimizin bu açığı önemli ölçüde kapatacağını ümit etmekteyiz.

Her ne kadar konunun sınırları 1830–1860 ile belirlenmiş olsa da bu dönemden önce ve sonrası ile ilgili yaşanan tarihî süreç de konu bütünlüğü içerisinde gerek duyuldukça değerlendirilmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kayseri Sancağı'nın fiziki yapısı, şehrin sosyo–ekonomik işleyişini belirleyen önemli ticaret kurumları, şehrin “ehl-i örf” ve “ehl-i şer” adı altında görev yapan memurları ele alınmıştır.

İkinci bölümde şehrin idari birimleri ele alınarak belgelerden tespit edilen yöneticileri ile bazı önemli hadiseler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Kayseri şehir merkezinin, Müslim ve gayrimüslim nüfusları, nüfus özellikleri ve sayısı; Nüfus Yoklama Defterleri, Nüfus Mufassal Defterleri, Temettuat Defterleri ile arşiv belgeleri ve diğer resmi veriler ışığında incelenerek, şehir merkezinin mahalleleri Müslim, Ermeni ve Rum yerleşim birimleri şeklinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca şehirdeki konar–göçer aşiretlerin durumu de incelenerek devletin aşiretlere yönelik siyaseti ve iskân politikası değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde, şehrin sosyal hayatı birçok yönüyle ele alınmıştır. Kayseri Sancağı'nın şehir merkezinde bulunan önemli cami, medrese, mescit, çeşme, vakıf, zâviye,

tekke, mevlevihane, mezarlık ve mektepler; halkın örf-âdetleri, giyim-kuşamları, kullandıkları ev eşyaları ve isimler yine aynı kaynaklardan yararlanılarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde ise, yine arşiv belgeleri, Temettuat Defteri, Nüfus Mufassal Defteri, seyyahların eserleri ve Şer'iyye Sicil Defterleri'nden yararlanılarak; şehrin iktisadi yapısı, politikası, ücretler ve fiyatlar incelenmiştir.

Bu kitap, tarafımdan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim dalında hazırlanan "Kayseri Şehri (1830-1860)" konulu Doktora tez çalışmasının tekrar gözden geçirilmesi sonucu hazırlanmıştır. Bu vesile ile çalışmanın hazırlanmasında, başta danışman hocam sayın Prof. Dr. Besim Özcan olmak üzere, sayın Prof. Dr. Selçuk Günay, sayın Prof. Dr. Ersin Gülsoy, sayın Prof. Dr. Yunus Özger, ve sayın Prof. Dr. Bayram Nazır beyefendilere en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum.

Bütün bunların yanı sıra bu süreçte dualarını esirgemeyen maddi ve manevi olarak beni destekleyen annem ve babam ile beni motive eden eşim ve çocuklarım Ali Tahir ve Miray'a sonsuz şükran ve sevgilerimi sunuyorum.

Kitabın basılması aşamasında emeği geçen Kayseri Büyükşehir Belediyesi Başkanı Mustafa Çelik'e, Kültür Daire Başkanlığı'na ve tasarım ajansı çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkürlerimi iletiyorum.

DR. MUHAMMED KÖSE
Erzincan - 2018

Giriş

Kayseri, antik dönemde Mazaka, Roma zamanında Caesarea, İslam fethinden ve Türklerin yönetimine girdikten sonra Kayseriyye ve nihayet Cumhuriyet Döneminde Kayseri olarak isimlendirilmiş ve anılmıştır. Şehir merkezinin kuzeydoğusundaki Kül-tepe'de ele geçen arkeolojik bulgular, bölgede M.Ö. 3500'lerde Asur ticaret kolonilerinin oluştuğunu göstermektedir.¹ Bu da tarihî ipek yolu güzergâhında bulunan Kayseri'nin ticari konumu ve öneminin antik döneme kadar geriye gittiğinin ipuçlarını vermektedir. Ermeni tarihçi Movses'e göre, kentin bilinen ilk adı olan "Mazaka", Ermenice kökenli bir kelimedir. Ermenilerin Kayseri bölgesindeki varlığı, M.S. 3. ve 4. yüzyıllara kadar dayandığı ileri sürülmektedir.² Daha sonra Romalıların hâkimiyetine geçen Kayseri, 7. yüzyılın ortalarında Emevî orduları tarafından fethedilmiştir. Malazgirt savaşına kadar İslam, Fars ve Bizans devletleri arasında el değiştiren Kayseri, 1067'de Selçuklu komutan Afşin Bey tarafından fethedilmiştir.³ Bu tarihten sonra Kayseri şehri; Selçuklular, Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, Moğollar, Eretnalılar Kadı Burhaneddin Beyliği, Karamanlılar ve 1474'te Karaman Beyliği'nin yıkılmasıyla beraber Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmiştir.⁴

XVI. yüzyılda sakin ve müreffeh bir hayat yaşayan Kayseri'de XVII. yüzyılda Celali İsyancılar etkili olmuş, XVIII. yüzyılda da şehir zaman zaman devlet görevlileri ve yerel yöneticilerin baskı ve şiddetine maruz kalmıştır. XIX. yüzyılda ise tüm imparatorluğun maruz kaldığı siyasi, malî ve sosyal bunalımlar Kayseri'de de etkisini göstermiştir. Farklı kültürel özelliklere sahip olan bu devletlerin hâkimiyetine giren Kayseri'de, farklı etnik kimlikler, kültürel birikimler ve mimari yapılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca şehrin, coğrafi konumu ve jeopolitik öneminden dolayı sürekli istilalara uğradığı, tahrip edildiği ve ardından yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Kayseri'de şehir kül-

- 1 İrfan Birol-Murat Yerlikhan, *Kayseri Salnamesi (2006/2007 Almanak)*, Mazaka Yayıncılık, Kayseri 2007, 2.
- 2 Şeyda Güngör Açıkgöz, *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları için Öneriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007, 12.
- 3 Ahmet Gündüz, *XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, 1.
- 4 Mehmet İnbaşı, *Nüfus ve Ekonomik Yönden XVI. ve XVII. Yüzyıl Kayseri'sinde Ermeniler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler (Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu)*, Erciyes Üniversitesi Yayını-153, Kayseri 2007, III, 12.

türünün, dokusunun ve hatta kendine has kimliğin oluşmasında birçok amilin etkili olduğu hesaba katılmalıdır.

Kayseri şehri, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde uzanan ticaret yollarının önemli kavşak noktalarından biri olma özelliğine sahiptir. Asurlular dönemine kadar geriye giden bölgesel ticari, kültürel ve siyasi önemin cazibesıyla şehir sürekli canlı kalmış, bununla beraber bölgede yaşayan toplumların ve siyasi yapıların ilgi odağı haline gelmiştir.

Bahsi geçtiği üzere, Kayseri'nin geçiş güzergâhında bulunması ve ticaret merkezi olması, hem askerî, hem de ticari faaliyetler için birçok konaklama tesisi, han, hamam, kervansaray, sağlam kaleler ve bedesten inşasını mecburi hale getirmiştir. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra şehirde -Selçuklular zamanından itibaren- inşa edilmeye başlanan han, hamam, çeşme, kervansaray, bedesten, çarşı-pazar, medrese, cami, imaret ve sair yapılar ile Kayseri, Türk-İslam medeniyetinin sembolü olan mahalle ve şehir özelliklerinin tamamını bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.

XIX. yüzyıl Kayseri'si, bütün bu özellikleriyle ve sahip olduğu kültürel varlıklarıyla Osmanlı Devleti'nin en önemli kentlerinden biri olma vasfını korumuştur. Bu yüzyılda idari bir birim olarak sancak statüsünde olan Kayseri, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Karaman Eyaleti'ne bağlı kalmıştır. 1846 yılında Bozok Eyaleti'ne bağlanan Kayseri, 1867 Vilayet Nizamnâmesi'ndeki değişiklikler sonucunda Ankara Eyaleti'ne bağlanmıştır (1868). II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra müstakil bir sancak olan Kayseri'ye İncesu, Develi ve Bünyan kazaları bağlanmıştır. Cumhuriyetle birlikte (1923) il olan şehir, 1988 yılında "Büyükşehir" statüsünü kazanmıştır.⁵

Bu araştırmanın kapsadığı dönemde (1830-1860) Kayseri Sancağı, mutasarrıf denilen ve padişah tarafından atanan yöneticiler tarafından idare edilmiştir. İncelenen dönemde mutasarrıfların bazen -imparatorluğun diğer sancaklarında olduğu gibi- tayin edildikleri sancağa gitmeyip yerine "mütevelli" denilen vekil gönderdikleri görülmektedir. Bu dönemde, otuza yakın mutasarrıf ya da mütevellinin Kayseri'ye tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bazen aynı mutasarrıfın bir süre arayla birden fazla kez mutasarrıflığa tayin edildiği, bazen de tayin edilen mutasarrıfların halkın şikâyetleri ya da başarısızlığından ötürü kısa sürede görevden alındığı ya da görev yerinin değiştiği belgelerden anlaşılmaktadır. Görev yapan mutasarrıf ve yöneticiler; paşa, ağa ve bey gibi unvanlar kullanmışlardır. Yine belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kayseri halkı, kendilerine iyi davranan ve iyi yöneten, adalet ve hukuku gözeten yöneticilerden memnun olmuşlar ve bu memnuniyetlerini Babıali'ye iletmışlerdir. Aynı şekilde halka kötü davranan,

⁵ Mustafa Denктаş, *Kayseri'de Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler ve Hamamlar)*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000, 10.

hak, hukuk ve adalet kavramlarına uymayan yöneticileri de merkeze şikâyet etmekten çekinmemişlerdir.

Tanzimat'tan sonra yayınlanan 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile mutasarrıf yerine kaymakam unvanı kullanılmaya başlanmıştır. 1871 yılında Kayseri Sancağı, Develi ve İncesu kazaları ile Karahisar Nahiyesi'nden müteşekkildi. 1873'te İncesu Kazası'na Köstere Nahiyesi bağlanmıştır. Sancak, XIX. yüzyılda 112 köy ve 114 mahalleden oluşmaktaydı. Bunlardan 109 köy ve mahallede Müslümanlar, 66 köy ve mahallede Rumlar, 23 köy ve mahallede de Ermeniler yaşamaktaydı.⁶

XIX. yüzyılın başlarında Anadolu kentlerinin nüfusu incelendiğinde; nüfusu 40.000 üzerinde bulunan kentler sırasıyla Bursa, Diyarbakır, Urfa, Ankara, Tokat, Kayseri ve Sivas'tır. Yüzyılın sonunda bu sıralamada önemli bir değişme gerçekleşmemiş ve ortalama nüfus büyüklüğü 45.000 kişiyi aşan kentler Bursa, Kayseri, Urfa ve Maraş olarak ortaya çıkmıştır. Ankara, Tokat ve Diyarbakır nüfus kaybeden kentler olup XIX. yüzyılın sonlarına doğru alt kademeye düşerken, Kayseri ve Maraş kenti ön sıraya yükselmiştir.⁷

Eldeki mevcut defterlerin incelenmesi sonucunda bu yüzyılın ortalarında Kayseri merkezde Müslümanlar'ın 86 mahallede, Ermeniler'in 36 ve Rumlar'ın da 14 mahallede yaşadığı tespit edilmiştir. 1831 tarihli nüfus mufassal defterine göre Kayseri merkezde Müslümanlar 52 mahalle ve mahallelere bağlı 34 cemaat ismi zikredilmiştir. 1844 yılında bu mahallelerin 8'inde Müslüman ve Ermeniler, ikisinde Müslümanlar ve Rumlar, bir tanesinde de Müslüman, Rum ve Ermeniler birlikte yaşamaktaydı. 2036 numaralı nüfus defterine göre Kayseri merkezde Ermeniler 36 mahallede bulunmaktaydı. Aynı defterde Rumların Kayseri merkezde 14 mahallede yaşadıkları anlaşılmaktadır. 1844'te sadece Rumların yaşadığı 2 mahalle, sadece Ermenilerin yaşadığı 14 mahalle ve Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadığı 6 mahalle mevcuttu. Bu yerleşik mahallelerin dışında konar-göçer şeklinde yaşayan aşiretler de bulunmaktaydı. Aşiretlerin çoğu Türkmen aşiretleri olmaklar beraber konar-göçer aşiretler de Kayseri sınırlarında varlığını sürdürmekteydi. Aşiretler zaman zaman taşkınlık ve saldırılarda bulunup halkın malına canına zarar verecek davranışlarda bulunmakta ve devlet, bu saldırılara karşı birtakım önlemler almak zorunda kalmaktaydı. Zaman zaman göçe ya da sürgüne tabi tutulan bu konar-göçer aşiretlerin bazen de iskân politikalarına uygun bir şekilde yerleşik hayata geçmeleri sağlanmaktaydı.

XIX. yüzyılın Kayseri toplumu kozmopolit bir yapıya sahiptir. Müslüman, Ermeni ve Rum milletinden oluşan bu yapı farklı etnik, dini ve mezhepsel figürlerin ve yapıların

⁶ Mustafa Keskin, *Kayseri Nüfus Müfredat Defteri (1831-1860)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2000, IX.

⁷ Güngör Açıkgöz, 175.

ortaya çıkmasına ve zengin müşterek bir kültürün varlığını sürdürmesine vesile olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerde oluşan siyasi hoşgörü sayesinde kendi kimlik, örf, adet ve kültürlerini böylece muhafaza etmişlerdir. Ayrıca, bu toplumlar Müslümanlarla birlikte yüzyıllar boyunca bir arada yaşama, sağlıklı ilişkiler kurabilme alışkanlığının güzel bir örneğini dünyaya sunmuşlardır. Müslüman mahalleler camiler etrafında şekillenirken, Ermeni ve Rum cemaatleri de kilise etrafında kümelenmiştir. XIX. yüzyılda; başta ticaret, tarım, imalat ve zanaatkârlık gibi faaliyetler, Anadolu başta olmak üzere, imparatorluğun diğer bölgeleri ile uluslararası ticaret alanında Kayseri'yi iktisadi yönden önemli bir noktaya taşımıştır. Özellikle boya sanayinin, debbağ-hanelerin, baruthanenin, halı ve kilim üretiminin, sucuk ve pastırma imalinin gelişmiş bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Sancak sınırlarında imal edilen ve üretilen bu ürünlerin yurtdışına ihracı, 1840 yılında Kayseri'de ticari amaçlı kurulan İngiliz Konsolosluğu ve 1841 yılında kurulan İngiliz Ticaret Evi'nin faaliyet ve raporlarından anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl konsolosluk raporlarına göre Kayseri, daha evvel Küçük Asya'nın merkezi ve Doğu-Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'dan gelen tüccarların Avrupa mallarını elde ettikleri ve kendi ürünlerini sattıkları bir dinlenme noktası olarak tanımlanmıştır.⁸

⁸ Methiye Gül Çöteli, 19. Yüzyıl Anadolu Şehirsel Ağı ve Hinterland İlişkileri Kayseri Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001, 192.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kayseri, Coğrafi Konum, Şehirdeki Eserler ve Kurumlar

Şehrin Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi

Osmanlı belgelerinde Kayseriye¹ olarak geçen şehrin coğrafi yapısını en iyi anlatan kaynaklardan biri, -1500 yılında yazılan ve Karaman Eyaleti'ne bağlı Kayseri Sancağı'nı da içine alan- Mufassal Tapu Tahrir Defteri kayıdır. Bu kayıta, Karaman Eyaletine bağlı Kayseri sancağının hududunu şöyle tarif edilmektedir: “Hudud-ı vilayet-i Kayseriyye ber mucib-i defter-i köhne Kayseriyye sancağı beği Mehmed Bey ve Şehsuvar Bey âdemi ammâ subaşı Candar-oğlu huzurunda teftiş olub cem'-i kesîr şehâdetleriyle zâhir olup sebt olunmuş mucibince zikir ve şerh olunur” “Kayseriyye, sınırı Karamanoğulları zamanında tasarruflarında olan Kaya ve Şeyh köyünden başlayarak, Göstere Dağı'nın mezra ve yaylakları ile Aladdin-Hân'a kadar uzanan bölgedir. Kazık deresinden, Kılıç deresine, Gedüke sınırından İlgun deresi, Darberne'den Kaba-dağa, Özeke başından Eğri-bel'e, Dere-boğazından Koramana hududuyla Pınarluca-gözeği'ne doğru uzanmaktadır. Sahur kalesi, Ağce-çalı eteğinden Kızılca ırmağına doğru uzadığını tahrir defterinde ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.”²

- ¹ Kayseriyye; aslının “Kaiser” olan kelimenin Arapça'ya oldukça erken bir dönemde Ârâmice yoluyla girdiği ileri sürülmektedir. İslamiyet'in ortaya çıktığı sıralarda Bizans imparatoru “Kayser” unvanı kullanılıyordu. Arapların, İslam'ın doğuşundan yüzyıllar öncesinden beri “kayser” unvanını Roma ve daha çok Bizans imparatorları için kullandıkları bilinmektedir. Cahiliye devri Arap şairi İmrüülkays ve daha sonraki şairler “kayser” ve “Kisrâ” kelimelerini güç ve servet sembolü olarak kullanmışlardır. Siyer, hadis, tefsir kitaplarında ve çoğunlukla tarih kaynaklarında “kayser” kelimesi özel isim gibi yer almıştır. Meselâ Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer zamanında yaşayan Bizans İmparatoru Herakleios'tan kendi ismi Hirakl'in yanı sıra “kayser, melikü'r-Rûm, azîmü'r-Rûm” şeklinde bahsedilmiştir. İslam tarihi kaynaklarında “kayser” yerine “melikü'r-Rûm” ifadesinin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Işın Demirkent, “Kayser”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XXV, 94.
- ² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). Tapu Tahrir Defteri (T. T. D). No: 32, 15-16.; Tayyib Gökbilgin, XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehir ve Livası, İstanbul 1955, 91-107.

Şemseddin Sami Kamusü'l-A'lâm adlı eserinde: “Kayseriye; Ankara Vilayetine bağlı beş sancaktan biri olup Liva merkezinin güneydoğusundadır. Merkeze uzaklığı 256 km'dir. Kuzey tarafı Yozgat sancağı batı tarafı Kırşehir sancağı güneybatı ve güneyi yine Konya Vilayeti'yle sınırdır. Güneydoğu tarafı Adana, doğusu Sivas Vilayeti sınırlarıyla çevrilidir.”³ şeklinde Kayseri'nin XIX. yüzyıldaki konumunu tarif etmektedir.

Şehir, aynı zamanda Erciyes Dağı'nın kuzey eteğinde ve Kızılırmak'a tabi Karasu nehrine dökülen bir küçük çayın üzerinde kurulmuş bir sancak merkezidir. Kayseri Sancağı dâhilinde 3.961 km. yüksekliğinde Erciyes Dağı münferid bir surette yükselmektedir. Her tarafa etekleri uzanan bu dağın çok güzel mesire yerleri ve yaylaları bulunmaktadır. Sancağın kuzey kısmı Kızılırmak havzasında, yani Karadeniz'e meyilli olup adı geçen ırmak doğudan batıya hareket eden ve Erciyes Dağı'ndan inen sulardan müteşekkil Karasuyu alır. Doğu kısmında Seyhan havzasında ve Akdeniz'e meyilli olup güney sınırını ayırmaktadır. Güneybatısında herhangi bir çıkışı olmayıp akarsuları bazı göller ve bataklıklar teşkil etmektedir. Kayseri Sancağı'nın İncesu ve Develi isimleriyle üç kazası bulunmaktadır. Köstere, Karahisar isimleriyle iki nahiyesi olup 181 köyü toplam 210.732 bin nüfusa havi büyük bir yerleşim yeridir.⁴ Ankara Vilayet Salnamesi'nde bu bilgi teyit edilerek Kayseri Sancağı'nın üç kaza ve iki nahiyeden müteşekkil Ankara'ya bağlı bir sancak merkezi olduğu belirtilmektedir. Bunlardan birisi Liva merkezinin güneyinde kalan Develi kazasıdır. Aynı zamanda Develiye bağlı Köstere nahiyesi ve buruya bağlı altmış iki köyün bulunduğunu yazmaktadır. Güneybatısında ise İncesu kazası bulunmaktadır. Karahisar adıyla da bir nahiyesi ve buraya bağlı on sekiz köy bulunmaktadır. Kayseri kaza merkezi yüz bir köyden müteşekkil büyük bir yerleşim merkezi olarak kayıt altına alınmıştır.⁵

Kayseri şehri Cumhuriyet ile birlikte kurulan vilayetlerden birine yönetim merkezi olmuş ve bu ile Kayseri adı verilmiştir. Kayseri'nin sahip olduğu coğrafi konum tarih boyunca ulaşım bakımından da özel bir öneme sahiptir. Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda var olan yollar, Kayseri şehrinin coğrafi konumu bakımından buradan geçmek zorundadır. Zaten geçmişten günümüze yolların buradan geçtiği de bilinmektedir. Sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla ve her dönemde ticaret yollarının buradan geçmesi, bu bölgenin, dolayısıyla Kayseri'nin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hitit yolları Kayseri'den güneye, Malatya üzerinden doğu ve güneydoğuya, Hattuşa üzerinden Karadeniz ve batıda Ege kıyılarına ulaşmaktaydı. Roma ve Bizans dönemindeki yollar da Kayseri'den geçmekteydi. Şöyle ki; Antakya üzerinden Çukurova'da Misis'e,

³ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul 1896, V, 3801.

⁴ Şemseddin Sami, V, 3803.

⁵ Ankara Vilayet Salnamesi, 1318, 193.

buradan Kemerhisar'ı geçerek Kayseri'ye uzanan yol; Ürgüp'ten Aksaray'a, Sultanhanı'nı geçtikten sonra Konya üzerinden Ege kıyılarına ve Doğu Malatya üzerinden uzanmaktadır. Kayseri şehri ve çevresinde bulunan kervansaraylar Selçuklu döneminde de yolların buradan geçtiğini gösteren en önemli tarihi kanıtlardır. Osmanlı döneminde ulaşım ağının geçtiği yerleri belirleyen en önemli unsurlar, hanlar ve derbent yerleridir. Kayseri ve çevresinde günümüze kadar yıkılmadan kalan birçok hanın ve derbent yerinin var oluşu, Osmanlı döneminde de yolların buradan geçtiğini açıkça göstermektedir. Günümüzde de kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundaki yollar Kayseri'den geçmektedir.⁶

Kayseri'nin Adı ve Tarihçesi (19. Yüzyıla Kadar Kayseri)

Kayseri (Kayseriyye), Anadolu'nun en eski şehir merkezlerinden biri olup, Mazaka veya Özeypa adıyla tarihe geçmiş Kapadokya'nın merkezi olarak bilinmektedir. Ermeni tarihçi Horenli Movses'e göre kent'in eski isimlerinden biri olan "Mazaka" Ermenicedir. Bizans Devleti tarafından Toroslar çevresine yerleştirilen Ermenilerin buradaki varlığı 3 ve 4. yüzyıllara kadar dayandığı ileri sürülmektedir.⁷ Roma İmparatoru Tiberyüs burayı zapt ettikten sonra şehre "Kayseriyye" adını vermiştir.⁸ Burada uzun süre Romalılar, Sasaniler ve Bizanslılar hüküm sürmüşlerdir. Hz Ömer'in Muaviye'yi Şam valiliğine tayin ettikten sonra Kayseri'nin fethine memur ettiği rivayet edilir. Kayseri, Müslümanlar tarafından yaklaşık yedi yıl kuşatıldıktan sonra H. 19 (640) tarihinde fethedilmiştir.⁹ Kayseri, Rum ve Bizanslılardan alındıktan sonra bir dönem Emevî, Abbasî ve Farsların hâkimiyetine geçmiştir. Türkler, Kayseri'yi Malazgirt zaferinden birkaç yıl önce zapt etmişlerdir. Selçuklu Türkleri Kızılırmak (Hayls) vadisinden ilerleyerek 1067'de Kayseri'yi fethetmişlerdir.¹⁰ II. Kılıçaslan memleketi on bir oğlu arasında paylaştırarak Kayseri'yi de oğlu Nureddin ve Sultanşah'a vermiştir. İlhanlılardan sonra Kayseri Eratnalıların merkezi olmuştur.¹¹ 1398 yılında Osmanlı hükümdarı I. Bayezid Kayseri'yi hâkimiyetine almış ise de Timur'un bölgeye gelişiyle birçok yerler orduları tarafından istila edilmiş,

⁶ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kayseri İli Tahrir Defterleri (1584-1563-1575)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009, I, XXV.

⁷ Güngör Açıkgöz, 12.

⁸ Şemseddin Sami, 3801-3804.

⁹ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev.: Mustafa Fayda) TTK Yayınları, Ankara 2002, 199-201.

¹⁰ Meryem Ünal, 224 Numaralı *Şer'iyye Sicili (H. 1288-1290/M. 1871-1873) Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999, 467; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, 163.

¹¹ Halil Ethem, *Kayseri Şehri*, (Haz, Kemal Göde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982, 20

burası da zapt ederek Karamanlılar'ın hâkimiyetine verilmiştir.¹² Bu tarihten sonra şehir merkezi Karamanlılar ile Dulkadirliiler arasında sürekli el değiştirmiştir.¹³

Kayseri, 1071 Malazgirt zaferinden önce Anadolu'ya akın yapan Alparslan'ın komutanlarından Afşin Bey tarafından ilk kez 1067 yılında kısa bir süre ele geçirilmiş ise de onun dönüşü üzerine Bizanslılar şehri geri almışlardır. Malazgirt zaferinden sonra Emir Danişmend Sivas, Tokat, Amasya ve Niksar'ı fethederken maiyetindeki komutanlardan Turasan (Tur Hasan) Bey de Kayseri'yi ele geçirmiştir. Şehrin fetih tarihi bilinmemekle beraber 1085'ten itibaren Danişmendlilerin Kapadokya'ya bu meyanda Kayseri'ye hakim oldukları ileri sürülmektedir. Danişmendli Ahmed Gazi 1105 senesinde vefat edince yerine oğlu Emir Gazi geçti. Artuklu hükümdarı Belek Gazi ile Trabzon Rumlarını ve Mengüceklere 1120'de büyük bir yenilgiye uğrattı. 1124 yılında Malatya'yı ele geçirdi. Çankırı, Kastamonu ve Ankara'yı da topraklarına katınca Anadolu'da siyasi kuvvet ve kudret Selçuklulardan Danişmendlilere geçti. 1134 yılında vefat eden Emir Gazi'nin yerine geçen Melik Mehmed Gazi, harap olan Kayseri şehrini yenileyerek Danişmendli başkentini Sivas'tan buraya taşıdı. Kayseri Ulu Camii de bu sırada onun tarafından inşa edilmiştir. Selçuklulara bağlı olarak Kayseri ve Zamantı (Pınarbaşı) da hüküm süren Danişmendli Zünnun'un hâkimiyetine 1169'da Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan son verdi.¹⁴ Hoca Hasan Medresesi ile Ulu Camii Kayseri'deki en eski yapılardan olup Danişmendliler zamanında inşa edilmişlerdir.¹⁵ Selçuklu hâkimiyeti ile siyasi birliktelik sağlanınca şehirde ticari canlılık artmıştır.¹⁶

Selçuklu döneminde her şehrin bir unvanı olduğundan Kayseri'ye de Darü'l-feth unvanı verilmiştir. Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, ülkesini eski Türk feodal devlet geleneğine göre 1192 yılında 12 oğlu arasında taksim edince, Kayseri bölgesini oğlu Nureddin Sultanşah'a veridi. Sultanşah, Kayseri'de 1193 yılında para bastırmış fakat Konya'daki kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'i metbu tanıdığı için "sultan" unvanını değil, "melik" unvanını kullanmıştır. 1196 yılında Selçuklu tahtına geçen II. Süleyman Şah, Niğde surlarını tamir ettirmiş ve Kayseri-Kırşehir arasında Kızılırmak üzerinde tek gözlü köprüyü yaptırmıştır. 1206 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun Selçuklu mimari eserlerinin şaheserlerinden biri olan ve bir zamanlar Gıyasiye adıyla anılan Şifaiye Medresesi'ni yaptırmıştır. 1210 senesinde de Danişmendli Yağıbasan oğlu Mahmud'un kızı Etsiz Elti Hatun daha sonraları Güllük adıyla anılacak

¹² Besim Darkot, "Kayseri", İslam Ansiklopedisi, M. E. B. İstanbul 1923, VI, 484-491.

¹³ Darkot, İ. A, VI, 486.

¹⁴ Yinanç-Elibüyük, I, XXXIV.

¹⁵ Ahmet Gündüz, XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, 2.

¹⁶ İrfan Birol-Murat Yerlikhan, Kayseri Salnamesi, Mazaka Yayıncılık, Kayseri 2007, 2

olan camiye inşa ettirmiştir. 1224 Alaaddin Keykubad Kayseri kalesi ve surlarını inşa ettirmiştir. Sultan Alâeddin, barış zamanında yazları hep Kayseri’de 1225’te yaptırdığı Keykubadiye Sarayı’nda kalıyor, kışları kendi adına kurduğu Alaiye (Alanya) şehrine gidiyordu. 1238’de Sultan Alâeddin’in eşi Mahperi Hatun, Selçuklu mimari yapılarının şaheserlerinden sayılan cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşan kendi adını taşıyan külliye yaptırmıştır. 1243 yılında vukubulan Moğol istilası ile bütün Anadolu şehirleri gibi Kayseri de felakete uğramış, acı olaylara sahne olmuştur.¹⁷ Moğolların 10 gün süren kuşatma sonunda ele geçirdikleri Kayseri¹⁸, diğer Anadolu şehirleri gibi büyük tahribata uğramış pek çok insan da öldürülmüştü. Şehrin meşhur kadısı Celaleddin Hatib, Fahreddin Göç Beyi, Zahireddin Hûd, Nureddin Kuruca ve diğer şehrin ileri gelenlerinden bazıları şehit edilenler arasındaydılar.¹⁹

İlhanlılar (Moğollar) tarafından 1328’de Timurtaş’ın yerine Anadolu genel valiliğine atanan Uygur asıllı Eretna, Sivas’ı merkez edinmiş ve eşi Toğa Hatun’u da vali olarak Kayseri’de görevlendirmiştir. Eretna, 1339 yılında Emir sıfatıyla Kayseri’yi başkent edinmiştir. Ebu Said Bahadır Han’ın ölümü üzerine Anadolu’da Moğol hâkimiyeti çökünce bir süre sonra Mısır Memlûklu Sultanı Melik Nasır’ı metbu olarak tanıyan Eretna, onun 1341’de ölümü üzerine sultanlığını ilan etmiştir. Eretna, 1352’de ölünce kendi yaptırmış olduğu Köşk Medrese içindeki türbesine defnedilmiştir. 1365 yılı baharında Orta Anadolu’ya yerleşmiş olan Moğollar, Kayseri’yi yağmalamış, bunun üzerine Eretna başkenti de Sivas’a taşınmış ve bu olay sonucunda otoritesi sarsılan Sultan Mehmed kendi emirleri tarafından Sivas’ta katledilerek Kayseri’deki Köşk Medrese avlusundaki kümbete defnedilmiştir.²⁰ Kayseri, Eretnalılar zamanında burada kadılık yapan Kadı Burhaneddin Ahmed’in eline geçerek 1381–1398 yıllarında Kadı Burhaneddin Beyliğinin merkezi olmuştur.²¹

Kayseri şehri için diğer önemli bir şahsiyet Kadı Burhaneddin’dir. Bu zat, öğrenimini Kahire, Şam ve Halep’te tamamlayarak Kayseri’ye dönmüş ve 1365’te babası Şemseddin Mehmed gibi şehre kadı olarak atanıp hükümdarın kızıyla evlenmiştir. Eretnalı Ali Bey döneminde Kayseri’ye saldıran Karamanlılar’a direnerek halkın güvenini kazanan ve 1378’de vezirliğe getirilen Kadı Burhaneddin, 1381 yılında kendisine suikast düzenleneceğini anlayınca önce Kılıç Arslan’ı, sonra da amcası Keyhüsrev’i öldürüp nâib seçilmiştir. Kısa bir süre sonra da Kadı Burhaneddin Ahmed hükümdarlığını ilan

¹⁷ Yinanç–Elibüyük, I, XXXVIII.

¹⁸ Birol–Yerlikhan, 2.

¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, 551.

²⁰ Yinanç–Elibüyük, I, XLI.

²¹ Eylem Yurdakul, *Kayseri Mihrablari*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007, 6.

ederek Sivas'ta kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. 1389'da Osmanlı Padişahı Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'da şehit düşmesini fırsat bilen Kayseri bölgesindeki Kara Tatarlar'ın reisi Mürüvvet Bey, Kırşehir'i zapt ederek şehri Kadı Burhaneddin'e teslim etmiştir. 1397 senesinde Karaman seferi sırasında Osmanlılar Konya ile birlikte Niğde, Develi Karahisar ve Kayseri'yi ele geçirincede kadar şehir Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetinde kalmıştır.²²

Memlûk Sultanı, Karamanoğlu'na rakip çıkarmak için Kayseri'yi Dulkadirli'ler'e tevcih ettiğini bildirerek Mehmed Bey'i yapılacak bir sefere katılmaya davet etti (1419). Dulkadirli Nasreddin Bey fırsatı kaçırmadan Elbistan'dan geçen Memlûklu kuvvetlerine katılarak Kayseri'ye gitti. Kayseri'nin Karaman Valisi Şeyh Çelebi şehri tahliye ederek Memlûklular'a teslim etti. Memlûklu kuvvetleri komutanı İbrahim, babası Şeyh adına hutbe okuttuktan sonra Kayseri'yi Dulkadirli Nasreddin Mehmed Bey'e teslim etti (16 Nisan 1419). 1435'te Dulkadirli Nasreddin Mehmed Bey Karamanlılar'a yenilince Kayseri, Develi, Ürgüp, Karahisar ve Uçhisar'ı Karamanlılar'a terk etmek zorunda kaldı. 1437 senesinde Memlûklular ve Osmanlılar'ın yardımıyla yenilen Karamanlılar, Kayseri'yi tekrardan Dulkadirli'ler'e teslim etmek zorunda kaldılar. Karaman Beyliği'nin ortadan kaldırılmasından sonra Kayseri, Niğde ve Konya yöreleri Osmanlı egemenliğine geçti (1476). Dirlik ve düzen sağlandıktan sonra aynı yıl ilk tahrir yapıldı.²³

Fatih Sultan Mehmed döneminde Karamanoğulları ile yapılan antlaşma sonucu bölge Osmanlı Devleti hâkimiyetine girerek (1464) Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir.²⁴ 1500 tarihli Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nde Kayseri, Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olarak görülmektedir.²⁵ Bu defterin kanunnameleri Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilmiş ve Tayyib Gökbilgin, Kayseri'nin demografik yapısını ve sancağın o tarihteki coğrafi sınırlarını tahrir dayandırarak ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Kayseri'nin dört semte ayrıldığı ve otuz beş mahalleden müteşekkil büyük bir yerleşim merkezi olduğu tahrir defterinde yer almaktadır.²⁶ Karaman Vilayeti'ne bağlıyken (1520) Kayseri'de 10 nahiye, 86 köy, 276 mezra ve 121 cemaat bulunmaktaydı.²⁷ 16.06.1514 tarihinde Yavuz Sultan Selim'in Kayseri'ye geldiği ve 4

²² Yinanç-Elibüyük, I, XLIII.

²³ Yinanç-Elibüyük, I, XLVI.

²⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1988, II, 89.

²⁵ BOA. T. T. D. No: 32, 16.

²⁶ Tayyib Gökbilgin, *XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehir ve Livası*, (60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan), İstanbul 1955, 93-99.

²⁷ Cengiz Özmen, *91/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1094/1095-M. 1683-1684) Trankripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, 185.

gün kaldığı ileri sürülmektedir.²⁸ XVIII. yüzyılda Kayseri Sancağı, mutasarrıflara “ber vech-i arpalık” olarak tevcih edilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kayseri’de vazife yapan mutasarrıfların vezir rütbeli beylerbeyi oldukları görülmektedir.²⁹ XVIII. yüzyılda mütesellimler, genellikle buldukları yerlerde yaşayan aileler arasından çıkmışlardır. Bu durum Kayseri için de geçerlidir. Bu yüzyıl boyunca Kayseri mütesellimleri genelde Zennecioğulları, Kalaycıoğulları, Çaparogulları ve Emiroğulları gibi yerli ailelerden olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Bununla birlikte eyalet sisteminin korunduğu söylenebilir. Bu sistem ileriki yıllarda daha da geliştirilmiştir. Üzerinde çalıştığımız dönemde devlet; eyalet, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve kura (köy) şeklinde bir yapılanmaya gitmiştir. Tezimizin konusu olan Kayseri³¹ bu yapılanma içerisinde sancak olarak karşımıza çıkmaktadır. Başında bir mutasarrıf, sancak meclis azaları,³² müftü ve iki kocabaşı³³ bulunduğu vesikalardan anlaşılmaktadır.³⁴ Kayseri Sancağı’nın birçok kaza, nahiye ve köyü ile ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan vesikalarda bu yerleşim birimlerinin bazısından bahsedilmektedir. Kayseri’de görev alan sancak beyleri ve idari işlerde istihdam edilen memurlar ile diğer görevlileri belgelere dayanarak izah etmeye çalışacağız. İlk önce Kayseri sancağının idari birimlerinde görev yapan mutasarrıf ve kaymakamları kronoloji esasına göre çalışmanın içinde verilecektir.

²⁸ Birol-Yerlikhan, 3.

²⁹ Mehmet Karagöz, “XVIII Asrın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı İçerisinde Kayseri’nin İdari Durumu”, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 1997, 146.

³⁰ Özcan Mert, “Kayserili Bir Ayan: Zennecioğlu Seyit Mehmet Ağa”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 1998, 329.

³¹ Birçok yazılı kaynaklarda “Kayseri” geçmektedir fakat Osmanlı Arşivi belgelerinde “Kayseriyye” olarak kayıtlara geçmiştir.

³² Diğer muvazzaf memurlar merkezden atanırken, Meclis azaları halkın oylarıyla seçilerek azalık görevine başlarlar. Seçildikten sonra mazbataları merkezinden gönderilerek kendisine verilir. BOA. C. DH. (Cevdet Dahiliye) 269 /13412. [15 Cemazayilevvel 1257/5 Temmuz 1841]

³³ Kocabaşı, muhtar anlamına gelen bir tabirdir. Aynı zamanda, devletin emirlerini halka tebliğe, halkın hükümetle olan işlerini görmeğe memur edilen şahıslardır. Bunlar bir dönem devlet tarafından belirlenen vergileri toplamakla da görevlendirilmişlerdir. Köylerde vergi tahsilatı kocabaşılar tarafından yapılırdı. Tanzimat’tan bir müddet sonra kocabaşılık unvanı ortadan kaldırılmış yerine muhtar kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. (Pakalın, II, 285).

³⁴ BOA. C. DH. 269/13412. [15 Cemazayilevvel 1257/5 Temmuz 1841].

Kayseri Şehrinin Fiziki Unsurları

Kayseri Kalesi

Coğrafik ve stratejik konumundan dolayı tarihin her döneminde önemini koruyan Kayseri, büyük akınlara ve işgallere maruz kalmıştır. Bundan dolayı çeşitli kavimler ve devletler şehrin müdafaası için birçok tedbir almışlardır. Bu tedbirlerden en önemlisi günümüzde hala varlığını koruyan ve şehir merkezinin ortasında bulunan Kayseri Kalesi'dir. Şehir içinde kalan bu yapının surları ve kalesi geniş bir alana sahiptir.

Kayseri surları hakkında ilk bilgi Roma İmparatoru III. Gordian zamanına (M.S. 238-244) ait olan sikkelerde bulunmaktadır. Bu bilgilerden surların bu tarihlerde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ İkinci bilgi ise, VI. yüzyılın ilk yarısına aittir. Bizanslı tarihçi Procopius, Kayseri'nin kuruluşunda yapılmış olan surun, birbirinden uzak tepeleri, bahçeleri ve meraları çevirdiğini, evlerin buraları doldurmadığını, Bizans İmparatoru Justinian'ın (M.S. 527-565) şehri koruyabilmek için eskiye nazaran daha dar yaptırdığını, yani esas suru daralttığını belirtmektedir.³⁶ Buna göre Kayseri surları ilk olarak III. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş VI. yüzyıl ortalarında da daraltılmış ve tamir edilmiştir. Surların bugün kalan bölümlerinden hangilerinin Roma, hangilerinin Bizans'a ait olduğu konusunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Kale günümüze kadar varlığını koruyan ve sonradan yapılan ekleriyle tarihçilerin Ortaçağ diye adlandırdıkları bir devrin mimarisidir.³⁷

Konuyla ilgili önemli bir araştırması bulunan Mehmet İnbaşı, Kayseri Kalesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Kayseri Kalesi ile ilgili tapu-tahrir defterlerindeki ilk bilgiler, II. Bayezid döneminin hemen başına ait olan 1484 tarihli bir defterde bulunmaktadır. Bu tarihte kale dizdarı Sinan adlı bir kimse olup, Erkilet köyü ve bir mezradan elde ettiği 10.223 akçelik tımara tasarruf etmekteydi. Aynı zamanda kalede bir kethüda ile bir de kaledeki mescitte görevli olan imam bulunmaktaydı. Kale müstahfızları sayısı ise 82'dir. Kale görevlilerinin 1484 tarihinde 20 köy, 3 mezradan elde ettikleri gelirlerin toplamı 133.723 akçedir."*³⁸

a) İç Kale: Dış kale içerisinde şehre açılan en önemli kapılardan biridir. İç kaleyi merkez olarak kuşatan dış kale surlarının tamamı kesme taştan yapılmıştır. Kuzey yönünde dış kale surları, iç kaleden batıya doğru yönelerek bugünkü kapalı çarşı girişinden başlamakta ve Düvenönü'ne doğru devam etmektedir. Düvenönü'den güneye

³⁵ Abdullah Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, İstanbul 2002, 239.

³⁶ Kayseri Valiliği, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Kayseri* 1998, 170.

³⁷ Mahmut Akok, "Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XXIII-2, Ankara 1976, 5.

³⁸ Mehmet İnbaşı, "Kayseri Kalesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, Ankara 2000, 828.

doğru uzanan köşe burcu 1960'lı yılların başında yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Güney yöndeki dış kale surları, şehrin en uzun surlarını teşkil etmektedir. Bu surlar tamamen yıkıldığından günümüze kadar intikal etmemiştir.³⁹

b) Dış Kale: Kayseri şehrinin iç kalesi ile dış kalesi ve kapılarının krokisi ve planları ilk olarak Seyyah Albert Gabriel tarafından yayınlamıştır. Kayseri Kalesi ile ilgili geniş incelemeler yapılmış olup, kaleye dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁴⁰

Dış kale surları ve bu surlara açılan kapıların yerlerini gösteren bir harita mevcut olup 1882'de yayınlanmıştır. Mevcut kaynaklarda, Selçuklu döneminde iç kale ile dış kale surları ve bu surlara açılan 6 adet kapı hakkında geniş bilgi yer almaktadır.⁴¹

c) Demirci Kapısı: Dış surların Kuzey tarafında bulunmakta olan bu kapının M. 1224 yılında inşa edildiği ve şehrin kuzeyindeki tek kapı olduğu belirtilmektedir. Bu kapı XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş, bu şekilde önüne ilave edilen dükkânlarla Kapalı Çarşının Uzun Çarşı bölümünü meydana getirdiği ifade edilmektedir.⁴²

ç) Kiçi Kapı (Aya Vasıl Kapısı): Günümüzde Merkez Bankası kapısına denk gelecek yerde bulunmakta olan bu kapı, yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmıştır. Geçmişte kapının bulunduğu yer halen aynı isimle anılmaktadır. Kapının adı ilk olarak Celaleddin Karatay'ın, Karatay Kervansarayı için hazırlanmış olduğu vakfiyede geçmektedir.⁴³ Evliya Çelebi ve diğer Osmanlı kaynaklarında bu kapının adı Kiçi Kapı olarak geçmektedir.⁴⁴

d) Meydan Kapısı: Bu kapının isminden ilk olarak İbn-i Bibi bahsetmektedir. Alâeddin Keykubat'ın Kayseri'de zehirlenerek öldürülmesinden sonra oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev Devlethane'de tahta çıkarken diğer oğlu ve veliahdı II. İzzeddin Keykavus da Keykubad da bulunmaktaydı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev kendisini daha güvende hissetmek için Meydan Kapısı dışındaki bütün kapıları kapattırmıştır.⁴⁵ Ahmed Nazif Efendi Meydan Kapısı ile ilgili olarak, "İç kalenin top kulesi önünden Zeynel Abidin Hazretleri'nin türbesi civarındaki nöbetçi kulübesine ve oradan da şimdiki Askeri Depo ve hapishaneyi hizalayarak Serçeoğlu Mahallesi'ndeki diğer nöbetçi kulübesine uzanmış olmak üzere eski bir sur idi. Bu surun içerisine At Pazarı Meydanı denilir ve Meydan Kapısı

³⁹ Mustafa Denkaş, *Kayseride Yıkılan Anıtlarımız*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007, 8.

⁴⁰ Mahmut Akok, *Kayseri şehri Tarihi İç Kalesi*, 11.

⁴¹ Osman Eraşar, *Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, 98-119

⁴² Eraşar, *Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, 105.

⁴³ Osman Turan, "Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII (45), Ankara 1948, 112.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V., 70; Tayyip Gökbilgin, *Kayseri Şehri*, s. 96.

⁴⁵ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l Alaiyye Fi'l Umur'il Alaiyye-Selçuknâme*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, II, 20.

bu meydana açılıp sözü edilen meydana harp talimi ve güreş yapıldı” şeklinde geniş bilgi vermektedir.⁴⁶

Günümüze ulaşmayan bu kapı Cumhuriyet Meydanı’nda Kurşunlu Camiisi’ne bakmaktaydı. 1872 tarihli Vergi Defteri’nde, Meydan Kapısı’nın ismi geçmektedir.⁴⁷ Muhtemelen bu kapı 1872 tarihinden sonraki bir tarihte yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmıştır.

e) Sivas Kapısı: Yoğun Burç’un hemen batısında bulunan bu kapının isminden ilk olarak İbn-i Bibi bahsetmektedir.⁴⁸ Esterabadi, 1397 yılında Kadı Burhaneddin Ahmed’in yeğeni Şeyh Müeyyed ile yapmış olduğu savaşa bu kapıdan geçerek şehre girdiğini belirtmektedir.⁴⁹ XVI. yüzyıldaki bazı kayıtlarda da Sivas Kapısı’nın adı geçmektedir.⁵⁰

f) Yeni Kapı: Yukarıda hakkında bilgi verilen altı adet kapının da Selçuklu Dönemi’nde kullanıldığı tespit edilmiştir. Osmanlı Dönemi’nde bu kapılara bir kapı daha ilave edilerek ismine Yeni Kapı adı verilmiştir.

Günümüze ulaşamayan Yeni Kapı, tam olarak Kağnı Pazarı meydanında iç kaleye yakın bir yerde bulunmaktaydı.⁵¹ Yeni Kapı, 1567’de II. Selim döneminde genişletilmiştir. 0.81 x 200 m. ölçülerindeki iki satırlık kitabesi Kayseri Müzesi’nde bulunmaktadır.⁵² Bu ibare şu şekilde ifade edilebilir: “Bu kapı halka dar geliyorken 975 (1567) yılında Sultan Süleyman Han’ın oğlu, Büyük Sultan Selim Han zamanında genişletildi. Onu genişletene Allah bol rızık versin.” Bu kapının ne zaman yıkıldığı tespit edilememiştir.⁵³

Hükümet Sarayı

Binanın banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Hükümet Sarayı’nda, incelenilen dönemde mutasarrıf olarak bilinen ve şehrin yönetiminde birinci dereceden sorumlu olan kişiler bulunmaktadır. Mutasarrıflardan bazıları sancağı Kayseri’den yönetmişken, bazıları da yerlerine mütesellim denilen yöneticiler tayin etmişlerdir.⁵⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde, Paşa Sarayı’nın At Pazarı kapısının yanında olup kuzeye açıldığının

⁴⁶ Ahmet Nazif Efendi, *Mirat-ı Kayseriye, (Kayseri Tarihi)*, (Çev.: Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları No: 2, Kayseri 1987, 69.

⁴⁷ Hüseyin Cömert, *19. Yüzyılda Kayseri Tarihi, Mazaka Yayıncılık, Kayseri 2007*, 289.

⁴⁸ İbn-i Bibi, II, 20.

⁴⁹ Aziz Bin Endeşir-i Esterabadi, *Bezme ü Rezm*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 465.

⁵⁰ A. Özkılıç vd, 200. 221, Tayyip Gökbilgin,

⁵¹ Gündüz, 19.

⁵² Denктаş, *Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız*, 15.

⁵³ Denктаş, *Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız*, 15.

⁵⁴ Gündüz, 25.

bilgisini vermektedir.⁵⁵ Bugün mevcut olan vilayet binasının yerinde bulunan ve Osmanlı döneminde inşa edilen bina, 1930'lu yılların başında yıkılarak yerine 1990 yılına kadar kullanılan vilayet binası inşa edilmiştir.⁵⁶

Mahkeme Konağı

Mahkeme Konağı, Hükümet Sarayı'na yakın olarak Hürrem Çavuş Mahallesi'nde dir.⁵⁷ Mahkeme yanında Asar Önü (Sivas Kapısı) bulunmaktadır.⁵⁸ Ahmed Nazif konak hakkında: “Doğuya açılan Sivas Kapısı’ndan girildiğinde sağlı sollu kapının iki tarafında Dizdar Ağası Dairesi, yani Kapıcıbaşı Konağı bulunur. Kible tarafında Hükümet Dairesi, kuzey cihetinde ise şer’i mahkemeler bulunmaktadır.” bilgisini vermektedir.⁵⁹

Kayseri Bedesteni

Kayseri'nin tarihi yollar üzerinde bulunması, şehri ticari açıdan daha önemli kılmıştır. İlk çağlardan beri kervanların uğrak yeri olan Kayseri'nin, Osmanlı Dönemi'nde bu önemi daha da artmıştır. Gerek şehir halkının ve gerek dışarıdan gelen tüccarların, yolcuların ve kervanların konaklama, barınma ve yiyecek gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birçok han, hamam, çarşı, pazar, kervansaray, bedesten ve imaret gibi yapılar inşa edilmiştir.

Türkçede bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin bezzâzistan veya bezistandan geldiği ileri sürülmektedir.⁶⁰ Bedestân, değerli eşya ve mücevherlerin alınıp satıldığı çarşıya verilen isimdir. Bedestenler büyük şehirlerde bez satmak için yapılmış, sonraları kıymetli mallar ile antika eşyanın alım satımına tahsis edilmiş kapalı çarşılardır.⁶¹ Bezzaz; bezci, bez dokumacısı manasına geldiği için bezzâzistan bezciler çarşısı demektir.⁶² Bankaların kurulup paraların oralarda yatırılmasında emniyetle beraber faiz getirisi de bulunması ve yine oralarda kasa dairelerinin tesisinin ve kasa kiralama usulünün yaygınlaşması, bedestende para ve kıymetli eşya saklamayı pek ziyade azaltmış ve gide-

⁵⁵ Evliya Çelebi, IV, 141.

⁵⁶ Denктаş, *Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız*, 212.

⁵⁷ Mehmet Karagöz, *XVIII. Asır Başlarında Kayseri (1700-1730)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993, 36.

⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III-IV, 141.

⁵⁹ Ahmet Nazif Efendi, 68.

⁶⁰ Yunus Özger, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, 66.

⁶¹ Devellioğlu, 77.

⁶² Pakalın, I, 187.

rek sifra indirdiği gibi kıymetli mal satışının da hemen hemen hiç inmesi kıymetinin bütün bütün kaybolmasına sebep olmuştur.⁶³

Kayseri bedesteni Kapalı Çarşı'nın batısında yer almaktadır. 1495 yılında, II. Bayezid'in hizmetkârlarından olup sonra Kayseri beyi olan Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Kayseri Kapalı Çarşısı içerisinde bulunan bu bina güneyden Vezir Hanı, doğu ve kuzeyden ise Kapalı Çarşı (Sipahi Pazarı), batıda ise Pamuk Hanı önünden geçen yol ile çevrilidir. Plan bakımından, iç ve dış bedestenden meydana gelmektedir. İç bedesten dikdörtgen olup, temeller üzerinde oturan tuğralı büyük bir kubbesi vardır. Bedestene doğudan ve güneyden iki girişi kapısı bulunmaktadır. Güney girişi günümüzde kapalıdır. İç bedesten ile dış bedesteni birbirine bağlayan bir kapı bulunmakta ve üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Dış bedesten ise kare şeklinde olup dışarıdan üç girişi bulunmaktadır. Kuzey girişi sonradan kapatılmıştır. Doğu girişi çarşıya açılıp, çapraz tonozlu bir mekândan sonra basık kemerli bir kapı ile bedestene girilir. Bina kesme taştan yapılmıştır.⁶⁴ İncelen dönemde (1830-1860) Kayseri Bedesteni'nin faal olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵

Yakın zamanlarda tamir edilen ve daha sonra mezbahaya çevrilen bedesten, sakatçıların boşaltılmasıyla bugün halı ve turistik eşya satan tüccarlar tarafından kullanılmaktadır. Neticede, bu mekânın değeri azalsa da, Bedesten ilk zamanlarında çok kıymetli bir yer olup, orada bezzazlar denilen çukacı, kumaşçı, abacı gibi manifatura tüccarları otururlardı.⁶⁶

Çarşı ve Pazarlar

Çarşı ve pazarlar Osmanlı şehirlerinin iktisadi ve sosyal faaliyetlerinin cereyan ettiği önemli yerleridir. Çarşı, üstü kapalı pazarlara verilen isimdir. Farsça dört taraf demek olan "çarsu"dan bozmadır. Çarsu; "Bürhan-ı Kat'ı"da dört köşeli nesneye ve dört pazardan oluşan kollara denir. Fars dilinde üstü kapalı alım-satım yerlerine bazar denildiği ve bu tabir garp dillerine de geçmiş bulunduğu halde bu kelime sonraları bırakılarak, yerine çarşı tabiri kaim olmuştur.⁶⁷ 1839 yılında Kayseri'ye uğrayan seyyah Ainsworth Kayseri çarşısıyla ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Kentin merkezi bölümünü yüksek duvarlı ve etrafı hendeklerle çevrili bir kale işgal eder. Kentin ticaret alanı geniştir.

⁶³ Pakalın, I, 190.

⁶⁴ Gündüz, 147-149.

⁶⁵ 21 Mayıs 1837 tarihinde Kayseri Nâibi'ne gönderilen bir dilekçede; Kayseri Bedesteni dâhil ve haricinde bulunan Hançerli Sultan Vakfı'na ait dükkânların mutasarrıfı olan Agob'un ölümü üzerine kiracıların yedlerinde olan dükkânların kira bedellerinin Agob'un çocuklarına ödenmesi talep edilmiştir. BOA. A. DVNS. AHK. KR. d.(Karaman Ahkâm Defterleri). 35, 33. [15 Safer 1253/21 Mayıs 1837].

⁶⁶ Gündüz, 148.

⁶⁷ Pakalın, I, 330.

Çarşı bu ülkede istenilen olağan mallarla doludur. Bunların arasında İngiliz ürünleri de vardır. Burasıyla İzmir arasındaki ticari iletişimin sürekliliği korunmaktadır".⁶⁸ Seyyah Hamilton, Kayseri'deki çarşı ve pazarlar hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Şehrin pazarları çok geniş ve pazarda satılan malların stokları yeterlidir. Pazarda satılan mallar içinde tütün ve çelik eşyada boşluk olduğunu sorup öğrendim. Kayseri'de ticaret yapan başlıca Ermeni tüccarlar malların Vezir Hanı içinde satıyorlardı. Vezir Hanı'nda satılan malların arasında enfiye kutuları, cam boncuklar, Kızıldeniz'den deniz kabukları, eğersiz koşum takımları, süslü ipler, makas, kâğıt ile çok kötü kaba işçilikli Alman ya da Rus yapımı asma kilitler bulunuyordu. Bu ürünlerin pek çoğu Triesten'den (Dresten) geliyordu."⁶⁹

a) At Pazarı Çarşısı: Bu çarşı Hacı Halil Efendi tarafından 1729 yılında inşa edilmiştir.⁷⁰ 1717 tarihli Derviş Mehmed Ağa İbn-i Hasan Vakfiyesi'nde, At Pazarı Çarşısı'ndan ve yine, 1748 tarihli Hacı Halil Efendi İbn-i Hacı Ali Vakfiyesi'nde, Kayseri'deki akarları arasında At Pazarı Çarşısı'ndan bahsedilmektedir.⁷¹

b) Bakkallar Çarşısı: Çarşının banisi, inşa tarihi ve yıkıldığı tarih hakkında tam bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, 1584 tarihli Hacı Mehmed bin Nasrullah Vakfiyesi'nde bu çarşının Hisar (Kale) önünde olduğu ifade edilmiştir.⁷² Hacı Abdi Bey Çeşmesi'ne ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyesinde, vakfın gelirleri arasında Bakkallar Çarşısı'ndaki bir adet bakkal dükkânının gelirinin adı geçen çeşmeye yüz gün, yüz yük kar ve su getiren kişiye günlük on akçe, hizmet eden kişiye günlük on akçe ödenmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁷³ 1655/1656 tarihli Şer'iyeye Sicil Defteri'ndeki bir belgeden, Kayseri'deki Bakkallar Çarşısı'nda bulunan, bir tarafı Kaleli Vakfı dükkânı ile sınır olan dükkânın bir kısım hissesine sahip olan kişi, hissesini başkasına satması ile ilgili belgede, Bakkallar Çarşısı'ndaki bir dükkânın Kadir Gecesi soyulduğu, dükkân sahibi, bir kişiyi şikâyet ettiği, daha sonra gerçek hırsızın yakalandığı ve diğer kişinin bırakıldığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁷⁴

c) Bostancılar Çarşısı: Çarşının banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak; h. 1288/1290 (1870/1873) tarihli Şer'iyeye

⁶⁸ Osman Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 2000, 123.

⁶⁹ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 115-116.

⁷⁰ Halit Erkiletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996, 147.

⁷¹ Hamiyet Özder-Emine Davarcı, *Kayseri Vakfiyeleri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2004, 64, 88.

⁷² Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Kitabelerinden XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 13, Ankara 1981, 561-562.

⁷³ Mehmet Çayırdağ, *Kayseri'de Nasrullah-Zâde Hacı Efendi Vakfı*, Yeni Sabah Gazete Matbaası, Kayseri 2000, 63.

⁷⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 162.

Sicil Defteri'ndeki belgede, Kayseri'deki Yalman Mahallesi'nde oturan Habibe ile kardeşi Haşim'in babalarından miras kalan Bostancılar Çarşısı'ndaki dükkânı sattıklarına dair bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi XIX. yüzyılda Kayseri merkezinde Bostancılar Çarşısı adıyla bir çarşının varlığına işaret etmektedir.

d) Büyük (Saraçhane) Çarşısı: Çarşının banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgi yoktur. Bamyacızâde İbrahim, Osman ve Yahya Efendilerin Hacı Hamza'ya ait h. 936 (1530) tarihli vakfiyede, Büyük Çarşı'da bulunan dükkân ile bu çarşı sınırındaki dükkânların tamamının Hacet Mescidi'ne gelir getirmek üzere vakfedildiğinden bahisle, bu çarşının XVI. yüzyılda da faal olduğu bilgisi verilmektedir. Yine hicri 1222 (1807) tarihli Güpgüpzâde Hacı Ebubekir Ağa bin Hacı Musa Ağa'nın Vakfiyesi'nde, akarları sayılırken Saraçhane'nin de adı geçmektedir.⁷⁵ Ayrıca hicri 1288/1290 (1870/1873) tarihli Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki belgede, Kayseri'nin Kebe İlyas Tahir Ağa Mahallesi'nde, Mustafa Efendi mütevellisi olduğu Gümlü Vakıf Çeşmesi'nin mülkü olan Saraçhane'deki dükkân arsasını sattığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Başka bir belgede ise, Oduncu Mahallesi sakini Fatma'nın kocasından kalan -Kalenderhane Mahallesi'nde Büyük Saraçhane Çarşısı'na bitişik- iki dükkân arsasının 4/1 sattığına dair bilgiler ile bu çarşının bu tarihlere kadar aktif olduğu görülmektedir. Böylelikle çarşının XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar faal olduğu anlaşılmaktadır.

e) Çilingirler Çarşısı: Çarşının banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemekle birlikte, -Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan hicri 992 (1584) tarihli- Nasrullah oğlu Hacı Mehmed Vakfiyesi'nde, Çilingirciler Çarşısı'nda bulunan dükkân gelirinin Ulu Camii'nin çereğan yağı için harcanması, gelirin geri kalanının ise çerağa işini yapan kişiye verilmesi ve çerağın her sabah, akşam ve yatsı namazı vakti yakılması şart koşulmuştur.⁷⁶ Bu belgeyle vakıf hakkındaki ilk bilgiye ulaşılmış oluyoruz. Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1043 (1634) tarihli Hacı Abdi Bey'in vakfiyesinde, Çilingirciler Çarşısı'nda bulunan iki dükkânın gelirinin her gün ikindi namazından sonra vâkıfın ruhu için Amme Suresi'ni okuyacak olan Sultan Camisi'nin (Cami-i Kebir) imamına verilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁷⁷

1217 (1802) tarihli Güpgüpzâde Hacı Ebubekir Ağa bin Hacı Musa Ağa'nın vakfiyesinde ise akarları sayılırken, Çilingirciler Çarşısı'nın da adı geçmektedir.⁷⁸ Bu bilgiler ışığında adı geçen Çarşı'nın 200 yıldan ziyade Kayseri'nin sosyal ve ekonomik hayatında aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır.

⁷⁵ Özder-Davarcı, 30.

⁷⁶ Çayırdağ, *Kayseri'de Nasrullah-Zâde Hacı Efendi Vakfı*, 56.

⁷⁷ Zübeyde Peşter, *Vakfiyelere Göre Kayseri Vakıfları* (M. 1500-1700), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, 68.

⁷⁸ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 163.

f) Kiçi Kapı Çarşısı: Muhtemelen bu çarşı adını Kayseri Kalesi'nin Kiçi Kapısı'ndan almıştır. Çarşının inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte, 1717 tarihli Derviş Mehmed Ağa ibn-i Hasan Vakfiyesi'nde, Kiçi Kapı Çarşısı'nın varlığına rastlanılmaktadır.⁷⁹ 1814 Mart'ında Ali Paşa'nın Delibaşı Küçük Ali Ağa, Kiçi Kapı Çarşısı'nda bir yeniçeriyi katletmiş, daha sonra yargılanarak mart ayının 18'inde idam edilmiştir.⁸⁰ Böylelikle bu çarşının XIX. yüzyıla kadar varlığını koruduğu anlaşılmaktadır.

Hanlar

Han, Farsçadan gelen bir kelimedir. Kervansaray yerine kullanılmasına rağmen mimari ve fonksiyonu bakımından farklıdır. Kervansaraylar genelde şehirler arasında olup, bünyelerinde bulunan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar, şehir hanlarında kısmen ya da tamamen kaybolur.⁸¹

Osmanlılar devrinde hanlar, kıtalar arası ticaret hizmetinden çok, imparatorluk ticaretine yarayacak şekilde düşünülmüştür. Osmanlı hanlarının bir kısmı, külliye şeklinde inşa edilen camilerin vakfı olarak tasarlanmış ve gelirleri cami ile külliyesinin giderlerini karşılamak üzere düzene sokulmuştur. Böylece hanların şehirler içinde yapılması uygun bulunmuştur. Bu dönemdeki hanların zamanla yol güvenliğini sağlayan, yolcuların ihtiyaçlarını mutlak anlamda karşılayan tesisler olmaktan çok, ticari amaçların ön plana alındığı şehir içi yapıları olarak gelişmiş oldukları görülmektedir.

Osmanlı şehir hanlarında kervansaraylara göre daha gelişmiş bir plan şeması vardır. Hanlar artık iki katlı yapılmaya başlanmış; zemin katlar depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına ayrılmış, üst kat ise tamamen yolcuların konaklaması için kullanılmıştır.⁸²

Diğer bir husus, bu mekânların gelen ve giden ürünlere, mallara göre hanların adını aldığıdır. Örneğin; satılan ürün un ise, o han “un kapanı hanı”dır. Eğer sebze satılıyorsa “sebze hanı” veya “sebze kapanı”dır. “Pamuk hanı”, “pirinç hanı”, “ipek hanı” hep bu maddelerin yüklerle getirilip satışlarının yapıldığı yerleri anlatır.⁸³

Kayseri'nin iktisadi ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan hanlardan dönemimizle ilgi olan belli başlıları şunlardır:

⁷⁹ Özder-Davarcı, 64.

⁸⁰ Ahmed Nazif Efendi, 166.

⁸¹ Gündüz, 149.

⁸² Halit Erkiletlioğlu, *Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri* Ankara 2010, 140.

⁸³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, c. II, 156.

a) Abdi Bey Hanı: Bu hanın varlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan hicri 1633 tarihli vakfiyeden öğrenilmektedir. Vakfiyede Hacı Abdi Bey Hanı Vakfiyesi'nde;“(…) Sultan Mahallesi'nde bulunan ve kendisinin yaptırmış olduğu elli odalı ve iki ahırdan oluşan hanı, Uzun Çarşı'daki bezzaz dükkânı, Pembeciler Çarşısı'ndaki dükkân, Kasaplar Çarşısı'ndaki bir kasap dükkânını, Bakkallar ve Börekçiler Çarşısı'ndaki birer bakkal dükkânı; Paşa Hanı karşısındaki iki tacir dükkânı, Meydan Kapısı dışındaki üç dükkân ile İslâmlu Nahiyesi'nde Yemliha köyünden hisse vakfedilmiştir. Dükkânların kirasından elde edilecek gelirlerde; çeşmeye 100 gün, 100 yük kar ve su getiren kişiye günlük 10 akçe, hizmet eden kişiye de günlük 10 akçe tahsis edilmiştir. Yine kar taşıma işinin öncelikle haziran ayında yapılması istenmiştir.”⁸⁴

Günümüze ulaşamayan ve ne zaman yıkıldığı belli olmayan bu hanın Cami-i Kebir (Sultan) Mahallesi'nde bulunduğu, vakfiyedeki bilgiler ile taşıdığı isimden dolayı Abdi Bey tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyedeki bilgilere dayanarak, XVII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olduğunu ileri sürmek mümkündür.

b) Karatay Hanı: Kayseri'nin en önemli mimarilerinden biri olan Karatay Hanı günümüze kadar intikal etmiştir. Adı geçen Han 1240 yılında Keykubat'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşa edildiği hanın üzerindeki kitabesinden anlaşılmaktadır.⁸⁵ Selçuklu mimarisinden izler taşıyan han, Selçuklu veziri Celaleddin Karatay'ın vakıfları arasında, Kayseri şehrinin dış kısmında Aya Vasil Kapısı yakınlarındaki Kasaplar Çarşısı'ndaki adı geçmeyen bir handa kayıtlıdır. Ali Baş; adı geçen hanın (kervansarayın) vakıflar arasında gösterilmesine dayanarak, bu yapının içinde ticaret yapıldığını ve şehir içi hanı olarak kullanılmış olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁶

c) Halil Efendi Hanı: Hanın, banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı tespit edilememiştir. H. 1157 (1744) tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki bir belgede, Halil Efendi Hanı'nda oturan ve varis bırakmadan ölen bir zımninin, yanında bulunan eşyaların Mustafa Ağa tarafından satılarak, elde edilen gelirin devlet hazinesine teslim edildiğine dair ifadeler yer almaktadır. H. 1171 (1757) tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki belgede, Halil Efendi Hanı'nda kalırken vefat eden Ahmed İbni Ebubekir'in verâsetinin yapıldığı belirtilmektedir.⁸⁷ Yine 1797 tarihinde aslen Gümüşhaneli olan Patil ve 1799 tarihinde Seyyid İsmail Bin Semerci Ali'nin bu handa vefat etmeleri ve mallarının tümünün Beytülmale devrolunmuş olması sebebiyle bu hanın varlığından dolayı olarak haberdar olmaktadır.⁸⁸ H. 1289 (1872) tarihli Vergi Defteri'nde, Halil Efendi Hanı'nın At

⁸⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 151.

⁸⁵ Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2001, 62.

⁸⁶ Denктаş, *Kayseride Yıkılan Anıtlarımız*, 154.

⁸⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. (Meşihat Şer'iyye Sicil Defterleri) d. no: 5959, 123.

⁸⁸ Gündüz, 152.

Pazarı Meydanı'ndaki dükkânlar tek tek belirtilirken, Halil Efendi Hanı'nın kapısının da bu meydan üzerinde bulunduğu yazılıdır. Bu hanın 19 adet oda, 10 adet mağaza ve bir adet ahırdan oluştuğu yapılan tanımlamalardan anlaşılmaktadır. Yine bahsi geçen defterde, hanın Matbah Emmini Halil Efendi Vakfı'na ait olduğu belirtilmekte, mütevellisinin ise Çaparzâde İzzet olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Verilen bilgiler ışığında mezkûr çarşının XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına doğru faal olduğu ve şehrin sosyo-ekonomik hayatında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

d) Kığnamaz Hanı: Ulu Camii ile Pamuk Hanı'nın kuzeyinde bulunan hanın inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmet Nazif Efendi, Ot Pazarı mevkiinde bulunan Kığnamaz Hanı'nın, Kığnamaz Hacı Abdi Bey tarafından inşa ettirildiğini ve pek çok akar ile emlakın vakfedildiğini söyleyerek, bu hanın h. 1032 (1622) tarihli vakfiyesinin olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁰ Bu handan ilk olarak Evliya Çelebi, "Boyacı Kapısı yanındaki Kığnamaz Hanı" diye bahsetmektedir.⁹¹ 1711 tarihli bir belgede, hanın evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Hacı Mustafa Ağa, hanın tamire muhtaç olması sebebiyle ihtiyaçlarını tespit ettirmiş ve lüzumlu olan kurşun, ağaç, taş, toprak ve ayrıca usta için 1.878 kuruş tahsis edilmesini talep etmiştir.⁹²

1792 yılında kullanılan han hakkında başka bir belgede, Diyarbakırlı tüccar Mazucu Hakverdi ve Kayserili tüccar Hacı Osman arasında alacak verecek davasının mahkemeye intikal etmesinden dolayı bu hanın adı geçmektedir.⁹³ 1270-1273 (1853-1856) tarihli 212 numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili Defteri'ndeki 296 nolu belgede, Kığnamaz Hanı'nda misafir kalırken vefat eden Hacı Hasan Bin Abdullah'tan bahsedilmektedir. Bu şahsın varisiz vefatı sebebiyle malları müzayedeye çıkarılarak satıldığı ve elde edilen gelirin Beytülmale devredildiği belirtilmektedir.⁹⁴ Bu bilgiler adı geçen çarşının XIX. yüzyılın ortalarına kadar faal olduğunu göstermektedir.

e) Yeni Han (Bezzaz Hanı): Bezzaz Han'ın varlığından 1502 tarihli Mustafa Bey Bin Abdulhay Vakfiyesi'nde haberdar olunmaktadır.⁹⁵ 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, Yeni Han'da 53 adet oda, 11 adet mağaza ve dükkân ile 1 adet ahır bulunduğu yazılıdır. Fakat bu hanın inşaat tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı ile ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. 1922 yılında Kayseri ile ilgili olarak hazırlanan bir raporda Yeni Han'dan bahsedilmesine rağmen, hanın banisi, inşa tarihi, nerede bulunduğu ve ne zaman yıkılarak ortadan

⁸⁹ Denктаş, *Kayseride Yıkılan Anıtlarımız*, 153.

⁹⁰ Ahmet Nazif Efendi, 128.

⁹¹ Çelebi, *Seyahatname*, V, 70.

⁹² Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri*, 136.

⁹³ Gündüz, 154.

⁹⁴ Denктаş, *Kayseride Yıkılan Anıtlarımız*, 154.

⁹⁵ Peşter, 28.

kalktığı hakkında bilgi verilmemiştir.⁹⁶ Ancak mezkûr hanın yaklaşık 400 yıl boyunca Kayseri'nin sosyo-ekonomik hayatında faal olduğu anlaşılmaktadır.

f) Vezir Hanı: Kapalı Çarşı'nın güneybatı köşesinde yer alan eski bir yapıdır. Sultan III. Ahmed devrinin sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından 1726 yılında yaptırılmıştır.⁹⁷ Çarşının önemi ve kıymetini artırmak için burada sadece kuyumcu, abacı, kumaşçı, çuhacı gibi o günün itibar gören mesleklerinin faaliyet gösterebileceği, bir fermanla şarta bağlanmıştı. Bu uygulama ile handaki dükkânlar çok kıymetlenmiştir.⁹⁸ Yapı tekniği itibarıyla XVIII. yüzyıla ait olan han dikdörtgene yakın, iki çarpık avludan meydana gelen yamuk bir plana sahiptir. Bu eser Türk mimari tarzının karakterini taşıdığı için, birçok seyyahın dikkatini çekmiştir.⁹⁹ Han'ın duvarı, yanındaki bedestenin duvarıyla birbirinden bir koridorla ayrılmıştır. Vezir Hanı kesme taştan yapılmış bir yapıdır. İki katlı ve iki avluludur. Revakların altında bulunan iki ayrı merdivenle üst kata çıkılır. Girişteki kitabenin yeri boş olup günümüzde kullanılmakta olan Vezir Hanı'nda bir de yatır bulunmaktadır. Kayseri Vakıflar Müdürlüğü'ne ait olan handa, -günümüzde- 20'si şahsa ait olmak üzere toplam 154 işyeri bulunmaktadır.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl eserlerinden olan bu han halen varlığını devam ettirmektedir.

Hamamlar

Isıtma, ısıtmak ve sıcak olma gibi anlamlara gelen hamam terimi Türk-İslam kültür ve medeniyetinde ayrı bir yere sahiptir. İslam dininin temizliği bütün ibadetlerin başı sayması Türklerde hamam kültürünün gelişmesini etkilemiştir.¹⁰¹ Temizlik olmadan ibadetlerin yapılamayacağına dair dini hükümler, Müslümanların vücudunu, elbisesini ve yaşadığı mekânları temizlemeyi mecburi hale getirir. Bu anlayışın sonucu ibadet mahalli olan cami inşaatına başlamadan önce, çalışacak olanların temizlenmesi için hamamlar yapılmıştır.¹⁰²

a) Ahmed Paşa Hamamı: Hamam, Kurşunlu Camii'nin güneydoğusunda bulunmaktaydı. Kurşunlu Camii'ni inşa ettiren Hacı Ahmed Paşa'nın 1581 tarihli vakfiyesinde, adı geçen bani tarafından cami ile birlikte imaret, on üç ocaklı büyük bir han, bir mektep

⁹⁶ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 160.

⁹⁷ Gündüz, 150.

⁹⁸ Kayseri Valiliği, *Kayseri İl Yıllığı*, Kayseri 1998, 106.

⁹⁹ Kazım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, Erciyes Matbaası, Kayseri 1948, 89.

¹⁰⁰ *Kayseri İl Yıllığı*, 95.

¹⁰¹ Özger, 68.

¹⁰² Gündüz, 144.

ve bir hamamın inşa ettirildiği yazılıdır. Hamamın günümüze ulaşabilen tek fotoğrafı Albert Gabriel tarafından çekilmiş ve yayınlanmıştır.¹⁰³

1610 tarihli şer'iyye sicili defterindeki bir belgede, Hasbeg Mahallesi ahalisi kadıya giderek, "Üveys Kethüda Çeşmesi bizim hakkımız iken Hacı Ahmed Paşa Camisi ve Hamamı bu suyu kullanıyor ve biz hakkımızı alamıyoruz. Ahmed Paşa Camisi ve Hamamı için Hoca Mukbil suyundan su yollarını tamir ederek bu şartla su almış idi. Bu su yolu tamir ettirilerek bizim suyumuzdan el çektirilsin" diyerek kadıya şikâyetle bulunmuş ve kadı da mahalle halkının mağduriyetinin giderilmesi için mütevelliyi uyarmıştır.¹⁰⁴ 1683/1684 yıllarında hamamın 40 ve 50 akçe karşılığında kiraya verildiği ve bu kirayı alması gereken kişi hakkında bilgiler mevcuttur.¹⁰⁵ Mimar Sinan'ın inşa ettiği bu hamam, 1935 yılında belediyece yıktırılmıştır.¹⁰⁶

b) Gürcü Hamamı: Eski adıyla Gürcü Mahallesi yeni adıyla Cumhuriyet Mahallesi'nde, Bankalar Caddesi'nin İnönü Bulvarı'nın çıkışının doğusunda bulunan hamam, muhtemelen XVI. yüzyılın ilk yarısında Gürcü Osman Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁰⁷ Evliya Çelebi, Gürcü Hamamı'ndan "aydınlık bir hamam" olarak bahsetmektedir.¹⁰⁸

1794 tarihli bir belgede, "Gürcü Hamamı demekle bilinen hamam, Osman Paşa vakfına dahil olup, nısf vazife-i muayyene ile tevliyetine mutasarrıf olan Ahmed Bin Ali otuz seneden beri diyar-ı aherde olduğundan ve hayatı hakkında da bilgi alınmadığından dolayı mütevellilik görevi erbab-ı istihkaktan Kasım'a tevcih edilerek kendisine berat-ı şerif verilmiştir" ifadeleri yer almaktadır.¹⁰⁹

Osman Paşa Hamamı gelirinin Hunad Zâviyesi'nin müderrislerine vakfedilmiş olduğu, 1701 yılında Osman adında bir şahıs vakfa müdahale etmek istediği ve bu kişinin men edilmesi için Kayseri kadısına ferman gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca, 1708 yılında hamamın mütevellisi Karakaş Ali Efendi ölünce, yerine İsmail adlı bir şahsın atandığı tespit edilmektedir.¹¹⁰ Ahmed Nazif Efendi, Gürcü Hamamı'nın mütevelliliğine Ali Nisarî Efendi adlı bir alîmin atandığını yazmaktadır.¹¹¹

¹⁰³ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 139.

¹⁰⁴ Mustafa Ertürk, *Kayseri'nin 13 numaralı Şer'iyye Sicili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, 66.

¹⁰⁵ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 140.

¹⁰⁶ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 139.

¹⁰⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 146.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, V, 74.

¹⁰⁹ Gündüz, 147.

¹¹⁰ Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri*, 124.

¹¹¹ Ahmed Nazif Efendi, 31.

c) Hüseyin Paşa Hamamı: Mimar Sinan tarafından inşa edilen bu hamam, Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeyinde ve İstasyon Caddesi üzerinde bulunmakta idi. Ahmed Nazif Efendi'ye göre bu hamam, Hacı Kılıç Camii vakfiyesi dahilinde olup halk arasında Meydan ya da Çömlek Hamamı adıyla da bilinmektedir.¹¹² Evliya Çelebi, çok latif bir hamam olduğunu belirtmekte, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi'ne giderken Kayseri'de üç gün konakladığını ve bu hamamda yıkandığını ifade etmektedir.¹¹³ Birkaç asır insanlara hizmet veren bu hamam, 1934 yılında yolun genişletilmesi için yıkılarak tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere, XIX. yüzyılın ortalarında Kayseri'de birçok han, hamam, çarşı-pazar ve sair yapılar mevcut olup halka hizmet vermekteydi.

¹¹² Ahmet Nazif Efendi, 24.

¹¹³ Evliya Çelebi, 74

İKİNCİ BÖLÜM

Kayseri Sancağı'nın İdari Yapısı

Osmanlı Mülki Teşkilatında Kayseri'nin İdari Yapısı

Osmanlı Sancak İdaresi

Sancak, memleketin idari taksimatından birine verilen addır. Bunun yerine “liva” da kullanılırdı. Osmanlı saltanatının sonlarına doğru memleketin idari taksimatı nahiyeye, kaza, sancak ve vilayet olarak şekillenmişti. Nahiyede “nahiyeye müdürü”, kazada “kaymakam”, sancakta “Mutasarrıf” ve vilayette de “vali” adını taşıyan idare memurları bulunurdu.

Temel olarak tımar sistemi çerçevesinde oluşturulan eyaletin en büyük yöneticisi olan beylerbeyi, bizzat paşa sancağı adı verilen merkez sancakta otururdu. Sultanın icra gücünün temsilcisi olarak, eyaletin bütün işlerinden sorumlu olur ve vali sıfatıyla anılırdı.¹ Yine başka kayıtlarda sancak; üzerinde dalgalandığı araziye ifade ettiği gibi merkezi idarenin askeri ve kazai müessesiliğini üzerinde toplayan bir idari teşekkül olarak da tanımlanmıştır.²

Tanzimat öncesi sancak yönetiminde mütesellimlerin ön planda olduğu anlaşıl-maktadır. Mütesellimlik, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, gittikçe yaygınla-şarak sancak beyi yerini almıştır. Başlangıçta vali ya da sancak beyleri görevleri başına gidinceye kadar geçecek sürede atandıkları bölgeyi yönetmek üzere görevlendirdikleri kişiye mütesellim denmiştir. Mütesellimlerin görevlerini iki ana başlıkta toplayabili-riz. İktisadi bir birim olan sancağın devlet hazinesine çeşitli ad ve biçimlerde ödemek

¹ Özger, 113.

² J. Deny, “Sancak”, İslam Ansiklopedisi, M. E. B Yayınları, İstanbul 1993, X, 188.

zorunda olduğu vergilerin ve gelirlerin toplanıp zamanında gönderilmesini sağlamak ve buna bağlı olarak iç güvenliği korumaktı.³

Tanzimat yönetiminde ülke, eyalet, sancak ve kaza olarak üç ana birime bölünmüştü. Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenen kaymakamlık, günümüze dek aynı isimle varlığını korumuş bulunmaktadır.⁴

Kayseri Sancağı'nın Kurulması

Türk-İslam Devletlerinden Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, Eratnalılar ve Karaman Beyliği idaresinde varlığını sürdüren Kayseri, 1399 yılında Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Sivas'ta yapılan ve Kadı Burhaneddin Beyliği'nin yıkılmasına sebep olan savaştan sonra ilk defa Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁵ Kayseri bir sancak merkezi olarak XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar Karaman Beylerbeyliği'ne bağlıdır. Ancak bu tarihlerden sonra Kayseri sancağı idari açıdan sık sık el değiştirecektir. III. Selim döneminde Ankara Sancağı, 1807'den sonra Kayseri, Çankırı veya Karahisar Sancaklarından biriyle birleştirilerek vezir rütbeli paşalara arpalık olarak tevcih edilmiştir.⁶ 1860'lı yıllarda da Ankara, Yozgat, Kırşehir sancaklarından oluşan Ankara vilayetine dahil edilmiştir.⁷ 1871 yılında Kayseri Sancağı, Develi, İncesu kazaları ve Karahisar nahiyesinden müteşekkildi. 1873 yılında İncesu Kazası'na Köstere Nahiyesi bağlanmıştır.⁸ Böylece Kayseri'ye bağlı olan nahiye sayısı ikiye çıkmıştır.

Kayseri Sancağı'nın İdari Yapısında Meydana Gelen Gelişmeler

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlılarda toprak, devletin denetiminden çıkarak fiilen beylerin, yerli güçlü ailelerin malikâneleri durumuna gelmeye başlamıştı. XVIII. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'nun yanı sıra Batı'da da derebeyleşme eğilimi artmıştı. Yozgat, Çorum, Ankara, Sivas, Amasya, Tokat çevresi Çapanoğlu sülalesinin yönetiminde

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, 25.

⁴ Çadırcı, 236.

⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 299.

⁶ Nedim İpek, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Yapısı", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını no: 6, Kayseri 2013, 298.

⁷ Galip Eken, "Masraf Defterlerine Göre Kayseri Şehir Yönetimine İlişkin Bazı Bilgiler (1830-1835)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*", Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını no: 3, Kayseri 2000, 142.

⁸ Asuman Koçak, *Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, 54.

idi. 1832'de görevlendirmeler yapıldığında Anadolu Eyaleti'nin sancaklarıyla birlikte (Bursa, Eskişehir, Kastamonu, Hamid, Viranşehir, Karesi, Saruhan, Kayseri ve Kırşehir Sancaklarının da Mansure Hazinesi'ne devredildiği, yöneticilerin buradan atandığı görülmektedir.⁹

Uzun bir süre Osmanlı idaresinde sancak olarak varlığını devam ettiren Kayseri, gelişmesine bağlı olarak Kayseri halkı ve yöneticileri Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak yakın bir zamanda Karaman Eyaletinden ayrılıp Bozok Sancağı ile birleştirilen Kayseri Sancağı'nın Bozok'tan ayrılarak vilayete dönüştürülmesi için talepte bulunmuşlardır. 9 Haziran 1847'de Mehmed Hilmi Paşa Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek Kayseri'nin vilayete tahvilini talep etmiştir. Buna göre, Kayseri merkezinin çok geliştiği ve aynı zamanda bir ticaret merkezi haline geldiği bilinmektedir. Bu nedenle halkın resmi işlemlerini daha rahat yürütebilmesi ve ticari alışverişin merkezde işler hale gelmesi için Kayseri Sancağı'nın vilayete dönüştürülmesi talep edilmiştir. Paşa'nın bu tahriratı üzerine durum Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de müzakere edilerek Kayseri'nin vilayete dönüştürülmesi ve Hilmi Paşa'nın uhdesine verilmesi uygun görülerek gereğinin icra edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁰ Fakat Bozok'a (Yozgat) bağlı birçok nahiyenin bulunması ve aşiretlerin birbiriyle çatışmasından dolayı Yozgat Sancağı'nın muhafaza edilmesi kararlaştırılmış, emniyet ve güvenin sağlanması için dirayetli, muktedir ve muteber bir kaymakamın tayini elzem görülmüştür.

Ayrıca Bozok'un daha iyi idare edilebilmesi için Kayseri Kaymakamlığı'nın maaşı beş bin kuruştan dört bin kuruşa düşürülmüş, Bozok Mutasarrıflığının on beş bin kuruş olan maaşının üzerine zam yapılarak on dokuz bin kuruşa çıkarılması ve bundan böyle vilayet valisi ve Bozok Kaymakamlığı'na Maliye Nezareti tarafından maaşlarının ödenmesi tensip buyrulmuştur. Aynı zamanda Bozok'a tayin edilecek olan memurların maaşları Kayseri mutasarrıfı tarafından karşılanacağı da kararlaştırılmıştır.¹¹ Ancak kısa bir süre sonra 1847 yılında Kayseri'nin yeniden Bozok'a ilhak edildiği, Bozok Mutasarrıfı, Teşrifat Odası ileri gelenlerinden Hürşid Efendi ve Meclis-i Ziraat azasından Şakir Efendi'ye verilen nişanların Darphane'den imaline dair Maliye nazırına gönderilen ferman suretinden anlaşılmaktadır.¹² Şubat 1855'te Develililer, Develi Kazası'nın Kayseri'den uzak olması bunun da birçok güçlüğe sebep olmasından ötürü Niğde Sancağına bağlanmalarını

⁹ Çadırcı, 14-15.

¹⁰ BOA. A. MKT. (Sadâret Mektûbi Kalemi Evrakı) 80/67. [24 Cemazeyyilahir 1263/9 Haziran 1847].

¹¹ BOA. A. MKT. 84/72. 9 Haziran 1847/24 Cemazeyyilahir 1263.

¹² BOA. A. MKT. 84/46. [22 Cemazeyyilahir 1263/7 Haziran 1847].

istemişlerdir.¹³ Mutasarrıflar ve sadâret arasında yapılan yazışmalar neticesinde Develi Kazasının Kayseri Sancağına bağlı kalmasına karar verilmiştir.¹⁴

İncelen dönemde Kayseri Sancağı'nın idari durumunun sürekli değiştiği görülmektedir. XVI. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar Karaman Eyaleti'ne bağlı olan Kayseri Sancağı'nın, 28 Haziran 1839 tarihinde Çankırı, Yozgat ve Kastamonu sancaklarıyla birlikte Ankara vilayetine bağlandığı yönünde dönemin padişahı Sultan II. Abdülmecid tarafından ferman yayınlanmıştır.¹⁵ 27 Ocak 1843 tarihinde Maliye Nezareti'ne yazılan bir tahriratta; daha önce Ankara vilayetine bağlanan Bozok ve Kayseri sancaklarının Ankara'dan ayrılarak birer müstakil sancak haline getirildikleri ve umuru maliyelerinin yapılması talep edilmiştir.¹⁶ 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra mülkiye teşkilatında yapılan yeni düzenlemeyle 1846 yılında Bozok (Yozgat) Eyaleti'ne ilhak edilen Kayseri 1924 yılında da müstakil vilayete dönüştürülmüştür.¹⁷

Şehrin İdari Birimleri ve İdarecilerin Görevleri

Kentlerin belirgin özelliklerinden birisi hiç şüphesiz aynı zamanda birer yönetim merkezleri olmalarıdır. XIX. yüzyıl Anadolu kentlerinin önde gelenleri ya eyalet ya da sancak merkezleridir. Bilindiği gibi klasik Osmanlı düzeni denilen yönetim biçiminde imparatorluk geniş bir takım eyaletlere bölünmüştü. Eyaletler birkaç sancağın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Eyalet yönetimi "beylerbeyi" denilen üst düzeyde yöneticiye bırakılmıştı. Sancaklar ise "sancakbeyi" denetiminde idi.

XVII. yüzyıla gelindiğinde, hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğunu görüyoruz. Bu yüzyıldan itibaren ülke yönetiminin temel birimi sayılan sancaklarda önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Tımar sisteminin bozulup yerini iltizamla yetime bırakması yanı sıra vezir rütbesini almış kimselerin çoğalması, bunlar için unvanlarına uygun görevlerin bulunmamasına yol açmıştı. Bu durumda tayin bekleyen valilere boşta kalan eyalet

¹³ BOA. A. MKT. UM. (Sadâret Mektûbi Kalemi Umûm Vilayet Evrakı) 181/84. [23 Cemazeyilevvel 1271/11 Şubat 1855].

¹⁴ BOA. A. MKT. UM. 197/96. [23 Ramazan 1271/19 Haziran 1855].

¹⁵ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 80/119. [15 Rabiulahir 1255/28 Haziran 1839].

¹⁶ BOA. C. ML. 225/9354. [25 Zilhicce 1258/27 Ocak 1843].

¹⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Basbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, 302.

olmadığı için bir veya birkaç sancağın geliri “aralık” olarak verilmiştir.¹⁸ Osmanlı idari yapılanması eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy teşkilatlanması üzerine bina edilmiştir.

Ehl-i Örf (Ümera) ve Şehir Yönetimindeki Görevleri

a) Mutasarrıf: Mutasarrıf kelimesi tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve salâhiyeti bulunan anlamına gelmektedir ve Tanzimat’tan sonra bir sancağın en büyük idare amiri için kullanılmıştır.¹⁹ Liva denilen sancak, kaza ile vilayet arasında idari bir teşekküldü. Bunların bir kısmı kazalar gibi vilayete bağlı, bir takımı da müstakildi. Cumhuriyet devrinde sancaklar vilayet sayılmak suretiyle lağvedilmiştir.²⁰ XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancaklarda bulunan en üst seviyedeki yöneticilere “mutasarrıf” denilmeye başlanmıştır.²¹

Tanzimat’la birlikte idari alanda yapılan düzenlemelerden eyalet yönetimi de etkileneştir. Yine geleneksel “sancak” deyiimi kullanılıyor, ancak eşit nüfus ve servet birimleri oluşturmak için yeni sınırlar çiziliyordu. Tanzimat reformlarının başlatıldığı yerlerde sancakların başında bir “muhassıl” bulunmaktaydı. Hâlâ eski düzen altında olup reformun yaygınlaştırılmasını bekleyen sancaklarda ise valiler tarafından atanan “kaymakamlar” vardı. Sancaklar da başlarında müdürlerin bulunduğu kazalara; kazalar da içlerinde en az bir önemli kasaba ya da köyün bulunduğu nahiyelere bölünmüşlerdi.²²

Tanzimat’ın eyalet reformlarına 1860 Ocak ayında hız verildi. Önemli eyaletlere daha yetenekli Tanzimat yöneticilerinin atanmalarını sağlamak amacıyla, daha yüksek ücret ödenecek valilikler mutasarrıflıklara yükseltildi. Bir zamanlar kaza düzeyinde kullanılan bir terim olan “mutasarrıflık” şimdi valilerden daha çok ücret alan daha yüksek bir mevki olmuştu.²³

Sancakların üst idari yöneticisi mutasarrıflar, Divan-ı Hümayun modeli küçük divanlar meydana getirirler ve sancak halkının meselelerini çözerlerdi. Mutasarrıflar, savaş zamanında kapı halkları ile beraber sefere gitmek mecburiyetinde olmaktan başka, mukataaların denetimi ve iltizama verilmesi, sancağın dinî, idari ve sosyal meselelerinin çözüme kavuşturulması ve narh tespiti yapmak gibi başlıca vazifeleri bulunmaktadır.²⁴

¹⁸ Çadırcı, 10–11.

¹⁹ Devellioğlu, 691.

²⁰ Pakalın, II, 586.

²¹ J. Deny, *Sancak*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. X, 188.

²² S. Shaw–E. K. Shaw, II, 118.

²³ S. Shaw–E. K. Shaw, II, 122.

²⁴ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 150.

1) Mutasarrıfların Yetkisinin Kısıtlanması: Ankara Ferikliği'nin, Kayseri Sancağı Mutasarrıfı Yusuf Paşa ve Kayseri kaza naibine 1838 yılında gönderdiği hükümde şu hususlara yer vermiştir: Bundan önce Kayseri livasına tayin edilen mutasarrıflar saray tamiri ve döşemelerin değiştirilmesini bahane ederek fakir fukara halktan “kudûmiyye”²⁵ adı altında beşer onar akçe vergi almaktadırlar. Belirlenen normal vergi dışında bu tür vergiler yüklenince halk, ödeyecek takati kalmadığından perişan duruma düşmüştür. Bundan böyle Kayseri Mutasarrıfı olanların saray tamiri ve döşeme değiştirme masrafları adı altında halktan “kudûmiyye” vergileri almamaları hususunda “emr-i şerif” gönderilmiş ve emirlere aykırı hareket edilmemesi konusunda uyarılar yapılmıştır.²⁶

b) Mütesellim: Mütesellim; tesellüm eden, (eskiden mülki teşkilâta) teslim edilen alan, vergi tahsildarı ve kaymakam anlamına gelmektedir.²⁷ Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Lügat manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara “voyvoda” denilirdi. II. Mahmud zamanında merkezîyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle mîr-i mîrân gibi mansıp sahiplerinin ekseriyeti sefere gittikleri zaman mansıplarını “mütesellim” ile idare ederlerdi. Bunların gelirleri mütesellimler tarafından toplanır ve kendilerine gönderilirdi. Bazı yerlerin mütesellimleri yarı muti yarı asi olan yerli derebeyleri idiyse de onlar tarafından da mansıp sahiplerine maktu surette bir miktar gelir verilirdi.²⁸

Mütesellimlik müessesesi, XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat Dönemine kadar, Osmanlı Devleti'nde mevcudiyetini devam ettirmiştir. Mütesellim aslında beylerbeyinin, sancakbeyinin vekili olan kişidir.²⁹ Mütesellim göreve atandığı zaman, mutasarrıf tarafından ona “*gerek ihtisâb ve subaşılık ve resm-i arûs ve öşr-i şer'iyye ve rûsum-ı bagat ve havâss addolunan cüzi ve külli tarafımıza ait cürüm ve cinayet ve sulh-ı siyasete müte'allık*” işleri yürütmek üzere “buyruldu” yazılırdı.³⁰ Kayseri Sancağı mütesellimi olan Hüseyin Ağa'nın Temmuz 1828-Ocak 1830 yılları arasındaki 19 aylık Kayseri vergileri tahsil etmekle görevlendirilmiştir.³¹

Araştırmanın kapsadığı dönemde (1830-1860) mütesellimlerle ilgili birtakım şikâyetler tespit edilmiştir. 29 Eylül 1835'te Kayseri mütesellimi olarak görev yapan Musa Ağa, gayrimüslimlerden topladığı vergiden 40 bin kuruş zarar ettiği gerekçesiyle

²⁵ Kudûmiyye: Uzak yoldan gelen bir büyüğe, o yerin halkı tarafından sunulan armağan. Devellioğlu, 525.

²⁶ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 16/28. [6 Rabiulevvel 1255/20 Mayıs 1839].

²⁷ Devellioğlu, 782.

²⁸ Pakalın, II, 639.

²⁹ Gündüz, 181.

³⁰ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 151.

³¹ BOA. D. BŞM. d. 9531, 3. [29 Şaban 1245/23 Şubat 1830].

halktan toplayacağı vergiye zam yapmak istemiştir. Bunun üzerine Kayseri halkı Dersaadet'e bir arzuhal yazarak mütesellim Musa Ağa'yı şikâyet etmiştir. Şikâyet üzerine Kayseri'deki durumu incelemek üzere bölgeye tahkikat komisyonu gönderilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Musa Ağa'nın halktan haksız yere vergi tahsil ettiği ve özellikle tüccar olup başka mahallerde vergisini ödeyenlerden ikinci defa cizye vergisi aldığı görülmüştür. Dersaadet'ten gelen emirnamede Musa Ağa'nın haksız yere halktan ve tüccardan cizye vergisi aldığı ve bu durumun irade-i seniyyeye aykırı olup hemen düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir.³²

c) Kaza Müdürü: Kaza Müdürlüğü, muhasıllığın kaldırılmasından hemen sonra oluşturulan Tanzimat yönetiminin getirdiği bir kurumdur. Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri kaza adı ile anılan, başlangıçta idari–adli daha sonraları ise yalnız adli bir ünite bulunuyordu. Kaza birimi, geçirdiği değişiklikler sonucunda Tanzimat öncesinin Türkiye'sinde eski niteliğini tamamen yitirmiş bulunuyordu. Tanzimat'tan sonra yeniden idari bir birim olarak ortaya çıkan kazanın önceki haliyle ancak isim benzerliği bulunmaktadır. Muhassıllığın vergi toplanmasında istenilen başarıyı göstermemesi üzerine kaldırılmasından hemen sonra gerçekleştirilen yeni yönetim biçiminde, köyden sonra yer alan en küçük yönetim birimi olan kaza idaresi hakkında ilk önemli bilgiler, Takvim-i Vekayı'nın 14 Şubat 1842 tarih ve 238. sayısında görülmektedir.³³

Tuna Vilayeti'nde 1864'te uygulamaya konulan yeni yönetmelikle Tanzimat'ın 1842'den beri yönetimde yaptığı düzenlemelere yeni bir biçim verilmekteydi. 1849 Eyalet Meclisleri Nizamnâmesi hükümlerine göre yürütülen yönetim işleri, bu tarihten itibaren çıkarılan yeni tüzük ve yönetmeliklere uygun biçime konulmuş, 1867 yılına gelindiğinde uygulama tamamlanmıştır. Nizamnâme hükümlerine uygun olarak imparatorluk, vilayet, sancak, kaza ve köy olmak üzere idari birimlere ayrılıyordu. Kaza birimi 1842'deki statüsünü korumakla birlikte, seçimle göreve getirilen "Kaza Müdürü" yerine hükümetçe atanan kaymakam iş başına geçmiştir. Böylece en önemli değişiklik Kaza yönetiminde yapılmıştır.³⁴

Kaza müdürlerinin en öncelikli görevleri, kendilerine bağlı köylerden aşar ve diğer vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Bunun yanında halkın, güvenlik içinde geçimini sağlaması için çalışacaklar ve aynı zamanda Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştıracaklardı. Başlangıçta müdürlere görecekları hizmet karşılı-

³² BOA. C. ML. 480/19562. [6 Cemazeyilahir 1251/ 29 Eylül 1835].

³³ Çadırcı, 240–241.

³⁴ Çadırcı, 251–252.

ğında maaş ödenmesi düşünülmüşse de kısa bir süre sonra bundan vazgeçilerek, kazanın büyüklüğüne göre halk tarafından ödenmek şartıyla maaş bağlanmıştır.³⁵

d) Muhtesiplik (İhtisâb Ağalığı): Osmanlı'da taşra şehirlerinde çarşı ve pazar asayiş ve inzibatı ile yükümlü kadının icra memurluğudur. Bu nedenle kadı tayin edilen her şehre bir ihtisap ağası ya da başka bir tabirle muhtesip tayin edilmiştir.³⁶

İslam kurumlarının en kadimlerinden biri olan ihtisap kurumunun geçmişi Abbasiler dönemine dayanmaktadır. Hisbe teşkilatı olarak da anılan bu müessesenin başında o dönemde kadılar görevlendirilirlerdi. Bir taraftan ekonomik bir müessese, diğer taraftan da adli bir kurum olarak hizmet verirken, ayrıca belediye başkanlığı, hatta ahlak zabıtasına benzer hizmetler de sunmaktaydı. Osmanlı şehirlerinin tamamında bulunan ihtisap kurumu zamanla yerini şehreminlik müessesesine, o da belediye başkanlığına bırakmıştır.

Vergilerle ayakta duran bu müessese, elde ettiği gelirleri kendi ihtiyacı için kullanmasına rağmen, 1828 tarihli bir vesikada yer alan bilgide, Kayseri'de ihtisap müessesesinin gelirleri giderlerinden fazla olduğu için, artan meblağ asker masrafları için kullanılmaktaydı.³⁷

İhtisap ağası, taşra şehrinde beledi ve ticari işler ile meşgul olmaktadır. Bu işi görebilmek için, "hüddâm-ı ihtisâb" denilen yardımcıları edinmişlerdir.³⁸ Ayrıca, şehirlerde fiyatların genel seviyenin gidişatını düzenleyen ve gerektiğinde, cezaî tedbirler alabilen bir "Muhtesipler Kurulu" nun olduğu da bilinmektedir.³⁹

İhtisap ağasının emri altında "Koloğlanları" adıyla bir takım vazifeli memurlar bulunmaktadır. Koloğlanlarının görevleri, dükkânlardan ve diğer mahallerden "İhtisap Resmî"ni tahsil edip, ihtisap ağasına vermektir. Bu memurluklar için, on beş kişilik "gedikli koloğlanı" ve on altı kişilik "senedi mülazım" kullanılmaktadır. İhtisap ağasının da yargı yetkisi vardır. Kadı, davada şahit ve delille yargılarken, ihtisap ağası, delil ve ispat istemeden örfî ve idari surette yargılamaktadır.⁴⁰

³⁵ Özger, 75.

³⁶ Mehmet Nuri Güler, "Osmanlıdaki Kâdıların Taşra Şehirlerindeki Belediye Başkanlığı", *Uluslararası Şehir ve Medeniyet Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2012, 403.

³⁷ BOA. C. ML. 247/10238. [16 Rabiulahir 1244/26 Ekim 1828].

³⁸ İlhan Yerlikaya, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, c. VI. Ankara 1999, 141.

³⁹ Cengiz Sunay, "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası", *Kocaeli Üniversitesi Dergisi*, 2002/1, sayı: 3, 116.

⁴⁰ M. N Güler, *Osmanlıdaki Kadıların...*, 409.

e) Kaymakamlık: Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenen kaymakamlık, günümüze dek aynı isimle varlığını korumuş bulunmaktadır. Gerçi isim olarak kaymakam, Tanzimat öncesinde de mevcuttu. Ancak vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimselere verilen bir unvan idi. Sözünu edeceğimiz kaymakamla isim benzerliği dışında pek ilgisi yoktur. Kaymakamlar, doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri buraca yapılırdı. Valilere karşı sorumlulukları bulunmakta idi; fakat bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlıydı.

Küçük Meclis (1849'dan sonra Sancak Meclisi) denilen ve eyalet meclisine benzeyen kurul yardımıyla sancağı yöneten kaymakam, aynı zamanda bu meclisin de başkanıydı. Sancak meclisi, kaymakam, mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleri ve Müslümanlarla Müslüman olmayan toplulukların temsilcilerinden oluşuyordu. Özellikle güvenliğin sağlanması için gerekli önlemlerin alınmasında kaymakamla birlikte meclis de sorumlu tutulmuştu. Yol kesme, hırsızlık, eşkıyalık gibi olaylar görüldüğünde, kaymakam derhal meclisi toplayacak gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra yeterli asker gönderilecek ve suçluların yakalanması sağlanacaktı.⁴¹

İncelen dönemde Kayseri'de görev yapan kaymakamların uzun süre görevde kalmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Aralık 1846'da Kapıcıbaşı Mustafa Ağa⁴², 27 Kasım 1848'de Kapıcıbaşı Ahmed Bey⁴³ yine 17 Kasım 1849 tarihinde Kapıcıbaşı Ahmed Bey⁴⁴, 6 Kasım 1850'de Kapıcıbaşı Abdulhalim Bey⁴⁵, 27 Ekim 1851 tarihinde Kapıcıbaşı Halim Bey⁴⁶, 15 Ekim 1852'de Mîr-i mîrân İsmail Paşa⁴⁷, 4 Ekim 1853 ve 24 Eylül 1854 tarihlerinde Akil Bey⁴⁸, 13 Eylül 1855 ve 1 Eylül 1856'da Hâcegândan İskender Bey⁴⁹, 11 Ağustos 1858 tarihinde İzzet Bey⁵⁰, 9 Temmuz 1861'de Emin Bey⁵¹ ve 27 Mayıs 1865 tarihinde de Abdulhamid Efendi'nin Kayseri kaymakamlığı görevini icra ettiği tespit edilmiştir.⁵²

⁴¹ Çadırıcı, 236.

⁴² *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671263001, 86. [1 Muharrem 1263/21 Aralık 1846].

⁴³ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671265003, 80. [1 Muharrem 1265/27 Kasım 1848]; BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 37, 80. [15 Cemazeyilevvel 1264/19 Nisan 1848].

⁴⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671266004, 94. [1 Muharrem 1266./17 Kasım 1849].

⁴⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671267005, 69. [1 Muharrem 1267./6 Kasım 1850].

⁴⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671268006, 71. [1 Muharrem 1268/27 Ekim 1851].

⁴⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671269007, 73. [1 Muharrem 1269/15 Ekim 1852].

⁴⁸ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671270008, 80. [1 Muharrem 1270/4 Ekim 1853].; *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D02467127109, 69. [1 Muharrem 1271/24 Eylül 1854].

⁴⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671272010, 67. [1 Muharrem 1272/13 Elül 1855].; *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671260011/1, 68. [1 Muharrem 1273/1 Eylül 1856].

⁵⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671275013, 72. [1 Muharrem 1275/11 Ağustos 1858].

⁵¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671278016, 78. [1 Muharrem 1278/9 Temmuz 1861].

⁵² *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D0246712820020, 69. [1 Muharrem 1282/27 Mayıs 1865].

f) Kale Dizdarı: Beylerbeyi sancakbeyi ve kadının denetimi altında şehrin iç kalesinin (ki hazine ve mühim evrak buradadır) müdafaa ve inzibatından sorumlu olan dizdar ve kale erlerini de kadının yardımcısı olan ehl-i örf arasında saymak gerekir. Osmanlı kadıları, sancakbeyi veya beylerbeyinin devamlı sefere gittikleri göz önüne alınırsa, esasında şehir yönetiminin ve güvenliğinin birinci derecede sorumlu amiriydi. Görevinin dini niteliği gereği, birçok müessese üzerinde meşru ve doğal görülen, sıkı bir denetim yetkisi de vardı.⁵³

g) Sandık Emini: Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan hemen sonra ülke yönetiminde bazı yenilikler yapmış, bu arada her sancak merkezinde “Memleket Sandığı” adı altında oluşturduğu kuruluş vasıtasıyla giderlerin tek elden karşılanmasını sağlamıştı. Bu sandığın yönetimine getirilen ve “sandık emini” denilen kimse, sancak merkezinde oturan ileri gelenler tarafından seçilmekteydi. Yaptığı hizmet karşılığında kendisine vergilerden ücret ödeniyordu.

Sözü edilen dönemde sandık eminlerinin başlıca görevleri şunlardı: Toplanan bütün hazine gelirleri ona teslim ediliyordu. Mal Sandığı’nda bu paraları saklıyor, gerektiğinde harcamalar buradan karşılanıyordu. Eyalet sınırları içinde görev yapan bütün memurlarla askerlere maaşları buradan ödeniyordu. Artan para ise hazineye gönderiliyordu. Sandık eminleri tek başlarına sandıktan para çekme ya da sandığa para koyma yetkisine sahip değillerdi. Sandık, ancak meclis üyelerinden birkaçının huzurunda açılabilir, işlemler bitirildikten sonra tekrar hazır bulunanların mühürleriyle mühürleniyordu. Böylece yolsuzluk yapılması önlenmek isteniyordu.⁵⁴

Sandık Emini olmak için Müslüman olma şartının olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Mart 1845 tarihinde Kayseri Sandık Eminliği’ne Fertekoğlu Artin adlı bir gayrimüslimin tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Yine 1848 yılında Kayseri halkının memleketi ifsat ettiği şeklindeki şikâyeti üzerine Kayseri Mutasarrıfı Vecihi Paşa sandık emini olan Frenkoğlu’nu görevinden azlederek yerine yine bir Ermeni olan Hoce Manik’i atamıştır.⁵⁶

h) Tahrirat Kâtibi: Kaza idare meclisi üyelerinden olan tahrirat kâtibi,⁵⁷ hesap ve yazı işlerini yürütmekle görevliydi. Kazada kâtiplik derecesinde yürütülen tahrirat işleri, sancakta müdürlükle idare edilmekteydi. Sancağın yazı işlerini yürütmekle görevli

⁵³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, 37.

⁵⁴ Çadırcı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, 231.

⁵⁵ Kayseri kaymakamı İzzet Paşa tarafından Maliye Nezareti’ne gönderilen bir tahriratta; Kayseri’de Sandık Eminliği vazifesini gören Anadolu kumpanya vekillerinin Dersaadet’e gitmelerinden dolayı boşalan göreve sarraf taifesinden Fertekoğlu Artin’in 250 kuruşluk maaşla getirilmesi talep edilmiştir. BOA. C. ML. 595/24526. [22 Safer 1261/2 Mart 1845].

⁵⁶ BOA. A. DVN. 41/78. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵⁷ Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 68.

olan tahrirat müdürü, devlet tarafından atanmaktaydı. Maiyetinde bir tahrirat kalemi olup, her türlü resmi yazışmaların, yazı ve evrakların kayıt ve muhafazası işlerini görmekteydi.⁵⁸ Tahrirat müdürlerinin zaman zaman görevlerini kötüye kullandıkları ve halkın bu durumdan şikâyetçi olduğu da görülmektedir. 1848 yılında Kayseri halkının şikâyeti üzerine Tahrirat kâtibi olan Abdullatif Efendi, Mutasarrıf Vecihi Paşa tarafından görevinden azledilerek yerine Hisarcıklı zade Mesud Efendi atanmıştır.⁵⁹ Tahrirat Kâtiplerinin uygunsuz davranışları müteakip yıllarda devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 27 Ağustos 1851 tarihli bir vesikadan Kayseri halkının dönemin Tahrirat Kâtibi Latif Efendi'den şikâyetçi olduğu tespit edilmiştir.⁶⁰

1) Mal Müdürü veya Defterdar: Mal müdürü, eyaletin mali işlerini yürütmekten sorumluydu. Görevi bakımından defterdar ya da mal müdürü Maliye Nezareti ile doğrudan muhabere etmek hakkına sahiptir.⁶¹ Mısır İsyanı sırasında Kayseri'ye gelen Mısır ordusunun sarfeylediği meskûkâtın⁶² ekserisinin ayarının düşük olduğunun anlaşılması üzerine mağdur olan halk ve esnaf şikâyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine, Kayseri Meclisi ve Kayseri Muhassılı Hafız Reşid Ağa tarafından Ocak 1841 yılında reayadan Agob adlı bazergân aylık 250 kuruş maaşla kabız-ı mâl⁶³ olarak tayin edilmiştir.⁶⁴ Kayseri Mal Müdürü Ahmed Şevki'den olan alacağını tahsil edemeyen Sarraf Mıgırdıç'ın Kayseri mutasarrıfına olan şikâyet dilekçesinden Kayseri Mal Müdürü'nün Ahmed Şevki olduğu 1847 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.⁶⁵

i) Nüfus Müdürü (Defter Nazırı): II. Mahmud döneminde yapılan nüfus sayımının sonuçlarını değerlendirmek üzere İstanbul'da "Ceride Nezareti" adlı yeni bir teşkilat kuruldu. Eyalet ve sancak merkezlerinde ise buna paralel olarak nüfus işlerine bakmak üzere "Defter Nazırlığı" oluşturuldu. Bu nazırlıkta bölgenin büyüklüğüne göre mukayyid ve kâtipler görevlendirildiler.

Defter nazırlarının başlıca görevleri, kentlerinde ve bağlı kasaba ve köylerde doğanları ve başka yerden gelip yerleşenleri günü gününe nüfus defterlerine kaydetmek, ölen ve göç edenleri de defterden silmekti. Ayrıca dönemin en büyük sorunu olan büyük şehirlere göçü önlemek ve iç güvenliği sağlamak için seyahat etmek isteyenlerin almak zorunda oldukları "mürur tezkeresi" işi de bu kuruluşa bırakılmıştı. Hazırlanan

⁵⁸ Özger, 83.

⁵⁹ BOA. A. DVN. 41/78. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁶⁰ BOA. MVL. (Meeclis-i Vâlâ Evrakı) 104/73. [29 Şevval 1267/27 Ağustos 1851].

⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, T. T. K Yayınları, Ankara 1988, II, 130.

⁶² Meskûkât: Sikke haline getirilmiş madeni paralar. Akçe. (Devellioğlu, 627).

⁶³ Kabız-ı Mâl: Vakıf gelirlerini tahsil eden, tahsildar. (Devellioğlu, 475).

⁶⁴ BOA. C. DRB. (Cevdet Darphane) 50/2500. [17 Zilkadde 1256/10 Ocak 1841].

⁶⁵ BOA. A. MKT. 102/99. [26 Zilkade 1263/3 Kasım 1847].

yönetmeliğe göre defter nazırları nüfus hareketlerini üç ayda bir Ceride Nezareti'ne bildirmekle yükümlüydüler. Ancak uygulamada üç aylık sürenin yetersiz olduğunun görülmesi üzerine bu süre altı aya çıkarılmıştır.⁶⁶ Kayseriye Ceride Nezareti tarafından yapılan atamaları ve ödenmesi gereken aylıkları "Kayseri Şeriyye Sicilleri"nden takip etmek mümkündür.⁶⁷

Kayseri Kazası Nüfus Mukayyitliği bir süre maaş verilmeden mürur tezkirelerinden alınan harçlar karşılığı idare edilmiştir. Kayseri Sancağı Mukayyidliği iki şahıs tarafından idare edildiği belgelerden anlaşılmaktadır:⁶⁸ Mukayyid-i evvelliğe Âlim Efendi ve Mukayyid-i saniliğe de Süleyman Efendi tayin edilmiştir. Zaman içerisinde mürur tezkiresi gelirleri düştüğü için Âlim ve Süleyman efendilerin aylık gelirleri azalmış olduğundan bu gelirle idare edemeyeceklerini Kayseri Mutasarrıflığı'na bildirmişlerdir. Bunun üzerine daha önce kendilerine tahsis edilen 75 kuruş maaş yeniden tahsis edilerek görevlerine devam etmişlerdir.⁶⁹

k) Posta Müdürü: Sultan II. Mahmud dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde düzenli bir posta sistemi kurulmamıştır. Menzilhanelerde kira sistemine geçilmesine rağmen, bundan da olumlu sonuç alınamamıştı. Kira sisteminin başarılı olmaması üzerine Sultan II. Mahmud başka devletlerde olduğu gibi Posta Teşkilatı'nın oluşturulmasını düşünmüştür. 1832 tarihli bir hatt-ı hümayunda bu konudaki görüş ve isteklerini Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'ya bildirmiştir.⁷⁰ Bu dönemde konuyla ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen istenilen başarıya ulaşılamamıştır. Tanzimat ile birlikte konu yeniden gündeme alınmıştır. 1840 yılı baharında özel bir kurul oluşturularak haberleşme alanında yapılacak düzenlemeler belirlenmiş, Avrupa'da bu alanda uygulanan yöntemleri bilen Mustafa Sami Efendi, Osmanlı Devleti'nin ilk "Posta Müdürü" olarak İstanbul'a tayin edilmiştir. (4 Temmuz 1840).⁷¹

Kayseri'nin İstanbul'a uzaklığı 186 saat olarak belirlenen Kayseri'ye, ilk Posta Müdürü ise 1841 yılında atanmıştır.⁷² Posta müdürlerine başlangıçta 400-750 kuruş arasında kentini büyüklüğüne göre aylık ödenmiştir.⁷³

l) Şehir Kethüdası: Kethüdalık, kadının huzurunda tüm şehir esnafının temsilcisi durumundadır. Şehir ve limanda ise ona "şehbenderlik" denilmektedir. Kethüdanın

⁶⁶ Çadircı, 45-46.

⁶⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d, 6013, 8.

⁶⁸ BOA. C. DH 265/13235. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849].

⁶⁹ BOA. C. DH 265/13235. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849]

⁷⁰ "Geçmişten Günümüze Posta", PTT Genel Müdürlüğü, Ptt Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara2007, 143.

⁷¹ Çadircı, 294.

⁷² "Geçmişten Günümüze Posta", 155.

⁷³ Çadircı, 295.

başlıca iki görevi vardır. Birincisi; esnaflarla ilgili olup onların mesleki etkinliklerini düzenlemek ve denetlemektir. İkincisi; merkezi idare (yönetim) ile halk arasında aracılık rolü yapmaktır.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri kent merkezlerinde “Şehir Kethüdası” ünvanlı bir görevlinin bulunduğu bilinmekle beraber, XIX. yüzyılın başlarında da eskisi kadar olmasa bile devlet görevlileriyle şehir halkı arasındaki ilişkilerde şehir kethüdalarının etkin oldukları görülmektedir. Konya, Kayseri, Ankara, Bursa gibi bazı eyalet veya sancak merkezi olan yerleşim birimlerinde ayanların yanı sıra şehir kethüdası da görev yapmaktaydı. Bunlara bazı yerlerde “Şehir Emini” de denilmektedir.

Şehir kethüdalarının başlıca görevleri, şehre uğrayan kamu görevlilerini sefere çıkan veya eşkıya izleyen askeri birlikleri, yolculuk yapan, göreve giden vali, mutasarrıf, mütesellim gibi yöneticileri ağırlamak, konaklamalarını sağlamaktır. Bunun için yaptıkları harcamaların defterini tutuyorlardı.⁷⁵ 1855 yılında Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir vesikadan bu tarihte Kayseri şehir kethüdasının Mehmed Naim Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶

m) Subaşı: Osmanlı devrinin başlangıcında subaşılar merkezden tayin edilirdi. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından onlara bağlı bir memur olarak tayin edilmeğe başladı. Subaşı'nın asayişle ilgili görevleri sadece şehir içine mahsus değildir. Esasen her sancak kazaya tekabül eden subaşılıklara ayrılmıştır. Subaşının tayini, beylerbeyi veya sancakbeyinin bir mektupla kadıya bildirmesi ile gerçekleşir ve bu durum sicile kaydedilirdi. Subaşılardan iki görevi vardır: Birincisi, bad-ı heva adı altında toplanan cürm-i cinayet, niyabet, resm-i arusane gibi vergileri toplamaktır ki bu, mali görev kapsamına girmektedir. İkinci görev ise, bu mali göreve ilişkin olarak kolluk görevini yerine getirmektir. Kolluk görevi aslında geleneksel idare sisteminde yargı bölümünden bir görev olup kadının uhdesinde bulunması gerekmektedir. Ancak kadının kolluk görevini vekâleten subaşıya bıraktığı malûmdur. Dolayısıyla subaşı bu görevi onun adına yerine getirir. Bu nedenle kadının hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak ve kadının suçlu görüp hüküm verdiklerini cezalandırmak onun görevidir. Şüpheli kimseleri takip edip, yakalamak hakkıdır. Ancak kadı hükmü olmaksızın cezalandıramaz. Sadece suçluları mahkemeye sevk etme yetkisi vardır. Subaşı bir anlamda adli zabıta, diğer anlamda en yüksek emniyet görevlilerinden biri ve infaz

⁷⁴ M. N. Güler, *Osmanlıdaki Kâdıların...*, 403.

⁷⁵ Çadırıcı, 41.

⁷⁶ Söz konusu vesikada Kethüda Mehmed Naim Efendi, daha önceden Hacıoğlu Pazarı mütesellimi Seyfeddin Paşa'nın Kayseri Sancağı'na görevlendirilmesiyle boşalan yerine kendisinin mütesellim olarak tayin edilmesi talebinde bulunmuştur. BOA. C. DH. 86/4273. [14 Zilkadde 1271/29 Temmuz 1855].

memuru olarak Osmanlı kadısının en başta gelen yardımcısıdır.⁷⁷ 1852 Temmuz'undan 1853 Şubat'ına kadar geçen 8 aylık sürede Kayseri Meclisi, Zâbtiye'lere toplam 93.660 kuruş maaş ödemiştir.⁷⁸

n) Evkaf Müdürü (Muaccelat Nazırlığı): Tanzimat'ın ilanından önce Evkaf-ı Hümayûn ve Haremeyn nezaretlerine bağlı mütevellilerin yönetiminde yapılan vakıf taşınmazlarının ferağ ve intikallerine nezaret etmek, harçları tahsil ve bağlı buldukları Evkaf Hazinesi'ne göndermek üzere önemli yerleşim merkezlerine "muaccelât nâzırları" tayin edilmişti. Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'nin kurulmasından (1826)⁷⁹ sonra taşradaki "muaccelât nezaretleri" birleştirilerek vilayet merkezleri ile önemli sancaklara 1835 yılında birer "muaccelât müdürü" tayin edilmiştir. 1839 senesinde Kayseri'de bulunan vakıfların gelir ve giderlerini denetlemek üzere Müaccelat Nazırını Ahmed Efendi tayin edilmiştir.⁸⁰ Bugünkü anlamda Evkaf müdürlüklerinin teşekkülü ancak 1845 yılından sonra gerçekleşmiştir.⁸¹ Mayıs 1844 tarihli bir vesikadan dönemin Evkaf Müdürü'nün el-Hac Ömer Efendi'nin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu vesikada; Mehmed Çavuş Mescid-i Şerif Vakfı'nın mütevellisi olan el-Hac Halil ibn-i Mehmed Efendi'nin Meclis-i Şer'i Şerif ve Evkaf Müdürü el-Hac Ömer Efendi'nin huzurunda, Sasık ve Kalenderhane Mahallelerinin sınırlarında bulunan iki adet odanın hüccet-i şer'iyye ile Abraham adlı şahsa senelik 120 kuruş karşılığında kiraya verildiği belirtilmektedir.⁸² Evkaf Müdürlerinin tayin ve atamalarında Kayseri Meclisi'nin de zaman zaman etkili olduğu görülmektedir. Nitekim 17 Kasım 1848'de Kayseri Meclisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'ne gönderilen bir mazbatada Kayseri ve Bozok Sancağı Evkaf Müdürlüğü'ne Said Efendi'nin atanması talep edilmiştir.⁸³

1852 yılında Kayseri Evkaf Müdürlüğü'nü icra eden Hafız Ali Ağa, dürüstlüğü ve başarılarından dolayı halkın takdirine mazhar olmuştur.⁸⁴ 13 Eylül 1855 tarihinde Kayseri ve Bozok Sancağı Evkaf Müdürlüğü'nün (Muaccelat Nazırlığı) bir olduğu ve başında da Ahmed Duran Efendi'nin bulunduğu tespit edilmiştir.⁸⁵ 1861 yılında Adana, Ankara,

⁷⁷ Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 34.

⁷⁸ BOA. C. ML. 398/16331. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

⁷⁹ Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Seminerleri*, İstanbul 1990, 54.

⁸⁰ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 13/8. [11 Safer 1255/26 Nisan 1839].

⁸¹ Mustafa Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Vakıfların İdaresi'nde Yeniden Yapılanmaya Dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü", *A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 19, Ankara 2006, 15.

⁸² BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 36, 146. [25 Rabiulahir 1260/14 Mayıs 1844].

⁸³ BOA. A. MKT. MHM. 7/95. [20 Zilhicce 1264/17 Kasım 1848].

⁸⁴ BOA. A. MKT. UM. 97/40. [2 Receb 1268/22 Nisan 1852].

⁸⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO24671272010, 118. [1 Muharrem 1272/13 Elül 1855].

Maraş, Kayseri, Çankırı, Saruhan, Aydın, Menteşe vilayet ve sancaklarındaki Evkaf müdürlerinden sorumlu olarak Çuhadâr Mehmed Ağa atanmıştır.⁸⁶

Ehl-i Şer' (Ulema) ve Şehir Yönetimindeki Görevleri

a) Kadı: Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır. Halk arasında çıkan ihtilaf-
ların çözümüne mahsus memuriyet demek olan kaza pek eskidir. Modern dönem-
lere kadar, Avrupalıların olduğu gibi Asyalılar ve Afrikalılar'ın toplumsal hayatında
hâkimler (kadılar) önemli yere sahipti. Şehir ve kabilelerin ileri geleni, yöneticisi ve
hatta hükümdarı konumundaydılar. Toplum içinde çıkan anlaşmazlıklar bu şahsiyetler
tarafından sonuçlandırılırdı. Hâkim veya kadı konumundaki şahıslar bir noktada iç
barışın temininde anahtar görevi görmekteydi.

Hız Peygamberin hayatında kaza işleri bizzat kendisi tarafından görülmekteydi. Daha
sonra Hulefa-yı Raşidin bu vazifeyi gördüler. Daha sonraları İslam devleti büyüyüp işler
de çoğalınca halifeler gerek hilafet merkezinde, gerek vilayetlerde vekilleri vasıtasıyla
halkın davalarını görmek için özel memurlar kullanmaya mecbur oldular. Bu şekilde
ilk defa memur tayin eden zat Hazreti Ömer'dir. İslam yönetim geleneğinde kadının
vazifesi, hasımlar arasında çıkan davaları takip etmek ve sonuçlandırmaktı. Daha
sonra halifelerin görevleri artması üzerine icabına, hâl ve mevkilerinin gerektirdiği
sorumluluklara göre kadılar sair bir takım işlerle de uğraşmaya başladılar. Kadıların
vazifelerine mecnunlar, yetimler, müflisler ve sefahet erbabından mahcur olanlara
(malını kullanmaktan men edilenlere) ait mallara ve Müslümanların vasiyetnameleri,
vakıfları, velilerin yokluğu dahilinde dul kadınların evlendirilmesi hususlarına nezaret
gibi halkın genel hukukunun iyi bir halde cereyan etmesini temin etmek vazifeleri
ilave edildi. Daha sonra yollar, bina işleri, şahitlerin tezkiyesi, vukuf erbabı ve naiplerin
hallerinin tahkiki de kadıların vazifeleri cümlesine dâhil oldu.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemelerde şer'î ve adli bütün meseleler Hanefi mez-
hebine göre halledilirdi. Aynı zamanda şehir ve kasabaların belediye işleri bugünkü
noterler gibi vekâletnameler, alım ve satım muamelelerinin tanzimi de bunlara aitti.
Hükümetin mahalli herhangi bir iş hakkında göndermiş olduğu fermanların infaz ve
tatbiki de bu kadılar vasıtasıyla yürütülürdü.⁸⁸ Kadılar, medrese tahsili görüp icazet
olarak mülâzemet edenlerden tayin edilirdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına
mülâzemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse doğrudan doğ-
ruya kaza kadılıklarına tayin edildikleri gibi, bir müddet müderrislik edip sonra kadı

⁸⁶ Alkan, 29.

⁸⁷ Pakalın, II, 119.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, 83.

olmak isteyenler de müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya vilayetlerden birinin keza kadısı olurlardı.⁸⁹

Osmanlı'da şehre, çevresinde ona bağlı birçok köy ve nahiye ile birlikte "kaza" adı verilmektedir. Osmanlı idare teşkilatına göre her kazanın başında, en büyük amir olarak "kadı" bulunmaktadır. Kadı, Osmanlı merkez teşkilatını oluşturan divana, kazada padişahı temsil etmektedir. Kadıların Divan-ı Hümayun'daki mercileri, kazaskerdir. Kadı sadece "karar yetkisi" olan, "yürütme yetkisi" bulunmayan, hem mülki, hem adli amir, hem de belediye başkanıdır. Doğrudan doğruya divandan emir almaktadır. Tanzimat'a kadar şehir yönetimi (beledi, mülki ve adli yönetim) aynı elde toplanmıştır. Fakat bu güçler içinde kadının doğrudan elinde olan yargı kuvvetidir. Bu beledi, mülki ve adli yetkilere ait yürütme kuvveti ise subaşı, asesbaşı, böcekbaşı, ihtisâb ağası, hekimbaşı ve mimarbaşı gibi belediye yetkililerinin elindedir.⁹⁰ 1 Ocak 1840 tarihli bir belgeden bu dönemde Kayseri Kadısı'nın Muhammed Emin Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹

b) Nâib: Bu kelime, vekil, birinin yerine geçen, kadı vekili ve şeriat hükümlerine göre hüküm veren hâkim anlamlarına gelmektedir.⁹² Bir başka ifadeye göre nâib, vekil anlamına gelip, daha ziyade bir yere tayin olunan kadıların, kendileri gitmedikleri takdirde yerlerine gönderdikleri kimseye denirdi.⁹³

Kadı'nın görev alanlarına göre, nâibler de çeşitlenmektedir: Şehirde üreticinin ürettiği mal ve mahsuller kadıya bildirildikten sonra satılıp sevkiyatı yapılabilir. Bunun için, ithalat ve ihracat yapılan yerlerde, yağ kapanı, un kapanı ve bal kapanı gibi mahallere kadının atadığı nâibler görev yapmışlardır.

Bu çeşit nâibler arasında, dışardan gelen eşyaları murakabe ederek, rüsumunu alan ve narh koyan "Çardak Nâibi"ni, şehre yetecek kadar zahire stok eden ve bu işleri yürüten, bununla alakalı sorunları halletmekle görevli bulunan "Kapan Nâibi"ni, yağ kapanında bulunan ve yağ işlerine bakan, esnaf arasındaki davaları gören "Yağ Nâibi"ni, mumcu esnafın işleriyle uğraşan "Mum Nâibi"ni saymak mümkündür. Ayrıca çarşı ve pazarları dolaşan, esnafın alışverişini, ölçü ve tartılarını kontrol eden, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları gideren, sahtekâr ve dolandırıcı esnafı yargılayarak şer'i ve örfi kanunların çiğnenmesine engel olan "Ayak Nâibleri" ile bunlardan ayrı olarak şikâyetlere bakmakla görevli "Keşif Nâibi" gibi naipler de şehirde kadının vekili olarak çalışmışlardır.⁹⁴

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İltiye Teşkilatı*, 87.

⁹⁰ M. N. Güler, *Osmanlıdaki Kadıların...*, 400.

⁹¹ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 64/94. [25 Şevval 1255/1 Ocak 1840].

⁹² Devellioğlu, 799.

⁹³ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, 236.

⁹⁴ M. N. Güler, *Osmanlıdaki Kadıların...*, 406.

İncelenilen dönemde Nâiblik görevinde bulunan kişilere dair bazı bilgilere de ulaşılmıştır. Nitekim 1834 Haziran'ının ortalarında Dersaadet'te gönderilen bir ilamdan bu tarihte Kayseri nâibinin Ali Raif Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵ 1837 yılında, Kayseri Nâibi Nuri Efendi tarafından Cami-i Kebir'in ortasında bulunan küçük kapının tamir ve ikinci mihrabı inşa ettirmesi bilgisinden hareketle, bu tarihte Kayseri Nâibi'nin Nuri Efendi olduğu tespit edilmiştir.⁹⁶ Ayrıca, Kayseri Nâibi Lütfullah Reşid Efendi, padişahın rızasına muhalif bazı harekâta bulunduğundan dolayı Kayseri Kaymakamı tarafından Meşihat makamına 11 Ekim 1848 tarihinde bazı yazılar göndererek görevinden alınması talebinde bulunmuştur.⁹⁷ 1849'da Kayseri Nâib'i Mehmed Said, Sultan Abdulmecid'e gönderdiği arzda Kayseri'de memuriyeti döneminde şeriata riayet ile aynı zamanda padişah tarafından gelen emir ve kararları aynen icra ettiğini, fakirleri gözettiğini ve halka imkânlar dâhilinde adilane bir şekilde muamelede bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁸ Ayrıca incelenen dönemde İbrahim Efendi⁹⁹ (27 Aralık 1854), Mustafa Efendi¹⁰⁰ (1 Eylül 1856), Halid Efendi¹⁰¹ (11 Ağustos 1858), Halil Efendi¹⁰² (9 Temmuz 1861) ve Selahaddin Efendi¹⁰³ (27 Mayıs 1865) adlı şahısların da Kayseri'de nâiblik vazifesini belirli aralıklarla ifa ettikleri tespit edilmiştir.

c) Müftü: Müftü, fetva veren, vilayet ve kazalarda din işlerine bakan kimseye denirdi.¹⁰⁴ Fatih devrinde tanzim olunan meşhur kanunnameye göre “müftü” diye anılan şeyhülislam, bütün ulemanın reisi ve müderrisler arasında en yüksek derecede olanıydı. Müftüler, Divan-ı Hümayun'a dâhil olmayıp kaza hakları yoktu. Müftülerin vazifesi dini hususlar hakkında fetva vererek halkın sorularını cevaplandırmak ve şer'î meselelerde rey beyan etmektir. Kendilerine XVII. yüzyılın sonlarına doğru şeyhülislam denilmeye başlanmıştır.¹⁰⁵ Osmanlılarda, dört “ehl-i sünnet” mezhebinden Hanefi fıkhı üzerine kendisine sorulan umumi ve hususi şer'î ve hukuki meselelerde, dinî hükümlere uyarak

⁹⁵ Söz konusu ilamda, Kayseri merkezdeki Suyakanmış Zâviyesi Vakfı mütevellisi olan Hüsrevzâde es-Seyyid Mehmed Emin ibn-i Mehmed Efendi Meclis-i Şer'e gelip adı geçen vakfa ait Talas karyesi mevkiindeki arsa ve dükkânların kira bedellerinin ödenmediği ve 12 kuruş tutarında olan bu meblağın tahsilini talebinde bulunmuştur. BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. (Karaman Ahkâm Defterleri) 34, 84. [15 Safer 1250/23 Haziran 1834].

⁹⁶ Ahmet Nazif Efendi, 15.

⁹⁷ BOA. A. MKT. 154/13. [13 Zilkade 1264/11 Ekim 1848].

⁹⁸ BOA. A. MKT. 198/86. [27 Cemazeyilahir 1265/20 Mayıs 1849].

⁹⁹ BOA. A. MKT. MHM. 67/45. [6 Rabiulahir 1271/27 Aralık 1854].

¹⁰⁰ Salname-i Devlet-i Aliyye, d. nr: DO24671273011/1, 68. [1 Muharrem 1273/1 Eylül 1856].

¹⁰¹ Salname-i Devlet-i Aliyye, d. nr: DO24671750013, 72. [1 Muharrem 1275/11 Ağustos 1858].

¹⁰² Salname-i Devlet-i Aliyye, d. nr: DO24671278016, 78. [1 Muharrem 1278/9 Temmuz 1861].

¹⁰³ Salname-i Devlet-i Aliyye, d. nr: DO246712820020, 69. 27 Mayıs 1865/1 Muharrem 1282.

¹⁰⁴ Devellioğlu, 713.

¹⁰⁵ Sertoğlu, 325.

karar veren zata müftü ve verilen karara da fetva adı verilmiştir. İslam'da ilk müftü, ilk kadı ve hâkim de peygamberin bizzat kendisidir.¹⁰⁶

Müftüler fetva isteyenlerden aldıkları ücretlerle geçimini sağlarlardı. Fetva verme dışında buldukları şehrin ileri gelen kişileri arasında yer alır, mahkemede çoğunlukla adı “şuhûdü'l-hâl” kişilerin arasında geçerdi. Kadı, sorunu çözmeye güçlük çekerse müftünün görüşüne başvurur, ondan fetva isteyebilirdi. Müftüler çoğu zaman buldukları yerde başka görevler de yapmakta idiler. Müteveli veya vâsi atanırken onlara öncelik verilirdi.¹⁰⁷ Tanzimatı-Hayriyyenin ilanından sonra Kayseri Meclisi azalarının maaşları yeniden belirlenmiştir. Bu düzenlemeye göre Kayseri müftüsüne 1840 yılı şubat ayından itibaren 3 ayda 750 kuruş tahsis edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁸

d) Nakibü'l Eşraf Kaymakamı: Nakibü'l-eşraf, Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin işleriyle ilgilenen memur hakkında kullanılan bir tabirdir.¹⁰⁹ Osmanlı Devleti zamanında, seyyid ve şeriflerin, yani Peygamber Efendimizin torunları, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın ve bu vasıta ile bizzat Hz. Peygamberin temiz soyundan gelenler arasından kendilerine baş olarak seçilen ve onları devlet nezdinde temsil eden kimsedir.¹¹⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan saltanatın kaldırılışına dek merkez örgütünde saygın bir yeri olduğu bilinen Nakibü'l-eşraf'ın eyalet ve sancak merkezlerindeki temsilcilerine “Nakibü'l-eşraf Kaymakamı” deniliyordu. Nakibü'l-eşraflar, eyalet sancak ve diğer yerleşim birimlerindeki kaymakamları vasıtasıyla imparatorlukta bütün seyyid ve şeriflerin isimlerini kapsayan ve “Şecere-i Tayyibe” adı verilen defterlere peygamber soyundan geldiklerini belgeleyenlerin soy kütükleriyle birlikte buldukları şehir, görev ve durumları kayıtlı idi.¹¹¹

e) İmam: Önde bulunan ve kendisine tabi olunan manasına gelen bu kelime, Hz. Peygambere vekil olarak ammenin reisliğini haiz olan demektir. Bu zata “imamü'l-Müslimin” denir. İmam, başına yeşil çuhadan müdevver şekilde kalafat üzerine beyaz sarık sarar, arkasına dar kollu kırmızı cübbe, bunun altına sevayi entari, bacağına dövme şalvar, ayağına da mavi mest pabuç giyerdi.¹¹²

İmamlık, aynı zamanda mahalle yöneticiliği ve temsilciliğidir. Mahalle, Arapça “konaklanan yer” anlamındadır. İmamlık, Tanzimat'tan önce II. Mahmud dönemi

¹⁰⁶ Pakalın, II, 599.

¹⁰⁷ Çadırcı, 92.

¹⁰⁸ BOA. C. DH. 269/13412. [15 Cemazayilevvel 1257/5 Temmuz 1841].

¹⁰⁹ Pakalın, II, 647.

¹¹⁰ Sertoğlu, 236.

¹¹¹ Çadırcı, s. 93.

¹¹² Pakalın, II, 59.

(1808–1839) reformlarıyla kadının idari fonksiyonları azalıp, elinden güvenlik hizmeti, beledi hizmet alınınca ve “muhtarlık” kurumu kuruluncaya kadar mahalle yönetimini sürdürmüştür.¹¹³

İmamlar Padişah'ın beratı ile dinî bilgileri fazla, güvenilir ve sevilen kimseler arasından atanırlar, görecekları hizmet karşılığında “vazife” adı verilen bir ücret alırlardı. Gündelik olarak hesaplanan bu ücret çoğunlukla vakıflardan karşılanırdı. İmamlar, beş vakit namaz kıldırmak, ölenler için gerekli dini işlemleri yapmanın yanı sıra, mahallelerin güvenliği, huzurun sağlanması gibi işlerle de ilgilenirlerdi. Özellikle evlerde sazlı sözlü toplantılar yapıлып içki içilmemesi için çaba gösterdikleri gibi, sokakların temiz tutulması için halkı uyardıkları da görülmekteydi.¹¹⁴ 1831–1834 yıllarına ait 1988 numaralı Kayseri Müslim Nüfus Defteri'nde Kayseri'deki imamlar isim isim tespit edilerek nüfus bölümünde ilgili yerlere işlenmiştir.

f) Müderrislik: Medresede ders vermekle salâhiyetli kimseye denir. Fatih devrinde medrese derecesi ile müderrislik derecesi aynı idi ve müderrislerin sırası şu idi: İbtida-i hariç, hareket-i hariç, ibtida-i dâhil, musıla-i sahn ve sahn-ı seman.¹¹⁵

Osmanlılarda ulema, öğretim (tedris), fetva (ifta) ve yargı (kaza) gibi üç alanda önemli görevler üstlenmiştir. Bunlar, İslam inancının temelini izah eden “akaid”, ameli konuları açıklayan fıkıh bilimlerinin öğretilmesi yanında akli ve nakli din kurallarının tümünün öğretilmesinden ibaret idi. Bu görevi yapana müderris denilmektedir.¹¹⁶

İlk medrese müderrisine hâşiye-i tecrid ve ikinci derece müderrisine miftah ve ondan daha üstün medrese “kırklı müderrisleri” denilip bundan sonraki medreseler müderrislerin rütbeleriyle malum olurdu.¹¹⁷

Osmanlı şehirlerinde XIX. yüzyılda müderrisler, nâibin arzı, şeyhülislamın işareti ve bunun sonucunda verilen Ruus-ı Hümayun gereğince padişah beratıyla atanmaktaydılar. Yine bu dönemde müderris sayısının artmasına bağlı olarak yarı hisse ile bu görevi yürütmekte olanlara rastlanmaktadır.¹¹⁸ Arşiv belgeleri ve evkaf defterlerinden tespit edilen müderrisler cami, mescid ve medreselerin ilgili yerlerine eklenmiştir.

¹¹³ Mehmet Nuri Güler, “Osmanlı Şehrinde Yönetmel Bir Birim Olarak Mahalle”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür yayınları, Ankara 2012, 405.

¹¹⁴ Çadırcı, 40.

¹¹⁵ Sertoğlu, 231.

¹¹⁶ Gündüz, 230.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 56.

¹¹⁸ Özger, 92.

Şehir Yönetiminde Yer Alan Kurum ve Kuruluşlar

Sancak (Liva) İdare Meclisi

1864 düzenlenmesiyle vilayetler livaların birleştirilmesiyle oluşturulmuştu. Livanın yönetimi mutasarrıfa bırakılmış, vilayetteki gibi “liva idare meclisi” kurularak başkanlığına mutasarrıf getirilmiştir. Bu meclis liva (sancak) düzeyinde, maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerin görülmesini sağlayacaktı. Ayrıca idari uyuşmazlık sorunlarını görüşüp karara bağlamakla hükümlü idi. Liva İdare Meclisi'nin başkanı; bu birimde valinin yetki ve görevlerini üstlenen mutasarrıftır. Liva merkezi hâkim, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve Müslüman olmayan toplulukların dini önderleri meclisin doğal üyeleridir. Halk tarafından seçilen ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim dört üye kuruluşu tamamlamaktadır.¹¹⁹

Liva merkez kazasının; mektep, hapishane, hastahane gibi kurumlarının yapımı, bakım ve tamir işlerinin yanı sıra, kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve tamiri için gereken işlem ve müzakereler meclisin görevlerindedir. Liva idare meclisi bundan başka mali konuların mercii olarak vergi tevzii ve tahsilinden doğan davalara da bakmaktadır. Liva idare meclisleri yanında nahiye meclislerinin bir üst organı durumundadır.¹²⁰

Liva idare meclislerinde seçimle gelen üyelerin seçim işleri oldukça karışık, uzun ve son sözü hükümet memurlarına bırakan bir usule bağlıydı. Livalarda “meclis-i tefrik” adı verilen seçici bir kurul mevcuttu. Seçim işleri şu şekilde yapılmaktaydı: Mutasarrıfın başkanlığında, muhasebe ve tahrirat müdürleri, müftü ve ruhani reislerle merkez liva hâkiminden kurulu liva tefrik meclisi, bağlı kazalar ahalisinden seçilme şartlarını taşıyan kimseleri tespit ederdi. Tespit yapıldıktan sonra bunların arasında meclise girecek üye sayısının üç katı kadar aday tayin edilirdi. Toplam dört üye seçileceğinden üç katı olan on iki kişi, altısı Müslüman ve altısı gayrimüslim olarak tayin edilir, kaza idare ve dava meclislerine gönderilirdi. Kaza idare meclisleri bu adayların üçte birini (dört aday) Müslüman ve gayrimüslim ayrımı gözeterek seçerler ve her kaza en çok oy alan dört adayın isimlerini mazbata tutarak liva merkezine gönderirdi. Liva tefrik meclisi toplanarak, en çok oy alan üçte iki, yani sekiz adayın isimlerini mutasarrıfa sunardı. Mutasarrıf gelen listeden uygun gördüğü, iki Müslüman ve iki gayrimüslim dört adayı ayırarak, üyeliklerini inha eder ve onay için valiye gönderirdi. Vali de onunla görüşerek asil üyeleri seçer ve memuriyetlerini onaylardı. Liva meclisine aday olacakların senelik en az 150 kuruş vergi ödemeleri, Osmanlı tebaasından ve 30 yaşın üzerinde bulunmaları, mümkün mertebe okur-yazar olmaları gerekirdi.¹²¹

¹¹⁹ Çadırcı, 258.

¹²⁰ Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli idareler*, 66.

¹²¹ Özger, 96-97.

Kayseri Şehir Meclisi

Şehrin yönetimi ve sorunlarının çözümü ile ilgili kararların alındığı bir kurumdur. 1852'de Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda: Kayseri Meclisi'ne gerekli olan lüzum üzerine üç azanın seçildiği ve gayrimüslimlerden sandık emini ve tahrirat kâtibi olarak seçilen zimmilerin görevlerinde değişiklik yapıldığı Meclis-i Vâlâ tarafından bildirilmiştir. Kayseri Meclisi'ne seçilen üç azanın tatbik mühürleri¹²² kazınarak gönderildiği ifade edilmiştir.¹²³

Kayseri'de ikamet etmekte olan Rum milleti adına Babıali'ye mahzar gönderilen maruzatta; tarih boyunca Kapıcıbaşı Hacı Mehmed Ağa, Gübgübzâde Hacı Bey ve Feyzizâde Osman Ağa'nın Kayseri Meclisi'nde bizleri temsil ettikleri dile getirilerek hükümetle olan münasebetlerimizi, halkın dilek ve isteklerini garazsız, adilane bir şekilde temsil etiklerini beyan etmişlerdir. Kayseri Meclisi'nde görevli bulunan Hacı Bey'in vefat etmesi sonucu bazı garaz sahipleri bunu fırsat bilerek Hacı Mehmed Ağa'yı ve Osman Ağa'yı meclisten ihraç ederek birbirleriyle akraba olanları istihdam ettiler. Akraba ve taallukatını himaye ile sair ahaliyi, fukarayı ezmeye ve birçoğunu mağdur etmeye başladılar. Hacı Ağa'nın mahdumu Emin Efendi ile Gübgübzâde Hacı Bey'in yeğeni Hacı Mustafa Efendi ve adı geçen Osman Ağa'nın her haliyle iffetli, dürüst, istikametli ve fukara halkı himaye ettiği Kayseri'de bulunan bütün Müslüman, Rum ve Ermeni tarafından bilinmektedir. Adı geçen şahısların Kayseri Meclisi'ne girmelerine dair mazbataları verildiği halde birer bahane ile meclise alınmadığı açıktır. Vecihi Paşa'nın Kayseri'ye gelişiyle Müslüman, Rum ve Ermeni milletlerinden temsilci seçilerek durum Paşa'ya arz edilmiştir.

Üç milletin temsilcilerinin istekleri doğrultusunda tahrirat kâtibi Abdülatif Efendi ile Sandık Emaneti Frenkoğlu daima memleketi ifsad eylediklerinden her iki şahıs da görevden uzaklaştırılarak yerlerine tahrirat kitabeti'ne Hisarcıklızâde Mesud Efendi Sandık Emaneti'ne de Hoce Manik kuvvetli bir kefaletle tayin edilmiştir.¹²⁴

¹²² Tatbik mühürleri: Devlet muamelelerinde sahtekârlıklara meydan verilmesini önlemek için vazifelilerin kullandıkları mühürlerdir. Devlet bu mühürlerin birer örneğinin bulundurulmasına ihtiyaç duyarak her devlet görevlileri için ayrı defterler tutulmuştur. Bu mühürlerin basılı olduğu bir arz, arzuhal veya ilâm gibi belge merkeze ulaştığında ilk işlerden biri mührün sahih olup olmadığının tespiti yapılır. Belgedeki mührü bakılır doğru ise mutabıktır mührü basılarak belgenin doğruluğu tasdik edilerek gerekli mercilere havale edilir. Aksi takdirde belge iptal edilerek sahte mühür kullananlar hakkında cezai müeyyide uygulanır. (Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, 96).

¹²³ BOA. A. MKT. NZD. 66/88. [13 Safer 1269/26 Kasım 1852].

¹²⁴ BOA. A. DVN. 41/78. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

Bazı Yöneticilerle İlgili Şikâyet veya Memnuniyetler

1) Kâhya Left Bey Hadisesi: Tanzimat'ın ilanından sonra mülkiye teşkilatında yapılan değişikliklerle köyler kâhyalar vasıtasıyla idare edilmekteydiler. Kâhya olan kişiler, hükümet nezdinde itibarlı şahsiyetler olup köylüler ile hükümet arasında aracılık görevini yürütürlerdi. Devlet adına köylülerden aşar, vergi ve rüsum kayıtlarını düzenleyip bu vergileri tahsile çalışırlardı. Kâhya, köylülerin salt çoğunluk oylarıyla seçilerek görev başına getirilirdi.¹²⁵

Kayseri Sancağı'na bağlı Endürlük köyü 30 Ocak 1843'te kâhyalık sıfatıyla Left adında bir zimmi tarafından idare edilmekteydi. Adı geçen şahıs, yetkilerini aşarak halka zulmetmeye başlamış ve belirlenen vergi haricinde halkı haraca bağlayarak köylülerin mallarına el koymuştur. Bunun üzerine köy halkı "Kayseriye ferikine" bir mazbata yazarak ve perişan hallerini anlatarak adı geçen şahıs hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Daha sonra Left adındaki kâhyanın azledilmesi ve onun yerine bütün halkın katılımlarıyla yeni bir kâhyanın seçilmesi talep edilmiştir.¹²⁶

2) Kayseri Meclisi'nde Yolsuzluk: İncelenilen dönemde Kayseri Meclisi azalarından bazılarının yolsuzluklarından dolayı azalıktan ihraç edildikleri ve yargılanmaları için Bozok'a gönderildikleri tespit edilmiştir.¹²⁷ Bu dönemde özellikle halkın yerel yöneticilerden ve Dersaadet'ten gelen görevlilerden şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Yine Meclis-i Vâlâya bu babda gelen bir şikâyet üzerine konunun takip edilmesi ve şikâyetlerin bertaraf edilmesi için Kayseri Mutasarrıfı ve Meclisine tahrirat gönderilmiştir. Cevaben 9 Mart 1848 tarihinde Kayseri Mutasarrıfı ve meclis azalarının imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne intikal eden bir yazıda, Kura-i aşar ve sair işler için Kayseri'ye gelen görevlilerin halka zulüm yapmaları engellenmiş, halktan hediye almaları ve hayvanları için zorla yem ve yiyecek almalarının önüne geçilmiş olup bu kurallara aykırı davrananlar akraba ya da hemşehri denilerek korunmamış olup gerekli ceza-i işlemlerin uygulandığı iletilmiştir.¹²⁸ Yine 1860 tarihli başka bir belgeden de yolsuzluk yapanların mallarına el konulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁹

3) Zennecizâde Seyyid Mustafa Ağa'nın Meclis Azalığına Getirilmesi: Kayseri hanelerinden olan Zennecizâde Seyyid Mustafa Ağa Tanzimat-ı Hayriye icabınca Kayseri Meclisi'nin yeni tertibi sırasında yapılan seçim sonucu oy çoğunluğuna göre 1841 yılında meclis azalığına tayin edilmiştir. Beratını yenilemek üzere İstanbul'a gitmiş olan Defter

¹²⁵ Pakalın, II, 140.

¹²⁶ BOA. A. MKT. 5/98. [28 Zilhicce 1258/30 Ocak 1843].

¹²⁷ BOA. A. MKT. UM. 417/52. [10 Muharrem 1277/29 Temmuz 1860].

¹²⁸ BOA. C. DH. 134/6693. [3 Rebiulahir 1264/9 Mart 1848].

¹²⁹ BOA. A. MKT. UM. 424/69. [15 Safer 1277/2 Eylül 1860].

Nazırı Gübgüzbâde Hacı Ömer Ağa mazbatası olmadığı halde azalık maaşını kendi ismine yaptırarak Seyyid Mustafa Ağa'nın azalığını düşürmüştür. Bunun üzerine Mustafa Ağa da Maliye Nezareti'ne müracaat ederek yanlışlığın düzeltilmesini talep etmiştir. Yapılan araştırma sonucu daha önce Hacı Ömer Ağa'ya verilen azalık iptal edilerek 5 Temmuz 1841 tarihinde Seyyid Mustafa Ağa'nın Meclis azalığı yeniden tescil olunmuş ve adına berat tanzim edilmiştir. Maliye Nezareti, Bozok Sancağı mutasarrıfına yazı göndererek meclis azalığı için Ömer Ağa'ya ödenen maaşın geri alınmasını tebliğ etmiştir.¹³⁰

4) Hacı İzzet Ağa'dan Halkın Memnuniyeti: "Kayseriye Dergâh-ı Âlî" kapıcıbaşılardan Hacı İzzet Ağa 15 Kasım 1849'da müdürlüğe tayin edilmiştir. Adı geçen zatın, dirayetli ve fedakâr bir zat olduğu, halkı adilane bir şekilde idare ettiği ve herkese eşit bir şekilde davrandığı Sadâret'e gönderilen arzıdan anlaşılmaktadır. Kayseri Meclisi'nden verilen mazbata ve orada sakin olan Rum ve Ermeni patriklerinin gönderdiği arzuhalde, Hacı İzzet Ağa'nın dirayetli bir zat olduğundan bahisle görevinde kalması talep edilmektedir. Bunun üzerine; Hacı İzzet Ağa'nın Kayseri Kazası'nda kaymakam olmayıp müdür olduğundan, bunların azil veyahut tayinleri mahalli vali ve mutasarrıflar tarafından yapıldığı; bundan böyle şikâyet ve dileklerin adı geçen mercilere yapmalarının daha doğru olacağı yönünde cevabi yazı gönderilmiştir.¹³¹

Ticaret Meclisi

Vilayet ve liva merkezlerinde bulunan ticaret meclisleri ticari davalara bakmaktaydı. XIX. yüzyılın liberal geleneğine uygun olarak bu meclisler mahalli tüccarlarından (hayriyye veya Avrupa tüccarı) ve esnaf temsilcilerinden kuruludur. 1846 yılından itibaren İstanbul ve diğer önemli kent merkezlerinde ticaret mahkemeleri kurulmaya başlanmış ve bu süreçte Kayseri şehir merkezinde de bir Ticaret Mahkemesi açılmıştır.¹³² Livada da aynı şekilde bir başkan ve yeterince üyeden meydana gelen, kazaların ticari davalarını görecek bir meclis, "Meclis-i Ticaret" bulunmaktaydı. Bu meclisler Ticaret Nezareti'ne bağlıdır. 1868 yılı Devlet Salnamesi'nde; ticaret meclislerinin, bir reis, iki daimi ve dört geçici üyeden müteşekkil olduğu görülmektedir.¹³³

Ziraat Meclisi

İmparatorluğun bütün ziraat işlerini planlamak ve ziraatın ilerlemesine hadim olmak gaysiyle 27 Mart 1843 tarihinde, Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan bir

¹³⁰ BOA. C. DH. 269/13412. [15 Cemazayilevvel 1257/5 Temmuz 1841].

¹³¹ BOA A. MKT. 236/45. [29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849].

¹³² Methiye Gül Çöteli, 19. Yüzyıl Anadolu Şehrsel Ağı ve Hinterland İlişkileri, Kayseri Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2011, 210.

¹³³ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli idareler, 73.

teşekküldür.¹³⁴ Ziraat meclislerinin kurulmasının akabinde 14 Mart 1844'te Bab-ı Ali, ziraatın gelişmesi ve verimli olması için Kayseri'ye ziraat erbabı göndermiştir.¹³⁵

Muhassıllık Meclisleri (Memleket Meclisleri)

Muhassıl Meclisleri; Tanzimat'tan sonra eyalet yönetiminde Müslüman veya Hristiyan mahalli nüfus gruplarının yönetime katılması gibi önemli bir olayın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Muhassıllar ellerine verilen talimatı gittikleri yerlerde bütün memleket ileri gelenleri önünde okuyup, anlamını açıklayacak ve bundan sonra her yerde kurulan meclislerin üyeleri ile birlikte memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapacak, gerekli masraflar bu meblağdan yapılacak, artanı hazineye gönderilecekti. Muhassılların maiyetlerine bir tane mal, bir tane nüfus ve emlak kâtibi tayin olunmaktaydı. Bu memurlardan başka, o memleketin hâkimi, müftüsü, askerî zabiti ve ileri gelenlerinden dört kişinin katıldığı bir meclis kurulacak ve bu on kişilik meclise, gayrimüslim ahalinin olduğu yerlerde metropolit veya hahambaşı gibi ruhanî reisler ile iki nefer kocabaşları da girecektir.¹³⁶

Kayseri Sancağı gelirleri muhassıl tarafından toplatıldığı ve Ankara Eyaleti Feriki Yusuf Paşa'nın muhassıllık görevine getirildiği 1838'de Şer'iyye Sicil Defteri'nde yer alan hükümlerden anlaşılmaktadır.¹³⁷ Tanzimat-ı hayriyye'nin ilanından sonra mahkemelerde yapılan yeni düzenlemeyle birlikte mahkeme gelirlerinin bir kısmının da muhassıl sandıklarına verilmesi kararlaştırılmıştır. 1840 yılında Kayseri Mahkemesi'nin toplam gelirlerinin 3/2'si (53.617 kuruş) Muhassıl Sandığına teslim edilmiştir.¹³⁸

Kayseri Kazası'nda Görevli Meclis Azaları ve Memurlar

Kayseri Kazası'nın idari işlerinde, mutasarrıfla birlikte halk tarafından seçilen meclis azaları görev almaktaydı.¹³⁹ Onlar diğer muvazzaf memurlar gibi devlet bütçesinden maaşlarını alırlardı. Kaza merkezinde müftünün de görev yaptığı ve idareciler arasında en yüksek maaşı aldığı, (aylık yaklaşık 150 kuruş) arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra meclis azalarına da aylık 100 kuruş maaş tahsis edildiğini görmek mümkündür. Muvazzaflar arasında en önemli işlevi olan kocabaşılardır. Bunlara aynı zamanda "millet başı" da denirdi. Bu unvan Anadolu ile Rumeli'deki Müslüman köylerde "muhtar" olarak kullanılırdı. Tanzimat'tan sonra kocabaşılık unvanı kaldırılarak yerine

¹³⁴ Sertoğlu, 376.

¹³⁵ BOA. C. İKTS. (Cevdet ktisat) 38/1899. [23 Safer 1260/14 Mart 1844].

¹³⁶ Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli idareler*, 15-16.

¹³⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 6/10-12/24. [11 Rabiulahir 1254/4 Temmuz 1838].

¹³⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 156/217. [Zilkade 1255-Şevval 1256/Ocak-Aralık 1840].

¹³⁹ BOA. C. DH. 269/13412. [15 Cemazayilevvel 1257/5 Temmuz 1841].

“muhtar” tabiri kullanılmıştır.¹⁴⁰ Kocabaşılara aylık 50 kuruş tahsis edilerek görevliler arasında en düşük ücretle çalışırlardı.

Kayseri Kazası Nüfus Mukayyitliği¹⁴¹ bir süre maaş verilmeden mürur tezkirelerinde alınan harçlar karşılığı idare edilmiştir. Kayseri Sancağı Mukayyidliğinin iki şahıs tarafından idare edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁴² Mukayyid-i evvelliğe Âlim Efendi ve Mukayyid-i saniliğe de Süleyman Efendi tayin edilmiştir. Zaman içerisinde mürur tezkire gelirleri düştüğü için Âlim ve Süleyman Efendilerin de aylık gelirleri azalmış, neticede bu gelirle idare edemeyeceklerini Kayseri Mutasarrıflığı'na bildirmişlerdir. Bunun üzerine daha önce kendilerine verilen 75 kuruş maaş yeniden tahsis edilerek görevlerine devam etmişlerdir.

Kayseri sancağında yukarıda bahsi geçen memurlar dışında bağlı kazalarda da değişik görevlerde memurlar istihdam edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Develi Kazası Nüfus Mukayyitliği'ne Mehmed Efendi aylık 25 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Mehmed Efendi'nin emsaline göre maaşı çok az olduğundan zam yapılarak aylık maaşı 75 kuruşa yükseltilmiştir. Zamantı Kazası Mukayyitliği'ne de İbrahim Naim Efendi aylık 50 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Ancak, İbrahim Naim Efendi görevini layıkıyla yapamadığından azledilerek yerine Hacı Derviş Ağa'nın oğlu Mehmed Efendi -daha önceki mukayyide tahsis edilen maaşın aynısı verilerek- tayin edilmiştir.¹⁴³ Kayseri Sancağı'na bağlı Kösdere nahiyesinde büyük bir yerleşim merkezi olduğu için buraya da müstakil bir nüfus mukayyidi tayin edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve görülen lüzum üzerine adı geçen nahiyeye Cafer oğlu Osman Efendi 75 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹⁴⁴

Tablo 2.1. 1849 Yılında Kayseri Kazası'nda Görevli Memur ve Meclis Azalarının İsimleri ve Maaş Miktarı

Kayseri Mutasarrıfı	Mart ve Temmuz 5 aylık maaş	Ağustos, Kânun-ı sani ve Şubat 3 aylık maaş.	Eylül ve Kânun-ı evvel 4 aylık
Müftü	750	750	750
Salih Ağazâde Mehmed Ağa, Aza	500	500	
Zennecizâde Mustafa Ağa, Aza	500	500	500
Taşcızâde Hacı Mehmed, Aza	500	400	400
Şeyhmus, Aza, müteveffa	400	250	
Hacı Ali Ağa Sandık Emini	400	400	400

¹⁴⁰ Pakalın, II, 285.

¹⁴¹ Mukayyid; kayıt eden, nüfus memurları anlamına gelmektedir.

¹⁴² BOA. C. DH. 265/13235. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849].

¹⁴³ BOA. C. DH. 265/13235. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849].

¹⁴⁴ BOA. C. DH. 265/13235. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849].

Kayseri Mutasarrıfı	Mart ve Temmuz 5 aylık maaş	Ağustos, Kânun-ı sani ve Şubat 3 aylık maaş.	Eylül ve Kânun-ı evvel 4 aylık
Kocabaşı (Muhtar)	250	250	250
Kocabaşı (Muhtar)	250	250	250
Beş aylık toplam maaşları	Yekün: 3.550	Yekün: 3.300	Yekün: 2.550
Toplam Maaşlar	17.750	9.900	10.200

15 Kasım 1849 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Bozok ve Kayseri sancaklarında görev yapan ve üstün başarılar sağladıkları için; Rikâb-ı Hümayûn kapıcıbaşı ve livâ-i mezkûr Kâimakamı Selim Ağa'ya, Livâ-i mezbûr Mal Başkâtibi hâcegândan Divan Kâtibi Ömer Efendi'nin hâmis nişanı, Saniyye ashâbından livâ-i mezkûr Mal Müdürü Rauf Bey'e, Sâlise ashabından Akdağ Maden-i Hümayûn Müdürü Osman Bey'e ve Rütbe-i râbi'a ashabından Kethüda Abdülhalim Bey'e ve Rütbe-i râbi'a ashabından Divan Kâtibi Şefik Efendi'lere nişan ve taltifler verilmiştir.¹⁴⁵

Kayseri'de Ordu Teşkilatı

Şehrin ticari ve siyasi konumundan ötürü Kayseri her zaman için önemli askerî üslerden biri olmuştur. 1827 tarihli bir vesikada, Kayseri'de bir askerî tabur bulunduğu ve bu taburun başına Ahmet Bey'in binbaşı olarak tayin edildiği ifade edilmektedir.¹⁴⁶ Kayseri'deki askerî varlığın sürekli desteklendiği anlaşılmaktadır. 1847'de, Kayseri'nin askerî merkez yapılması üzerine, ahalinin emniyet ve rahatının sağlanması hususunda yardımları bulunan Kayseri mutasarrıfına teşekkürle dair gönderilen şukkada¹⁴⁷ ve 1848 tarihli vesikada, kış dolayısıyla kışla inşaatının durdurulduğundan ve mutasarrıflık konağının uygun yerlerine asker yerleştirilerek harap olan kısmın tamir edildiğinden bahsedilmektedir.¹⁴⁸

31 Ocak 1843 tarihinde, askeriyenin değişik kademelerinde görev yapan ve Kayseri merkezi ile kazalarında oturup emekliye sevk edilen muvazzaf askerlerin isim, unvan ve aldıkları maaşlar aşağıda verilmektedir.

Bunlar, 1842 senesi Kasım ayının başından 1843 Ocak ayının sonuna dek üç aylık maaş cetvelidir. Maaşlar, Kayseri İhane Sandığı tarafından karşılanmak üzere toplam 2.195 kuruş ödemenin yapıldığı defter kaydında yer almaktadır. Defter kaydına göre üç aylık en düşük maaş toplam 30 kuruş olup, Mustafa veled-i Mehmed ve Ömer veled-i

¹⁴⁵ BOA. A. DVN. 52/36. [29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849].

¹⁴⁶ BOA. HAT. (Hatt- Hümayun) 316/18566. [29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828].

¹⁴⁷ BOA. A. MKT. 80/63. [24 Cemazeyilevvel 1263/10 Mayıs 1847].

¹⁴⁸ BOA. A. MKT. MVL. (Sadâret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı) 6/87. [9 Safer 1264/16 Ocak 1848].

İsa adlı askerlere tevdi' edilmiştir. Üç aylık en yüksek maaş ise aylık 360 kuruş ile topçu çavuşu olan Hasan veled-i Mehmed'e verilmiştir.

"Asâkir-i muntazama-i şâhânedan emekli olan ihsanıyla bâ-berât-ı âlî ile ayda bir verilmek üzere tahsis kılınan maaş-ı zâbitân ve neferâtдан Kayseriyye Sancağı'na tabi olan kaza ve köylerde bulunan asâkir-i merkûmeden yirmi bir neferin 1842 senesi Şevvâlü'l-mükerrermin ilk günlerinden 1843 Ocak ayının son günlerine kadar üç ay zarfında livâ-i mezûr sandığından beratları üzere yalnız 2.195 kuruşa mal olduğu ol bâbda ve her hâlde emr-u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir."¹⁴⁹ Zaman Zaman Kayseri halkının askerle ilgili şikâyetlerine de rastlanılmaktadır. 1845 yılında Kayseri Meclisi, Seraskerliğe göndermiş olduğu mazbatada Zabtiye Mirlıvası Ferhad Paşa'nın görevini layıkıyla yerine getiremediğinden dolayı değiştirilmesini talepte bulunmuşlardır.¹⁵⁰ Kayseri Meclisi 1848 yılında Kayseri'de yapılması düşünülen askeri kışla için bir mazbata yayınlarak gerekli işlemleri tamamladığını belirtmiştir.¹⁵¹ İncelen dönemde (1830-1860) Kayseri'de orduda görev yapan bazı rütbeliler de tespit edilmiştir. Nitekim 27 Kasım 1848'de görev yaptıkları anlaşılan bu kişiler; 6. Piyade Taburunda Miralay Mustafa Bey, 1. Piyade Taburunda Binbaşı Ahmed Ağa ve 3. Süvari Alayında Binbaşı Ali Efendi'dir.¹⁵² Maliye Nezareti'ne gönderilen Kayseri Sancağı'nın varidat ve masarifatını gösteren bir kayıttan; 1852 Temmuz ayından 1853 Şubat ayına kadar Kayseri Sancağı idaresinin askeri işler ve maaşları için 8 ayda toplam 115.979 kuruş harcadığı tespit edilmiştir. Defterde özellikle ordudan emekli olanlara ödenen maaşlara yer verilmiştir. Defterden iki aylık (1852 Ağustos ve 1853 Şubat ayları) askeri masarifler örnek alınarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁵³

Tablo 2.2. Ağustos 1852 ve Şubat 1853 Aylarında Emekli Olan Askerlere İki Ayda Ödenen Maaş Miktarı

Görevi/Birimi	1852 Ağustos Ayı (kr)	1853 Şubat Ayı (kr)
Redif Zabîtâne ve Hanelerine	4.085	2.640
Tekâ'üd* İsmail Beye	450	450
Girid Atik Topçusu Tekâ'üdüne	180	180
Bahriye Tekâ'üdlерine	240	240
Nizâmiye Tekâ'üdlерine	3.480	6.015
Hassa Tekâ'üdlерine	195	270

¹⁴⁹ BOA. C. AS. (Cevdet Askeriye) 1072/47232. [29 Zilhicce 1258/31 Ocak 1843].

¹⁵⁰ BOA. A. MKT. 19/93. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

¹⁵¹ BOA. A. MKT. 113/13. [26 rabiulevvel 1264/2 Mart 1848].

¹⁵² Salname-i Devlet-i Aliyye, DO24671263001, 56. [1 Muharrem 1263/21 Aralık 1846].

¹⁵³ BOA. C. ML. 398/16331. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

Görevi/Birimi	1852 Ağustos Ayı (kr)	1853 Şubat Ayı (kr)
Topçu Tekâ'üdlerine	1.050	1.875
Atık Topçu Tekâ'üdlerine	105	45
Sancakdar Maaşına	-	240
Toplam	9.785	11.965

* Tekaüd: Emekliye ayrılma, emeklilik. (Devellioğlu, 1064).

1861 Mart-1862 Şubat Ayı Arasında Kayseri Merkez Mahallelerinden Olup Ordu-yu Hümayun'da Hayatını Kaybeden Askerlerin Ailelerine Bağlanan Maaşlar:

Bu tarihler arasında Kayseri Mahallelerinden olup askerde hayatını kaybeden 124 askerin ailelerine maaş bağlandığı tespit edilmiştir. Hane başı ayda 10 kuruş olmak üzere 1 yılda 120 kuruş ve toplamda da 124 aileye 1 yıl içinde 14.880 kuruş maaşın ödenildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hayatını kaybeden asker ailelerden 7'şer kişinin Çakaloz ve Taceddin Mahallesi'nde 6'şar kişinin Karakürkçü ve Deliklitaş, 5 kişinin Gebe İlyas Danacılar Mahallesinde, 4'er kişinin Hacı Kasım, Hasan Fakih Mahallesi Emir Ağa Bölgesi, Yalman, Kürtler Fethullah Mahallesi olmak üzere muhtelif mahallelerde oldukları tespit edilmiştir.¹⁵⁴

1846 Yılında Kayseri Mahallelerinden Askere Gidenler:

1846 yılında Kayseri merkezden 73 kişinin askere gittiği tespit edilmiştir. Askere gidenlerin yaş aralığı 20 ile 25 arasında değişmektedir. En çok asker gönderen mahallelerin; Hacı Kılıç Mahallesi (4), Gebe İlyas Mahallesi Danacılar Bölgesi (4), Bozatlı Mahallesi Küçük Mustafa Bölgesi (3), Hacı Kasım Mahallesi (3) ve Bahçıvan Mahallesi (3) oldukları anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Kayseri'de Görev Yapan Mutasarrıf ve Kaymakamlar

1. Osman Nuri Paşa: 1833 ve 1834 yılında Kayseri Mutasarrıflığı'na Mîr-i mîrân Osman Nuri Paşa'nın getirildiği şer'iyye sicil kaydından anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Adı geçen mutasarrıf döneminde Kayseri'deki emlak ve akarattın tespit ve tahririne de Seyyid Sadullah tayin edilmiştir. Kayseri Kazası'na bağlı Erkilet köyünün altı mahallesinde 420 ev ve 1116 Müslüman erkek nüfusunun yaşadığı kayıt altına alınmıştır. Aynı zamanda iki mahallede 213 ev ve 13 nefer gayrimüslimin yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Keskin, 90-108.

¹⁵⁵ Keskin, 136-139.

¹⁵⁶ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6013, 28/30. [3 Zilhicce 1248/24 Mart 1833].

¹⁵⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6013, 4/14. [23 Rabiulevvel 1250/30 Temmuz 1834].

2. Ahmed Efendi: Osman Nuri Paşa'dan sonra ve Ahmed Efendi'den önce kısa bir süreliğine Osman Hayri Paşa'nın Kayseri'de mutasarrıflık görevini icra ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁸ 1834 yılında, daha önce Kayseri valisi olan Osman Hayri Paşa'nın yerine Kayseri eski hanedanlarından olan Mollazâde Ahmed Efendi tayin edilmiştir. Önceki valinin zimmetinde olan on iki bin yetmiş beş kuruş alacağa mahsuben dört kıta poliçe, on bin kuruş akçe padişahın fermanı üzerine alınarak Maliye Nezareti'ne tevdi' edilmiştir.¹⁵⁹

3. Osman Paşa: 13 Temmuz 1839 tarihinde Sultan Abdulmecid tahta geçtikten sonra Ankara eyaletine bağlı Kayseri ve Bozok sancak mutasarrıfı olan Osman Paşa'ya gönderdiği hükümde bundan böyle bütün cami ve mescitlerde isminin hutbelerde zikredilmesi hususunda bütün kasaba ve köy ahalisine ilan ile duyurulmasını ve aynı zamanda kadı, nâib ve sair görevlilerin de mahkeme sicil kayıtlarında isminin yazılı olarak kayda geçmesini emretmiştir.¹⁶⁰

3. Cebbarzâde Celeleddin Bey: 1841'de Bozok ve Kayseri Sancakları Kaymakamı Cabbarzade Celeleddin Bey'e dahi feriklik rütbesine mahsus birer kıta nişan itası hususuna İrade-i Seniyye taalluk etmekle mezkûr nişanların Darphane'de yaptırılarak verilmesi hakkında Maliye Nazırı'na tezkire yazılmıştır.¹⁶¹ 15 Mayıs 1843 tarihinde Dersaadet'ten Kayseri ve Bozok Sancağı mutasarrıflığına gönderilen hükümden Mîr-i mîrân Celeleddin Paşa'nın görevinin başında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶² 1846 yılında Celeleddin Paşa, Kayseri ve Bozok mutasarrıfı iken görevden alınarak yerine Sivas Eyaleti valisi Mehmed Münib Paşa tayin edilmiştir.¹⁶³ Bu belgelerden Cebbarzâde Celeleddin Bey'in farklı tarihlerde birden fazla kez Kayseri'de kaymakamlık yaptığı anlaşılmaktadır.

4. Celal Paşa: Bozok ve Kayseri sancakları 1843'te müstakil sancaklar hâlinde yönetilirken, daha önceki kaymakam Celâl Paşa'ya tevcih ile her iki sancağın rüsum ve gelirlerini de tahsil etmek üzere ihale edilmiştir. Tanzimat gereği kazalardan toplatılan aşar, rüsum ve sair gelirlerin bu seneye mahsuben yerinde müzayede usulüyle taliplerine ihale edilerek satışının gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır.¹⁶⁴

5. Es-Seyyid Mehmed: Mülki teşkilatta 1845 yılında yapılan yeni değişiklikle Bozok ve Kayseri sancakları Sivas Eyaleti'ne ilhak edilerek tek merkezden idare edildiği görülmektedir. Seyyid Mehmed'in padişaha gönderdiği arzda, Bozok ve Kayseri Sancakları Sivas Eyaleti'ne ilhak edilerek vezirlik rütbesiyle es-Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiş-

¹⁵⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6013, 1/5, 6. [23 Rabiulevvel 1250/30 Temmuz 1834].

¹⁵⁹ BOA. MŞH ŞSC. d. 6013, 1/6. [23 Rabiulevvel 1250/30 Temmuz 1834].

¹⁶⁰ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 2/8. [1 Cemazeyilevvel 1255/13 Temmuz 1839].

¹⁶¹ BOA. C. ML. 181/7633. [9 Muharrem 1257/3 Mart 1841].

¹⁶² BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 36, 94. [15 Rabiulahir 1259/15 Mayıs 1843].

¹⁶³ BOA. A. DVN. 19/70. [25 Zilkade 1262/14 Kasım 1846].

¹⁶⁴ BOA. C. DH. 274/13669. [29 Zilkade 1258/1 Ocak 1843].

tir.¹⁶⁵ Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Mîr-i mîrân Hacı Ali Paşa'dan görevi devir aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

6. Celal Paşa: 1846 yılında Sivas Eyaletine bağlı olduğu anlaşılan Kayseri ve Bozok sancakları Derviş Paşa'nın idaresinde bulunmaktaydı. Daha sonra Kayseri ve Bozok Sancakları birbirinden ayrılıp müstakil hale getirilmiş Derviş Paşa azledilerek yerine mirmirandan Celal Paşa tayin edilmiştir.¹⁶⁷

7. Mehmed Hilmi Paşa: İncelenen dönemde Mehmed Hilmi Paşa'nın Kayseri mutasarrıflığına defalarca getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerde bazen Mehmed Paşa bazen de Mehmed Hilmi Paşa ismi telâfuz edilmektedir. Nitekim Mehmed Hilmi Paşa'nın Kayseri mutasarrıflığına ilk ataması, 23 Şubat 1845 tarihli bir belgeden tespit edilmiştir.¹⁶⁸ 29 Ocak 1846'da Padişaha gönderilen bir arzıda; Kayseri tebasından birinin duâ-gûyici¹⁶⁹ olarak Kayseri Valisi Mehmed Paşa'nın hizmetince çalışmak istediği ve bunun için Padişah'tan berat talebinde bulunduğu belirtilmektedir.¹⁷⁰ 1847'de Mehmed Hilmi Paşa mîr-i mîrân rütbesiyle Bozok ve Kayseri sancaklarına yeniden tayin edilmiştir. Mîr-i mîrân-ı kiramdan kendisine tevcih edilen Bozok ve Kayseri sancakları uhdesine verildiğine dair Divan-ı Hümayun'dan emr-i âlî çıkarılması hususunda Dâhiliye Nezareti istid'a vermiştir.¹⁷¹ Bu istida'yı destekleyen müteakip emirler de bulunmaktadır. Mezkûr istid'a üzerine 1847'de Tırnova eski Muhassılı, Mîr-i mîrân Mehmed Hilmi Paşa'ya Bozok ve Kayseri sancakları tevcih edilmiştir.¹⁷² Mehmed Hilmi Paşa'nın Bozok ve Kayseriye Sancakları Mutasarrıfı olduğunu destekleyen başka belgeler de mevcuttur. Nitekim 27 Ağustos 1847 tarihinde mîr-i mîrânlık rütbesiyle Kayseri ve Bozok Sancağı mutasarrıfının Hilmi Paşa olduğu tespit edilmiştir.¹⁷³ 13 Ekim 1848 tarihinde Meclis-i Vâlâ'dan Bozok ve Kayseriye Sancakları Mutasarrıfı Mehmed Hilmi Bey'e gönderilen bir mazbatadan Kayseri'de kura-i şeriyye icrasında birtakım hataları tespit edilip Bolu'ya gönderilen Kayseri Meclisi azalarından Akçekyalızâde Mehmed Ağa'nın affedildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Bir yıl sonra Hilmi Paşa, Amasya ve Çorum mutasarrıfı olan İbrahim Said Paşa ile becayış usulü ile yer değiştirmiştir.¹⁷⁵ Said Paşa'nın kısa süreliğine de

¹⁶⁵ BOA. A. MKT. 18/64. [23 Zilkade 1260/3 Ocak 1845].

¹⁶⁶ BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 36, 177. [1 Rabiulevvel 1260/21 Mart 1844].

¹⁶⁷ BOA. A. TŞF. (Sadâret Teşrifât Kalemi Evrakı) 21/68. [H. 1262/M. 1846].

¹⁶⁸ BOA. A. MKT. 22/51. [15 Safer 1261/23 Şubat 1845].

¹⁶⁹ Duâ-gûyî: Duâcılık, duâ edicilik. (Devellioğlu, 190).

¹⁷⁰ BOA. A. DVN. 14/25. [1 Safer 1262/29 Ocak 1846].

¹⁷¹ BOA. A. DVN. 20/100. [3 Rabiulahir 1263/21 Mart 1847].

¹⁷² BOA. A. DVN. 23/100. [3 Rabiulahir 1263/21 Mart 1847].

¹⁷³ BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 37, 68. [15 Rabiulevvel 1264/20 Şubat 1848].

¹⁷⁴ BOA. A. MKT. MVL. 11/29. 13 Ekim 1848/15 Zilkade 1264.

¹⁷⁵ BOA. HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemi Evrakı) 21/32. [H. 1265/M. 1849].

olsa Kayseri mutasarrıflığı yaptığı muhtelif kaynaklarda da mevcuttur.¹⁷⁶ 1848 yılında, yeni nizamların uygulanması, tahsil ve koruma işinde görevli zabitlerin maaş ve sair harcamalarına dair yapılması lazım gelen muamelelerin Kayseri Mutasarrıfı Mehmed Hilmi Paşa'ya bildirildiğini gösteren tahrirattan¹⁷⁷ ve Kayseri Mutasarrıfı Hilmi Paşa'nın Burgaz'a, onun yerine de Sinop Kaymakamı Ahmed Bey'in Kayseri Kaymakamlığına tayin edildiğini belirten 1848 tarihli ferman suretinden¹⁷⁸ Kayseri mutasarrıflığının sıklıkla el değiştirdiği anlaşılmaktadır.

8. Mehmed Münib Paşa: Mehmed Münib Paşa Kayseri Mutasarrıfı olarak ilk 14 Kasım 1846 tarihinde atanmıştır. Divandan gönderilen bir emr-i âli ile Sivas Valisi Mehmed Münib Paşa'nın Bozok ve Kayseriye mutasarrıfı olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ 1846'da Sivas Valisi Esad Paşa'ya hitaben yazılan yazıda; Bozok ve Kayseri Sancakları daha önce Sivas Eyaleti'ne iltihak edilerek idare edilegelmişken, Sivas hangi vüzeraya verildiyse her iki sancak da onun idaresinde olduğu belirtilmektedir. Bu tarihten sonra sadır olan padişahın emri üzerine her iki liva Sivas Eyaleti'nden ayrılarak Mehmed Münib Paşa'ya tevcih edilmiştir. Adı geçen mutasarrıfla muhabere ve yazışma yapılarak bölgede fesat çıkaran Afşar Aşireti'ni tedip ve tenkil ile aynı zamanda emniyet ve güveni tesis etmek üzere her iki livaya ilaveten Amasya Sancağı'nın da Mehmed Münib Paşa'nın uhdesine verilmiştir.¹⁸⁰ Ancak sair sebeplerden ötürü takip eden yılda Kayseri Kaymakamlığı'na Mehmed Münib Paşa'nın yerine 1848 yılında Sinop Kaymakamı Ahmed Bey tayin edilmiştir.¹⁸¹ 1846–1849 yılları arasında Kayseri Kaymakamlığı'nın Mehmed Münib Paşa¹⁸², Selim Ağa¹⁸³ ve Rauf Bey¹⁸⁴ arasında el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Mehmed Münib Paşa, padişahın emriyle Tırhala Sancağı'na 1847 senesinde ikinci kez mutasarrıf olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁵

9. Ahmed Bey: 1848'de daha önce Sinop Kaymakamı olan Ahmed Bey Kayseri Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Burada bir süre görev yaptıktan sonra azledilerek yerine Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşlarından Selim Ağa kaymakam olarak atanmıştır.¹⁸⁶

¹⁷⁶ BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 37. s. 91. [15 Rabiulevvel 1264/20 Şubat 1848].

¹⁷⁷ BOA. A. MKT. 108/93. [23 Safer 1264/30 Ocak 1848].

¹⁷⁸ BOA. A. MKT. 111/98. [19 Rabiulahir 1264/17 Ekim 1848].

¹⁷⁹ BOA. A. DVN. 19/70. [25 Zilkade 1262/14 Kasım 1846].

¹⁸⁰ BOA. A. MKT. 54/82. [24 Zilkade 1262/13 Kasım 1846].

¹⁸¹ BOA. A. TŞF. 6-A/26. [10 Muharrem 1265/6 Aralık 1848].

¹⁸² BOA. A. DVN. 19/70. [25 Zilkade 1262/14 Kasım 1846].

¹⁸³ BOA. A. MKT. MHM 11/85. [24 Rabiulahir 1265/19 Mart 1849].

¹⁸⁴ BOA. A. TŞF 6-A/38. [7 Rabiulevvel 1265/31 Ocak 1849].

¹⁸⁵ BOA. A. DVN. 23/100. [3 Rabiulahir 1263/21 Mart 1847].

¹⁸⁶ BOA. A. TŞF. 6-A/26. [10 Muharrem 1265/6 Aralık 1848].

10. Selim Ağa: 1849 yılında Kayseri Kaymakamı olarak tayin edilen Selim Ağa'nın işe başladığına dair Kayseri Meclisi tarafından Maliye Nezareti'ne malumat arz edilmiştir.¹⁸⁷

11. İsmail Hakkı Bey: 1849'da Kayseri Kaymakamlığı'na tayini kararlaştırılan eski Erdek Kaymakamı Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan İsmail Hakkı Bey'in¹⁸⁸ 13 Kasım 1849 tarihinde Sultan Abdülmecid'in emri ve irâdesiyle tayini gerçekleşmiştir. İsmail Hakkı Bey, Kayseri'ye vardıktan sonra bir merasim düzenleyerek beraberinde getirdiği padişah fermanını halka arz etmiştir. Bunun üzerine halk da devletin devam ve bekası, padişahın sağlık ve sıhhati için dua etmiştir. Kaymakam sözlerinin devamında; Allah'ın yardımı ve ihsanıyla kanunlara uyacağını, hakkı ve adaleti tesis edip halka eşit bir şekilde adaletle muamele edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Tanzimat-ı Hayriye'nin usul ve esası üzerinde durarak bunları hakkıyla icra edeceğini belirtmiştir.¹⁸⁹ İsmail Hakkı Bey'in padişaha teşekkürünü içeren bir yazıyı halka arz etmiştir. 17 Kasım 1849 tarihli mektubunda İsmail Hakkı Bey şu ifadelerle yer vermektedir: *"İzzet sahibi olan Rabbime şükürler olsun ki padişah-ı alemin iyilik ve ihsanları sel gibi akmaktadır. Ankara Valisi Vecihi Paşa Hazretleri'ne verilmek üzere Sadâret'ten (Başbakanlıktan) verilen tavsiye yazısı kendisine takdim edildi. Ankara valisi de hürmet ve misafirperverliğini göstererek büyük ikramlar ve ihsanlarda bulunmuştu. Lütuf ve ihsan edilen Kayseri Kaymakamlık görevine başlamış oldum. Bugünden itibaren bütün yürütme işlerimi şer'i şerife göre icra ederek Tanzimat-ı Hayriye'nin usul ve güzelliklerini hakkıyla ve itina ile yerine getireceğim."*¹⁹⁰

12. İsmail Adil Paşa: 5 Kasım 1850 tarihinde İstanbul Ermeni Patrikliğinin padişaha yazdığı arzuhalde, Kayseri'deki Ermenilerin, mutasarrıf İsmail Adil Paşa'dan hoşnut oldukları belirtilmektedir.¹⁹¹

13. İsmail Paşa: 29 Mayıs 1852'de İsmail Paşa Yeniil Kaymakamı iken Kayseri Kaymakamlığı'na ve Kayseri Kaymakamı Abdülhalim Bey de Yeniil'e padişahın emri üzerine tayin edilmişlerdir.¹⁹² Bu tayin muhtemelen İsmail Paşa'nın Kayseri Kaymakamlığı'na ikinci tayinidir. Nitekim Mart 1840 tarihli bir vesikada, Kayseri mutasarrıfı olan Çerkez Hasan Paşa'nın Köstendil'e, Köstendil Mutasarrıfı Ahmed Paşazade İsmail Paşa'nın da Kayseri'ye mutasarrıf olarak atandıkları belirtilmektedir.¹⁹³ Ancak İsmail Paşa ile Ahmed Paşazade İsmail Paşa'nın aynı kişiler olup olmadığı bilinmemektedir. Eylül 1852'de İsmail Paşa'nın Mîr-i mîrân rütbesiyle Kayseri mutasarrıfı olarak görevinin başında olduğu

¹⁸⁷ BOA. A. MKT. MHM. 11/85. [24 Rabiulahir 1265/19 Mart 1849].

¹⁸⁸ BOA. A. DVN. 50/87. [3 Zilkade 1265/20 Eylül 1849].

¹⁸⁹ BOA. A. MKT. UM. 1/1-1. [27 Zilhicce 1265/13 Kasım 1849].

¹⁹⁰ BOA. A. MKT. UM 1/1-2. [27 Zilhicce 1265/13 Kasım 1849].

¹⁹¹ BOA. A. DVN. 64/2. [29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850].

¹⁹² BOA A. TŞF 11/58. [9 Şaban 1268/29 Mayıs 1852]; BOA. A. TŞF. 16/4. [12 Ramazan 1269/19 Haziran 1853].

¹⁹³ BOA. C. DH. 188/9377. [29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840].

anlaşılmaktadır.¹⁹⁴ İsmail Paşa'dan yana halkın ilk şikâyeti 12 Aralık 1852'de olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁵ Aslında Paşa ilk göreve başladığında, halkın huzurunu bozmaya çalışan ve haksız yere halkın mallarını gasp ederek zarar ve ziyana sebebiyet veren aşiret eşkiyasını yakalayıp bölgeden uzaklaştıracağını taahhüt etmiştir. Ayrıca, vergi mükellefiyeti olanlardan vergileri tahsil edip merkezi hükümete göndereceğini de ifade etmiştir. İsmail Paşa'nın bu iyi niyetli ve hizmete dair taahhütlerine rağmen başarılı olamadığı ve birtakım şikâyetlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 24 Mart 1853 tarihinde Kayseri kapı kethüdası tarafından Ankara Valisi Vecihi Paşa'ya gönderilen yazıda, Kayseri Kaymakamı İsmail Bey şimdiye kadar büyük şehir merkezlerinde görev yapmadığından bahisle bilgi ve becerisinin yetersiz olduğu, ayrıca sağlıklı bir siyaset yürütemediği ifade edilmektedir. Aynı zamanda halktan vergileri tahsilden aciz olduğu ve zengin kesimleri kolladığından vergi almaktan imtina etmektedir. Ayrıca, Kayseri ile çevresinin emniyet ve güvenliğini sağlayamayan İsmail Hakkı Bey'in görevden alınarak yerine dirayet ve bölgeyi iyi bilen birinin tayin edilmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca İsmail Paşa'nın mutasarrıflık yaptığı dönem aralığında Ebubekir Paşa adlı birinin geçici bir süreliğine Kayseri Valisi olarak görev yaptığı da tespit edilmiştir. (16 Ağustos 1852)¹⁹⁷ Ancak Ebubekir Paşa'nın tam olarak ne zaman atandığı ve ne zaman görevden alındığı belirlenememiştir.

14. Mehmed Âkil Bey: Mehmed Akil Bey Maraş kaymakamlık görevinden Kayseri Kaymakamlığı'na 16 Eylül 1853'te tayin edilmiş ve birçok hizmetleri yürütmüştür.¹⁹⁸ Daha sonra sadır olan padişahın emri üzerine 20 Nisan 1855 tarihinde kaymakamlıktan azledilerek yerine Zabtiye Meclis Azası Batum eski Kaymakamı İskender Bey tayin edilmiştir.¹⁹⁹ İncelenen dönemde görev yaptığı süre içinde Kayseri halkının Mutasarrıf Mehmed Akil Bey'den bazen memnun bazen de şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1 Ocak 1855 tarihinde Mutasarrıf Akil Bey'e olan memnuniyetini İstanbul'a ileten²⁰⁰ Kayseri halkının hemen akabinde Mehmet Akil Bey'den şikâyetçi olduğu görülmektedir.

Kayseri Kaymakamı Âkil Bey hakkında meydana gelen şikâyet üzerine Kayseri halkı Ankara valisine bazı mahzar ve istid'a göndererek rahatsızlıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Ankara valisi de şikâyetleri ve rahatsızlıkları yerinde incelemek üzere müfettiş görevlendirmiştir. Halkı dinlemesi sonucu Yozgat Meclisi'nde davaları görülmek ve ifa-

¹⁹⁴ BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 37. s. 189. [15 Zilhicce 1268/30 Eylül 1852].

¹⁹⁵ BOA. MVL. 128/42. [29 Safer 1269/12 Aralık 1852].

¹⁹⁶ BOA. A. MKT. UM. 129/37. [13 Cemazeyilahir 1269/24 Mart 1853].

¹⁹⁷ BOA. C. EV. (Cevdet Evkaf) 455/23047. [29 Şevval 1268/16 Ağustos 1852].

¹⁹⁸ BOA A. TŞF. 16/55. [12 Zilhicce 1269/16 Eylül 1853].; BOA. A. TŞF. 19/91.

¹⁹⁹ BOA A. TŞF. 20/60. [2 Şaban 1271/20 Nisan 1855].

²⁰⁰ BOA. MVL. 160/17. [11 Rabiulahir 1271/1 Ocak 1855].

deleri alınmak üzere bir layiha takdim eylemiştir. Kaymakam hakkında yazılan mahzar ve arzuhaller mütalaa ve müzakere edildikten sonra Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Meclis tarafından alınan ifadeler birbirleriyle çelişkili olduğundan gerçeğin anlaşılması ve ayrıntılı bir tahkikatın yapılması için gerekli adli mercilere havale edilerek muhakeme edilmelerinin daha iyi olacağı düşünülmüş ve bu hususta gereğinin icra edilmesine dair yazı da gönderilmiştir.²⁰¹ Ancak bu yazının hemen akabinde İskender Bey'in Kayseri mutasarrıflığına atanması, Mehmed Akil Bey'in yapılan tahkikat sonucunda görevinden azledildiğini göstermektedir.

15. İskender Bey: 1 Mayıs 1855'te Kayseri Kaymakamlığı'na Batum eski kaymakamlarından, Zabtiye Meclis Azası İskender Bey'in tayini yapılmıştır.²⁰² İskender Bey'e bu görevi karşılığında aylık 4.900 kuruş maaş bağlanmıştır.²⁰³ İskender Bey, bu tayin vesilesi ile 1856 yılında padişaha mektup göndererek teşekkür etmiş ve bayramını kutlamıştır.²⁰⁴ 11 Haziran 1856 tarihinde Rum Partikhanesi'ne gönderilen bir tezkirede; Hristiyan ahalisinin İskender Bey'e dair olan şikâyetlerinin gazezkâr ve art niyetli olduğunu ve amaçlarının zımmiye-i miriyye vergilerini geciktirmek ve bunun için de Paşayı şikâyet edip zaman kazanmak oldukları ifade edilmiştir.²⁰⁵

Padişah'ın 17 Şubat 1857 tarihli fermanı üzerine Kayseri Kaymakamı İskender Bey, Burdur Kaymakamlığı'na ve Burdur Kaymakamı İzzet Bey de Kayseri Kaymakamlığı'na becayiş usulüyle tayin edilmiştir.²⁰⁶

Kayseri'de İmar, İskân ve Arazi Faaliyetlerinin Düzenlenmesi

Kayseri sancağında imar ve iskânla ilgili yeni bir düzenlemenin 16 Haziran 1849'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Nizamnamenin akabinde inşa edilecek yeni yapıların bu hususlara uygun bir şekilde olması Kayseri İmar Meclisi'nden istenilmiştir. Bu sebeple inşa edilecek yeni binalar (ebniye) hakkında, nizamnameden derlenip özetlenen hususlar şöyledir:

Yeni binalar yapıldıkça, düzeltip genişletmek üzere büyük caddelerin genişlikleri nihayet on, ara caddeler sekiz ve sair sokaklar altışar zira'dan (bir zira' 75-90 cm. arası) noksan olmayacaktır. Ve çıkmaz sokaklar dahi imkân oldukça açılacaktır. Bu sokakların düzenlenmesi ve genişletilmesi için ilaveler lazım gelecek yerlerde tarafların mahallinde

²⁰¹ BOA. A. MKT. UM. 197/19. [11 Ramazan 1271/28 Mayıs 1855].

²⁰² BOA. A. DVN. 103/67-1. [13 Şaban 1271/1 Mayıs 1855].

²⁰³ BOA. A. MKT. MHM. 63/1. [23 Rabiülevvel 1273/ 21 Kasım 1856].

²⁰⁴ BOA A. TŞF 23/83. [1 Şevval 1272/5 Haziran 1856].

²⁰⁵ BOA. HR. MKT. 147/66. [7 Şevval 1272/11 Haziran 1856].

²⁰⁶ BOA A. TŞF 25/74. [22 Cemazeyilahir 1273/17 Şubat 1857].

iki eşit parçaya bölünerek tesviye kılınacaktır. Ve taraflardan biri yenileme ile sokağa terk olunacak mahallin yarısını verip de karşısındaki bina kaldığı takdirde onun dahi diğer yarı hissesinin tesviyesi sağlanacaktır. Böylelikle sokakların genişliğine ve evlerin mümkün olduğunca birbirine çok yakın olmamasına vurgu yapılmıştır.

Nizamına uygun veyahut daha geniş bulunan sokakların durumu üzere kalıp böyle geniş yerlerde hiç bir binanın eskisinden bir parmak ileriye tecavüz ettirilmeyip mevcut düzenin korunması istenilmiştir.

İnşa olunacak han, hane, dükkân ve sokak yüzünde yeniden yapılacak duvar nizama uygun olarak sokağa kaç arşın verilmek lâzım gelir ise o miktarı geriye çektirilmedikçe inşasına ruhsat verilmeyeceği belirtilmiştir.

Yanan mahalde, kârgir olarak yanmış bulunan han, hane, dükkân, mağaza ve sair binaların nizamî vecihle geri çekilmesi mümkün olmadığı ve sahibi bizzat uygun görmediği takdirde o binanın yeniden inşasında veyahut yenilenme suretinde tamirinde; her durumda geriye çektirilecektir. Söz konusu binaların bahsedildiği gibi nizamına uygun olarak geri çekilmesine mal sahibi tarafından muvafakat olunmadıkça bütünüyle tamirine ruhsat verilmeyecektir. Ve bu çeşit binaların vücudunda zararlar ve kaldırılmasında umumi menfaat olup da devlet, ağır bedeli ödeyerek satın alınma talebine rağmen sahibi buna yanaşmaz ise mazarratını bertaraf etmeye mecbur olacağına dikkat çekilmiştir.

Kârgir mağaza ve sair gibi yapılar üzerine bina edilecek olduğu ve sokağın genişliği nizamî çizgisinden aşağı bulunduğu hâlde bu mağazayı nizamına tatbiken sahibi geriye çekmesi; çekmediği hâlde üzerine bina inşa ve ilavesine ruhsat verilmeyeceği ifade edilmiştir.

Yeniden cami, türbe, mektep, çeşme ve sair bu gibi hayır ve devlet binaları olduğu halde, bulunduğu sokağın nizamî ruhsatını uygulayarak inşa olunması gerektiği beyan edilmiştir.

Yanan mahalde, cami, medrese ve mirası saire tesadüf edip de önlerinde açıklığı ve havlusu bulunduğu hâlde bunların da nizamına uygun olarak tesviye olunacağı belirtilmiştir.

Yanmış mahalde bir bina iki sokak köşesine tesadüf eylediğinde, nizam gereğince asıl cadde tarafına terk edeceği mahalden başka yan tarafındaki sokağa dahi nizamı icabınca bir miktar yer terk etmesi lazım geldiği halde bu yan tarafına terk olunacak mahal, memurlar tarafından incelenecektir. Ve ne miktar ise o mahal sırasında yanmış bulunan arsalar yüzlerine göre art arda taksim ve tesviye kılınacaktır. Bu gibi arsalarından bazılarının dar olmasından ve aralarında bazı kârgir binalar bulunmasından dolayı o şekilde tesviyesi zararlı bulunduğu takdirde, bahsi geçen mahal genişçe düzenlenecektir.

Bundan dolayı, kaç zira' olur ve mahalli itibarınca her zira' kaç arşın tahmin kılınır ise ona göre hesap olunarak lazım gelecek kıymeti, günün sırasında bulunacak arsaların genişliğine göre bölünerek sahiplerinden tahsil edilecektir. Ayrıca, köşe başına tesadüf eden hanenin arsası için de düzenleme yapılması gerektiği hususuna vurgu yapılmıştır.

Dersaadet dâhilî ve haricinde ve Bilad-ı Selâse çevresinde bina olmayan arazi ile bostanlar üzerine mahzuru olmadığı hâlde yeniden kârgir ve yarı kârgirden han ile bunun gibi kârgir ve ahşap hane, dükkân ve sair binalar inşası hususu yeniden Padişah'ın iznine bağlı olacağı belirtilmiştir.

Devletin yüksek binalarının müstesna irtifaları olarak bütün vatandaşların inşa edecekleri ahşap binaların zeminden üst tabana varınca 14 zira'ı tecavüz etmeyecektir. Ve kârgir bina inşa edenlere bunun gibi zemininden üst tabana varınca 20 zira'a kadar ruhsat verecektir. Maddede, bu durumun memurlar tarafından denetleneceği ifade edilmiştir.

500 kese akçe kıymetten ziyade inşasına muktedir olan herkes, ev yapmaları halinde, ahşap bina yapımına ruhsat verilmeyecek, mutlaka kârgir bina yaptıracaklardır. Bu meblağdan düşük sermayesi olanların ise kârgir yapmaya teşvik edilecek, fakat imkânları olmayanların ahşap evlerinin çevresine belli ölçülerde duvar yapmaları gerekecektir. Ancak, buna da kudreti yetmeyenlerin, beş hane veya dükkân sahibi birleşip binalarının çevresinde belli ölçülerde duvar yapmaları gerektiği şartı getirilmiştir. Bu hane ve dükkân aralarına yapılacak duvarın masrafı, (hane ve dükkân arsaları ölçülerek) kimin payına ne kadar düşerse sahipleri tarafından karşılanacağı şeklinde kararlaştırılmıştır.²⁰⁷

21 Nisan 1858 tarihinde yürürlüğe giren arazi kanunnamesi ile arazi konuları 132 madde halinde detaylı bir şekilde ele alınarak yeniden düzenlenmiştir. İşbu kanunname yer alan arazi 5 kısma ayrılmıştır: 1. kısım, mülk arazileri olup şahıslar tarafından tasarruf edilen araziler kapsamındadır. 2. kısım, miri arazi dediğimiz devlete ait olan hazine arazileridir. 3. kısım, vakıf arazileridir. 4. kısım, terk edilmiş arazilerdir. 5. kısım hiç ekilmemiş ölü arazi diye tabir edilen arazidir. Yukarıda bahse konu olan arazi kanunu ile ilgili maddeler 21 Nisan 1858 tarihinden itibaren yürürlüğe konulmuştur. Vakıf arazileri ile ilgili daha önce yayınlanmış olan kanun maddeleri aynen geçerli olup yeni düzenlemede kanunlara muhalif olan kısımları feshedilmiştir. İşbu kanunlar Şeyh-ul İslam tarafından verilmiş olan fetva ve görüşlerine uygun olarak tanzim edilmiştir. Bundan böyle bütün mahkeme ve meclisler arazi ile ilgili davaları bu kanun maddelerine göre yürüteceklerdir. Daha önce miri ve vakıf arazilerine ait olan eski nizamât ve kanunlar lağvedilerek yeni ihdas edilmiş olan kanunlara göre hükümler icra edilecektir.²⁰⁸

²⁰⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6022, 58-59. [25 Recep 1265/16 Haziran 1849].

²⁰⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 211-225/605. [7 Ramazan 1274/21 Nisan 1858].

Posta Nezareti'nin Kuruluşu ve Kayseri Posta Müdürlüğü

Sultan II. Mahmud dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde düzenli bir posta sistemi tesis edilememiş, menzil–hanelerde kira sistemine geçilmesine rağmen, bundan da olumlu sonuçlar alınamamıştı. Hâlbuki Batı ülkelerinde uzun yıllar düzenli bir posta sistemi kullanılıyordu.²⁰⁹ Kira sisteminin başarısızlığı üzerine II. Mahmud başka devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de Posta Teşkilatı'nın oluşturulmasını düşünerek 1832 tarihli bir hatt-ı hümayun ile bu konudaki görüş ve isteklerini Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'ya bildirmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) ile başlayan yeni dönemde II. Mahmud'un gayretleriyle belirli bir düzeye gelen çalışmalar daha da artmış, haberleşme teşkilatında kökten değişikliklere gidilmişti. Bundaki asıl amaç hizmeti daha da geliştirerek halkın özellikle posta ve haberleşme gibi hizmetlerden fazlasıyla yararlanmasını sağlamaktı.

Bu sebeple postanın kurulması çalışmalarını yürütmek için özel bir komisyon kurulmuştu. Daha sonra postacılık konusunda Avrupa'da uygulanan yöntemleri bilen Mustafa Sami Efendi posta müdürü olarak atanmıştı (4 Temmuz 1840). Mustafa Sami Efendi, Eylül 1840'a kadar idari yönden Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak postanın kuruluş çalışmalarını yürütmüştü. Kendisinden sonra kuruluş çalışmaları devam eden teşkilatın başına Ahmed Şükrü Bey getirilmişti. Devam edegelen bu çalışmalar Ahmed Şükrü Bey tarafından tamamlanmış ve 23 Ekim 1840'ta "Posta Nezareti" resmen kurulmuştur.²¹⁰

Devlete ait haberleşme evrakı ile halkın mektup ve diğer bazı posta maddelerini taşıyan ilk postalar İstanbul'dan Edirne'ye 28 Ekim 1840 Çarşamba; Anadolu taraflarına ise 25 Kasım 1840 Pazartesi günleri çıkarılmıştı.²¹¹ Böylelikle Osmanlı'da haberleşme denilince akla ilk gelen "ulak–menzilhane" sistemi, "Posta Nezareti" adıyla yeniden düzenlenerek, halka hizmet sunan yeni bir kurum konumuna gelmiştir.

18 Mayıs 1844 tarihinde Abdullah Necib ve Ali adlı şahısların Sultan Abdülmecid'e verdikleri arzuhalde, Ankara'dan Sivas tarafına işleyen Bağdat postası mesafesinin çok uzun olması sebebiyle Ankara merkezinde kurulacak olan postahane merkezinin Kayseri'ye kaydırılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. Çünkü Kayseri, Ankara'ya nazaran daha merkezi ve mesafe itibarıyla daha yakın olmasından dolayı bundan böyle Bağdad, Behiştabad, Sivas Zile, Kazgankaya ve Hüseyinabad merkezlerinden gelen mektuplar ve emanetlerin Kayseri merkezinde toplatılması, bu merkezden diğer vilayetlere dağıtılması daha isabetli olduğu ifade edilmiştir. Gelen postalar Kayseri merkezinde

²⁰⁹ Karal, V, 156.

²¹⁰ Nesimi Yazıcı, "Türk Posta Tarihinden", *Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2006, 61.

²¹¹ *Geçmişten Günümüze Posta*, 147.

tutulduğu takdirde mesafe kısılacak ve nakliye masrafları da daha asgariye inecektir. Ankara Caddesi'nde inşa edilecek postahänenin Kayseri'de inşa edilmesi Hazine'nin de menfaatine olacaktır. Hem nakliye daha iyi bir şekilde işler hale gelecek, hem de masraflar yarı yarıya inecektir. Kayseri'nin Gemerek köyünde kurulacak olan posta merkezine Gemerek köyünden iki sürücü ve yük taşıyan üç beygir tahsis edilerek nakliye işlerinin buradan yürütülmesi daha uygun olacaktır. Aynı zamanda tahsis edilen iki şahsın yevmiesi ve hayvanların nakliye ücreti Kayseri Sancağı Mal Sandığı'ndan karşılanacaktır.²¹²

Bundan böyle Ankara posta yolunda istihdam edilen beygirlerin Kayseri'ye kaydırılması ve Sivas'tan Kayseri arasındaki postaların taşınması için birkaç sürücü ve altı adet beygirin taşımada kullanılması daha iyi olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Kayseri'nin Ankara'ya uzaklığı 12 saat olarak tespit edilmiştir.²¹³ Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dan taşraya yapılan posta tatarlarının posta günleri ve güzergâhları belirlenmiştir. Kayseri'nin de bu güzergâh üzerinde olduğu tespit edilmiştir. 27 Kasım 1849 tarihli bir belgeye göre; her Çarşamba akşamı 5 posta tatarı İstanbul'dan yola çıkardı. Bunlardan biri sağ koldan İzmir'e, biri yine sağ koldan Alaiye'ye, biri orta koldan Şam'a, yine biri orta koldan Kayseri'ye ve diğeri sol koldan Diyarbekir'e giderdi. Salı güne de avdet (geri dönmek) ederlerdi.²¹⁴

Posta Tatarları zaman zaman eşkiya saldırılarına da maruz kalmışlardır. Nitekim 8 Eylül 1847 tarihinde posta tatarları ile onlara refakatlik eden zaptiyelerin Afşar eşkiyalarının gasbına uğradıkları tespit edilmiştir.²¹⁵ 1 Mayıs 1849 tarihinde de Kayseri civarında bir grup eşkiya posta tatarlarını basarak ellerindeki postalara el koymuş ve görevlilerden birini öldürüp diğeri de yaralamışlardır.²¹⁶

Nafia Nezaretine gönderilen 25 Kasım 1849 tarihli bir belgede; Kayseri'den İstanbul'a gönderilen postaların alacaklarının kim oldukları, ne tür posta olduğu ve postaların ağırlıklarıyla beraber ücretleri de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Toplam 84 mektubun 2 tanesi Taahhüdü, 1 tanesi tahrirat ve geri kalan 81 adet mektup ise adi posta türündedir. Mektuplardan biri kapıçukadarına, biri serasker paşaya, 59'u mersûma (adı zikredilen) ve 23'ü de isimleri olan kişilere gönderilmiştir. Mektuplardan toplam 686 kuruş tahsil edilmiştir. Defterin birinci sırasında Tahrirat türünde ve kapı çukadarı Hasan Efendi'ye gönderilen 27 dirhem²¹⁷ ve 52 kuruş ücretin alındığı mektup yer almaktadır. Postaların

²¹² BOA. C. NF. (Cevdet Nafia) 21/1021-2. [29 Rabiulahir 1260/18 Mayıs 1844].

²¹³ BOA. C. NF. 21-/1021-3. [29 Rabiulahir 1260/18 Mayıs 1844].

²¹⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye, d. nr: DO24671265003, 110-111. [1 Muharrem 1265/27 Kasım 1848].*

²¹⁵ BOA. MVL. 15/4. [27 Ramazan 1263/8 Eylül 1847].

²¹⁶ BOA. MVL. 193/26. [8 Cemazeyilahir 1265/1 Mayıs 1849].

²¹⁷ Dirhem: Eski okkanın dörtyüzde biri, gümüş para. (Devellioğlu, 188).

çoğu envâ'²¹⁸ mekâtib, evzân-ı²¹⁹ mekâtib ve gazetelerden oluşmaktadır.²²⁰ 1852 Temmuz ayından 1853 Şubat ayına kadar geçen 8 aylık süre zarfında Kayseri Sancağı'nın posta nakil işlemleri için toplam 24.528 kuruş harcadığı tespit edilmiştir.²²¹

Kayseri'ye Telgraf Hattının Getirilmesi Çalışmaları

Samuel F. B. Morse tarafından 1837'de icat edilen telgraf, Osmanlı'ya Kırım Savaşı sırasında (1854) İngiliz ve Fransızlar tarafından getirilmiştir. Bunlar Kırım'da Balaklava'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Varna'ya, denizaltı kabloları döşemişlerdir. Savaşın sonrasındaki kalan araç gereç ve eğitilmiş telgrafçılar Osmanlı telgraf hizmetinin çekirdeğini oluşturmuştur. Reşit Paşa merkezi hükümeti vilayet yetkileriyle doğrudan doğruya bağladığı gerekçesiyle telgraf merkezini Babıali'de Sadrazamlık Dairesi'nde kurdu. Daha sonraları Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde bir telgraf dairesi kurulmasıyla bu bir kamu hizmetine dönüştürülmüştür. On yıl içinde Rumeli ve Anadolu'da hatlar çekilmiş, İstanbul'un Anadolu ve İskenderiye ile denizaltından bağlanmasıyla Londra'dan Tahran'a ulaşan bir haberleşme şebekesi oluşmuştur. İlk başlarda haberler hem Fransızca hem Osmanlıca olarak iletiliyor, bir Osmanlı yazı makinesi geliştirilene kadar Osmanlıca Latin harfleriyle yazılıyordu.

13 Ekim 1859'da çıkartılan Osmanlı Telgraf Yönetmeliği'ne göre, imparatorluk boyunca hatları kurmak ve bakımını, onarımını yapmak için bir onarım ve koruma bölümünün yanı sıra bir de telgraf okulu kuruldu. Böylelikle Tanzimatçılar kısa bir sürede imparatorluğun memurlarını denetim altına alarak eskisinden çok daha doğrudan doğruya kontrol imkânı buldular. Telgraf, tüccarların daha önceki gecikmelere uğramadan mallarını kolaylıkla alıp satmalarını da sağlayarak Osmanlı ekonomisine büyük katkıda bulundu.²²² Kayseri'ye Telgraf hattının çekilmesi için ilk girişimler 1860'lı yılların hemen başında başlamıştır. İlk olarak 1862'de Yozgat'tan Kayseri'ye telgraf hattı çekilmesi düşünülmüş fakat bu fikir ertelenmiştir.²²³ Bu süreçte Kayseri'nin telgrafla tanışması da çok gecikmeyecektir. Giderek büyüyen ve gelişen Kayseri Sancağı'nın özellikle ticari, askeri ve idari ihtiyaçlarından ötürü telgraf iletişimine duyduğu ihtiyaca Sadâret'in cevap vermesi dönemin şartları gözönüne alındığında gecikmiş sayılmazdı.

²¹⁸ Envâ': Çeşitli, türler. (Devellioğlu, 225).

²¹⁹ Evzân: Ölçüler, tartılar, ağırlıklar (Devellioğlu, 243).

²²⁰ BOA. C. NF. 19/949. [9 Muharrem 1266/25 Kasım 1849].

²²¹ BOA. C. ML. 398/16311. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

²²² Stanford-Ezel Kural Shaw, II, 157.

²²³ BOA. A. MKT. UM. 567/17. [21 Zilkade 1278/20 Mayıs 1862].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nüfus ve İskân

Nüfus

Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı

Osmanlı Devleti, başta yeni fethedilen yerler olmak üzere, imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan halkın sayım ve yazımını yaptırırdı. Devletin toprak düzeni ve yönetim sistemi, bu sayım ve yazım işlerini zorunlu kılıyordu. Vergi ve askerlik işleri, bu sayım ve yazım esasına dayanıyordu. Her liva merkezinde istatistik kalemleri daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde mevcuttu. XVI. yüzyılda yaygın ve oldukça düzenli bir şekilde yapılan bu sayım ve yazımların XVII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmediği ve yalnızca yoklamalarla yetinildiği görülmektedir.¹

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra nüfus sayımı için girişimlerde bulunulmuş, fakat 1828–29 Osmanlı–Rus Savaşı bunun tüm ülkede yapılmasına engel olmuş ve sayım sadece İstanbul'da yapılabilmıştır.² Sultan II. Mahmud'un vilayet yönetiminde amacı adil bir vergilendirme ve yönetim düzeni kurabilmektir. Geçmişin örfi ve ihtisap vergileri yerini düzenli nüfus sayımları ve kadastro yazımlarıyla kişinin ödeyebileceği vergiyi salma yoluna gidildi. Mısır ve Arabistan'ın dışında tüm imparatorluğun 1831–1838 yılları arasında nüfus sayımı yapıldı. Vergilendirme ve askeri amaçlarla yalnız ailelerin erkek reisleri sayımına gidildiyse de sayımda taşınır ve taşınmaz mallarla dükkânların ve fabrikaların değerleri de belirlendi. Böylece kent ve kırsal bölgede adil bir vergilendirmeye gidilecekti.³

¹ Ali Güler, "Kayseri'nin Demografik Durumu (1831–1914)", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayınları No: 4, Kayseri 2000, 202.

² Özger, 162.

³ Stanford J. Shaw–Ezel Kural Shaw, II, 70.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin kuruluşundan hemen sonra "Memleket Tahriiri" adı altında öncelikle düşmandan alınan topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziye belirlemek için sayım ve yazım yapılmıştır. Tahrirler sonucunda tutulan defterler, asker almada, vergilendirme ve diğer kamu hizmetlerinin görülmesinde başvuru ana kaynak olduğundan büyük bir titizlikle saklanmıştır. XIX. Yüzyılın başlarında, imparatorluğu dağılma ve çöküşünü durdurma çabalarıyla birlikte nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Nitekim II. Mahmud, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra oluşturduğu özel bir meclisle bütün ülkeyi kapsayan genel bir nüfus sayımının yapılmasına karar verdi. 1830 baharında çoğunluğunu din görevlilerin oluşturduğu nüfus sayım memurları Anadolu ve Rumeli'deki bütün eyalet, sancak, kasaba ve köylerde sayıma başladılar. Sayım işinde din görevlilerinin tercih edilmesindeki asıl amaç, sayımın şeriate aykırı olmadığını halka kabul ettirmektir. Sayımdaki esas gaye erkek nüfusunu tespit etmektir. Mahalle mahalle gezilerek yapılan sayımda Müslüman-Hristiyan ayrımı esas alınmış, Müslüman olmayanlar Rum, Ermeni ve Yahudi ayrımına tabi tutulmuşlardır. Sayım sonuçlarının değerlendirilmesi ve bundan böyle nüfus işleriyle uğraşmak üzere İstanbul'da "Ceride Nezareti" adı ile yeni bir bakanlık kuruldu. Eyalet ve sancak merkezlerinde ise buna paralel olarak nüfus işlerine bakmak üzere "Defter Nazırlığı" oluşturuldu.⁴

Tanzimat'tan sonra düzenli merkezi nüfus kayıt sisteminin kurulmasıyla birlikte, bütün ülke düzeyinde yeni bir nüfus sayımı 1844 yılında yapılmıştır. Fakat bu sayım da eksik bir sayım olmuştur. Esasen Osmanlı Devleti'nde sağlıklı nüfus sayımı çalışmalarının 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonunda başladığı görülmektedir.⁵ Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki nüfusu ise savaflara bağlı olarak sürekli değişikliğe uğramıştır. Ancak nüfus ile ilgili dikkat çeken husus, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprak kayıplarına rağmen göçlerin etkisiyle nüfusun artış göstermesidir. Özellikle Sırbistan, Yunanistan, Eflak-Boğdan ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarıyla İmparatorluk sınırları içindeki Müslüman nüfus oranı giderek artarken gayrimüslim nüfus oranında azalma olmuştur. 1820-1830 yılları arasında İmparatorluğun dahilindeki toplam Müslüman nüfus sayısı 21.300.000 kişi olup toplam nüfusun %59.6'lık kısmını oluşturuyordu. 1870-1880 yılları arasında ise Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan toplam Müslüman nüfusu 26.650.000 kişiye yükselmiş olup Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı ise %76.2'ye kadar çıkmıştır.⁶

⁴ Çadırcı, 45.

⁵ A. Güler, 202.

⁶ Yakup Karataş, *Sultan II. Abdulhamid Dönemi'nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, 89.

XIX. Yüzyılda Kayseri'nin Demografik Yapısı

XIX. yüzyılda hoşgörü toplumunun güzel bir örneği olarak karşımıza çıkan Kayseri Sancağı, farklı kimlikleri ve dini inanışları kendi içinde barındırıp onlarla bütünleşerek o dönem emperyalist devletlere kıyaslandığında Osmanlı hoşgörü ve adaletinin emsal-sizliğini bizlere sunmaktadır. İncelediğimiz dönemde; Kayseri Sancağı merkezindeki mahallerin 68'inde sadece Müslümanların, 18'inde Müslüman, Ermeni ve Rumların birlikte, 13'ünde sadece Ermenilerin, 1'inde sadece Rumların ve 8'inde Rumlar ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Kayseri şehir merkezi mahallelerinin nüfusunu yazarken Müslim-gayrimüslim nüfus yoklama defterleri, arşiv belgeleri, mufassal nüfus defterleri ve temettuat defterlerinden istifade edilmiştir. 1988 numaralı Mufassal Nüfus Defteri H. 1246- M.(1831)-H. 1249M.(1834) yıllarını kapsamaktadır. Bu defterde Kayseri mahallelerindeki Müslüman haneler numaralandırılmış, hane reislerinin meslekleri belirtilmiş ve hanede yaşayan erkeklerin yaşları tek tek yazılmıştır. Defterdeki bu bilgilerden her mahallenin hane sayısı, erkek nüfusu sayısı ve hane reislerinin meslekleri tespit edilmiştir. Ayrıca nüfus defterlerinde şeyhler, ulema, müderris, imam, müezzin, esnaf, demirci ve daha birçok esnaf sınıfının haneleri karşısına meslekleri ve fiziki özellikleri kaydedilmiştir. Kayseri'de yapılan nüfus sayımında üç ana temel üzerinde yazım ve sayımlar gerçekleştirilmiştir. Bu defterde sadece Kayseri merkez ve mahallelerinde yaşayan Müslüman nüfus yazılmıştır. gayrimüslim nüfusa yer verilmemiştir. Onlar için müstakil defterler tutulmuştur. Nüfus yazımı üç ayrı yaş gurupları tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Genelde nüfus sayım işlemleri sabi (çocuk, küçük), tüvana (genç, güçlü, kuvvetli), ve müsün (yaşlı) olmak üzere üç guruba ayrılarak değerlendirilir. Fakat Kayseri Nüfus Defteri'nde kebir, sakallı, bıyıklı, sagir, asakir-i mansure ve alil olarak ayrı ayrı kişilerin fiziksel özellikleri kaydedilmiştir. 5307 kişi sagir olarak yazılmıştır. Dokuz yaş ile on üç yaş arası şebab (genç) adıyla kayıt altına alınmıştır. Bunların sayısı ise 2339'dur. On üç yaşından kırk yaşına kadar olanlar bıyıklı yiğit sıfatıyla nitelendirerek yekûn nüfusu 1964 nefer olarak zapt edilmiştir. Kırkın üzerinde olanları da sakallı, pîr ve alil sıfatıyla 4031 kişi bu başlık altında tescil edilmiştir. 215 şahıs da askere giden ve silahlığında görev yapanlar olarak kaydedilmiştir. Bu tasnife göre, Kayseri'nin toplam nüfusu 12.856 şahıs erkek nüfustur. Genelde tarihçiler, nüfus kaydında tespit edilen erkek nüfusun yanı sıra kadın nüfusunu da düşünerek eldeki kayıtları iki ile çarpmakta, böylece toplam nüfus tahmin edilmektedir. Bu yaklaşıma göre Kayseri'deki Müslüman nüfusu 25.712 olarak tespit etmek mümkündür.⁷

⁷ BOA. NFS. d. (Nüfus Defterleri) 1988, 139. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

1831-1860 yıllarına ait Kayseri Nüfus Defteri'ni yayınlayan Prof. Dr. Mustafa Keskin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci tasnifinde yer alan yoklama defterine göre, Kayseri'nin nüfus ve demografik yapısını şöyle anlatmaktadır: Kayseri kazası 75 mahalleden müteşekkil büyük bir vilayettir. Bu mahallelerin 36'sında Müslümanlar, 2'sinde Rumlar ve 17'sinde de Ermeniler yaşamaktadır. 3 mahallede Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler birlikte bulunmaktadır. 8 mahallede Rumlar ile Ermeniler birlikte yaşamaktadır.⁸

XIX. yüzyılda Kayseri'ye bağlı köylerin dağılımları şöyledir: Kayseri 114 mahalle ve 112 köyden müteşekkil büyük bir şehir merkezidir. Bunlardan 109 köy ve mahallede Müslümanlar, 66 köy ve mahallede Rumlar ve 23 köy ve mahallede de Ermeniler yaşamaktadır. Ermeni nüfusunun köy ve merkezi yerleşkede az bir orana sahip oldukları defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kayseri merkezde olduğu gibi, bağlı köy ve mahallelerin 7'sinde Müslümanlarla Rumlar, 5'inde Müslümanlarla Ermeniler, 1'inde Müslümanlarla Rumlar ve Ermeniler, 15 köy ve mahallede de Rumlarla Ermeniler beraber yaşamaktadır. Mustafa Keskin, Kayseri'ye bağlı bazı özellikli köylerin de bulunduğunu; örneğin, Endürlük köyünün büyük bir yerleşim yeri ve birçok mahallesinin olduğunu ifade etmektedir. 10 mahallesinde Rum cemaatinin iskân ettiğini, 1 mahallesinde Müslümanların bulunduğunu, 3 mahallesinde de Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadığını yazmaktadır. Kayseri'ye 10 km mesafede, Ali Dağı'nın kucağında bulunan Talas köyü de büyük bir yerleşim merkezidir. Talas'ın 1 mahallesinde Müslümanlar, 22 mahallesinde Müslümanlarla Rumlar ve Ermeniler, 9 mahallesinde de Rumlarla Ermeniler beraber yaşamaktadır. Zincirdere'de ise 1 mahallede Müslümanlar, 11 mahallede de Rumlar yer almaktadır. Aynı defterde 30 cemaatin ismi kayıtlıdır.⁹

H. 1260-M. 1844 tarihli 2018 ve 2019 numaralı Kayseri Nüfus Yoklama defterlerinden Müslümanların yaşadığı mahalleler, mahallelerdeki Müslüman hane sayıları ve Müslüman erkek nüfusu yaş gruplarına ayırmak suretiyle, 1988 numaralı nüfus mufassal defter ile kıyaslanarak mahallenin demografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan, Sultan Abdülmecid'in fermanı üzerine Kayseri Livası ve kazalarında 1851 yılında nüfus sayımları yapılmıştır. Bahse konu olan bu sayımların Müslim ve gayrimüslim nüfus tabloda bir arada verilmiştir. Aynı zamanda aşağıda verilen liste Ceride Muhasebesi tarafından da aynen kayda geçirilmiştir. Buna göre, Kayseri merkez ve kazaların hane sayısı 16.949'dur. Müslüman erkek nüfus sayısı ise 39.934 olarak tescil edilmiştir. Gayrimüslim hane sayısı ise 7567 olarak kayda alınmıştır. Aynı zamanda erkek nüfus sayısı da 23.895 olarak tespit edilmiştir. Bu rakamlarla Kayseri Sancağı dahilinde Müslim nüfusun gayrimüslim nüfusundan 16.039 kişi ve Müslim hane sayısının da

⁸ Keskin, IX.

⁹ Keskin, IX.

gayrimüslim hane sayısından 9382 hane fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca sayıma göre kazaların içinde en büyük kazanın; 1621 hane ve 4027 erkek müslüman nüfus ile 1053 hane ve 2845 erkek gayrimüslim nüfuslu Develü kazası olduğu anlaşılmaktadır. Merkezden sonra gayrimüslimlerin yoğunlukta yaşadığı kaza da Develü kazasıdır. Gayrimüslim erkek nüfusunun en az olduğu kaza 48 hane ve 163 erkek nüfus ile Sarıoğlan kazasının olduğu tespit edilmiştir.¹⁰ 1858 yılında Kayseri il merkezinin toplam erkek nüfusu 22.647'dir. Merkezdeki bu nüfusun 14.769'u Müslüman, 6499'u Ermeni ve 1379'u da Rum nüfusu olduğu bilinmektedir.¹¹

1878 yılında, Kayseri'nin toplam merkez nüfusu 61.808'e yükselmiştir. Bunun 38.895'i Müslüman, 9543'ü Rum ve 12.957'si Ermeni ahaliye aittir.¹²

1834 (h. 1250) tarihli 13.877 numaralı Temettuat Defterinde, Kayseri merkezde Müslümanların yaşadığı mahallelerde sadece Müslümanların hane sayıları ve sahip oldukları bağ, bahçe ile emlak varlıklarının kıymeti kuruş cinsinden fiyatlandırılarak verilmiştir. Bu defterden mahallelerin maddi olarak zenginliklerini tespit etmek mümkündür. Ancak bu defterde dikkat çeken husus, hemen hemen aynı dönemde tutulmasına rağmen 1988 numaralı nüfus mufassal defteri ile karşılaştırıldığında hane sayılarının birbirini tutmamasıdır. 1846 (h. 1262) tarihli 13.874 numaralı Temettuat İcmal Defteri'nde, Kayseri merkezde Müslümanların yaşadıkları mahalleler, hane sayısı ve onların senelik gelir ve giderleri ayrı ayrı belirtilmiştir. 13.877 numaralı Temettuat defteriyle karşılaştırıldığında 1846 tarihli 13.874 numaralı defterde birçok mahalledeki hane sayısında artmış olmasına rağmen toplam hane gelirinin oldukça düştüğü anlaşılmaktadır. O dönemde yaşanan doğal ve sosyal vakalar dikkate alındığında, gerek nüfustaki bu farklılıklar gerek gelir ile giderlerdeki bu farkın temel sebeplerinin deprem (1835), kuraklık (1845) ve buna bağlı olarak ortaya çıkan göçler ve fakirlikler olduğunu söylemek mümkündür.

İncelenen dönemde Kayseri şehir merkezinde Müslümanların yanı sıra Ermeni ve Rum nüfusu da yaşamaktadır. Her iki gayrimüslim millet için birçok nüfus defteri incelenmiş, bu defterlerden mahallerdeki Rum ve Ermenilerin farklı tarihlerdeki hane sayıları ile erkek nüfusları tespit edilmiştir. Ermenilerin yaşadığı mahalleler, nüfusları ve hane sayıları; 1990, 1991, 2029 ve 2050 numaralı ve Rumların yaşadığı mahalleler, hane sayıları ve erkek nüfusu da 1993, 2032 ve 2050 numaralı nüfus defterlerinden tespit edilerek yazılmıştır. Ayrıca 13.875 numaralı temettuat defterinden Rum milletinin 1834 yılındaki gelirini tespit etmek mümkün olmuştur.

¹⁰ BOA. C. DH. 261/13023. [8 Recep 1267/9 Mayıs 1851].

¹¹ Kadir Özdamarlar, "Eğitim", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 100.

¹² Koçak, 68.

Kayseri şehir merkezinin nüfusunu tespit için incelediğimiz nüfus defterlerinde, Müslim ve gayrimüslim nüfus yapıları için bir takım tabirlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müslümanlar için amelmande,¹³ istibdal,¹⁴ mahall-i ahere revane,¹⁵ müsinn,¹⁶ nizamiye,¹⁷ sıbyan (çocuk) ve tüvânâ;¹⁸ gayrimüslimler için a'la (yüksek) edna (düşük), evsat (orta), mahall-i aher, mande ve reaya tabirleri kullanılmıştır.

Nüfus Sayımındaki Usulsüzlükler ve 1848 Yılında Kayseri ve Çevresinde Nüfus Yoklamanın Yenilenme Talebi

1847 senesinde yapılan nüfus yoklama sayımında usulsüzlüklerin yapıldığına dair padişaha birtakım şikâyetlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine 1848 yılında Kayseri sancağı nüfus yazımına memur edilen Miralay Mehmed Remzi Bey'in gönderdiği şukada, Kayseri merkez ve köyleri, padişahın emir ve fermanı üzerine yeniden ele alınarak nüfus sayımlarının yapıldığı belirtilmiştir. İlk olarak Müslümanların nüfus sayımları yapıldıktan sonra gayrimüslimlerin nüfus sayımlarına başlanmıştır. Ne yazık ki Rum ve Ermeni milletine mensup ahali yazılırken cizye usul ve esaslarına uygun hareket edilmediği için birçok yanlışlıklar yapılmıştır. Bölgede görev yapan memurların çoğu liyakatli memur olmadıkları ve cizyenin¹⁹ mükelleflerden nasıl tahsil edileceğini bilmedikleri için rastgele yazmışlardır. Bundan dolayı vardıkları yerlerde cari olan usul ve adedin zıddına iktidarı olan ve biraz yaşlı görünenleri "amelimandedir"²⁰ diyerek cizyeden muaf tutmuşlardır. Ve birçoğunu da "alâ"dan "evsat"a aynı zaman "evsat"tan da "edna" derecesine düşürerek vergi verme durumunu etkilemişlerdir. Gayrimüslimlerden haksız yere yapılan tenzilatlarla Hazine'yi de epey zarara sokmuşlardır. Ancak, yapılan yeni düzenlemeyle tüm vatandaşlar hakkaniyet üzere yeniden yazılıp gadre uğramayacak şekilde cizye usul ve esasları tespit edilmiştir.²¹

¹³ Amel-mânde: İş yapmaktan kalmış, iş göremez durumunda olan. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2009*, 31).

¹⁴ İstibdâl: Askerliğini bitiren erlere tezkere verip, yerine yenilerini alma. (Devellioğlu, 454).

¹⁵ Başka bir yere göç eden.

¹⁶ Müsinn: yaşlı, kocamış, ihtiyar. (Devellioğlu, 741).

¹⁷ Nizâmiye: ilk askerlik devresi. (Devellioğlu, 843).

¹⁸ Tüvânâ: güçlü kuvvetli. (Devellioğlu, 1115).

¹⁹ Cizye: Müslüman memleketlerinde eskiden Hristiyan tebadan alınan baş vergisidir. Osmanlılar da bu usulü kabul etmişler ve Cizye'yi âlâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (küçük) olmak üzere üçe ayırmışlardı. Bu da 4, 2, 1 altın olarak alınırdı. Buna sıra ile âlâ, evsat ve ednâ denirdi. Bu miktarların para rayicine göre değişebildiği gibi kadın ve çocuklardan cizye vergisi alınmazdı. (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgattı, Enderun Kitabevi, İst 1986*, 67).

²⁰ İhtiyarlık veya sakatlık yüzünden işe yaramaz hale gelenlere denir. (Sertoğlu, 16).

²¹ BOA. A. MKT. 103/99. [30 Zilhicce 1263/9 Kasım 1847].

Seraskerlik'ten Kayseri Kaymakamlığı'na Nüfus Sayımı İle İlgili Tahrirat

1848 yılında Kayseri'de nüfus sayım işlemleri bittikten sonra, askerlik çağına gelmiş olanlar, celp tezkeresi gönderilerek askere alınmaktaydı. Nitekim Miralay Mehmed Bey'in yapmış olduğu sayım işlemleri sonucu askerlik çağına gelmiş olanlar tespit edilmişti. Sayım işlemlerinin iyi bir şekilde icra edildiği Seraskerliğe gönderdiği mazbatadan anlaşılmaktadır. Kayseri'de yapılan nüfus sayımı sonucu ismine "kura-i şer'iyye" isabet eden ve askere alınmak üzere bir merkezde toplatılan neferlerin bir kısmı yola çıkmadan, bazılarının da yola çıktıktan sonra firar ettikleri, az bir kısmının da İstanbul'a ulaştıkları tespit edilmiştir. İsmine kura isabet edip askere gelmeyen firarilerin derhal yakalanarak Dersaadet'e gönderilmesi hususunda Kayseri Kaymakamlığı'na yazı gönderilmiştir.²² Yine sayım sırasında oğullarını saklayan Mirağazâde Sadık'a Meclis-i Vâlâ tarafından 6 aylık hapis cezası verilmiştir.²³ Konuyla ilgili 28 Temmuz 1848 tarihinde Bozok Mutasarrıfı İbrahim Said'in Kayseri mutasarrıfına gönderdiği tahriratta; Miralay Mehmed Bey'in Kayseri Sancağı'nda yapacağı "tahrir-i nüfus ve kur'a-ı şer'iyyenin" yerine getirilmesi ve bakaya neferlerinin yakalanarak yerine teslimi için gereken yardımın yapılması talep edilmiştir.²⁴ 25 Ağustos 1848'de Kayseri'den Seraskere gönderilen yazıda, Kayseri'deki nüfus sayımı ile kura-i şer'iyyenin tamamlandığı ve halkın bu işle uğraşan Kapıcıbaşı Hacı Ahmed Bey'den hoşnut olduğu belirtiliyordu.²⁵

Seyyahlara Göre Kayseri Nüfusu

XIX. yüzyılda Kayseri nüfusu ile ilgili bilgilere, Nüfus Defterleri ve Temettuat Defterlerinin dışında o dönemde Kayseri'yi ziyaret eden seyyahların verdikleri bilgilerden de ulaşmak mümkündür. 1834-35 yıllarında Kayseri'yi ziyaret eden seyyah Charles Texier kentin Kayseri'nin demografik yapısı ile ilgili birtakım bilgiler vermiştir. Texier; Kayseri nüfusunu kentte bulunduğu sırada yapılan nüfus sayımına dayandırmıştır. Bu nüfus sayımında hane sayısı kaydedilmiştir. Buna göre kente 10.000 Türk hanesi, 1.501 Ermeni hanesi ve 401 Rum hanesi olmak üzere toplam 11.900 hane bulunmaktaydı. Seyyah Texier, hane sayısından yola çıkarak 1835 yılında Kayseri şehir nüfusunun toplam 60.000 olduğunu ileri sürmektedir. 1839 yılında Kayseri'ye uğrayan Seyyah William Francis Ainsworth ise Kayseri şehir nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir: Şehrin içindeki Ermeni nüfusun Rum nüfusun dört katı ve şehrin çevresi ile köylerdeki durumun da tam tersi olduğunu ve şehrin içinde 12.176 Müslüman, 5.200 Ermeni ve 1100 Rum'un

²² BOA. A. MKT. 147/84. [21 Temmuz 1848/19 Şaban 1264].

²³ BOA. A. MKT. MVL. 9A/80. [10 Ağustos 1848/10 Ramazan 1264].

²⁴ BOA. A. MKT. 141/94. [28 Temmuz 1848/26 Şaban 1264].

²⁵ BOA. A. MKT. 144/99. [25 Ramazan 1264/25 Ağustos 1848].

yaşadığını öne sürmüştür.²⁶ 1850-1859 yılları arasında Kayseri’de yaşayan seyyah A. D. Mordtmann da 1849 yılında yapılan nüfus sayımına dayanarak Kayseri şehir merkezi nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir. Mordtmann Kayseri şehir merkezinde 4.927 Müslüman hanesi ve 12.344 Müslüman erkek nüfusu, 1.666 Ermeni hanesi ve 5002 Ermeni erkek nüfusu, 374 Rum hanesi ve 1.067 Rum erkek nüfusu olmak üzere toplam 6.967 hane ile 18.413 erkek nüfusun yaşadığını ileri sürmektedir. 1881 yılında Kayseri’yi ziyaret eden İngiliz seyyah Henry Franshawe Tozer ise daha çok tahmin ve vergi kayıtlarına dayalı olarak Kayseri nüfusu hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Tozer’e göre, Kayseri şehrinin toplam nüfusu 60.000 olup, bunun 40.000’ini Müslümanlar, 16.000’ini Ermeniler ve 4.000’ini de Rumlar oluşturmuyordu.²⁷

Muhtelif Zamanlarda Kayseri Merkez Mahallelerde Ölen ve Doğan Müslümanların Sayısı:

İncelenen dönemde 1832-1846 yılları arasında Kayseri’de ölen kişi sayısının doğan kişi sayısından 2.69 kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Süreleri göz önünde alındığında en çok ölüm vakasının 1832-33 yıllarında, en çok doğum vakalarının ise 1836’da olduğu anlaşılmaktadır. Doğum ve ölüm oranı arasındaki en fazla fark 1846 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte 14 çocuk doğarken 130 kişi hayatını kaybetmiştir. Ölüm oranındaki bu artışta 1845 yılında Kayseri’de ortaya çıkan kuraklığın etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 3.1. 1832-1846 yılları Arasında Kayseri’de Doğan ve Ölenlerin Sayısı

	1832 Haziran’dan 1833 Kasım’a Kadar*	1836 Yılında (Haziran-Kasım)**	1846 (Ocak-Aralık)***	Toplam
Doğan (Tevellüd)	147	85	14	246
Ölen (Fevt)	251	282	130	663

* Keskin, 1-30., ** Keskin, 195-208., ***Keskin, 195-208.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere en çok göç, 1832 Haziran ayından başlayıp 1833 Kasım ayına kadar devam eden süreçte ortaya çıkmıştır. Göç edenlerin çoğunun başta İstanbul olmak üzere İzmir, Bursa, Adana, Yozgat ve sair memleketlere gittikleri tespit edilmiştir. Ayrıca göç edenlerin, başta iş bulmak ve eğitim ya da hacca gitmek gibi muhtelif amaçlardan dolayı 6 ay ile 2 yıla kadar uzayan bir süreliğine Kayseri’yi terk ettikleri anlaşılmaktadır.

²⁶ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 99-123.

²⁷ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 135-161.

Muhtelif Zamanlarda Kayseri Merkez Mahallelerden Diyar-ı Ahere Göç Eden ve Kayseri'ye Gelen Müslümanların Sayısı:

Tablo 3.2. 1832–1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Müslümanların Sayısı

	1832 Haziran–1833 Kasım*	1839 (Haziran–Kasım)**	Toplam
Göç Eden	76	4	80
Gelen	4	1	5

* Keskin, 1-30., ** Keskin, 171.

Ermeni milletinin en fazla göç verdiği dönem 1832 Haziran ile 1833 Kasım arası dönemdir. 1832–1833 yılları arasında göç eden Ermenilerin İstanbul (48 kişi) başta olmak üzere İzmir, Diyarbakır, Yozgat, Şam, Halep ve Bağdad gibi muhtelif yerlere 6 ay ile 9 yıl arasında değişen süreliğine gittikleri anlaşılmaktadır. 1839 yılında Kayseri'den göç eden Ermeniler'den 16'sı İstanbul'a, 1'i Samsun'a gitmiştir. Göç eden Ermeniler'in çoğu başta ticaret olmak üzere hizmetkârlık, mürekkepçilik, kerestecilik ve sair işleri icra etmek amacıyla Kayseri'yi belli bir süreliğine terk ettikleri anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo bu durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.3. 1832–1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Ermenilerin Sayısı

	1832–Haziran'dan 1833 Kasım'a Kadar*	1839 (Haziran–Kasım)**	Toplam
Göç Eden	92	17	109

* Keskin, 36-42., ** Keskin, 172.

Diğer taraftan Kayseri'deki en fazla Rum göçü de 1832–33 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemde Kayseri'den ayrılan Rumlar İstanbul (10 kişi) başta olmak üzere İzmir, Niğde, Yozgat, Şam ve sair memleketlere muhtelif iş ve amaçlar için gitmişlerdir. Ayrıca 1839 yılında Kayseri'den ayrılan Rumların çoğunun İstanbul başta olmak üzere İzmir, Erzurum, Ankara, Ereğli ve sair memleketlere ticaret, hizmetkârlık, basmacılık ve ziyaret gibi muhtelif amaçlar için 2–3 yıllığına gittikleri tespit edilmiştir.

Tablo 3.4. 1832–1839 Yılları Arasında Kayseri'den Göç Eden Rumların Sayısı

	1832 Haziran–1833 Kasım*	1839 (Haziran–Kasım)**	Toplam
Göç Eden	46	14	60
Gelen	–	1	1

* Keskin, 42-45., ** Keskin, 173.

XIX. Yüzyılda Kayseri Mahalleleri

Sadece Müslümanların Yaşadığı Mahalleler

1. Cami-i Kebir Mahallesi: Mahalle adını muhtemelen Cami-i Kebir'den almış olup, 1831 tarihli nüfus defterinde Cami-i Kebir Mahallesi adıyla geçmektedir. Bu tarihte sakinlerinin tamamını Müslümanların oluşturduğu mahalle, 41 hane; 22 genç, 29 çocuk ve 19 yaşlı olmak üzere toplam 60 erkek nüfustan oluşmaktaydı. Mahallenin muhtarı es-Seyyid Emin Efendi'dir. Ulemadan üç, bir müderris, bir şeyh ve bir dersiamın bulunduğu mahalle sakinlerinin başlıca uğraş ve meslekleri arasında feraşlık, sarraçlık, duhancılık, demircilik ve kalaycılık yer almaktaydı.²⁸ Aynı tarihli temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 32, hane nüfusu 160²⁹ ve hane temettuatı da 53.730 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁰ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 36'ya toplam Müslüman erkek nüfus sayısı da 82'ye (26 çocuk, 31 ve 25 yaşlı) yükselmiştir.³¹ 1846 yılında mahallenin hane sayısı 36'da kalırken, hane temettuatı 8.313 kuruşa düşmüş olup mahallenin senelik vergisi de 1.462 kuruştur.³²

2. Kale Mahallesi: Adını Kayseri kalesinden alan Kale Mahallesi'nin 19. yüzyıldaki sakinlerinin tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı. 1831 yılında mahallede 55 hane ve 154 erkek nüfusu bulunmaktaydı. İncelenen dönemde mahalle sakinlerinin çoğunun askerlik ile meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Mahallenin muhtarı es-Seyyid Ömer, imamı da es-Seyyid Mustafa Efendi'dir.³³ Yine 1834 tarihli temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 50, toplam nüfusu 250 ve toplam temettuatı da 26.085 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁴ 1844 yılında toplam hane sayısı 54'e yükselmişken erkek nüfus sayısı ise 151'e (çocuk 48, genç 59 ve yaşlı 44) düşmüştür.³⁵ 1846'da mahallenin toplam hane sayısı 56, toplam hane temettuatı 12.000 ve mahallenin senelik vergisi 1.922 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁶ Geçen süre zarfında mahallenin demografik yapısında büyük değişiklikler olmamasına karşın iktisadi yapısının zayıfladığı anlaşılmaktadır.

²⁸ BOA. NFS. d. 1988, 2-3. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁹ Not: Temettuat defterine göre mahallenin toplam hane sayısı 5 ile çarpılıp mahallenin tahmini toplam nüfus sayısı belirlenmiştir.

³⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. (Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri) 13877, 85-86. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³¹ BOA. NFS. d. 2018. s. 22-30. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874. s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³³ BOA: NFS. d. 1988. s. 3-4. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 164-165. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁵ BOA. NFS. d. 2018, 2-15. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

3. Mumcu Halil Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde Mumcu Halil Boyacı Kapı diye geçen mahallede 16 hane mevcut olup 32 erkek nüfusu yaşamaktaydı.³⁷

1831'de tamamını Müslümanların teşkil ettiği Mumcu Halil Mahallesi'nde 16 hane olup 12 genç, 17 çocuk ve 8 yaşlı olmak üzere toplam 37 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahallenin muhtarı es-Seyyid Mehmed Ağa, imamı da Osman Efendi idi. Hane reislerinin uğraş alanları arasında berberlik, tüfenkçilik, demircilik, ekmekçilik ve eskicilik gibi muhtelif meslekler yer almaktaydı.³⁸ 1834 yılında düzenlenen temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 18, toplam nüfusu 90 ve toplam temettuatı 7.410 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁹ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 15, erkek nüfusu 29 (8 çocuk, 11 genç ve 10 yaşlı) olarak değişmiştir.⁴⁰ 1846 yılında mahallenin toplam hane sayısı 15, toplam hane temettuatı 2.400 kuruş ve senelik vergisinin 587 kuruş olduğu tespit edilmiştir.⁴¹ Yaklaşık 350 yıllık süre zarfında demografik yapısında önemli değişiklik olmayan Mumcu Halil Mahallesi, Kayseri'nin küçük ve eski mahallelerinden biridir.

4. Alaca Mescid Mahallesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde adına rastlanılan mahallede 33 erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴²

Adını mahalledeki mescitten alan ve ahallisinin tamamı Müslümanlardan müteşekkil olan Alaca Mescit Mahallesi'nde 1831 yılında 29 hane meskûn olup 15 genç, 32 çocuk ve 21 yaşlı olmak üzere toplam 68 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahallenin muhtarı Hacı Mehmed'dir. Mahallenin temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu bu dönemde; debbağlık, berberlik, saraçlık ve çizmecilik hane reislerinin icra ettikleri mesleklerden başlıcalarıydı.⁴³ 1834 tarihli temettuat defteri kayıtlarında mahallenin hane sayısı 25 toplam nüfusu 125 ve toplam temettuatı 21.045 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁴⁴ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 16, erkek nüfusu da 6 çocuk, 12 genç ve 9 yaşlı olmak üzere toplam 27'dir.⁴⁵ Müteakip yıllarda gittikçe küçüldüğü anlaşılan mahallenin 1846 yılına gelindiğinde hane sayısı 13, hane temettuatı da 2788 olarak değişmiş ve toplam

³⁷ Mehmet İnbâşî, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009, 3.

³⁸ BOA. NFS. d. 1988, 6. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 91.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴⁰ BOA. NFS. d. 2018, 74-77. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

⁴¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, s. 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁴² Mehmet İnbâşî, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009, 4.

⁴³ BOA. NFS. d. 1988, 6. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁴⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 160.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴⁵ BOA. NFS. d. 2018, 146-149. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

senelik vergisi ise 555 kuruş olarak saptanmıştır.⁴⁶ Kayseri'nin eski yerleşim yerlerinden olan mezkûr mahalle geçen süre zarfında giderek küçülmüştür.

5. Hacı Arab Mahallesi Eskici Yahya Bölgesi: Hacı Arab Mahallesi; Eskici Yahya Cemaati, İsa Ağa Cemaati ve Madenoğlu Cemaati olmak üzere 3 bölgeden oluşmaktaydı. Mahalle ve bölgeler isimlerini muhtemelen buralarda yaşayan ünlü zatlardan almıştır. Hacı Arab Mahallesi'nin tamamı Müslümanların yaşadığı bir mahalle olup, 1831 senesinde 44 hane ve 31'i genç, 59'u çocuk ve 40 kişi de yaşlı olmak üzere toplam 134 erkek nüfustan oluşmaktaydı. Bu dönemde hayvancılık ve ziraatçılığın ön planda olduğu mahalle sakinleri; debbağlık, hasılcılık, mestçilik, ziraatçılık, kotonculuk, devecilik ve kalaycılık gibi muhtelif meslekleri ifa etmekteydiler. Mahallenin muhtarlık vazifesini Hacı Ali Oğlu Mehmed yerine getirmekteydi.⁴⁷ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında mahallenin hane sayısının 56, toplam nüfusunun 280 ve toplam temettuatının da 17.090 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ 1844 yılında mahallenin toplam hane sayısı 35'e düşerken, toplam erkek nüfusu da (15 çocuk, 28 genç ve 19 yaşlı) 62 olmuştur.⁴⁹ Takip edilen iki yılın sonunda mahallenin hane sayısının 36'ya yükseldiği ve toplam hane temettuatının da 1834 yılına oranla gerileyip 2.788 kuruşa düştüğü tespit edilmiştir. Mahallenin senelik vergisinin de 1.236 kuruş olduğu belirlenmiştir.⁵⁰

6. Yenice Mahallesi Hacı İkiz Bölgesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Yenice tabii Meydan Kapı" adıyla geçen mahallede 53 hane mevcut olup 79 erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁵¹

Yenice Mahallesi Hacı İkiz Bölgesi tamamen Müslüman ahaliden müteşekkil olup 1831'de 75 hane ve 50 genç, 58 çocuk ve 51 yaşlı olmak üzere toplam 159 erkek nüfusa sahipti. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Hacı Mehmed Ağa, imamlık görevini de Ali Efendi icra etmekteydi. Hane reisleri geçimlerini; çiftçilik, haffafılık, kürkçülük, keçecilik, saraçlık, eskicilik, unculuk, çermecilik, yapıcılık, neccarlık ve terşecilik gibi muhtelif meslekleri icra ederek temin etmekteydiler.⁵² Bu döneme ait temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 86, toplam hane nüfusu 430 ve toplam temettuatı 46.626 kuruş olarak kaydedilmiştir. 1844 yılında mahallenin hane sayısı 81 ve erkek nüfusu ise 27 çocuk, 68 genç ve 36 yaşlı olmak üzere 131 olarak değişmiştir.⁵³

⁴⁶ BOA ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁴⁷ BOA. NFS. d. 1988, 6-7. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 148-149.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴⁹ BOA. NFS. d. 2018, 158-165. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

⁵⁰ BOA ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁵¹ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 9.

⁵² BOA. NFS. d. 1988, 8-9. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁵³ BOA. NFS. d. 2019, 232-248. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

28 Ocak 1846 tarihinde mahallenin hane sayısı 74'e ve hane temettuatı da 23.493 kuruşa kadar düşerken, senelik hane vergisi 4.116 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

7. Yenice Mahallesi İsmail Efendi Bölgesi: Yenice Mahallesi İsmail Efendi bölgesi tamamen Müslüman ahaliden müteşekkil olup, 1831 yılında toplam 120 hane ve (104 genç, 72 çocuk ve 99 yaşlı) 269 erkek nüfusu sahipti. Mahalleden bir kişi Halep'te, üç kişi taşrada ve iki kişi de Mısır'da bulunmaktaydı. Mahallenin imamı es-Seyyid Osman Efendi'dir. 5 talebe ve bir dersiamın bulunduğu mahallede hane reislerinin muhtelif olan meslek ve uğraşları arasında debbağlık, haffalık, çanakçılık, muy-tâblık, deveçilik, bahçecilik, fırıncılık, amelelik, çiftçilik, tüfençilik, ziraatçılık, unculuk ve koyunculuk yer almaktaydı.⁵⁵ Yine bu döneme ait temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 111, toplam erkek nüfusu 555 ve hane temettuatı 44.431 kuruş olarak farklılık arz etmektedir.⁵⁶ 1844 yılına gelindiğinde hane sayısı 82'ye düşerken erkek nüfusu da 140 (29 çocuk, 72 genç ve 39 yaşlı) olarak değişmiştir.⁵⁷ 1846'da mahallenin hane sayısı 82, hane temettuatı 23.000 kuruş ve senelik vergisi de 4.797 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵⁸

8. Yenice Mahallesi Yaraş Bölgesi: XVI. yüzyılda Yaraş Mescidi Mahallesi olarak bilinen mahallede 66 nüfus ikamet etmekteydi.⁵⁹ Yenice Mahallesi Yaraş Bölgesi, tamamen Müslüman ahaliden müteşekkil olup 1831 yılında toplam 35 hane ve 26 genç, 33 çocuk ve 21 yaşlı olmak üzere toplam 80 erkek nüfusuna sahipti. Hane reisleri simitçilik, duhancılık, arpacılık, amelelik, nalçacılık, oturakçılık, nalbantlık, saraçlık ve turapçılık gibi muhtelif meslekleri icra ederek geçimlerini sağlamaktaydılar. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini el-Hac Ömer Ağa, imamlık vazifesini de Hafız Osman Efendi icra etmektedir.⁶⁰ Aynı yıla ait temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 34, toplam nüfusu 170 ve toplam hane temettuatı 12.930 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶¹ 1846'da mahallenin hane sayısı 28'e, toplam hane temettuatı da 6.445 kuruşa düşmüştür. Ayrıca mahallenin senelik vergisi de 1.138 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁶²

9. Mahalle-i Yenice Çandarlı Bölgesi: Yenice Mahallesi Çandarlı Bölgesi ahalisinin tamamı Müslümanlardan müteşekkil olup, 1831 yılında mahalle 77 hane ve 74 genç, 44 çocuk ve 40 yaşlı olmak üzere toplam 161 erkek nüfusa sahipti. Mahalleden üç kişi

⁵⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁵⁵ BOA. NFS. d. 1988, 9-12. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁵⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 30-33.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁵⁷ BOA. NFS. d. 2019, 197-215. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁵⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁵⁹ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

⁶⁰ BOA. NFS. d. 1988, 12-13. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁶¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 36-37.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁶² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

de farklı sebeplerden ötürü başka bölgelerde bulunmaktaydı. Mahallenin imamlık vazifesini de Mehmed Efendi yerine getirmekteydi. Ayrıca bu dönemde mahallenin temel geçim kaynağının tarımcılık olduğu anlaşılmaktaydı. Hane reislerinden 25 kişi ziraatçılık ile uğraşırken 29'u amelelik yapmaktaydı.⁶³ 1834 yılına ait temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 62, toplam nüfusu 310 ve toplam hane temettuatı 17.260 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁶⁴ 1844 yılında mahallenin toplam hane sayısı 59 ve toplam erkek nüfusu ise 29 çocuk, 55 genç ve 30 yaşlı olmak üzere toplam 114'tür.⁶⁵ 28 Ocak 1846 tarihine gelindiğinde mahallenin hane sayısı 61, toplam hane temettuatı 16.594 kuruş ve mahallenin toplam senelik vergisi 3.405 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁶⁶

10. Hunad Mahallesi Yanıkoğlu Bölgesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde Cami-i Hovand Mahallesi adıyla geçen mahallede 58 erkek nüfus yaşamaktaydı.⁶⁷

XIX yüzyılda Hunad Mahallesi Yanıkoğlu Bölgesi tamamen Müslüman ahaliden müteşekkil olup 1831'de 146 hane ve 127 genç, 118 çocuk ve 81 yaşlı olmak üzere toplam 325 erkek nüfusuna sahipti. Ayrıca Akdağ'lı olup mahallede misafir olarak bulunan bir kişi de bulunmaktaydı. Mahallenin mevcuttan önceki muhtarlık vazifesini İsmail Ağa yerine getirmiş olup bu tarihteki mahalle imamı da es-Seyyid Ali Efendiydi. Kalabalık olan mahallenin iktisadi yapısının temeli; tarımcılık, ziraatçılık, hayvancılık ve muhtelif meslek faaliyetlerine dayalıydı. Hane reislerinden 25 kişinin ziraatçılık, 27 kişinin bahçecilik, 4 kişinin sebzeçilik, 3 kişinin debbağlık, 8 kişinin perdahçılık, 4 kişinin kalaycılık yaptığı tespit edilmiştir.⁶⁸ 1834 yılına ait temettuat defterinde mahallenin demografik yapısının farklılık arz ettiği görülmektedir. Buna göre mahallenin hane sayısı 124, toplam nüfusu 620 ve toplam hane temettuatı 76.030 kuruştur.⁶⁹ 1844 yılında mahallenin toplam hane sayısı 87, toplam erkek nüfusu da 28 çocuk, 72 genç ve 55 yaşlı olmak üzere toplam 155'ti.⁷⁰ 1846 yılında mahallenin hane sayısı 89, toplam hane temettuatı 23.023 kuruş ve mahallenin senelik hane vergisi ise 3.781 kuruş olarak saptanmıştır.⁷¹

11. Hacı Kılıç Mahallesi: XVI. yüzyılda Hacı Kılınc Camii Mahallesi olarak anılan mahallede 208 Müslüman erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁷²

⁶³ BOA. NFS. d. 1988, 13-15. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁶⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 38-39.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁶⁵ BOA. NFS. d. 2019, 216-229. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁶⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁶⁷ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri, 20.

⁶⁸ BOA. NFS. d. 1988, 16-19. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁶⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 2-5. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁷⁰ BOA. NFS. d. 2019, 404-423. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁷¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁷² Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

Hacı Kılıç Mahallesi tamamen Müslümanlardan müteşekkil olup 1831 yılında mahalle; 143 hane ve 103 genç, 119 çocuk ve 72 yaşlı olmak üzere toplam 307 erkek nüfusa sahipti. Aynı zamanda bu mahalleden üç kişinin kayıp olduğu, bir kişinin Develi kazasında imamlık yaptığı, birer kişinin de İstanbul, Tarsus ve Niğde’de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde mahallenin muhtarlık vazifesini es-Seyyid Emin Efendi, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ahmed Efendi yürütmekteydiler. Ayrıca hane reislerinin icra ettikleri meslekler arasında debbağlık başta olmak üzere; bahçecilik, eskicilik, hancılık, müstecirlik, amelelik, arpacılık, kürtüncülük, kalaycılık, canbazlık, postalcılık, kahvecilik ve sürücülük gelmekteydi.⁷³ Ayrıca 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 129, nüfusu 645 ve toplam temettuatı da 23.340 kuruş olarak geçmektedir.⁷⁴ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 107 ve toplam erkek nüfusu 189’a (37 çocuk, 107 genç ve 45) düşmüştür.⁷⁵ 28 Ocak 1846 tarihinde mahallenin hane sayısı 76, hane temettuatı 15.476 kuruş ve senelik vergisi de 3.452 kuruş olarak belirlenmiştir.⁷⁶

12. Hunat Mahallesi Mollazade (Guramzâde) Bölgesi: XIX yüzyılda tamamı Müslüman ahaliden oluşan mahallede 1831 yılında 74 hane olup, 74 genç, 76 çocuk ve 53 yaşlı olmak üzere toplam 206 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı Hacı Mustafa’dır.⁷⁷ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise hane sayısının daha az olarak tespit edilen mahallenin toplam hane sayısı 70, toplam hane nüfusu 350 ve toplam hane temettuatı 95.474 kuruş olarak belirlenmiştir. Mezkûr mahallede icra edilen muhtelif meslekler arasında bir haffaf, iki muy-tâb, bir cerrah, bir bakkal, bir değirmenci ve iki nalbant yer almaktaydı. Bu tarihte mahallenin imamlık vazifesini Molla Alameddin Hafız yerine getirmekteydi⁷⁸ 1844 tarihli 2019 numaralı Nüfus Yoklama defterinde Guramzâde Mahallesi olarak anılan mahallede toplam 72 hane mevcut olup 144 (34 çocuk, 69 genç ve 41 yaşlı) erkek nüfus yaşamaktaydı.⁷⁹ 12 yıllık süre zarfında göç ve sair sebeplerden ötürü mahallenin giderek küçüldüğü anlaşılmaktadır. 28 Ocak 1846 tarihinde mahallenin hane sayısı 57, senelik hane temettuatı 15.000 kuruş ve senelik vergisi ise 3.088 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁸⁰

13. Hunad Mahallesi Hallaçzade Bölgesi: Müslüman ahalinin meskûn olduğu mahallede 1831 senesinde 58 hane mevcut olup, 43 genç, 44 çocuk ve 38 yaşlı olmak üzere toplam 129 Müslüman erkek yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini İsmail

⁷³ BOA. NFS. d. 1988, 19–23. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁷⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 26–29.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁷⁵ BOA. NFS. d. 2019, 252–275. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁷⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁷⁷ BOA. NFS. d. 1988, 23–25. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁷⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 10–12.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁷⁹ BOA. NFS. d. 2019, 2–17. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁸⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

Efendi, imamlık vazifesini de es-Seyyid Emrullah Efendi icra etmekteydiler. Hane reisleri ise canbazlık, mestçilik, pabuçculuk, tacirlik, eskicilik, hızarçılık, tuzculuk, kerestecilik, berberlik, küncilik ve debbağlık gibi muhtelif meslek ve işlerle ilgilenecek geçimlerini sağlamaktaydılar.⁸¹ Temettuat kayıtlarında hane sayısının bir tane fazla tespit edildiği 1834 yılında mahallenin hane sayısı 59, toplam nüfusu 295 ve toplam temettuatı 33.370 kuruştur.⁸² 10 yıl sonra mahallenin küçüldüğü anlaşılmaktadır. 1844 yılında mahallede toplam 48 hane mevcut olup 79 (16 çocuk, 32 genç ve 31 yaşlı) erkek nüfus yaşamaktaydı.⁸³ 28 Ocak 1846 tarihinde mahallenin hane sayısı 38, toplam hane temettuatı 8.015 kuruş ve senelik vergisi de 2.034 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁸⁴

14. Hunad Mahallesi Kalpaklızade Hacı Ali Ağa Bölgesi (Hunad Kalpaklıoğlu): XIX. yüzyılda sakinlerinin tamamı Müslüman olan Hunad Mahallesi Hacı Ali Bölgesinde 1831 yılında 131 hane olup 106 genç, 120 çocuk ve 88 yaşlı olmak üzere toplam 320 erkek nüfus yaşamaktaydı. Yine bu mahalleden bir kişinin kayıp olduğu, bir kişinin Çukur Kalesi'nde olduğu, üç kişinin Adana'da, iki kişinin İstanbul'da birer kişinin Kozan ve Gemerek'te olduğu Nüfus Defteri'nde kayıtlıdır. Tarımcılığın başlıca geçim kaynağı olduğu mahallede hane sakinlerinin başlıca meslek ve uğraşları arasında ziraatçılık, manavlık, duhancılık, arpacılık, debbağlık, bahçecilik, hammallık, amelelik, tüccarlık, hızarçılık, saraçlık, müstecirlik ve muy-tâblık yer almaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı es-Seyyid Ali, mahallenin imamı da es-Seyyid Mahmud Efendi'dir.⁸⁵ Aynı yıla ait temettuat kayıtlarında ise demografik yapısının oldukça birbirinden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahallenin toplam hane sayısı 59, toplam hane nüfus sayısı 675 ve toplam hane temettuatı 76.030 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁸⁶ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 97 olup mahallede 184 (42 çocuk, 90 genç ve 52 yaşlı) erkek nüfus yaşamaktaydı.⁸⁷ 1846 yılında mahallenin hane sayısında (96) büyük bir değişiklik olmazken, 1846 tarihli temettuat defterine göre ise hane temettuatının (28.000 kuruş) düştüğü anlaşılmaktadır. Mahallenin senelik vergisi de 5.401 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁸⁸

15. Bozatalı Mahallesi Paşa Bölgesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Bozatalı tabii Cami-i Güllük" adıyla geçen mahallede 90 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.⁸⁹

⁸¹ BOA. NFS. d. 1988, 25-26. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁸² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 9-10.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁸³ BOA. NFS. d. 2019, 364-375. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁸⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁸⁵ BOA. NFS. d. 1988, 27-30. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁸⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 5-8.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁸⁷ BOA. NFS. d. 2019, 380-401. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁸⁹ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri, 8.

Tamamını Müslüman ahalinin oluşturduğu XIX. yüzyılda Bozatl Mahallesi Paşa Bölgesi'nde, 1831'de 116 hane olup 101 genç, 116 çocuk ve 88 yaşlı olmak üzere toplam 305 erkek nüfus yaşamaktaydı. Çeşitli sebeplerden ötürü iki kişinin İstanbul'da, birer kişinin de İzmir, Adana ve Mısır'da bulunduğu bilgileri mevcuttur. Ayrıca mahallenin muhtarlık görevini Ömer Ağa, imamlığını da Mehmed Efendi yerine getirmekteydi. Bu dönemde hane sakinlerinin başlıca uğraşının hayvancılık olduğu mahallede 17 debbağ, 1 samancı, 1 keçeci, 1 hasırcı, 5 amele, 2 katırcı, 1 barutçu, 1 körtüncü, 1 su bulucu ve 2 çermeci bulunmaktaydı.⁹⁰ 1834 yılına ait temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 113, nüfusu 505 ve toplam hane temettuatı 39.928 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁹¹ 1844 yılına gelindiğinde küçüldüğü anlaşılan mahallenin toplam hane sayısı 94 olup mahallede 170 (34 çocuk, 79 genç ve 57 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁹² İki yıl sonra 28 Ocak 1846'da mahallenin hane sayısı 85'e düşerken, toplam hane temettuatı 24.327 kuruş ve senelik vergisi de 4.419 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁹³

16. Bozatl Mahallesi Kabasakal Bölgesi: Bozatl Mahallesi Kabasakal Bölgesi'ndeki halkın tamamı Müslüman olan mahallede 1831 yılında 54 hane mevcut olup, mahalle 35 genç, 46 çocuk ve 33 yaşlı olmak üzere toplam 117 erkek nüfusa sahipti. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Mustafa Ağa, imamlık vazifesini de Mehmed Efendi icra etmekteydi. Temel geçim kaynağının başta hayvancılık olduğu ve muhtelif mesleklerin icra edildiği mahallede; hane reisleri arasında 16 debbağ, 3 muy-tâb, 4 çizmeci, 2 tacir, 5 amele, 2 duhancı, 2 mürekkepçi, 1'er demirci, naalçacı, bakkal ve saraç gibi muhtelif meslekler yer almaktaydı.⁹⁴ 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 44, nüfusu 220 ve toplam temettuatı da 16.549 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁹⁵ 1844 yılında mahallede toplam 42 hane mevcut olup 62 (10 çocuk, 34 genç ve 18 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁹⁶ Aradan geçen iki yıllık süre zarfında 28 Ocak 1846 tarihinde mezkûr mahallenin hane sayısı 35'e, 12 yıl aradan sonra mahallenin toplam temettuat miktarının 6.142 kuruşa düştüğü görülmektedir. Ayrıca mahallenin senelik vergisi de 1.238 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁹⁷

17. Bozatl Mahallesi Hasan Bey Bölgesi: XIX. yüzyılda tamamını Müslüman ahalinin oluşturduğu mahallede 1831 senesinde toplam 107 hane mevcut olup 63 genç, 114 çocuk ve 81 yaşlı olmak üzere toplam 236 erkek nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca mahalleden 4 kişinin

⁹⁰ BOA. NFS. d. 1988, 30-33. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁹¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 55-58.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁹² BOA. NFS. d. 2019, 94-115. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁹³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁹⁴ BOA. NFS. d. 1988, 33-34. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁹⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 59-60.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁹⁶ BOA. NFS. d. 2019, 74-83. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

⁹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

kayıp olduğu ve birer kişinin ise İzmir ve Mısır'a gittiği belirlenmiştir. Hane sakinlerinin farklı meslekleri icra ettikleri bu dönemde debbağlık, süvarilik, muy-tâblık, amelelik, leblebicilik, dikicilik, palancılık, kasaplık, hasırcılık, bakkallık, çıkırkçılık, çizmecilik, haffafılık, saraçlık, bıçakçılık, naalçacılık, demircilik ve kalaycılık gibi muhtelif meslek ve zanaat dalları ön plana çıkmaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid Mahmud, imamlığını da Hacı Mehmed Efendi yerine getirmekteydi.⁹⁸ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 101, toplam nüfusu 505 ve toplam temettuatı 39.416 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁹⁹ Geçen 10 yıllık süre zarfında sair sebeplerden ötürü küçüldüğü anlaşılan mahallenin 1844 yılında hane sayısı 88 toplam erkek nüfusu da 154'e (21 çocuk, 52 genç ve 81 yaşlı) düşmüştür.¹⁰⁰ 1834 yılında 107 olarak tespit edilen mahalledeki hane sayısının 1846'da 85'e, yine 1834'te 39.416 kuruş olan toplam hane temettuatının 20.925 kuruşa düştüğü görülmektedir. Ayrıca 1846 yılında mahallenin ödediği senelik vergi ise 3.926 kuruştur.¹⁰¹

18. Bozatlı Mahallesi Kilecioğlu Bölgesi: XIX. yüzyılda tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 yılında toplam 32 hane mevcut olup 20 genç, 29 çocuk ve 23 yaşlı olmak üzere toplam 74 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı es-Seyyid Halil İbrahim, imamı da es-Seyyid Mükremin bin Mehmed'di. Farklı mesleklerin icra edildiği bu dönemde mahallede; 6 debbağ, 3 amele, 3 çizmeci, 4 güherçileci, 1 simitçi, 1 keçeci ve 2 ekmekçi bulunmaktaydı.¹⁰² 1834 yılına ait temettuat defterine göre mahallenin hane sayısı 24, toplam nüfusu 120 ve toplam temettuatı da 5.675 kuruştur.¹⁰³ 1844 yılında mahallede 24 hane mevcut olup toplam 36 (5 çocuk, 19 genç ve 12 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁰⁴ 28 Ocak 1846 tarihinde mahalledeki hane sayısının değişmeyip 24'te kaldığı görülürken, toplam hane temettuatının 1834 yılındaki kayda göre nispeten azalarak 5.404 kuruşa düştüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahallenin senelik vergisi ise 978 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁰⁵

19. Eski Bedesten Mahallesi: Kayseri'nin Güllük Camii ve Mahallesi ile şimdiki İnönü Bulvarı arasında bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mahallenin tam ortasında bulunan ve XIII. yüzyıl Selçuklu eseri olan bedestenden adını aldığı ileri sürülmektedir.¹⁰⁶ 1520 tarihli defterde "Eski Bezzazistan Mahallesi" adıyla kaydedilen mahallede

⁹⁸ BOA. NFS. d. 1988, 34-37. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 52-55.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁰⁰ BOA. NFS. d. 2019, 52-71. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹⁰¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁰² BOA. NFS. d. 1988, 38. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁰³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 60-61. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁰⁴ BOA. NFS. d. 2019, 84-89. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹⁰⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874 s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁰⁶ Mehmet Çayırdağ, "Eski Bedesten", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları,

38 hane ve 18 mücerred olmak üzere toplam 53 nefer ikamet etmekteydi.¹⁰⁷ 1570 tarihinde “Mahalle-i Eski Bezzazistan tabii Mahalle-i Güllük” adıyla anılan mahallede 83 Müslüman hanesi bulunmaktaydı.¹⁰⁸

XIX. yüzyıla kadar tamamını Müslümanların oluşturduğu mahallede 1831’de 123 hane olup 80 genç, 129 çocuk ve 90 yaşlı olmak üzere toplam 305 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını Mükremin, imamlığını da Ebubekir Efendi icra etmekteydi. Yine bu dönemde hane reislerinin uğraştıkları ve icra ettikleri meslekler arasında manavlık, kirişçilik, çizmecilik, demircilik, tüccarlık, pabuççuluk, duhancılık, körtüncülük, saraçlık, haffaflık, nalbantlık, saatçilik ve dikicilik yer almaktaydı.¹⁰⁹ 1834 tarihli temettuat defterinde de mahallenin hane sayısı 123, toplam nüfusu 515 ve toplam temettuatı 69.390 kuruştı.¹¹⁰ 1844 yılına gelindiğinde mahallede toplam hane sayısının 105’e düştüğü ve toplam nüfusunun da 190 (34 çocuk, 53 genç ve 103 yaşlı) olduğu tespit edilmiştir. Mahalle nüfusunun yarıdan fazlasını yaşlıların oluşturduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹ Geçen iki yıllık süre zarfında 1846’da mahalledeki hane sayısının 1 tane eksildiği ve toplam hane temettuatının 1834 yılına göre yaklaşık 3/1 oranında azalıp 24.000 kuruşa düştüğü anlaşılmaktadır. Mahallenin ödediği senelik vergi ise 4.775 kuruş olarak belirlenmiştir.¹¹²

20. Kalenderhane Mahallesi Cürcürler Bölgesi: 1520 tarihli Tapu-Tahrir Defteri’nde “Kalenderhane Mahallesi” adıyla zikredilen mahallede 49 hane mevcut olup 89 erkek ikamet etmekteydi.¹¹³

Tamamını Müslüman ahalinin oluşturduğu mahallede 1831 yılında 94 hane mevcut olup 94 genç, 76 çocuk ve 48 yaşlı olmak üzere toplam 220 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Halkın temel geçim kaynaklarının başında tarım, ziraat ve hayvancılığın geldiği mahallede; ziraatçılık, duhancılık, bakkallık, debbağlık, amelelik, arpacılık, bahçecilik, sebzeçilik ve kürkçülük gibi meslekler hane reislerinin başlıca uğraşları arasındaydı. Bu tarihte Mustafa bin Kasım muhtarlık, Halil Efendi de mahallenin imamlık vazifesini icra etmekteydi.¹¹⁴ Yine bu döneme ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin demog-

Kayseri 2010, II, 244.

¹⁰⁷ Mehmet İnbâşî, “Eski Bedesten Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 245.

¹⁰⁸ Mehmet İnbâşî, 1570 (H. 976) *Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*, s. 3.

¹⁰⁹ BOA. NFS. d. 1988, 42-45. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹¹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 99-103. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹¹¹ BOA. NFS. d. 2019, 23-45. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹¹² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹¹³ İnbâşî, 1500 (H. 906) *Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri*, 22.

¹¹⁴ BOA. NFS. d. 1988, 45-47. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

rafik yapısının farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Mahallenin toplam hane sayısı 101, toplam hane nüfusu 505 ve toplam temettuatı 46.065 kuruş olarak kayda geçilmiştir.¹¹⁵ Aradan geçen 12 yıllık süre sonunda hane sayısı 78'e, toplam hane temettuatının da 13.180 kuruşa düştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca mahallenin senelik vergisinin 3.009 kuruş olarak kayda geçilmiştir.¹¹⁶

21. Kalenderhane Mahallesi Serçeoğlu Bölgesi: Müslüman ahalinin teşkil ettiği mahallede 1831 yılında 52 hane olup 45 genç, 39 çocuk ve 37 yaşlı olmak üzere toplam 126 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı Ahmed adlı şahıs olup, imamı da Abdülfettah Arif Efendi'dir. Başta tarım ve ziraat olmak üzere çeşitli mesleklerin icra edildiği mahallede arpacılık, körtüncülük, kürkçülük, mestçilik, amelelik, çizmecilik, mumculuk, kirişçilik, tüccarlık ve odunculuk gibi muhtelif meslekler hane reislerinin uğraşları arasında yer almaktaydı.¹¹⁷ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 55, toplam nüfusu 275 ve toplam temettuatı 62.745 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹¹⁸ 1844 yılında mahallede 169 hane mevcut olup bu hanelerde toplam 338 erkek (92 çocuk, 176 genç ve 70 yaşlı) nüfusu yaşamaktaydı. Nüfusun çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu mahallenin geçim kaynağını başta tarım ve hayvancılık olmak üzere farklı meslek dallarına dayanmaktaydı.¹¹⁹ Aradan geçen iki yıl gibi kısa bir süreye rağmen belirlenemeyen sebeplerden ötürü mahallenin oldukça küçüldüğü anlaşılmaktadır. 28 Ocak 1846 tarihi itibarıyla mahallenin toplam hane sayısı 27, toplam hane temettuatı 6.010 kuruş ve toplam senelik vergisi de 1.430 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹²⁰

22. Kalenderhane Mahallesi Şeyh Bölgesi: XIX. yüzyılda Müslüman ahalinin yaşadığı mahallede 1831 senesinde 34 hane olup 31 genç, 39 çocuk ve 20 yaşlı olmak üzere toplam 90 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Çoğunluğunu çocukların teşkil ettiği mahallenin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Hane sakinleri; amelelik, sebzeçilik, bahçeçilik, pabuççuluk, haffafılık, sıvacılık, elmacılık, çizmecilik, mestçilik ve kürekçilik gibi muhtelif meslek görevleri icra ederek geçimlerini sağlamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Hacı Rüstem bin Abdullah, imamlık vazifesini de Abdullah Efendi bin Mehmed icra etmekteydi. Sayım yapıldığı sıra mahalleden bir kişi Mısır'da bir kişi de Yozgat'ta bulunmaktaydı.¹²¹ 1834 yılına ait başka bir kaynak olan temettuat kaynaklarında mahallenin hane sayısı 35, toplam nüfusu 175 ve toplam temet-

¹¹⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 23-25. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹¹⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹¹⁷ BOA. NFS. d. 1988, 47-48. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹¹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 18-20. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹¹⁹ BOA. NFS. d. 2019, 280-317. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹²¹ BOA. NFS. d. 1988, 48-49. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

tuatı 13.914 kuruş olarak geçmektedir.¹²² Takip edilen yıllarda mahallenin küçüldüğü anlaşılmaktadır. 1846 yılında mahallenin hane sayısı 21, toplam hane nüfusu 105, toplam hane temettuatı 3100 ve toplam senelik vergisi ise 809 kuruş olarak belirlenmiştir.¹²³

23. Kalenderhane Mahallesi Ağa Bölgesi: Tamamını Müslümanların oluşturduğu mahallede 1831 yılında 32 hane olup 43 genç, 38 çocuk ve 19 yaşlı olmak üzere toplam 101 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Salih Ağa adında nüfuzlu birinin bulunduğu ve bu zatın 5 hizmetkârının olduğu mahallede hane sakinlerinin uğraşları arasında; amelelik, çizmecilik, sebzecilik, bahçecilik, nalbantlık, ziraatçılık, çermecilik ve duhancılık yer almaktaydı. Mahallenin imamlık vazifesini de Şeyh Ali Efendi icra etmekteydi.¹²⁴ Bu döneme ait temettuat kayıtlarına göre mahallenin hane sayısı 31, toplam nüfusu 155 ve toplam temettutu da 14.895 kuruştur.¹²⁵ Müteakip yıllarda göç ve sair sebeplerden ötürü mahallenin küçüldüğü görülmektedir. 28 Ocak 1846 tarihinde mahallenin hane sayısı 19, toplam hane temettuatı 4.078 kuruş ve senelik vergisi ise 753 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹²⁶

24. Lala Paşa Mahallesi: Tamamı Müslümanlardan müteşekkil olan mahallede 1831 yılında 107 hane mevcut olup 75 genç, 108 çocuk ve 80 yaşlı olmak üzere toplam 263 erkek nüfusu barınmaktaydı. Ayrıca mahalleden iki kişinin kayıp olduğu, bir kişinin İzmir’de olduğu ve Adanalı bir misafirin mahallede bulunduğu da tespit edilmiştir. Nüfusun çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu mahallenin incelediğimiz dönemde hane reislerinin mesleklerinin başında debbağlık, mestçilik, müste’cirlik, berberlik ve tüccarlık gelmekteydi. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını Hacı Halil, imamlığını da es-Seyyid İsmail icra etmekteydiler.¹²⁷ 1834 yılında tutulan temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı 109, toplam nüfusu 545 ve toplam temettuatı da 81.348 kuruştur.¹²⁸ 1844 yılında mahallede 100 hane mevcut olup 186 (31 çocuk, 107 genç ve 48 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹²⁹ 1834 senesinde 81.348 kuruş hasılat elde eden mahalle sakinlerinin 1846’daki geliri 24.320 kuruşa düşmüştür. Hane sayısının 95 olduğu mahallenin 1846 senesinde ödediği vergi miktarı ise 4.423 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁰

¹²² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 21-22. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹²³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹²⁴ BOA. NFS. d. 1988, 49-50. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹²⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 20-21. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹²⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹²⁷ BOA. NFS. d. 1988, 55-58. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹²⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 125-128. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹²⁹ BOA. NFS. d. 2018, 294-315. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹³⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

25. Hasan Fakih Mahallesi Küçük Ali Bölgesi: Tamamını Müslüman ahalinin teşkil ettiği mahallede, 1831'de 101 hane mevcut olup 77 genç, 93 çocuk ve 70 yaşlı olmak üzere toplam 234 erkek nüfus yaşamaktaydı. Çocuk sayısının çoğunlukta olduğu mahalle sakinlerinin meslekleri arasında debbağlık, ziraatçılık, amelelik ve demircilik ön planda bulunmaktaydı. Mahalleden iki kişinin kayıp olduğu ve bir kişinin de uzaklarda katırcılık yaptığı nüfus defterinde kayıtlıdır. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid Şeyh Muhammed, mahalle mütevellîğini de es-Seyyid Ali yapmaktaydı.¹³¹ Aynı döneme ait temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 79, toplam nüfusu 395 ve toplam temettuatı 29.500 kuruş olarak kayda geçilmiştir.¹³² 1846 senesinde hane sayısı 66 olan mahallenin senelik temettuatı 18.600 kuruş ve ödediği senelik vergisi ise 3.145¹³³ kuruş olarak tespit edilmiştir. Kaynaklardan mahallenin muhtelif sebeplerden ötürü küçüldüğü anlaşılmaktadır.

26. Hasan Fakih Mahallesi Emir Ağa Bölgesi: 16. yüzyılın sonlarına kadar varlığına rastlanmayan mahallenin adını “müteğallib” Emîr Ağa'dan (Emir Ağa Oğulları) aldığı ileri sürülmektedir.¹³⁴ Müslümanların oluşturduğu mahallede 1831 yılında 102 hane mevcut olup 61 genç, 97 çocuk ve 79 yaşlı olmak üzere toplam 237 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Genç nüfusun azınlıkta olduğu, tarımcılık, hayvancılık ve sair meslek faaliyetlerinin ön plana çıktığı mahalledeki hane reislerinin başlıca meslekleri arasında tüccarlık, amelelik, küncilik, katırcılık, ziraatçılık, katırcılık, debbağlık ve çizmecilik bulunmaktaydı. Yine mahalleden ikişer kişinin ticaret amaçlı Tokat ve İstanbul'a gittiği, bir kişinin de İzmir'de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Hacı Mehmed, imamlık vazifesini de Mehmed Efendi yürütmekteydi.¹³⁵ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında mahallenin hane sayısı 80, toplam nüfusu 400 ve toplam temettuatı 25.720 kuruş olarak farklılık arz etmektedir.¹³⁶ 1846 yılında mahallenin hane sayısı 159'a, toplam hane temettuatı ise 41.211 kuruşa yükselmiştir. Ayrıca mahalleli aynı yıl toplam 7.539 kuruş senelik vergi ödemiştir.¹³⁷ Tarım, hayvancılık ve sair mesleklerin yoğun olarak yapıldığı mahallenin gittikçe büyüdüğü anlaşılmaktadır.

27. Şeyh Taceddin Mahallesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde “Müridan-ı Şeyh Taceddin Mahallesi” olarak adlandırılan mahallede üç hane nüfusu ikamet etmekteydi.

¹³¹ BOA. NFS. d. 1988, 58-61. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 109-111. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹³³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹³⁴ Hüseyin Cömert, “Emirağa Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 163.

¹³⁵ BOA. NFS. d. 1988, 61-63. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 107-109. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

Ayrıca aynı tarihte “Taceddin Halife Mahallesi tabi’ Lala” adıyla zikredilen başka mahallede de 87 hane nüfusu yaşamaktaydı.¹³⁸

XIX. yüzyılda Müslümanların oluşturduğu mahallede 1831 yılında 157 hane mevcut olup 102 genç, 165 çocuk ve 157 yaşlı olmak üzere toplam 394 erkek nüfus yaşamaktadır. Bu tarihte mahallenin muhtarı es-Seyyid Ahmed, imamı da es-Seyyid Mustafa Sadık Efendiydi. Bu dönemde mahallenin temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu hane sakinlerinin muhtelif görev ve meslekleri arasında 49 debbağ, 6 koyuncu, 5 berber, 2 dikici, 3 müstecir, 9 amele, 2 keçeci, 4 küncü, 4 çizmeci, 3 katırcı, 3 ekmekçi ve 1 kebabçı yer almaktaydı.¹³⁹ Aynı tarihli temettuat defterine göre mahallenin hane sayısı 180, toplam nüfusu 900 ve toplam temettuatı 127.825 kuruştur.¹⁴⁰ 1844 yılında mahallede 127 hane mevcut olup toplam 247 (46 çocuk, 141 genç ve 60 yaşlı) erkek nüfus yaşamaktaydı.¹⁴¹ Genç nüfusun çoğunlukta olduğu mahallenin 1846 yılındaki toplam hane sayısı 129 iken toplam hane temettuatı da 24.752 kuruştur. Mahallenin ödediği senelik vergi ise 4.250 kuruştur.¹⁴² İncelenen dönemde tarıma dayalı olan mahallenin giderek göç ve sair sebeplerden ötürü küçüldüğü anlaşılmaktadır.

28. Hamurcu Mahallesi Kara Fakih Bölgesi: XIX. yüzyılda Müslümanlardan müteşekkil olan mahallede 1831 senesinde 46 hane mevcut olup 24 genç, 52 çocuk ve 32 yaşlı olmak üzere toplam 108 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte Mehmed adlı şahıs mahalle muhtarı, es-Seyyid Mehmed Efendi de mahallenin imam vekili olarak görev yapmaktaydılar. Tarım, ziraat, hayvancılık faaliyetleri ile muhtelif meslek dallarının icra edildiği mahallenin sakinleri amelelik, çizmecilik, demircilik, ziraatçılık, keçecilik, çobanlık, eskicilik, küncülük ve manavlık gibi işlerle uğraşmaktaydılar.¹⁴³ 1834 tarihli temettuat defterine göre mahallenin hane sayısı 37, nüfusu 185 ve toplam hane temettuatı 13.895 kuruştur.¹⁴⁴ 28 Ocak 1846 tarihinde mahalledeki hane sayısı 39, toplam hane temettuatı ise 8.890 kuruş olarak değişmiştir. Ayrıca aynı yıl mahallenin ödediği senelik vergi 1.679 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁴⁵

29. Hamurcu Mahallesi Kantarcı Bölgesi: Müslümanların oluşturduğu mahallede 1831’de 49 hane mevcut olup 31 genç, 41 çocuk ve 43 yaşlı olmak üzere toplam 115 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Hüseyin,

¹³⁸ İnbâşî, 1570 (H. 976) *Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri*, 11.

¹³⁹ BOA. NFS. d. 1988, 64–67. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁴⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 140–145. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁴¹ BOA. NFS. d. 2018, 230–257. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁴² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁴³ BOA. NFS. d. 1988, 68–69. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁴⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 77–78. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁴⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

imamlık vazifesini de es-Seyyid Mahmud Efendi yerine getirmekteydi. Mahallenin temel geçim kaynağını hayvancılık ve tarımcılık oluşturmaktaydı. Hane reislerinin icra ettiği meslekler arasında debbağlık, ziraatçılık, müstecirlik ve tacirlik gelmekteydi.¹⁴⁶ Mütekip yıllarda kayıtlarda ismine rastlanılmayan Kantarcı Bölgesi'nin Kara Fakih Bölgesi ile birleştiği düşünülmektedir.

30. Karakürkçü Mahallesi Aşağı Bölgesi: Tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1931'de 23 hane mevcut olup 26 genç, 25 çocuk ve 16 yaşlı olmak üzere toplam 67 erkek nüfus yaşamaktaydı. Genç bir nüfusa sahip olan mahallenin incelediğimiz dönemde temel geçim kaynaklarının, tarım ve hayvancılık olduğu anlaşılmaktadır. Hane reislerinin meslekleri arasında arpacılık, tüccarlık ve çizmecilik yer almaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını Ömer Efendi, mütevelliliğini de Süleyman adlı şahıs yerine getirmekteydi.¹⁴⁷ 1846 yılında tespit edilemeyen sair sebeplerden ötürü oldukça büyüdüğü anlaşılan ve Karakürkçü Mahallesi olarak geçen mahallede 69 hane bulunmaktaydı. Mahallenin senelik geliri 14.536 kuruş, ödediği senelik vergi ise 2.522 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁴⁸

31. Çakaloz Mahallesi: Tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 yılında 96 hane mevcut olup 39 genç, 79 çocuk ve 55 yaşlı olmak üzere toplam 173 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte İbrahim adlı şahıs mahallenin muhtarlığını yapmaktaydı. İncelenen dönemde mahallenin temel geçim kaynaklarının ziraat, tarım, hayvancılık ve küçük el sanayisi olduğu anlaşılmaktadır. Hane reislerinin başlıca meslekleri arasında demircilik, çizmecilik, bakkalcılık, amelelik, katırcılık, baltacılık, ziraatçılık ve kahvecilik yer almaktaydı.¹⁴⁹ Ayrıca aynı tarihli temettuat defterine göre mahallenin hane sayısı 70, toplam nüfusu 355 ve toplam temettuatı da 31.803 kuruştur.¹⁵⁰ 1846 yılında ise mahallenin hane sayısı 55'e toplam geliri de 12.666 kuruşa düşerken ödemiş oldukları senelik vergi 2.484 kuruştur.¹⁵¹

32. Mükremin Mahallesi: XVI. yüzyılda "Mükrimin Mahallesi" adıyla zikredilen mahallede 119 Müslüman nüfusu ikamet etmekteydi.¹⁵²

XIX. yüzyılda tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 yılında 89 hane mevcut olup 71 genç, 92 çocuk ve 60 yaşlı olmak üzere toplam 223 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mezkûr mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed, imamlık vazifesini de

¹⁴⁶ BOA. NFS. d. 1988, 69-70. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁴⁷ BOA. NFS. d. 1988, 73. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁴⁹ BOA. NFS. d. 1988, 73-76. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁵⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 82-84. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁵¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁵² Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

es-Seyyid Salih Efendi icra etmekteydi. Çocukların çoğunluğunu oluşturduğu mahalle sakinlerinin temel geçim kaynakları hayvancılık ve askeriye oluşturmaktadır. Hane reislerinin başlıca meslekleri arasında debbağlık, nalbantlık, müste'cirlik ve sipahilik yer almaktaydı.¹⁵³ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 89, toplam nüfusu 445 ve toplam hane temettuatı da 81.910 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁴ 1844 yılına gelindiğinde küçüldüğü anlaşılan mahallede 76 hane mevcut olup 166 (51 çocuk, 78 genç ve 30 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁵⁵ 1846 senesinde hane sayısının değişmediği mahallenin toplam hane temettuatı 20.759 kuruşa gerilerken, mahallenin ödemiş olduğu senelik vergi de 4.154 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁵⁶

33. Hacı Arap Mahallesi İsa Ağa Bölgesi: XIX. yüzyılda tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 senesinde 37 hane mevcut olup 28 genç, 40 çocuk ve 24 yaşlı olmak üzere toplam 92 erkek nüfusu yaşamaktaydı. İncelediğimiz dönemde çocuk ve genç nüfusun çoğunlukta yaşadığı mahallenin temel geçim kaynakları arasında hayvancılık ve tarımcılık yer almaktaydı. Bu dönemde mahallede 6 debbağ, 4 müstecir, bir yazıcı ve bir manav bulunmaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını Ali adlı bir şahıs üstlenmişti.¹⁵⁷ Hane sayısının 29 olarak tespit edildiği 1834 tarihli temettuat defterine göre mahallenin toplam nüfusu 145 ve toplam temettuatı da 20.285 kuruştur.¹⁵⁸ 1844 yılında mahallenin hane sayısının değişmediği ancak nüfusunun azaldığı tespit edilmiştir. Bu tarihte mezkûr mahallede toplam 29 hane mevcut olup 44 (4 çocuk, 21 genç ve 18 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁵⁹ Hane sayısının bir tane azalmış olduğu 1846 senesinde ise mahallenin toplam hane geliri 5.034 kuruş, toplam hane gideri de 1.016 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁶⁰

34. Hacı Arap Mahallesi Madenoğlu Bölgesi: Müslümanlardan müteşekkil olunan mahallede 1831 yılında 34 hane mevcut olup 34 genç, 37 çocuk ve 23 yaşlı olmak üzere toplam 94 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin imamlık vazifesini Davud Efendi icra etmektedir. Geleneksel Kayseri Mahallesi özelliğini arz eden mahallenin başlıca uğraş alanları tarım ve hayvancılıktır. Hane reislerinin başlıca meslekleri arasında debbağlık ve müstecirlik ön plana çıkmaktadır.¹⁶¹ 1834 yılına ait temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 33, toplam nüfusu 165 ve toplam temettuatı da

¹⁵³ BOA. NFS. d. 1988, 76-78. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁵⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 153-156. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁵⁵ BOA. NFS. d. 2018, 128-145. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁵⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁵⁷ BOA. NFS. d. 1988, 78-79. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁵⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 150. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁵⁹ BOA. NFS. d. 2018, 166-179. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁶⁰ BOA. MLVRD. TMT. d. 13874. s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁶¹ BOA. NFS. d. 1988, 79-80. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

8.430 kuruştur.¹⁶² Aradan geçen 10 yıllık süre zarfında demografik yapısında değişiklik olduğu tespit edilen mahallede 1844 senesinde 29 hane ve 7 çocuk, 26 genç ve 11 yaşlı olmak üzere toplam 44 erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁶³ 28 Ocak 1846 tarihinde mezkûr mahallenin hane sayısında bir değişiklik yaşanmaz iken mahallenin toplam geliri 3.745 kuruşa düşmüş toplam gideri de 775 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁶⁴

35. Musa Gazi Mahallesi: XIX. yüzyılda Müslümanlardan yaşadığı mahallede 1831'de 56 hane mevcut olup 52 genç, 54 çocuk ve 32 yaşlı olmak üzere toplam 138 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Hacı Hüseyin, imamlık vazifesini de Hafız Efendi yerine getirmekteydi. Hayvancılığa dayalı meslek sektörünün oldukça yaygın olduğu mahallede incelediğimiz dönemde 23 debbağ bulunmaktadır.¹⁶⁵ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı 57, toplam nüfusu 285 ve toplam temettuatı da 39.395 kuruştur.¹⁶⁶ 1844 yılına gelindiğinde küçüldüğü anlaşılan mahallede toplam 35 hane mevcut olup 56 (11 çocuk, 20 genç ve 25 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁶⁷ Hane sayısının 34'e düştüğü 1846 yılında ise mahallenin toplam geliri 8.245 kuruş, toplam senelik vergisi de 1.698 kuruş olarak kayıtlardan tespit edilmiştir.¹⁶⁸

36. Baldöktü Mahallesi Han Bölgesi: XVI. yüzyılda "Baldöktü Mescidi Mahallesi" adıyla anılan mahallede 119 Müslüman erkek nüfusu ikamet etmekteydi.¹⁶⁹

1831 yılında Müslümanların yaşadığı mahallede, 35 hane mevcut olup 29 çocuk, 26 genç ve 26 yaşlı olmak üzere toplam 81 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Sayımın yapıldığı sırada mahalleden bir kişinin Adana'ya gittiği ve Hasan Camii imamının da mezkûr mahallede olduğu bilgisi kayıtlarda mevcuttur. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Hacı Ali, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ömer efendiler icra etmekteydi. Hayvancılığın gelişmiş olduğu mahallenin hane reislerinin meslek ve uğraşları arasında 14 debbağ, 1 dersiam, 2 hızarıcı, 1 saraç ve 1 imam yer almaktaydı.¹⁷⁰ 1834 tarihli temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 34, toplam nüfusu 170 ve toplam temettuatı da 11.605 kuruştur.¹⁷¹ Hane sayısının 31'e düştüğü 1844 yılında mahallede 22 çocuk, 27 genç ve 23 yaşlı olmak üzere toplam 72 erkek nüfusu yaşamaktaydı.¹⁷² 1846 yılına

¹⁶² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 151. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁶³ BOA. NFS. d. 2018, 172-178. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁶⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁶⁵ BOA. NFS. d. 1988, 80-82. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁶⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 156-158. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁶⁷ BOA. NFS. d. 2018, 150-157. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁶⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁶⁹ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

¹⁷⁰ BOA. NFS. d. 1988, 82-83. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁷¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 152-153. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁷² BOA. NFS. d. 2018, 119-125. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

gelindiğinde hane sayısının değişmediği mahallenin, toplam hane temettuatının 6.028 kuruş ve ödemiş olduğu toplam senelik verginin de 1.025 kuruş olduğu tespit edilmiştir.¹⁷³

37. Seyyid Gazi Mahallesi: Tamamı Müslümanlardan müteşekkil olan mahallede 1831 senesinde 37 hane mevcut olup 37 genç, 47 çocuk ve 28 yaşlı olmak üzere toplam 112 erkek nüfus iskân etmekteydi. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid Hacı Ebubekir yürütmekteydi. Seyyid Gazi Mahallesi sakinlerinin başlıca geçim kaynağının hayvancılık ve tarım olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde hane reislerinin icra ettikleri meslekler arasında debbağlık, ziraatçılık, küncilik, keçecelik, amelelik, müstecirlik ve mestçilik yer almaktaydı.¹⁷⁴ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarına göre mahallenin hane sayısı 38, toplam nüfusu 190 ve toplam temettuatı da 41.185 kuruştur.¹⁷⁵ 1844 yılına gelindiğinde mahallenin hane sayısı 33'e toplam erkek nüfusu da 83'e düşmüştür.¹⁷⁶ Aradan geçen iki yılın sonunda mahalledeki hane sayısı değişmemiş ancak toplam hane temettuatı 8.398 kuruşa gerilemiştir.¹⁷⁷

38. Hacı Mahallesi Veledi Abdullah Mahallesi (Hacı Veled): Müslümanların meskûn olduğu mahallede 1831 yılında 101 hane mevcut olup 62 genç, 119 çocuk ve 70 yaşlı olmak üzere toplam 251 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini Ali, imamlık görevini de es-Seyyid Mehmed Efendi adlı şahıslar yerine getirmekteydi. Ayrıca mahallenin başlıca uğraşları hayvancılık, ziraatçılık ve amelelik oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra hane reislerinden debbağ, kebabçı, deveci, kılıcı, demirci, berber, manav, mestçi, muy-tâb ve keçeci gibi farklı meslekleri icra edenler de yer almaktaydı.¹⁷⁸ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 91, toplam nüfusu 455 ve toplam temettuatı da 81.845 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁷⁹ 1844 yılında hane sayısının 79'a düştüğü mahallede toplam 142 erkek (26 çocuk, 77 genç ve 39 yaşlı) nüfusu yaşamaktaydı.¹⁸⁰ 1846 yılına gelindiğinde göç ve sair sebeplerden ötürü mahallenin giderek küçüldüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte mezkûr mahallenin hane sayısı 73'e düşerken, toplam geliri de 21.069 kuruşa kadar gerilemiştir. Ayrıca mahallenin toplam ödemiş olduğu senelik vergi ise 3.811 kuruş olarak kayda geçilmiştir.¹⁸¹

¹⁷³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁷⁴ BOA. NFS. d. 1988, 83-84. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁷⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 158-159. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁷⁶ BOA. NFS. d. 2018, 108-117. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁷⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁷⁸ BOA. NFS. d. 1988, 84-86. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁷⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 145-147. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁸⁰ BOA. NFS. d. 2018, 182-199. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁸¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

39. Taşkınıcık Mahallesi Penbeatan Bölgesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Taşgun Biruniyan" adıyla zikredilen ve henüz bölgelere ayrılmayan mahallede, 75 hane bulunmaktaydı.¹⁸²

1831 yılında, Müslümanların oluşturduğu mahallede, 53 hane mevcut olup 51 genç, 51 çocuk ve 28 yaşlı olmak üzere toplam 130 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed ve imamlık vazifesini de es-Seyyid Mehmed Efendi icra etmekteydi. İncelediğimiz dönemde sanayi ve hayvancılığın gelişmiş olduğu anlaşılan mahallede 21 güherçileci, 3 debbağ ve 4 amelenin bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁸³ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre mahalle oldukça küçülmüştür. Bu küçülmenin sebebi tarafımızca tespit edilememiştir. Buna göre mahallenin hane sayısı 12, toplam nüfusu 60 ve toplam temettuatı da 2.800 kuruştur.¹⁸⁴ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 23 toplam erkek nüfusu ise 52 (7 çocuk, 13 genç ve 32 yaşlı) olarak tespit edilmiştir.¹⁸⁵ Muhtelif sebeplerden ötürü mahallenin giderek küçüldüğü ve 1846 yılına gelindiğinde hane sayısının 19'a kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Mahalledeki nüfusun azalmasına karşın gelirinin 1834 yılına göre 1846'da yaklaşık 2 kat artıp 5.091 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Ayrıca mahallenin bu tarihteki gideri ise 869 kuruş olarak kayda geçilmiştir.¹⁸⁶

40. Taşkınıcık (Küçük Mustafa) Mahallesi'nin Orta Bölgesi: Tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 yılında 51 hane mevcut iken 44 genç, 55 çocuk ve 32 yaşlı olmak üzere toplam 131 erkek nüfus yaşamaktaydı. İncelediğimiz dönemde genç ve çocuk nüfusun fazla olduğu mahallenin temel geçim kaynağının güherçilecilik olduğu anlaşılmaktadır. Hane reislerinden 23 kişinin güherçile işinde çalıştığı tespit edilmiştir.¹⁸⁷ Mahallenin bu tarihteki muhtarı es-Seyyid Ahmed'di. 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise Taşkınıcık Küçük Mustafa olarak geçen mahallenin, hane sayısı 10, toplam nüfusu 50 ve toplam temettuatı da 1.760 kuruştur.¹⁸⁸ 1844 yılında da -Küçük Mustafa- adıyla karşımıza çıkan mahallenin hane sayısı 26'ya yükselmiş olup erkek nüfus da 72 olarak değişmiştir.¹⁸⁹ 28 Ocak 1846 tarihinde Taşkınıcık Küçük Mustafa Mahallesi'nin hane sayısı 22, toplam hane temettuatı 5.819 kuruş ve toplam senelik vergisi ise 973 kuruş

¹⁸² İnbası, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri, 26.

¹⁸³ BOA. NFS. d. 1988, 86-88. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁸⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 61. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁸⁵ BOA. NFS. d. 2019, 130-135. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹⁸⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁸⁷ BOA. NFS. d. 1988, 88-89. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 62. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁸⁹ BOA. NFS. d. 2019, 119-123. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁰ Geçen süre zarfında mahalledeki hane sayısının azalmasına rağmen mahalle gelirinin arttığı görülmektedir.

41. Taşkınıcık Mahallesi Halil İbrahim Bölgesi: Tamamını Müslümanlardan oluşan mahallede 1831’de toplam 52 hane mevcut olup 37 genç 51 çocuk ve 39 yaşlı olmak üzere toplam 127 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mezkûr mahallenin bu tarihteki muhtarı Cafer, imamı da es-Seyyid Mükremin adlı şahıslardır. Hane reislerinin çoğunun güherçile işinde uğraştığı mahallede; amelelik, bahçecilik, kantarcılık, müstecirlik ve merkepçilik gibi meslekler de icra edilmekteydi.¹⁹¹ Aynı döneme ait nüfus yoklama defteri ile temettuat defterindeki hane sayılarının birbirinden oldukça farklılık arzeden mahallelerden biri olan Taşkınıcık Mahallesi Halil İbrahim Bölgesi’nde 1834 tarihli temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 15, toplam nüfusu 60 ve toplam hane temettuatı da 2.075 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁹² 1844 yılında mahallenin hane sayısı 22 ve erkek nüfusu 48 (13 çocuk, 19 genç ve 16 yaşlı) olarak değişmiştir.¹⁹³ Hane sayısının değişmediği 1846 yılındaki mahallenin toplam geliri 3.193 kuruş ve toplam gideri de 683 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁴

42. Köse Danişmend Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri’nde “Köse Danişmend tabi Meydan Kapısı” adıyla zikredilen mahallede 10 hane ve 24 erkek nüfusu ikâmet etmekteydi.¹⁹⁵

XIX. yüzyılda tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831 yılında 25 hane mevcut olup 20 genç, 17 çocuk ve 19 yaşlı olmak üzere toplam 56 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihte muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed, imamlık vazifesini de Mehmed Abid Efendi’ler icra etmekteydi. İncelenen dönemde mahalle sakinleri genelde demircilik, elmacılık, mestçilik, amelelik, saraçlık ve dellalık gibi meslekler icra etmekteydiler.¹⁹⁶ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 26, toplam nüfusu 130 ve toplam hane temettuatı 15.630 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁷ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 24, erkek nüfusu da 51 (13 çocuk, 21 genç ve 17

¹⁹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁹¹ BOA. NFS. d. 1988, 89–90. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁹² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 62. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

¹⁹³ BOA. NFS. d. 2019, 124–129. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

¹⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

¹⁹⁵ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 14.

¹⁹⁶ BOA. NFS. d. 1988, 90–91. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 91–92. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

yaşlı) olarak değişmiştir.¹⁹⁸ İki yıl sonra hane sayısının değişmediği mahallenin toplam gelirinin 6.500 kuruş ve giderinin 1.119 kuruş olduğu belirlenmiştir.¹⁹⁹

43. Hacı İvaz Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Hacı İvaz tabi Boyacı Kapısı" adıyla zikredilen mahallede 17 hane ve 31 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.²⁰⁰

Kayseri'nin eski mahallelerinden olup XIX. yüzyılda tamamı Müslüman ahaliden oluşan mahallede 1831 yılında 26 hane meskûn iken 27 genç, 22 çocuk ve 22 yaşlı olmak üzere toplam 71 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini es-Seyyid Abdulkadir, imamlık vazifesini de es-Seyyid Hacı Mustafa Hakkı efendiler yerine getirmekteydi. Kıl dokumacılığının geliştiği mahallede 4 muy-tâb ikâmet etmekteydi. Ayrıca mahalle sakinlerinden hancı, kavukçu, müstecir, manav ve sıvacılık gibi meslekleri icra edenler de bulunmaktaydı.²⁰¹ 1834 tarihli temettuat defterinde mahallenin toplam hane sayısı 28 toplam hane nüfus sayısı 140 ve toplam hane temettuatı da 22.995 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁰² 1844 yılında mahallede 28 hane mevcut olup toplam 71 (26 çocuk, 28 genç ve 17 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.²⁰³ Hane sayısının değişmediği mahallenin 1846 yılındaki toplam hane temettuatı 6.666 kuruş ve toplam senelik vergisi de 1.098 kuruştur.²⁰⁴

44. Hacet Mahallesi: XVI. yüzyılda Meydan Kapısı'na bağlı olarak gösterilen mahallenin, Cami-i Kebir yakınında bulunduğu ileri sürülmektedir.²⁰⁵ 1500 tarihinde 28 hanenin meskûn olduğu mahallede 9 bekâr, 1 imam, 4 dışarıdan gelen ve 9 muaf yaşamaktaydı.²⁰⁶

XIX. yüzyılda müslüman mahallelerinden biri olan Hacet Mahallesi'nde 1831 yılında 32 hane mevcut olup 26 genç, 35 çocuk ve 26 yaşlı olmak üzere toplam 87 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Ayrıca defterdeki bilgilerden mahalleden bir kişinin kayıp, bir kişinin Akdağ'da, bir kişinin 10 yıldır Mısır'da, bir kişinin Dadağ'da, manav olan bir kişinin Aydın'da ve kasap olan birinin de Karahisar'da olduğu anlaşılmaktadır. Yine mahallede iki misafirn bulunduğu bunlardan birinin Kale Camii'nin imamı diğerinin de Kızılviranlı olduğu da tespit edilmiştir. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid

¹⁹⁸ BOA. NFS. d. 2018, 42-47. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

¹⁹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁰⁰ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 19.

²⁰¹ BOA. NFS. d. 1988, 91-92. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁰² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 92-93. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁰³ BOA. NFS. d. 2018, 32-38. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²⁰⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁰⁵ Mehmet İnbaşı, "Hacet Mescidi Mahallesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 463.

²⁰⁶ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 14-15.

Mustafa ve imamlığını da İsmail Efendi adlı şahıslar yapmaktaydı. İncelenen dönemde hane sakinlerinin meslek ve uğraşları arasında; tüccarlık, kasaplık, saraçlık, hamallık ve mestçiliğin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mahallede bir müderris de görev yapmaktaydı.²⁰⁷ 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 27, nüfusu 135 ve toplam hane temettuatı da 19.625 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁰⁸ 1844 yılında mahalledeki hane sayısı 30 ve erkek nüfus sayısı da 50 (15 çocuk, 19 genç ve 16 yaşlı) olarak değişmiştir.²⁰⁹ 1846 senesinde hane sayısının 30 olarak kaldığı mahallenin toplam geliri 7.774 kuruş, gideri ise 1.414 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²¹⁰

45. Cafer Bey Mahallesi: XIX. yüzyılda tamamı Müslüman ahaliden oluşan ve Kayseri'nin büyük mahallelerinden biri olan Cafer Bey Mahallesi'nde 1831 senesinde 172 hane mevcut olup 159 genç, 227 çocuk ve 121 yaşlı olmak üzere toplam 525 erkek nüfus yaşamaktaydı. Çocuk nüfusun yoğun olduğu mahallenin bu tarihteki muhtarı es-Seyyid Hacı İsmail, imamı da es-Seyyid Muhammed Hazım Efendi'dir. Bu tarihte mahallede; tarım, ziraat, dokumacılık ve çeşitli sanat dallarının icra edildiği anlaşılmaktadır. Hane reislerinin meslek ve uğraşları arasında; kasaplık, muy-tâblık, çizmecilik, pabuççuluk, dülgerlik, manavlık, kahvecilik, müstecirlik, tüccarlık, koyunculuk, ziraatçılık, dikicilik, palancılık ve sair meslekler yer almaktaydı.²¹¹ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise 4 cemaatten (Köy Yıkan Cemaati, Selaldı Cemaati, Sisliyan Cemaati ve Süleyman Cemaati) müteşekkil olduğu anlaşılan mahallenin hane sayısı 170, toplam nüfusu 850 ve toplam temettuatı da 120.249 kuruş olarak tespit edilmiştir.²¹² 1844 yılında yapılan nüfus yoklama defterinde de mahallenin kaydına rastlanılmamıştır. Mahallenin 28 Ocak 1846 tarihli temettuat defterinde de Köyyıkan, Selaldı, Sisliyan ve Süleyman olarak dört mahalleye ayrıldığı anlaşılmaktadır. 1846 tarihli 13.874 numaralı temettuat defterine göre; Köyyıkan Mahallesi'nin hane sayısı 73, hane temettuatı 15.592 kuruş ve senelik vergi 3.146 kuruş; Selaldı Mahallesi'nin hane sayısı 63, hane temettuatı 16.545 kuruş ve ödediği senelik vergi 3.021 kuruş; Sisliyan Mahallesi'nin hane sayısı 11, hane temettuatı 2.626 kuruş ve ödediği senelik vergi 467 kuruş ve son olarak Süleyman Mahallesi'nin hane sayısı 14, hane temettuatı 2.842 kuruş ve senelik verginin de 636 kuruş olarak tespit edilmiştir.²¹³

²⁰⁷ BOA. NFS. d. 1988, 92-93. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁰⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 88-89. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁰⁹ BOA. NFS. d. 2018, 54-60. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²¹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²¹¹ BOA. NFS. d. 1988, 93-97. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²¹² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 116-121. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²¹³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

46. Bektaş Mahallesi Bektaş Bölgesi: Tamamı Müslüman ahaliden müteşekkil olan mahallede 1831 yılında 32 hane mevcut olup 28 genç, 44 çocuk ve 17 yaşlı olmak üzere toplam 88 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarı Ali, imamı da Osman Efendi adlı şahıslardı. İncelediğimiz dönemde farklı meslekleri icra eden ve farklı uğraşları bulunan hane sakinlerinden beş kişinin ekmekçilik, iki kişinin manavlık, üç kişinin muy-tâblık, üç kişinin pabuççuluk ve bir kişinin kahvecilik yaptığı tespit edilmiştir.²¹⁴ 1846 yılına gelindiğinde mahallenin küçüldüğü anlaşılmaktadır. Mezkûr mahallenin bu tarihteki hane sayısı 17, toplam hane temettuatı 4.273 kuruş ve ödemiş olduğu senelik vergi de 777 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²¹⁵

47. Kürtler Mahallesi Seyfullah Efendi Bölgesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Kürdler" adıyla zikredilen mahallede 24 hane ve 34 Müslüman erkek ikamet etmekteydi.²¹⁶

XIX. yüzyılda ikiye ayrılan ve tamamının Müslüman ahalin meskûn olduğu mahallenin Seyfullah Efendi Bölgesi'nde 1831 yılında 112 hane mevcut olup 91 genç, 106 çocuk ve 69 yaşlı olmak üzere toplam 266 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini Hasan Efendi, imamlık vazifesini de es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi yerine getirmekteydi. İncelenen dönemde Kayseri'nin büyük mahallelerinden biri olarak dikkat çeken mahallenin temel geçim kaynakları ve uğraşları farklılık arz etmektedir. Dersiamlık, imamlık, müezzinlik, müstecir, debbağ, bahçeci, berber, külahçı, manav, demirci ve nalbant gibi mesleklerin icra edildiği mahallede ameliğin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.²¹⁷ Ayrıca 1834 tarihli temettuat kayıtlarında demografik yapının farklılık arz ettiği mahallenin hane sayısı 87, toplam nüfusu 485 ve toplam temettuatı da 31.429 kuruştur.²¹⁸ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 92, erkek nüfus sayısı da 165 (42 çocuk, 89 genç ve 34 yaşlı) olarak değişmiştir.²¹⁹ Göç ve sair sebeplerden ötürü gittikçe küçülen mahallenin 1846 yılında hane sayısı 80, toplam geliri 13.959 kuruş ve toplam gideri de 3.090 kuruş olarak tespit edilmiştir.²²⁰

48. Kürdler Mahallesi Fethullah Efendi Bölgesi: XIX. yüzyılda kaydına rastlanılan ve tamamını Müslümanların teşkil ettiği mahallede; 1831'de 76 hane mevcut olup 59 genç, 75 çocuk ve 52 yaşlı olmak üzere toplam 187 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı Ahmed oğlu Ömer, imamı da es-Seyyid Mehmed Efendiydi. Hane

²¹⁴ BOA. NFS. d. 1988, 99-100. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²¹⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²¹⁶ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 19.

²¹⁷ BOA. NFS. d. 1988, 101-103. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²¹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 13-15. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²¹⁹ BOA. NFS. d. 2019, 322-342. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

reislerinin çoğunlukta tarım ve ziraat işleriyle uğraştığı mahallede; beş bahçeci, yedi ziraatçı, üç müstecir, on iki amele, bir hafız, iki âlîm, beş talebe, iki muhtar ve bir kahveci gibi muhtelif meslekler icra edilmekteydi.²²¹ 1834 tarihli bir diğer önemli belge niteliği taşıyan temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 97, toplam nüfusu 485 ve toplam hane temettuatı da 29.156 kuruştur.²²² 1844 yılına gelindiğinde hane sayısının düştüğü ve genç nüfus oranının arttığı mahallede 88 hane mevcut olup toplam 145 (20 çocuk, 79 genç ve 66 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.²²³ Aradan iki yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen 1846 yılında mahalledeki hane sayısı 88'den 75'e, toplam hane temettuatı 14.570 kuruşa düşerken toplam senelik vergisi de 3.237 kuruş olarak tespit edilmiştir.²²⁴

49. Gebe İlyas Mahallesi Danacılar Bölgesi: XVI. yüzyıl başlarında kurulduğu ileri sürülen mahalleye ismini veren İlyas'ın kim olduğu tespit edilememiştir. Buradaki "Gebe" isminin muhtemelen "Kepe" isminden galat olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Kebe, daha çok kırsal alanda çobanların ve çiftçilerin giydiği yünden dokunmuş bir abaya verilen isimdir.²²⁵

1570 senesinde "Mahalle-i Kebe İlyas tabi' Cami'i Güllük" adıyla tahrir defterine kaydedilen mahallede 72 Müslüman hane ikamet etmekteydi.²²⁶ XIX. yüzyılda tamamı Müslüman ahalinin oturduğu mahallede 1831 yılında 138 hane mevcut olup 80 genç 150 çocuk ve 96 yaşlı olmak üzere toplam 326 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Kayseri'nin büyük mahallelerinden biri olarak ön plana çıkan mahallenin bu tarihte muhtarlığını Mehmed, imamlığını da Osman Efendi adlı şahıslar yapmaktaydı. İncelen dönemde Hayvancılık, tarımcılık ve ziraatçılığın mahalle iktisadi hayatının en önemli unsurları olduğu tespit edilmiştir. Hane reislerinin meslek ve uğraşları arasında debbağlık, ziraatçılık, bahçecilik, amelelik, katırcılık, pabuççuluk, keçecilik ve güherçecilik yer almaktaydı.²²⁷ Ayrıca 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre mahallenin hane sayısı 142, toplam nüfusu 710 ve toplam hane temettuatı da 40.638 kuruştur.²²⁸ Diğer birçok mahallede olduğu gibi bu mahalle de muhtemelen göç, işsizlik ve sair sebeplerden ötürü giderek küçülmüştür.

²²¹ BOA. NFS. d. 1988, 103-105. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²²² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 13-15. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²²³ BOA. NFS. d. 2019, 344-36. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²²⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²²⁵ Mehmet İnbaşı, "Gebe/Kebe İlyas Mahallesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 330.

²²⁶ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri, 8-9.

²²⁷ BOA. NFS. d. 1988, 105-108. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²²⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 73-77. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

1846 yılında hane sayısının 110'a ve toplam gelirinin 23.820 kuruşa düştüğü mahallenin toplam gideri de 4.714 kuruş olarak tespit edilmiştir.²²⁹

50. Gebe İlyas Mahallesi Tahir Ağa Bölgesi: Tamamı Müslümanlardan oluşan mahalle adını bölgenin ileri gelen zatlarından olan Tahir Ağa adlı kişiden almıştır. 1831 yılında mahallede 143 hane mevcut olup 107 genç, 151 çocuk ve 143 yaşlı olmak üzere toplam 401 erkek nüfusu yaşamaktaydı. XIX. yüzyılda Kayseri'nin büyük yerleşim birimlerinden biri olan mahallenin temel geçim kaynaklarını ve başlıca uğraş alanlarını tarım, ziraat, hayvancılık ve çeşitli meslek dalları oluşturmaktadır. İcra edilen mesleklerin başında çizmecilik, amelelik, dellallık, nalbantlık, muy-tâblık, penbecilik, duhancılık, ziraatçılık, debbağlık, müstecirlik ve sair meslekler yer almaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Yusuf, imamlık görevini Mustafa Efendi ve mahalle mütevelliliğini de es-Seyyid Mehmed adlı şahıslar yerine getirmekteydi.²³⁰ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında hane sayısının 122 ve toplam nüfusunun 610 olarak tespit edildiği mahallenin toplam geliri ise 75.690 kuruş olarak kayıtlarda yer almıştır.²³¹ Aradan geçen 12 yıllık süre zarfında mahallenin demografik yapısında büyük değişiklik olmamasına karşın ekonomik olarak oldukça fakirleştiği anlaşılmaktadır. 1846 senesinde hane sayısı 142 olan mahallenin toplam hane temettuatı 34.376 kuruşa kadar düşmüştür. Mahallenin aynı yıl içinde ödemiş olduğu senelik vergi ise 6.075 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²³²

51. Deliklitaş Mahallesi: İncelen dönemde Müslüman yerleşkesi olduğu anlaşılan mahallede 1831 yılında 154 hane mevcut olup 117 genç, 155 çocuk ve 103 yaşlı olmak üzere toplam 375 erkek nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca Nüfus Yoklama Defterindeki bilgilerden mahallede akli dengesini yitiren birinin olduğu, bir kişinin kayıp ve bir kişinin de İstanbul'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Mahallenin muhtarlığını Mehmed, imamlığını da es-Seyyid Mustafa Efendi adlı şahıslar yerine getirmekteydi. Mahallede hayvancılık ve hayvancılığa dayalı mesleklerin oldukça önemli olduğu görülmektedir. İncelediğimiz dönemde hane reislerinin icra edilen meslek ve uğraş alanları arasında 40 debbağ, 6 keçeci, 4 küncü, 3 pabuççu, 3 koyuncu, 2 ziraatçı, 2 mestçi ve 4 saraç bulunmaktaydı.²³³ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 160, toplam nüfusu 800 ve toplam hane temettuatı da 76.211 kuruş olarak geçmektedir.²³⁴ Demografik yapının değiştiği 1844 yılında mahallede 130 hane mevcut olup 47 çocuk, 128 genç ve 71 yaşlı

²²⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²³⁰ BOA. NFS. d. 1988, 121-125. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²³¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 70-73. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²³² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²³³ BOA. NFS. d. 1988, 108-112. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²³⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 135-139. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

olmak üzere toplam 246 erkek nüfusu yaşamaktaydı.²³⁵ Nüfus ve göç kaybına uğrayan mahallelerden biri olan Deliklitaş Mahallesi'nin 28 Ocak 1846 tarihindeki hane sayısı 129, toplam hane temettuatı 25.772 kuruş ve toplam ödediği senelik vergi ise 5.153 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²³⁶

52. Şatırban Mahallesi: Tamamı Müslüman ahaliden oluşan mahallede 1831'de 10 hane mevcut olup 15 genç, 16 çocuk ve 8 yaşlı olmak üzere toplam 39 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin imamlığını Hacı Mehmed Efendi yapmaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru geldiğinde Kayseri'nin küçük mahallelerinden olan Şatırban'ın hane reislerinin meslekleri arasında çanakçı, mestçi ve müstecir yer almaktaydı.²³⁷ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 14, toplam nüfusu 70 ve toplam hane temettuatı da 13.200 kuruş olarak belirtilmiştir.²³⁸ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 16 toplam erkek nüfusu da 38 (12 çocuk, 19 genç ve 7 yaşlı) olarak değişmiştir.²³⁹ 28 Ocak 1846 tarihinde hane sayısının 12 olarak tespit edildiği mahallenin senelik geliri 4.511 kuruş ve senelik gideri de 740 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²⁴⁰

53. Tacı Kızıl Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Tacı Kızıl Mahallesi" adıyla zikredilen mahallede 32 hane mevcut olup 50 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.²⁴¹

Kayseri'nin eski ve Müslüman mahallelerinden biri olan Tacı Kızıl Mahallesi'nde 1831 senesinde 13 hane mevcut olup 17 genç, 10 çocuk ve 13 yaşlı olmak üzere toplam 40 erkek nüfus ikamet etmekteydi. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Abdülhamid, imamlık vazifesini de es-Seyyid Mustafa adlı şahıslar yerine getirmekteydi. Kayseri'nin küçük mahallelerinden biri olan Tacı Kızıl Mahallesi hane reisleri saraçlık, müezzinlik, kâtiplik ve tüccarlık gibi meslek ve uğraşları ifa etmekteydiler.²⁴² Aynı zamanda 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında demografik yapının farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu kayıtlara göre mahallenin hane sayısı 18, toplam nüfusu 90 ve toplam hane temettuatı da 15.545 kuruştur.²⁴³ 1844 yılında muhtarlığını Ahmed bin Hasan'ın yaptığı mahallede 16 hane mevcut olup, 15 çocuk, 20 genç ve 9 yaşlı olmak üzere toplam 44 erkek nüfusu

²³⁵ BOA. NFS. d. 2018, 203-229. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²³⁷ BOA. NFS. d. 1988, 112-113. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²³⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 93-94. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²³⁹ BOA. NFS. d. 2018, 96-99. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²⁴⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁴¹ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 8.

²⁴² BOA. NFS. d. 1988, 114. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁴³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 96. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

yaşamaktaydı.²⁴⁴ Hane sayısının 14 olduğu 1846 senesinde, mahallenin senelik toplam geliri 4.413 kuruş iken senelik toplam gideri ise 811 kuruştur.²⁴⁵

54. Hasbek Mahallesi Kümbet (Künbed) Bölgesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Hasbeglü Mahallesi" adıyla anılan mahallede 169 nüfus ikamet etmekteydi.²⁴⁶ Zamanla büyüyen ve gelişen mahalle, XIX. yüzyılda 7 farklı müstakil bölgeye ayrılmıştır.

Müslümanların ikamet ettiği Künbed Bölgesi'nde 1831 yılında 45 hane mevcut olup 35 genç, 48 çocuk ve 26 yaşlı olmak üzere toplam 109 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini es-Seyyid Hacı Ömer, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ömer Efendi icra etmekteydi. İncelen dönemde hane reislerinin uğraş ve meslekleri arasında pastırmacılık, manavlık, kahvecilik, pabuççuluk, katırcılık, çobanlık, haffafılık ve kebabçılık gibi meslekler göze çarpmaktadır.²⁴⁷ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre mahallenin toplam hane sayısı 41, toplam hane nüfusu 205 olarak farklılık arz ederken toplam temettuatı da 16.240 kuruştur.²⁴⁸ 1844 yılında mahallede 36 hane mevcut olup toplam 68 (11 çocuk, 42 genç ve 15 yaşlı) erkek nüfusu yaşamaktaydı.²⁴⁹ Gittikçe küçüldüğü anlaşılan mahallenin 31 Ocak 1846 tarihindeki hane sayısı 34, senelik toplam hane temettuatı 9.005 kuruş ve ödediği senelik toplam vergi ise 1.450 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁵⁰

55. Hasbek Mahallesi Dadı Bölgesi: Tamamı Müslümanların yaşadığı bu küçük mahallede 1831 yılında 12 hane mevcut olup 10 genç, 14 çocuk ve 7 yaşlı olmak üzere toplam 31 erkek ikâmet etmekteydi. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mustafa adlı şahıs yürütmekteydi. Bu tarihte mahalledeki hane reislerinin uğraş alanları ve meslekleri arasında 2 muhtar (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani), 2 amele ve 1'er mestçi, asakir-i mansure, berber, kahveci ve perдахçı bulunmaktaydı.²⁵¹

1834 tarihli önemli resmi kayıtlarından olan temettuat defterinde mahallenin hane sayısı 25, toplam nüfusu 125 ve toplam hane temettuatı da 10.010 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²⁵² 1844 yılında mahallenin hane sayısı 21, erkek nüfusu da 30 olarak değiş-

²⁴⁴ BOA. NFS. d. 2018, 88-92. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²⁴⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁴⁶ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri, 20-21.

²⁴⁷ BOA. NFS. d. 1988, 115-116. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁴⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 46-47. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁴⁹ BOA. NFS. d. 2019, 186-193. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁵⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁵¹ BOA. NFS. d. 1988, 116-117. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁵² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 51-52. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

miştir.²⁵³ Hane sayısının değişmediği 1846 yılında mezkûr mahallenin senelik geliri 6.330 kuruş iken senelik gideri de 1.101 kuruştur.²⁵⁴

56. Hasbek Mahallesi Hoca Hasan Bölgesi: Hoca Hasan adlı birinden ismini alan ve XIX. yüzyılda tamamını Müslüman ahalinin oturduğu mahallede 1831'de 58 hane mevcut olup 47 genç, 69 çocuk ve 40 yaşlı olmak üzere toplam 156 erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık vazifesini es-Seyyid Ömer, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ömer Efendi yerine getirmekteydi. Araştırdığımız dönemde mahallede icra edilen meslekler arasında kasaplık, çizmecilik, debbağlık, arpacılık, tüfenkçilik, müstecirlik, saraçlık, katırcılık, tuzculuk gibi meslekler ile amelelik ve hamallık yer almaktaydı.²⁵⁵

Dönemi aydınlatan önemli kaynaklardan olan 1834 tarihli temettuat kaynaklarında ise mahallenin hane sayısı 51, toplam nüfusu 255 ve toplam hane temettuatı da 14.074 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁵⁶ Zamanla küçülen mahallenin 1844 yılında hane sayısı 33 erkek nüfusunun da (8 çocuk, 30 genç ve 14 yaşlı) 52 olarak değiştiği anlaşılmaktadır.²⁵⁷

Hane sayısının 1 tane arttığı mahallenin 1846 yılındaki toplam senelik geliri 8.021 kuruşa düşerken, ödemiş olduğu senelik vergi ise 1.470 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²⁵⁸

57. Hasbek Mahallesi Küçük (Künci) Bölgesi: Hasbek Mahallesi'nin bir diğer kolu olan Küçük (Künci) Bölgesi de XIX yüzyılda bir Müslüman yerleşkesidir. Adı geçen mahallede 1831 yılında 50 hane mevcut olup 43 genç, 33 çocuk ve 39 yaşlı olmak üzere toplam 115 erkek nüfus yaşamaktaydı. Genç nüfusun çoğunlukta yaşadığı mahalle sakinlerinin başlıca meslekleri arasında; demircilik, muy-tâblık, dellallık, saraçlık, kahvecilik, zembilcilik, haffalık, mestçilik, amelelik, dikicilik perdahçılık, kasaplık, debbağlık ve çerçilik yer almaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarı Ali, imamı da Hafız Efendi adlı kişiydi.²⁵⁹ Aynı döneme ait kaynaklarda demografik yapının farklılık arz ettiği mahallelerden biri olan mezkûr mahallenin 1834 tarihli temettuat kayıtlarında hane sayısı 39, toplam nüfusu 195 ve toplam hane temettuatı da 17.590 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁶⁰ 10 yıllık süre zarfında küçüldüğü anlaşılan mahallenin 1844 yılında hane sayısı 32, erkek nüfusu da 58 (11 çocuk, 29 genç ve 18 yaşlı) olarak değişmiştir.²⁶¹ Aradan geçen iki yıllık süre zarfında mahallenin demografik yapısında bir değişikliğin

²⁵³ BOA. NFS. d. 2019, 138-142. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁵⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁵⁵ BOA. NFS. d. 1988, 117-118. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁵⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 44-45. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁵⁷ BOA. NFS. d. 2019, 178-184. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁵⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁵⁹ BOA. NFS. d. 1988, 118-119. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁶⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 47-48. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁶¹ BOA. NFS. d. 2019, 158-164. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

yaşanmadığı anlaşılmaktadır. 1846 senesinde 32 hanenin meskûn olduğu mahallenin toplam hane temettuatı 10.200 kuruş iken toplam senelik vergisi ise 1.700 kuruştur.²⁶²

58. Hasbek Mahallesi Molla İsmail Bölgesi: Tamamı Müslüman ahaliden oluşan ve adını Molla İsmail'den alan Hasbek Mahallesi Molla İsmail Bölgesi'nde 1831 yılında 34 hane mevcut olup 23 genç, 29 çocuk ve 18 yaşlı olmak üzere toplam 70 erkek nüfus yaşamaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru mahalle sakinlerinin çorakçılık, zenbilcilik, manavlık, sazıcılık ve dikicilik gibi meslekleri icra ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde mahallede 4 kişinin amelelik ve 3 kişinin vakıf müstecirliği yaptığı da anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ömer Efendi adlı şahıslar icra etmekteydi.²⁶³ 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 19, toplam nüfusu 95 ve toplam hane temettuatı da 4.040 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁶⁴ 1844 yılına gelindiğinde küçüldüğü anlaşılan mahallede 17 hane mevcut olup 26 (7 çocuk, 15 genç ve 4 yaşlı) erkek nüfus yaşamaktaydı.²⁶⁵ Hane sayısının 17 olarak kaldığı 1846 yılında mahallenin toplam hane temettuatı 4.245 kuruşa düşmüş, ödediği toplam senelik vergi ise 750 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁶⁶

59. Hasbek Mahallesi Hacı Saki Bölgesi: İsmi Hasbek Mahallesi'nin ileri gelen zatlarından olan Hacı Saki'den alan ve XIX. yüzyılda tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831'de 27 hane mevcut olup 17 genç, 24 çocuk ve 16 yaşlı olmak üzere toplam 57 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihlerde mahallenin muhtarlık görevini Fethullah, imamlık vazifesini de Ahmed Arif Efendi adlı şahıslar icra etmekteydi. Bu dönemde mahallede hayvancılık ve ziraatçılık alanları başta olmak üzere farklı mesleklerin icra edildiği görülmektedir. İcra edilen meslekler arasında devecilik, katırcılık, koyunculuk, müstecirlik, pekmezçilik, arpacılık, bostancılık ve manavlık yer almaktaydı.²⁶⁷ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında mahallenin hane sayısı 25, toplam nüfusu 125 ve toplam hane temettuatı da 13.075 belirtilmiştir.²⁶⁸ Hastalık, göç ve sair durumlardan dolayı küçülen mezkûr mahallenin 1844 yılında hane sayısı 17, erkek nüfusu da (7 çocuk, 17 genç ve 9 yaşlı) 33 olarak değişmiştir.²⁶⁹ 28 Ocak 1846 tarihli temettü kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı değişmez iken, toplam hane temettuatı 6.142 kuruşa gerilemiş ve mahallenin ödemiş olduğu senelik vergi de 1.000 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²⁷⁰

²⁶² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁶³ BOA. NFS. d. 1988, 120. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁶⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 49. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁶⁵ BOA. NFS. d. 2019, 144-147. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁶⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁶⁷ BOA. NFS. d. 1988, 120-121. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁶⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 50. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁶⁹ BOA. NFS. d. 2019, 149-152. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁷⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

60. Hasbek Mahallesi Kendirci Bölgesi: Sadece Müslüman ahaliden müteşekkil olan bu küçük Kayseri Mahallesi'nde 1831 senesinde 12 hane mevcut olup 12 genç, 12 çocuk ve 6 yaşlı olmak üzere toplam 30 erkek nüfus yaşamaktaydı. Kendirci Bölgesi'nin hane reislerinden ikişer kişi sazcılık ve oturakçılık, birer kişi de bahçecilik, tuzculuk, devecilik ve koyunculuk işleriyle ilgilenmekteydi. Bu tarihte mahallenin muhtarı olarak es-Seyyid Ali, imam vekili olarak da es-Seyyid Mehmed Hafız adlı şahıslar görev yapmaktaydı.²⁷¹ 1834 tarihli temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 13, toplam nüfusu 65 ve toplam hane temettuatı da 2.255 kuruştur.²⁷² 1844 yılında mahallenin hane sayısı 6'ya erkek nüfusu da 8'e (1 çocuk, 6 genç ve 1 yaşlı) düşmüştür.²⁷³ Hane sayısının değişmediği 1846 senesinde mahallenin toplam geliri 1.500 kuruşa kadar gerilerken toplam gideri de 250 kuruş olmuştur.²⁷⁴

61. Yalman Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Yalman tabi Meydan Kapısı" adıyla zikredilen mahallede 47 hane mevcut olup 69 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.²⁷⁵

Kayseri'nin XIX. yüzyıldaki Müslüman yerleşkelerinden biri olan Yalman Mahallesi'nde, 1831 yılında 96 hane mevcut olup 70 genç, 103 çocuk ve 65 yaşlı olmak üzere toplam 238 erkek nüfus yaşamaktaydı. Ağırlıklı olarak çocuk ve gençlerden oluşan mahalle sakinlerinin temel geçim kaynakları ve uğraş alanları farklılık arz etmekteydi. İcra edilen başlıca meslekler arasında oturakçılık, kürkçülük, keçecilik, duhancılık, çizmecilik, koyunculuk, ekmekçilik, çanakçılık, mestçilik, manavlık, yapuculuk, körtüncülük, hurdacılık, penbecilik ve saraçlık yer almaktaydı. Ayrıca mahallede 2 müderris 8 talebe, 8 asker ve bir mütevellî de ikâmet etmekteydi. Nüfus Yoklama Defterindeki bilgilerden, yaşlı olan bir kişinin kayıp olduğu, mahalleden birer kişinin İzmir, İstanbul ve Sarıoğlan'a gittiği ve talebe olan birinin de eğitim için Mısır'a gittiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid İsmail, imamlık vazifesini de es-Seyyid Hafız Mustafa Efendi icra etmekteydi.²⁷⁶ 1834 yılına ait temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 86, toplam nüfusu 430 olarak farklılık arz ederken toplam hane temettuatı da 56.177 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁷⁷ Demografik yapının küçük oranda değiştiği mahallenin 1846 yılında hane sayısı 87 olurken hane temettuatı 28.000 kuruşa düşmüş toplam senelik vergisi de 4.650 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁷⁸

²⁷¹ BOA. NFS. d. 1988, 121. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁷² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 51. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁷³ BOA. NFS. d. 2019, 174-175. [25 Zilkade 1260/6 Aralık 1844].

²⁷⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁷⁵ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 11.

²⁷⁶ BOA. NFS. d. 1988, 125-128. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁷⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 40-42. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁷⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

62. Kapan Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Kapan tabi Meydan Kapı" adıyla geçen mahallede 50 hane mevcut olup 68 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.²⁷⁹

XIX. yüzyılda sakinlerinin tamamının Müslümanlardan oluşan mahallede 1831'de 31 hane mevcut olup 31 genç, 40 çocuk ve 21 yaşlı olmak üzere toplam 92 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bunların dışında mahalleden bir kişinin kayıp olduğu, bir kişinin İstanbul'a ve iki kişinin İzmir'e gittiği tespit edilmiştir. Yine Bozok'lu olan birinin mahallede misafir olarak kaldığı da anlaşılmaktadır. İki talebenin olduğu mahallede dört kişi tüccarlık ve birer kişi de saraç, manav, çizmeci, oturakçı, dikici, çubukçu, müstecir ve mütevellî gibi görev ve mesleklerini icra etmekteydiler. Bu tarihte mahallenin muhtarı es-Seyyid Ahmed Ağa idi.²⁸⁰ Ayrıca 1834 tarihli temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 36, toplam nüfusu 180 ve toplam hane temettuatı da 33.740 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁸¹ Genç nüfusun çoğunlukta yaşadığı mahallede 1844 yılında 40 hane mevcut olup 18 çocuk, 35 genç ve 22 yaşlı olmak üzere toplam 75 erkek nüfusu yaşamaktaydı.²⁸² Aradan iki yıl gibi kısa bir süre geçmesine karşın göç ve hastalık gibi muhtelif sebeplerden ötürü 1846 senesinde mahalledeki hane sayısı 31'e, hane temettuatı da 8.359 kuruşa düşmüştür. Bu tarihte mahallenin ödediği senelik vergi 1.523 kuruş olarak belirlenmiştir.²⁸³

63. Bahçıvan Mahallesi Şeyh Ömer Bölgesi: Adını Şeyh Ömer'den alan ve tamamı Müslümanlardan oluşan mahallede 1831'de 35 hane mevcut olup 22 genç, 47 çocuk ve 31 yaşlı olmak üzere toplam 100 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahallenin mevcut muhtarından önceki muhtarlık görevini es-Seyyid Mahmud, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ömer Efendi yerine getirmekteydi. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan mahallede icra edilen meslekler ve yapılan uğraşlar arasında debbağlık, katırcılık, keçecilik, arpacılık, tuzculuk, mestçilik, kalaycılık, nalbantçılık, muy-tâblık, demircilik ve mürekkepçilik yer almaktaydı.²⁸⁴ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre mahallenin demografik yapısında farklılık görülmektedir. Buna göre mahallenin hane sayısı 27, toplam nüfusu 135 ve toplam hane temettuatı da 16.445 kuruştur.²⁸⁵ 1846 yılında Ömer Şeyh Mahallesi adıyla zikredilen yerleşim biriminde 26 hane meskündür. Mahallenin toplam geliri 6.567 kuruşa gerilemiş iken ödediği senelik vergi ise 2.241 kuruştur.²⁸⁶

²⁷⁹ İnbâşî, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 10.

²⁸⁰ BOA. NFS. d. 1988, 128. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁸¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 86-88. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁸² BOA. NFS. d. 2018, 61-69. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

²⁸³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁸⁴ BOA. NFS. d. 1988, 131-132. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁸⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 67. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁸⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

64. Bahçivan Mahallesi Kara İmam Bölgesi: Tamamı Müslümanlardan müteşekkil olan mahallede 1831 yılında 83 hane mevcut olup 75 genç, 98 çocuk ve 73 yaşlı olmak üzere toplam 246 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Hane reislerinin başlıca meslek ve uğraşları arasında amelik (10), çizmecilik (9), nalbantlık (3), canbazlık (2), simitçilik (2), dellallık (3), debbağlık (4), yapuculuk (4), ekmekçilik (2), baltacılık, tüccarlık muy-tâblık, ve eskicilik yer almaktaydı. Ayrıca Nüfus Defterinde mahalleden iki kişinin İstanbul'a ve birer kişinin de Adana ile Tarsus'a gittiği bilgisi de kaydedilmiştir. Mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed, imamlık vazifesini de es-Seyyid Hafız Mehmed Efendi yerine getirmekteydi.²⁸⁷ 1834 tarihli temettuat defterinde 70 hane olarak kaydedilen mahallenin toplam nüfusu 350 ve toplam hane temettuatı da 39.518 kuruştur.²⁸⁸ 1844 tarihli Nüfus Yoklama Defteri ile 1846 tarihli Temettuat Defteri'nde mahallenin ismine rastlanılmamıştır. Muhtemelen bu mahalle bu tarihlerde Bahçivan Mahallesi'nin diğer bölgeleriyle birleştirilmiştir.

65. Bahçivan Mahallesi Kemeraltı Bölgesi: XIX. yüzyılda Tamamı Müslüman ahaliden oluşan mahallede, 1831 senesinde 67 hane mevcut olup 60 genç, 60 çocuk ve 35 yaşlı olmak üzere toplam 155 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mustafa, imamlık vazifesini de es-Seyyid İbrahim Efendi yerine getirmekteydi. İncelenen dönemde mahalledeki hane reislerinin icra ettikleri meslek ve meşguliyetleri arasında 6 muy-tâb, 2 muhtar, 11 amele, 10 çizmeci, 3 debbağ, 2 ziraatçı, 2 palancı, 3 sazıcı, 2 eskici, 2 katırcı ve 1'er imam, çerççi, nalbant, haffaf, çorakçı, çorakçı çırağı, tüfenkçi, dersiham, keçeci, ekmekçi, manav, kirişçi, berber ve naalçacı bulunmaktaydı.²⁸⁹ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı 59, toplam nüfusu 295 ve toplam hane temettuatı da 19.905 kuruş olarak kaydedilmiştir.²⁹⁰ 1846 senesinde mahalledeki hane sayısı 63, toplam hane temettuatı 12.978 kuruş olarak değişirken ödediği senelik vergi de 2.241 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁹¹

66. Bahçivan Mahallesi Şeyh Abdullah Bölgesi: Müslümanlardan müteşekkil olan ve adını muhtemelen Şeyh Abdullah adlı alim bir zattan alan mahallede 1831 yılında 53 hane mevcut olup 38 genç, 51 çocuk ve 35 yaşlı olmak üzere toplam 124 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahalleden iki kişi de İstanbul'da bulunmaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Velîyüddin, imamlık vazifesini de Hacı Mehmed Efendi adlı şahıslar yerine getirmekteydi. Mahallenin ekonomik yapısı hayvancılık, ziraatçılık ve icra edilen çeşitli meslek dallarına dayalıydı. Bu dönemde hane reislerinin meslek ve meşguliyet-

²⁸⁷ BOA. NFS. d. 1988, 132-134. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 64-66. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁸⁹ BOA. NFS. d. 1988, 134-136. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 68-69. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁹¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

leri arasında 7 debbağ, 2 muhtar (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani), 5 amele, 3 müstecir, 5 pabuççu, 3 eskici, 9 çizmecici, 3 katırcı ve 1'er imam, ekmekçi, berber, bakırcı, pekmezci, haffaf, ziraatçı, demirci, talim-i sıbyan, oturakçı, tüccar, hammal, yapıcı, eskici ve bakkal bulunmaktaydı.²⁹² Demografik yapının farklılık arzettiği 1834 yılına ait temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 41, nüfusu 205 ve toplam hane temettuatı da 13.950 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁹³ 12 yıllık süre zarfında mahallenin küçüldüğü ve fakirleştiği anlaşılmaktadır. 1846'da mahalledeki hane sayısı 33, toplam hane temettuatı 9.937 kuruş ve toplam senelik vergisi de 1.993 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁴

67. Güllük Mahallesi: Kayseri şehrinin sur dışında kalan ve iskâna açılan ilk mahallelerden biri olan Güllük Mahallesi'nin, adını mahallede bulunan Güllük Camii'nden aldığı ileri sürülmektedir. 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Mescid-i Güllük tâbi Boyacı Kapusu" adıyla kaydedilen mahallede 157 hane, 1 imam, 33 kişi dışarıdan geldiği için birunî adı verilen kimseler, 1 zâviyedar ve 4 derviş ikamet etmekteydi.²⁹⁵

Müslüman yaşadığı ve XIX. yüzyılda müstakil olduğu anlaşılan mahallede 1831'de toplam 112 Müslüman hanesi mevcut olup 63 genç, 105 çocuk ve 85 yaşlı olmak üzere toplam 262 Müslüman erkek nüfusu tespit edilmiştir. Bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini es-Seyyid Ahmed Efendi, imamlık vazifesini de es-Seyyid Ahmed yerine getirmekteydi. Sayımın yapıldığı sırada mahalleden iki kişi kayıp, bir kişi taşrada ve bir kişi de Yahyalı'da bulunmaktaydı. Bu dönemde mahalle sakinlerinin muhtelif olan meslek ve uğraşları arasında muy-tâblık, sebzecilik, amelelik, berberlik, manavlık, çizmecilik, saraçlık, arpacılık, müstecirlik, çanakçılık, haffalık, tüccarlık, canbazlık, kürkçülük ve leblebicilik gibi sair meslekler yer almaktaydı.²⁹⁶ 1834 tarihli temettuat defterindeki bilgilere göre ise mahallenin hane sayısı 117, toplam nüfusu 585 ve toplam temettuatı da 60.045 kuruştur.²⁹⁷ 1846 senesinde, "Güllük Şemseddin" adıyla kayıtlarda geçen mahallenin hane sayısı 102'ye, hane temettuatı da 22.115 kuruşa gerilemiştir. Aynı yıl içinde mahallenin ödemiş olduğu senelik vergi 4.465 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁹⁸

68. Gubaroğlu Mahallesi: 1831 tarihli 1988 numaralı Kayseri Nüfus Mufassal Defteri'nde adına rastlanılmayan mahalle, 1834 tarihli 13.877 numaralı Temettuat Defteri'nde Hamurcu Mahallesi'nde meskûn "Gubaroğlu Cemaati" olarak geçmiştir. 1834'te 45 hane

²⁹² BOA. NFS. d. 1988, 136-137. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁹³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 63-64. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁹⁵ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 15-17.

²⁹⁶ BOA. NFS. d. 1988, 39-41. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

²⁹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 103-106. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

²⁹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

ve 18.563 kuruş gelire sahip olan mahalle²⁹⁹, 1872 tarihli Vergi Tahrir kayıtlarında da 117 hane nüfus bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yıllarda mahallede harap halde Sarısdullahzade Medresesi, Mahalle Mektebi, cami, iki ekmekçi fırını ve bir de vakıf seten bulunduğu ileri sürülmektedir.³⁰⁰ 1846 senesinde mezkûr mahallenin hane sayısı 37, senelik toplam geliri 9.870 kuruş ve senelik vergisi de 1.844 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁰¹

Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadığı Mahalleler

1. Ahi İsa Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'ne göre 14 hane ve 21 erkek Müslüman nüfustan müteşekkildir.³⁰²

XIX. yüzyılda Müslüman ve Rumların birlikte yaşadığı bir mahalledir. Adını Ahi Şeyhi İsa'dan alan mahalle, Kayseri'nin en küçük mahallesi olup, 1831 yılında 2 hane ve 10 erkek Müslim nüfusundan oluşmaktaydı. Mahallede görevli bir hanedan ve 1 tane de Mevlevi şeyhi bulunmaktaydı. Aynı yıl mahalledeki Mevlevi Şeyhi es-Seyyid Şeyh Süleyman Efendi idi.³⁰³ Ancak daha sonraki kayıtlarda mahalledeki Müslüman varlığına rastlanılmamıştır.

1834 yılında 18 Rum hanesinin meskûn olduğu ve 53 Rum erkek nüfusunun yaşadığı mahallede³⁰⁴ 1844'te hane sayısı 1 artarken nüfus sayısı 10 azalmıştır.³⁰⁵ 4 yıl sonra mahalledeki hane sayısı değişmemiş mahalleden 16 kişi başka yerlere göç etmiştir. Buna rağmen mahallenin Rum erkek nüfusu 6 kişilik bir artışla 49'a yükselmiştir.³⁰⁶ 14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısında bir artış olmasına rağmen erkek nüfus sayısında 4 kişilik azalma olmuştur.

2. Gürcü Mahallesi: Selçuklular devrinde sur dışında oluşturulan "Boyacı Kapısı" Semti'ne bağlı eski mahallelerdendir.³⁰⁷ 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde mahallede Müslüman ve Gürcülerin birlikte oturduğu ve 33 hanenin bulunduğu belirtilmektedir.³⁰⁸

Müslüman, Rum ve Ermeni ahalinin birlikte yaşadığı ve Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörü anlayışının güzel örneklerinden birini teşkil eden bir mahalledir. Rum ve Ermeni

²⁹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 107-108. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁰⁰ Mehmet İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri, 397.

³⁰¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁰² Mehmet İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 21.

³⁰³ BOA. NFS. d. 1988, 4. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁰⁴ BOA. NFS. d. 1993, 17-20. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁰⁵ BOA. NFS. d. 2032, 67-71. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

³⁰⁶ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁰⁷ Hüseyin Cömert, "Gürcü Mahallesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 448.

³⁰⁸ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 20.

nüfusuna oranla Müslüman nüfusun daha az olduğu görülmektedir. Adını muhtemelen Kafkaslardan göç sonucu gelip mahalleye yerleşen Gürcülerden alan mahallede, 1831 yılında 5 Müslüman hanesi meskûn olup 18 Müslüman erkek nüfusu ikâmet etmekteydi. Mahallede 1 muhtar ve 1 müstecir görev yapmaktaydı. Mahallenin muhtarı da es-Seyyid Hacı Osman Ağaydı.³⁰⁹ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre mahallenin hane sayısı 3, nüfusu 15 ve toplam temettuatı 12.375 kuruştur.³¹⁰ 1844 yılında mahallenin hane sayısı 5 ve erkek nüfusu 2 çocuk, 9 genç ve 2 yaşlı olmak üzere 13'tür.³¹¹ 1846'da mahallenin hane sayısı 6'ya yükselmiş ancak geliri 12 yıl öncesine göre azalıp 3.659 kuruşa düşmüştür. Mahallenin ödemiş olduğu senelik vergi 618 kuruş olarak tespit edilmiştir.³¹² 12 yılın sonunda mahalledeki Müslüman varlığının pek değişmediği anlaşılmaktadır.

1832 yılından 1848 yılına kadar geçen süre zarfında mahalledeki Ermeni hane ve erkek nüfus sayısının yaklaşık olarak yarıya kadar düştüğü anlaşılmaktadır. 1832 senesinde 15 hanenin meskûn olduğu ve 66 Ermeni erkeğinin ikamet ettiği mahallede³¹³ 1844 yılında 14 Ermeni hanesi mevcut olup toplam 54 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı.³¹⁴ Gittikçe Ermeni nüfusunun azaldığı mahallede 1848 yılında Ermeni hane sayısı 8'e düşerken toplam Ermeni erkek nüfusu 34 olmuştur. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 5 kişidir.³¹⁵ 16 yıllık süre zarfında mezkûr mahallenin hane sayısında 7, nüfus sayısında da 32 kişilik azalma ortaya çıkmıştır.

14 yıllık süre zarfında mahalledeki toplam Rum hane sayısında 5 artış olmasına karşın toplam Rum erkek nüfus sayısında göç ve sair sebeplerden ötürü 21 kişilik azalma görülmektedir. 1834'te 34 hane ve 119 Rum erkek nüfusunun³¹⁶ yaşadığı mahallenin 1835 tarihindeki senelik geliri 17.550 kuruş olarak tespit edilmiştir.³¹⁷ 1844 yılına gelindiğinde mahalledeki Rum hane sayısındaki iki artışa rağmen Rum erkek nüfusunun 29 azaldığı görülmektedir.³¹⁸ Müteakip yıllarda göçe rağmen mahalledeki Rum varlığının arttığı anlaşılmaktadır. 1848 senesinde 39'a çıkan Rum hane sayısındaki artışa paralel olarak Rum erkek nüfusu da 98'e yükselmiştir. Bu dönemde 24 Rum erkeği başka bölgelere göç etmiştir.³¹⁹

³⁰⁹ BOA. NFS. d. 1988, 4-5. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³¹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 90. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³¹¹ BOA. NFS. d. 2018, 84-85. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³¹² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³¹³ BOA. NFS. d. 1990, 6. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³¹⁴ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilkade 1260/9 Ocak 1845].

³¹⁵ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³¹⁶ BOA. NFS. d. 1993, 21-26. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³¹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875. s. 28-29. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

³¹⁸ BOA. NFS. d. 2032, 75-82. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

³¹⁹ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

3. Sasık Mahallesi: XVI. yüzyılda varlığına rastlanan mahallede, 38 Müslim ve 5 gayrimüslim olmak üzere toplam 43 erkek nüfusu yaşamaktaydı.³²⁰

XIX. yüzyılda Müslüman ve Rumların birlikte yaşadığı mahallede 1831'de toplam 18 Müslüman hanesi olup 29 genç, 17 çocuk ve 9 yaşlı olmak üzere toplam 55 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu mahalleden üç kişi ticaret amaçlı Adana ve Mersin'de bulunmaktaydı. Mahallenin muhtarlığını Hacı İbrahim Ağa yürütmekteydi. Mahalledeki Müslüman hane reisleri hancılık, müstecirlik ve debbağlık gibi meslekler icra etmekteydiler.³²¹ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin toplam hane sayısı 21, toplam hane nüfusu 105 ve toplam hane temettuatı 30.464 kuruştur.³²² 1844 yılında mahallenin toplam hane sayısı 18, toplam erkek nüfusu 20 çocuk, 19 genç ve 11 yaşlı olmak üzere 50 olmuştur.³²³ Müslüman hane sayısının değişmediği 1846 senesinde Müslümanların toplam hane temettuatı 9.465 kuruş ve ödemiş oldukları senelik vergi ise 1.562 kuruştur.³²⁴

İncelediğimiz dönemde mahalledeki Rum nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğu anlaşılmaktadır. 1834 senesinde 34 Rum hanesi ve 110 Rum erkek nüfusun³²⁵ yaşadığı mahallenin 1835 yılındaki hane temettuatı da 46.850 kuruştur.³²⁶ 10 yıl sonra mahalledeki Rum hane sayısı 28'e düşerken 1844 senesinde mahalledeki toplam Rum erkek nüfusu da 90'a inmiştir.³²⁷ 1848 senesinde mahalledeki Rum hane sayısında bir değişiklik olmazken, 18 kişinin mahalleden başka bölgelere göç etmesine rağmen erkek nüfusun 94'e yükseldiği tespit edilmiştir.³²⁸ Sonuç itibarıyla 14 yılın sonunda mahalledeki Rum varlığının zayıfladığı görülmektedir.

4. Konuklar Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Mahalle-i Konuklar tabi' Cami-i Lala" adıyla zikredilen mahallede 20 hane mevcut olup 27 erkek nüfus ikamet etmekteydi.³²⁹

Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı ve Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan fazla olduğu mahallede 1831 senesinde 24 Müslüman hanesi mevcut olup 15 genç, 28 çocuk ve 24 yaşlı olmak üzere toplam 63 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu

³²⁰ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

³²¹ BOA. NFS. d. 1988, 5. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³²² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 89-90. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³²³ BOA. NFS. d. 2018, 78-82. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³²⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³²⁵ BOA. NFS. d. 1993, 11-17. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³²⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 25-26. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

³²⁷ BOA. NFS. d. 2032, 30-49. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

³²⁸ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³²⁹ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 6.

tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid Ali, imamlık vazifesini de es-Seyyid Halil Efendi icra etmekteydi. Ayrıca mezkûr mahallede yaşayan es-Seyyid Raşid Efendi ile es-Seyyid Halil Efendi adlı şahıslar mahkemede kâtip olarak görev yapaktaydılar. Bu dönemde Müslüman hane reisleri başta askeriyede vazife görmekle beraber kebabçılık, amelelik, hasırcılık, nalbantlık, keçecilik ve manavlık gibi muhtelif işlerle meşgul idiler.³³⁰ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı 26, toplam nüfusu 130 ve toplam temettuatı da 39.289 kuruştur.³³¹ 1846 senesinde Müslüman varlığının zayıfladığı mahallede hane sayısı 20'ye, toplam temettuat geliri de 6.460 kuruşa gerilemiştir. Müslüman ahalinin ödemiş olduğu senelik vergi ise 1.121 kuruştur.³³²

1832 senesinde 63 Ermeni hane ve 150 olan Ermeni erkek nüfus sayısının³³³ 1845 senesine gelindiğinde yarıdan daha fazla düştüğü anlaşılmaktadır. Bu yılda mahallede 27 Ermeni hanesi mevcut olup toplam 71 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı.³³⁴ 1848 yılında mahalledeki Ermeni hane sayısı 39'a yükselirken Ermeni erkek nüfusu da 113 olmuştur. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 22 kişiydi.³³⁵ 16 yıllık süre zarfında dışarıya göç veren mahalle, zaman zaman dışarıdan göç aldığı da görülmektedir. Bu süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısında 24, erkek nüfus sayısında da 37 azalma olmuştur.

5. Tutak Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Tutak Mahallesi Keçikapı (Cami-i Lala)" adıyla geçen mahallede 15 hane mevcut olup 25 erkek nüfus ikamet etmekteydi.³³⁶

XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallede 1831 yılında 30 Müslüman hanesi mevcut olup 17 genç, 31 çocuk ve 23 yaşlı olmak üzere toplam 73 Müslüman erkek nüfus bulunmaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlığını es-Seyyid Alaaddin adlı şahıs yerine getirmekteydi. Birer müderris ve askerinin bulunduğu mahallenin hane reisleri; oturakçılık, kahvecilik, haffaflık, saraçlık, çizmecilik, tuzculuk, demircilik, küncilik ve ekmekçilik gibi farklı meslekleri icra etmekteydiler.³³⁷ 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahalledeki Müslüman hane sayısı 29, toplam Müslüman nüfusu 145 ve Müslümanların toplam hane temettuatı 18.150 kuruş olarak tespit edilmiştir.³³⁸ Müslü-

³³⁰ BOA. NFS. d. 1988, 50-51. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³³¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 132-133. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³³² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³³³ BOA. NFS. d. 1990, 8-10. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³³⁴ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³³⁵ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³³⁶ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 4.

³³⁷ BOA. NFS. d. 1988, 51-52. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³³⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 133-134. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

man hane sayısının 23'e indiği 1846 yılında, Müslüman ahalinin toplam geliri de 6.032 kuruşa düşmüş ve toplam gideri ise 977 kuruş olarak tespit edilmiştir.³³⁹ 12 yıllık süre zarfında mahalledeki Müslüman nüfusun azalmasına paralel olarak toplam gelirin de düştüğü görülmektedir.

1832 yılında mahalledeki Ermeni nüfusu Müslüman nüfusundan nispeten fazladır. Bu tarihte mezkûr mahallede, 33 Ermeni hanesi meskûn iken 100 Ermeni erkek nüfusu ikâmet etmekteydi.³⁴⁰ Aradan geçen 12 yıllık süre zarfında mahalledeki Ermeni varlığının zayıfladığı görülmektedir. 1844 senesinde mahalledeki 23 Ermeni hane sayısı ile birlikte toplam 64 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı.³⁴¹ 1848 yılına gelindiğinde mahalledeki Ermeni nüfusun göç ve sair sebeplerden ötürü daha da düştüğü tespit edilmiştir. Bu tarihte mahalledeki Ermeni hane sayısı 15'e düşerken erkek nüfus sayısı buna paralel olarak da 38'e düşmüştür. Muhtelif sebeplerden ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 13 kişidir.³⁴² 16 yıllık yıllık süre zarfında bu mahallenin hane sayısında 18, erkek nüfus sayısında 62 kişilik önemli bir azalma olmuştur.

6. Varsak Mahallesi: XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı anlaşılan mahallede 1831'de 14 Müslüman hanesi mevcut olup 9 genç, 16 çocuk ve 11 yaşlı olmak üzere toplam 36 Müslüman erkek nüfusu yaşamaktaydı. Mahalleden bir kişi de Adana'ya gitmişti. Birer sipahi, humbaracı, mazucu, tuzcu ve nalbantın mesleğini icra ettiği bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini es-Seyyid Hacı Ömer, imamlık vazifesini ise es-Seyyid Ümran Efendi icra etmekteydi.³⁴³ 1834 tarihli temettuat kayıtlarına göre ise mahallenin hane sayısı 16, toplam nüfusu 80 ve toplam hane temettuatı 14.980 kuruştur.³⁴⁴ Müslüman hane sayısının 12'ye, toplam gelirlerinin 3.060 kuruşa düştüğü 1846 senesinde Müslümanların ödedikleri senelik vergi ise 536 kuruş olarak kayda geçilmiştir.³⁴⁵ İncelen dönemde mahalledeki Müslüman nüfustaki azalma ile birlikte iktisadi yapısının da giderek zayıfladığı anlaşılmaktadır.

1832 yılından 1848 yılına kadar mahallenin Ermeni hane ve nüfus sayısının zaman zaman göç olmasına rağmen sürekli arttığı görülmektedir. 1832 yılında hane sayısı 18, erkek nüfusu 66³⁴⁶ olan mahalledeki Ermeni varlığı zamanla değişmiş, 1844 yılında

³³⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁴⁰ BOA. NFS. d. 1990, 6-7. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁴¹ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁴² BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁴³ BOA. NFS. d. 1988, 52. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁴⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 134. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁴⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁴⁶ BOA. NFS. d. 1990, 15-16. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

hane sayısı 26'ya erkek nüfusu ise 77'ye yükselerek artış göstermiştir.³⁴⁷ 1848 yılında ise mahalledeki Ermeni hane sayısı 30'a erkek nüfusu da 99'a yükselmiştir. Mahalleden başka bir bölgeye göç eden Ermenilerin sayısı ise 15 kişidir.³⁴⁸

7. Hasinli (Hisayünlü) Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Hisayünlü Mahallesi tabi Lala" adıyla geçen mahallede 87 hane nüfusu ikamet etmekteydi.³⁴⁹ Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı ve Müslüman varlığının daha güçlü olduğu bu mahallede 1831'de 115 Müslüman hanesi mevcut olup 71 genç, 101 çocuk ve 84 yaşlı olmak üzere toplam 256 Müslüman erkek nüfusu yaşamaktaydı. Sayım sırasında iki kişinin İzmir'de, birer kişinin İstanbul ve Şam'da bulunduğu ve bir kişinin kayıp olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini Süleyman, imamlık vazifesini de Hacı Toros Efendi icra etmekteydi. Bu dönemde hane reislerinin muhtelif olan meslekleri arasında eskicilik, askerlik, ekmekçilik, tüccarlık, nalbantlık, kutuculuk, hızarçılık, körtüncülük, mücellitlik ve çizmecilik yer almaktaydı.³⁵⁰ Ayrıca 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 113, toplam nüfusu 565 ve toplam temettuatı 68.499 kuruştur.³⁵¹ 1844 yılına gelindiğinde göç ve sair sebeplerden ötürü mahalledeki Müslüman nüfusunun azaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tarihte Müslüman hane sayısı 77, erkek nüfusu ise 23 çocuk, 71 genç ve 57 yaşlı olmak üzere toplam 151 olarak tespit edilmiştir.³⁵² Hane sayısının 74' düştüğü 1846'da Müslümanların toplam hane temettuatı da 22.996 kuruşa inmiş, ödedikleri senelik vergi ise 3.236 kuruş olarak kayda geçilmiştir.³⁵³ 15 yıllık zaman zarfında mahalledeki Müslüman nüfus ve ekonomik gelirden azalma olduğu tespit edilmiştir.

1832 senesinde Ermeni hane sayısının 31, erkek nüfusun ise 97³⁵⁴ olarak tespit edildiği mahallenin, hane sayısı 1844'te 17'ye, erkek nüfusu da 58'e inmiştir.³⁵⁵ Ancak 1848 yılında mahalledeki Ermeni nüfusu dışarıya göç vermesine rağmen, hane sayısı 20'ye erkek nüfusu da 60'a yükselmiştir. Mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 9 kişidir.³⁵⁶ On dört yıllık süre zarfında bu mahallenin Ermeni hane ve nüfus sayısında bir azalma görülmektedir. Hane sayısında 11, erkek nüfus sayısında da 37 kişilik bir azalma tespit edilmiştir.

³⁴⁷ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁴⁸ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁴⁹ İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 11.

³⁵⁰ BOA. NFS. d. 1988, 52-55. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁵¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 128-131. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁵² BOA. NFS. d. 2018, 276-292. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³⁵³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁵⁴ BOA. NFS. d. 1990, 10-11. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832]. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁵⁵ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁵⁶ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

8. Mürekkepçi Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde ilk olarak varlığına rastladığımız Mürekkepçi/Merkebcî mahallesinde 33 hane mevcut olup 62 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.³⁵⁷

XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin bir arada yaşadığı mahallede 1831 yılında 47 Müslüman hanesi mevcut olup 34 genç, 50 çocuk ve 47 yaşlı olmak üzere toplam 121 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini es-Seyyid Mehmed yapmaktaydı. Bu dönemde hane reislerinin iş ve meslekleri farklılık arz etmekteydi. Hane reislerinin muhtelif iş ve uğraşları arasında haffalık, demircilik, ekmekçilik, debbağlık, dellallık, amelelik, nalbantlık ve semercilik gibi sair meslekler yer almaktaydı.³⁵⁸ Ayrıca 1834 tarihli temettuat defterinde de mahallenin toplam hane sayısı 54, nüfusu 270 ve toplam hane temettuatı 25.990 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁵⁹ 1846'da mahallenin hane sayısı değişiklik göstererek 39 olmuştur. Aynı sene içinde mahallenin toplam hane temettuatı 10.715 kuruşa düşerken, ödemiş olduğu senelik vergi ise 2.292 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁶⁰

Ermeni nüfusunun sürekli azaldığı mahallede 1832 senesinde mevcut olan Ermeni hane sayısı 46, Ermeni erkek nüfusu 121³⁶¹ iken 1844 senesinde hane sayısı 41'e erkek nüfusu da 72'ye düşmüştür.³⁶² Ancak mezkûr yerleşim yerinde dört yıl sonra mahallede 32 kişinin başka yerlere göç etmesine ve hane sayısının 37'ye düşmesine rağmen, mahalledeki Ermeni erkek nüfusu 41 kişi artarak 113'e yükselmiştir.³⁶³ 16 yıllık süre içinde mahalledeki Ermeni hane sayısında azalma görülmesine rağmen nüfus sayısında artış yaşanmıştır.

9. Karakürkçü Mahallesi Tepecik Bölgesi: XVI. yüzyılda "Demecik Mahallesi" olarak anılan mahallede 367 erkek nüfusu meskûndü.³⁶⁴ Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı yerleşim yerlerinden bir örnek olan Karakürkçü Mahallesi'nin Tepecik Bölgesinde 1831 senesinde 55 Müslüman hanesi mevcut olup, 40 genç, 56 çocuk ve 52 yaşlı olmak üzere toplam 148 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Müslim erkekler bu dönemde genelde; debbağlık, eskicilik, amelelik, demircilik, tüccarlık, keçecilik, çizmecilik, katırcılık ve tuzculuk gibi muhtelif işlerle uğraşmaktaydılar. Bu tarihte mahallenin muhtarlık

³⁵⁷ İnbâşî, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 21.

³⁵⁸ BOA. NFS. d. 1988, 70-71. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁵⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 80-82. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁶⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁶¹ BOA. NFS. d. 1990, 7-8. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁶² BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁶³ BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁶⁴ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

görevini Emir Ahmed, imamlık vazifesini ise Abdullah Efendi icra etmekteydi.³⁶⁵ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 76, toplam nüfusu sayısı da 380 olarak farklılık göstermektedir. Bu tarihte Müslümanların toplam hane temettuatı da 40.824 kuruştur.³⁶⁶ 1846 yılında mahalledeki Müslüman hane sayısı 69 olarak değişmiş iken, mahallenin toplam geliri 14.536 kuruşa gerilemiştir. Müslümanların toplam gideri de 2.522 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁶⁷

Adı zikredilen yerleşim yerinde Müslüman nüfusa göre Ermenilerin azınlıkta olduğu görülmektedir. 1832'de mahalledeki Ermeni varlığı 18 hane ve 36 erkek nüfusundan ibarettir.³⁶⁸ Aradan geçen 12 yılın sonu olan 1844 yılında Ermeni hanesi 16 Ermeni erkek nüfusu ise 40 olarak değişmiştir.³⁶⁹ Dört yıl sonra Ermeni hane sayısı 3 artarak 19'a yükselirken 12 kişinin mahalleden göç etmesinden dolayı erkek nüfus 36'ya düşmüştür.³⁷⁰

10. Bektaş Mahallesi: XVI. yüzyılda varlığına rastlanan mahallede 93 gayrimüslim erkek nüfusu meskûndü.³⁷¹ XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallede 1831'de 57 Müslüman hanesi mevcut olup 40 genç, 64 çocuk ve 38 yaşlı olmak üzere toplam 148 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini Hüseyin adlı şahıs ifa etmekteydi. Mahalle imamına rastlanmadığı bu tarihte hane reisleri amelelik, çizmecilik, katırcılık, dikicilik ve pabuçculuk gibi sair meslekleri icra ederek geçimlerini yapmaktaydılar.³⁷² Ancak bu tarihten itibaren mahalledeki Müslüman varlığına rastlanılmamıştır.

1832 senesinde mahallede 27 Ermeni hanesinin mevcut olduğu ve 94 Ermeni erkek nüfusunun yaşadığı görülmektedir.³⁷³ İncelediğimiz dönemde Ermeni nüfusunun sürekli değişiklik gösterdiği mahallede, 1844 yılında Ermeni hane sayısı 38'e yükselirken Ermeni erkek nüfusu ise 56'ya düşmüştür.³⁷⁴ 1848'de ise Ermeni hane sayısı yükselmeye devam etmiş ve 43 olmuştur. Hane sayısındaki artış nüfusta da kendini göstermiştir. Bu tarihte mahalleden 14 kişinin başka yerlere göç etmesine rağmen, muhtemelen iç göç alan mahallenin Ermeni erkek nüfusu 106'ya yükselmiştir.³⁷⁵ 16 yıllık süre zarfında mahalledeki Ermeni varlığı giderek güçlenmiştir.

³⁶⁵ BOA. NFS. d. 1988, 71-73. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁶⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 97-99.. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁶⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁶⁸ BOA. NFS. d. 1990, 28-29. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁶⁹ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁷⁰ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁷¹ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

³⁷² BOA NFS. d. 1988, 97-99. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁷³ BOA. NFS. d. 1990, 30-31. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁷⁴ BOA. NFS. d. 2036, 123-127. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

³⁷⁵ BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

11. Oduncuoğlu Mahallesi: XVI. yüzyılda “Oduncu Mahallesi” adıyla varlığına rastlanan mahallede 117 gayrimüslim nüfusu ikâmet etmekteydi.³⁷⁶ Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallelerden biri olan yerleşim biriminde 1831 yılında 23 Müslüman hanesi mevcut olup 12 genç, 30 çocuk ve 17 yaşlı olmak üzere toplam 59 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahallenin bu tarihteki muhtarlık görevini es-Seyyid Hüseyin, imamlık görevini de Abdullah Efendi yerine getirmekteydi. Hane reislerinin muhtelif olan meslek ve uğraşları arasında tüccarlık, nalbantlık, katırcılık ve ziraatçılık en yaygın olanlarıydı.³⁷⁷ 1834 yılına ait temettuat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla mahalleye Çivici cemaati de bağlanmıştır. Buna göre mahallenin ve ona bağlı Çivici cemaatinin hane sayısı 60, toplam hane erkek nüfusu 300 ve toplam hane temettuatı da 69.880 kuruştur.³⁷⁸ 1846 yılına gelindiğinde Çivici cemaatinin bu yerleşim yerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahalledeki Müslüman hane sayısı 17’ye düşerken hane temettuatı da 3.808 kuruşa kadar gerilemiş ve hane gideri de 784 kuruş olarak kayda geçilmiştir.³⁷⁹

16 yıllık süre zarfında göç, kuraklık ve sair sebeplerden ötürü mahalledeki Ermeni hane ve nüfus sayısında büyük değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. 1832’de Ermeni hane sayısı 115 ve Ermeni erkek nüfusu 388³⁸⁰ iken 1844 senesinde Ermeni hane sayısı 162’ye yükselmiş ancak nüfusu 293’e düşmüştür.³⁸¹ 4 yıl gibi kısa bir süre sonunda Ermeni hane sayısı daha da düşerek 136 olmuştur. Mahalleden 71 kişinin başka bölgelere göç etmesine rağmen tespit edilemeyen durumlardan ötürü bu tarihte Ermeni erkek nüfus 428’e yükselmiştir.³⁸²

12. Emir Sultan Mahallesi: 1500 tarihli tapu-tahrir defterinde Karagüden adıyla geçen mahalle, 1520 tarihli Karaman-Rum icmali olan defterde “Karagüden nam-ı diğer Emîr Sultan” ismiyle kaydedilmiştir. Adını Kiçi Kapu’da yer alan Emir Sultan Mescidi’nden aldığı ileri sürülmektedir. Mezkûr mahallede 1500 senesinde 16 hane, 1520 yılında 17 hane Müslüman nüfus yaşamaktaydı.³⁸³ 1570’te ise mahallede 30 Müslüman hanesi meskûndü.³⁸⁴ Müslüman ve Ermenilerin yaşadığı ve Ermeni nüfusun daha kalabalık olduğu mahallede 1831 yılında 15 Müslüman hanesi mevcut olup 10 genç, 20 çocuk ve 10

³⁷⁶ Yinanç-Elibüyük, I, LIX.

³⁷⁷ BOA. NFS. d. 1988, 100. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁷⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 113-115. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁷⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁸⁰ BOA. NFS. d. 1990, 12-14. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁸¹ BOA. NFS. d. 2036, 100-116. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

³⁸² BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁸³ Mehmet İnbacı, “Emir Sultan Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 164.

³⁸⁴ İnbacı, 1570 (H. 976) *Tarihli Kayseri Tapu Tahrir Defteri*, 14-15.

yaşlı olmak üzere toplam 40 Müslüman erkek yaşamaktaydı. İki nalbant, bir müezzin, iki muhtar (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani), bir vekil imam, bir muy-tâb, bir talebe, bir debbağ, bir müstecir ve bir attarın olduğu mahallenin bu tarihteki muhtarlık vazifesini es-Seyyid Hacı Mustafa, imamlık vazifesini de es-Seyyid İbrahim Efendi icra etmekteydi.³⁸⁵ 1834 yılına ait temettuat defterinde mahalledeki Müslüman hane sayısı 10, toplam nüfusu 50 ve toplam hane temettuatı da 16.650 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁸⁶ Müslüman hane sayısının 13'e yükseldiği 1844 yılında mahallede 10 çocuk, 14 genç ve 6 yaşlı olmak üzere 30 Müslüman erkek yaşamaktaydı.³⁸⁷ 1846 senesinde Müslüman hane sayısının değişmediği Emir Sultan Mahallesi'ndeki Müslümanların toplam hane geliri 4.800 kuruşa düşmüş, toplam hane gideri de 811 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁸⁸

1832'den 1848 yılına kadar geçen 16 yıllık süre zarfında mahalledeki Ermeni nüfusunun giderek düştüğü ve toplam hane sayısında sekiz, erkek nüfusu sayısında da 30 kişilik bir azalmanın olduğu anlaşılmaktadır. 1832 senesinde 46 Ermeni hanesinde 154 Ermeni erkek nüfusunun ikamet ettiği³⁸⁹ mahalledeki Ermeni hane sayısı 1844'te 40'a erkek nüfusu da 139'a gerilemiştir.³⁹⁰ Ermeni nüfusundaki azalmanın devam ettiği mezkûr yerleşim yerinde 1848 yılında hane sayısı 38, erkek nüfusu da 124 olmuştur. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç eden Ermenilerin sayısı ise 22 kişidir.³⁹¹

13. Hürrem Çavuş Mahallesi: 1500 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Hürrem Çavuş" adıyla zikredilen mahallede 27 hane ve 38 erkek nüfus ikamet etmekteydi³⁹²

XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallede 1831 senesinde 11 Müslüman hanesi mevcut olup 6 genç, 9 çocuk ve 7 yaşlı olmak üzere toplam 22 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Mahalleden bir kişinin divan kâtipliği göreviyle Halep'te olduğu da tespit edilmiştir. Mahallenin bu tarihte muhtarlığını es-Seyyid Mehmed Efendi ve imamlığını da es-Seyyid Muhammed Efendi adlı şahıslar yapmaktaydı. İncelenen dönemde Müslüman hane reislerinden üçü asker, ikisi muhtar (muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani), birer kişi de kahveci, tüccar, müftü ve sebzeceydi.³⁹³ 1834 tarihli temettuat defterine göre mahallenin hane sayısı 10, toplam nüfusu 50 ve toplam hane

³⁸⁵ BOA. NFS. d. 1988, 113. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁸⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 94. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁸⁷ BOA. NFS. d. 2018, 100-103. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 5. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

³⁸⁹ BOA. NFS. d. 1990, 4-6. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁹⁰ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

³⁹¹ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

³⁹² İnbaşı, 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri, 7.

³⁹³ BOA. NFS. d. 1988, 113. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

temettuatı da 23.950 kuruştur.³⁹⁴ Müslüman varlığının biraz daha güçlendiği 1844 yılında mahalledeki Müslim hane sayısı 12'ye erkek nüfusu da 24'e (3 çocuk, 18 genç ve 3 yaşlı) yükselmiştir.³⁹⁵ Ancak iki yıl sonra Müslüman hane sayısı 8'e, yıllık geliri de 1.821 kuruşa gerilemiş senelik gideri de 442 kuruş olarak kayda geçilmiştir.

1831 yılında 8 Ermeni hanesinin bulunduğu ve 18 Ermeni erkek nüfusunun³⁹⁶ yaşadığı mahallede, 1832 yılında hane sayısı 7 erkek nüfus sayısı 16 olarak değişmiş,³⁹⁷ 1844 tarihli 2036 numaralı ve 1848 tarihli 2050 numaralı nüfus defterlerinde mahallede ise Ermeni nüfus ve hane varlığına rastlanılmamıştır.

14. Sultan Mahallesi: Müslüman, Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadığı bu mahallede 1831 yılında 7 Müslüman hanesi mevcut olup 2 genç, 8 çocuk ve 8 yaşlı olmak üzere toplam 18 Müslüman erkek nüfus bulunmaktaydı. Sayımın yapıldığı sırada, bir kişinin kayıp olduğu ve bir kişinin de Tarsus'ta bulunduğu bilgisi de not düşülmüştür. Bu tarihte mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid İbrahim, imamlık vazifesini de es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi icra etmekteydi. Ayrıca mahalledeki Müslümanlardan biri mestçilik biri de haffalık mesleğini yerine getirmekteydi.³⁹⁸ 1834 tarihli temettuat defterinde ise mahallenin hane sayısı 7, toplam nüfusu 35 ve toplam hane temettuatı da 14.655 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁹⁹ Müteakip yıllarda mahalledeki Müslüman nüfusunun pek değişmediği anlaşılmaktadır. 1844 yılında mahalledeki Müslim hane sayısı değişmezken nüfusu sayısı 5 çocuk, 7 genç ve 4 yaşlı olmak üzere 16 olmuştur.⁴⁰⁰

Göç ve sair sebeplerden ötürü 14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısında azalmalarla birlikte artışında da olmasına karşın, mahalledeki Rum nüfusu sayısında sürekli azalmalar yaşanmıştır. Bu süre zarfında Rum hane sayısı üç kişi artmışken, erkek nüfusun 32 kişi azaldığı anlaşılmaktadır. 1834 yılında 27 hane ve 111 Rum erkek nüfusunun⁴⁰¹ ikamet ettiği Sultan mahallesinde, 1835 tarihli temettuat defterinde mahalledeki Rum hane sayısı 38 ve Rum hane geliri ise 87.865 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁴⁰² 1844 yılında gelindiğinde Rum hane sayısı 34'e yükselmesine rağmen Rum erkek nüfusu 92'ye düşmüştür.⁴⁰³ Aradan geçen 4 yılın sonunda Sultan Mahallesiindeki Rum hane

³⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 95. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

³⁹⁵ BOA. NFS. d. 2018, 104-107. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

³⁹⁶ BOA. NFS. d. 1991, 32-33. [29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831].

³⁹⁷ BOA. NFS. d. 1990, 10-11. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

³⁹⁸ BOA. NFS. d. 1988, 114. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³⁹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 95-96. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴⁰⁰ BOA. NFS. d. 2018, 86-88. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

⁴⁰¹ BOA. NFS. d. 1993, 6-11. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁰² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 17-19. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁴⁰³ BOA. NFS. d. 2032, 6-9. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

tekrar düşerek 30 olurken, buna bağlı olarak Rum erkek nüfusu da 79'a inmiştir. 1848 tarihinde mahalleden 19 Rum başka bölgelere göç etmiştir.⁴⁰⁴

1832 senesinden 1848 senesine kadar geçen süre zarfında mahallenin Ermeni hane ve erkek nüfusu sayısında göç ve sair sebeplerden ötürü ciddi bir azalmanın olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Mahallesinde 1832 yılında 19 Ermeni hanesi meskûn olup 55 Ermeni erkek nüfusu ikamet etmekteydi.⁴⁰⁵ 1844 yılında bu mahalledeki Ermeni hane sayısı 14'e erkek nüfus sayısı da 40'a düşmüştür.⁴⁰⁶ Bu düşüş 1848 yılına kadar devam etmiştir. 5 Rum'un başka bölgeye göç ettiği bu tarihte mahalledeki Rum hane sayısı 11 erkek nüfus sayısı da 32 olarak tespit edilmiştir.⁴⁰⁷

15. Hacı Kasım Mahallesi: Müslüman, Rum ve Ermenilerin birlikte oturduğu ve çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil olan mahallede 1831 yılında 105 Müslüman hanesi mevcut olup 93 genç, 112 çocuk ve 79 yaşlı olmak üzere toplam 284 Müslüman erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin imamlık vazifesini Mehmed Efendi icra etmekteydi. Mahalle sakinleri geçimini genelde tarım, hayvancılık, ziraat ile uğraşarak temin ediyorlardı. Hane reislerinin meslek ve uğraş alanları arasında muy-tâblık, amelelik, unculuk, küncilik, ekmekçilik, ziraatçılık, debbağlık, pabuççuluk, koyunculuk ve tüccarlık yoğun olarak yer almaktaydı.⁴⁰⁸ 1834 tarihli temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 98, toplam nüfusu 490 ve toplam hane temettuatı da 33.815 kuruştur.⁴⁰⁹ 1844 yılında Hacı Kasım Mahallesindeki Müslümanların hane sayısı 86'ya düşerken erkek nüfusu da 164'e (24 çocuk, 85 genç ve 55 yaşlı) gerilemiştir.⁴¹⁰ Müteakip yıllarda göç ve sair sebeplerden ötürü Hacı Kasım Mahallesindeki Müslüman varlığının giderek zayıfladığı görülmektedir. 1846 senesinde mahalledeki Müslim hane sayısı 75, Müslümanların toplam geliri 17.909 kuruş ve toplam gideri de 3.275 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴¹¹

16 yıllık süre zarfında Hacı Kasım Mahallesi'ndeki Ermeni hane sayısında sürekli azalmalar yaşanmasına rağmen, nüfus sayısında dönemlere göre azalma ve artmaların olduğu anlaşılmaktadır. 1832 yılında mezkûr mahallede 21 Ermeni hanesi meskûn iken 71 Ermeni erkek nüfus yaşamaktaydı.⁴¹² 1844 yılına gelindiğinde bu mahalledeki Ermeni

⁴⁰⁴ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁰⁵ BOA. NFS. d. 1990, 1-2. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁰⁶ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁰⁷ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁰⁸ BOA. NFS. d. 1988, 129-131. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁴⁰⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 122-124. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴¹⁰ BOA. NFS. d. 2018, 258-275. [9 Ramazan 1261/11 Eylül 1845].

⁴¹¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, s. 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁴¹² BOA. NFS. d. 1990, 11. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

hane sayısı 18'e Ermeni erkek nüfusu da 55'e düşmüştür.⁴¹³ Mahalledeki Ermeni hanesi 1848 yılında 1 tane eksilip 17'ye düşerken erkek nüfusu ise 13 Ermeni'nin başka bölgelere göç etmesine rağmen 59'a yükselmiştir.⁴¹⁴

İncelediğimiz dönemde Hacı Kasım Mahallesi'nde Müslüman nüfustan sonra Rum nüfusunun geldiği anlaşılmaktadır. 1834 yılında mezkûr yerleşim yerinde 31 Rum hanesi yerleşik iken 101 Rum erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴¹⁵ 1835'te Rum hane temettuatı 13.410 kuruş ve Rum hane sayısı da 40 olarak kayda geçilmiştir.⁴¹⁶ Aradan geçen 10 yılın sonunda (1844 yılında) mahalledeki Rum hane sayısı 29'a düşerken erkek nüfusu da 85'e gerilemiştir.⁴¹⁷ 1848 yılına gelindiğinde mahalleden 22 Rum'un başka bölgelere göç ettiği görülmektedir. Göçe rağmen mahalledeki Rum erkek nüfusu 88' yükselmiş, hane sayısı ise 28'e düşmüştür.⁴¹⁸

16. Tus Mahallesi: 1570 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde "Tus Mahallesi Tabi Cami-i Lala" adıyla zikredilen mahallede 79 erkek nüfusu ikamet etmekteydi.⁴¹⁹

XIX. yüzyılda Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallede 1831'de 32 Müslüman hanesi mevcut olup 25 genç, 26 çocuk ve 31 yaşlı olmak üzere toplam 82 Müslüman erkek nüfusunun varlığı tespit edilmiştir. Mahallenin muhtarlık görevini es-Seyyid Mehmed Ağa, imamlık vazifesini de es-Seyyid Hafız Mehmed Efendi yerine getirmekteydi. Bu dönemde mahalledeki hane reislerinin meslek ve uğraşları arasında tüccarlık, muy-tâblık, arpacılık, fenercilik, kasaplık, mestçilik, çanakçılık ve tüfenkçilik yer almaktaydı.⁴²⁰ 1834 tarihli temettuat kayıtlarında ise mahallenin hane sayısı 38, toplam nüfusu 190 ve toplam hane temettuatı da 20.195 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁴²¹ 1846 senesine gelindiğinde mahalledeki Müslüman hane sayısı 31'e, Müslüman hane geliri de 9.689 kuruşa düşmüştür. Müslüman hane giderleri ise 1.638 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴²²

⁴¹³ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴¹⁴ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴¹⁵ BOA. NFS. d. 1993, 59-64. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴¹⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 32-34. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁴¹⁷ BOA. NFS. d. 2032, 51-57. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁴¹⁸ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴¹⁹ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri, 12.

⁴²⁰ BOA. NFS. d. 1988, 138. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁴²¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 161-162. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴²² BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

1832 senesinde Ermeni hane sayısının 34 erkek nüfus sayısının 131⁴²³ olduğu mahal-
lenin, 1844 yılında Ermeni hane sayısı 60'a, erkek nüfusu sayısı da 171'e yükselmiştir.⁴²⁴
Ancak 1848 yılında mahallenin hane ve nüfus sayısının göç ve sair sebeplerden ötürü
tekrar düştüğü görülmektedir. Bu tarihte mahalledeki Ermeni hane sayısı 32'ye düşerken
toplam erkek nüfusu da 99'a kadar azalmıştır. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden
başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 22 kişidir.⁴²⁵ Bu mahallede dört yıllık süre
zarfında büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Hane sayısında 28, nüfus sayısında da 72
eksilmenin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

17. Hacı Mansur Mahallesi: Müslüman ve Ermenilerden oluşan mahallede 1831 yılında
28 Müslüman hanesi mevcut olup 13 genç, 49 çocuk ve 32 yaşlı olmak üzere toplam 94
Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu tarihte mahallenin muhtarlık vazifesini es-
Seyyid Ali, imamlık vazifesini de es-Seyyid Hacı İbrahim Efendi yerine getirmekteydi.
İncelenen dönemde Müslüman hane reislerinin meslek ve uğraşları arasında bağcılık,
amelelik, müstecirlik, demircilik, çizmecilik ve duhancılık yer almaktaydı. Ayrıca
mahallede bir müderris, iki kâtip, bir yazıcı ve ulemadan bir kişi yaşamaktaydı.⁴²⁶ 1834
yılına ait temettuat defterine göre ise mahallenin hane sayısı 33, toplam nüfusu 165 ve
toplam hane temettuatı da 48.670 kuruştur.⁴²⁷ Müslüman nüfusun Ermeni nüfustan fazla
olduğu bu dönemde Hacı Mansur Mahallesi'nde 1846 yılına geldiğinde Müslüman
hane sayısı 31 olarak değişirken, toplam hane temettuatı 10.553 kuruşa kadar azalmış
ve toplam senelik vergi ise 1.680 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁴²⁸

1832 senesinden 1848 senesine gelene kadar geçen süre zarfında mahallenin Ermeni
demografik yapısında iç göç, dış göç ve sair sebeplerden ötürü artma ve azalmaların
olduğu görülmektedir. Mahalledeki Ermeni hane sayısında zaman zaman artmalar
olmasına rağmen, nüfus sayısının sürekli azaldığı görülmektedir. 1832'de 17 Ermeni
hanesinin meskûn olduğu ve 50⁴²⁹ Ermeni erkeğinin yaşadığı Hacı Mansur Mahalle-
sinde 1844 yılında hane sayısı 19'a yükselmesine rağmen Ermeni erkek nüfusu da 48'e
düşmüştür.⁴³⁰ 1848'de mahalledeki Ermeni varlığı daha da zayıflamış ve mezkûr mahal-
ledeki Ermeni hane sayısı 16'ya erkek nüfus sayısı da 42'ye kadar düşmüştür. Herhangi
bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 12 kişidir.⁴³¹

⁴²³ BOA. NFS. d. 1990, 31-32. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴²⁴ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴²⁵ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴²⁶ BOA. NFS. d. 1988, 139. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁴²⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877, 162-163. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].

⁴²⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874, 4. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

⁴²⁹ BOA. NFS. d. 1990, 37-38. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴³⁰ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴³¹ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

Ermeni Nüfusu ve Sadece Ermenilerin Yaşadığı Mahalleler

Türklerle Ermeniler yüzyıllardır aynı coğrafyayı barış içerisinde yaşayabilme becerisini göstermiştir. Türklerin Anadolu'ya geldikleri XI. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadar iki toplum birbirlerinin kadim dostu olmuş, birçok şehirde de birlikte yaşama örneklerini sunmuşlardır. İki toplumun birlikte yaşadıkları yerleşim yerlerinden biri de Kayseri şehri olmuştur. Uzun süren bu birlikte yaşamın neticesinde iki toplum arasında her türlü etkileşim olmuş ve buna paralel olarak her iki toplum da birbirlerinin hayat zenginliklerinin birçok yönünü benimseyerek kendi kültürleriyle kaynaştırmışlardır.

“Millet Sistemi” esasına göre idare edilen gayrimüslim topluluklar bağımsız bir dinî topluluk ya da millet olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede Gregoryen Patrikliği'ne mensup olan Kayseri Ermenileri kendi dinî ve sosyal hayatlarını, kendilerine ait bu millet kurumları vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Özel hukuk alanında kendi aralarında mensubu buldukları sosyal hayata ait kurallarına, kamu hukuku alanında ise İslam hukukunun Müslüman olmayanlara ilişkin kurallarına tabi tutulmuşlardır.

Osmanlı döneminde oldukça kalabalık sayılabilecek bir kent olan Kayseri, XVI. yüzyılın sonlarında Karaman Vilayeti'ne bağlı sancaklar arasında en fazla Ermeni nüfusa sahip olan bir sancak olarak tarihte yerini almıştır.

Kayseri'de 1500 yılında yaklaşık 1000, 1523'de 1350, 1550'de 1550 kişilik Ermeni nüfusu yaşamaktaydı. 1584 tarihli Mufassal Defteri'ne göre ise 675 vergi hanelik –yaklaşık 6000 kişi– bir Ermeni nüfusun yaşadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴³²

1. Eslem (Eslim) Mahallesi: 1832 senesinden 1848 senesine kadar çeşitli sebeplerden dolayı mahalledeki hane sayısı ve nüfusunda sürekli değişikliğin olduğu görülmektedir. 1832 yılında 39 Ermeni hanesinin meskûn olduğu ve 114⁴³³ Ermeni erkek nüfusun yaşadığı mahallenin 1844 yılında hane sayısı 24'e düşerken erkek nüfusu ise 90'a gerilemiştir.⁴³⁴ 1848'de bu mahallede 23 hane mevcut olup toplam 96 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 17 kişidir.⁴³⁵

2. Sayacı Mahallesi: 1832 senesinden 1848 senesine gelene kadar geçen süre zarfında mahallenin demografik yapısında, iç göç, dış göç gibi sebeplerden ötürü artma ve azalmaların olduğu görülmektedir. 1832'de Sayacı Mahallesi'nde 32 Ermeni hanesi

⁴³² Gülbadi Alan, “Ermeniler”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 228.

⁴³³ BOA. NFS. d. 1990, 1-2. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴³⁴ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴³⁵ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

meskûn olup 112 erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴³⁶ 1844 yılında bu mahallenin hane sayısı 38'e yükselmesine rağmen erkek nüfusu 99'a düşmüştür.⁴³⁷ 1848 yılında mahalledeki hane sayısı düşerek 35'e kadar gerilemiştir. Ancak hane sayısının düştüğü mahallede nüfusun arttığı görülmektedir. Bu tarihte mahallenin erkek nüfus sayısı 107'ye yükselmiştir. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 20 kişidir.⁴³⁸

3. Hasan Fakih Mahallesi: XIX. yüzyılda karşımıza bir Ermeni mahallesi olarak çıkan Hasan Fakih Mahallesi'nde 1832'de 17 hane ve 52 erkek nüfusunun varlığına rastlanılmıştır.⁴³⁹ 1844 yılında mezkûr yerleşim bölgesindeki Ermeni hane sayısı 13, Ermeni erkek nüfus da 33 olarak tespit edilmiştir.⁴⁴⁰ 1848 yılına gelindiğinde bu mahalledeki hane sayısı 12, nüfus sayısı ise 29 olarak değişmiştir. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 10'dur.⁴⁴¹ 16 yıllık süre zarfında mahallenin hane sayısında 5, nüfus sayısında ise 23 azalma olmuştur.

4. Dader Mahallesi: XIX. yüzyılda Kayseri'deki Ermeni yerleşim yerlerinden biri olan Dader Mahallesi'nde 1832 senesinde mevcut 41 Ermeni hanesinde 143 erkek ikamet etmekteydi.⁴⁴² 1844 yılında bu mahalledeki Ermeni hane sayısı değişmemiş; ancak erkek nüfusunda 20 kişilik bir azalma yaşanmıştır.⁴⁴³ Hane sayısının değişmediği 1848 yılında 25 kişinin mahalleden göç etmesine rağmen erkek nüfusun da 123 olarak sabit kaldığı görülmektedir.⁴⁴⁴

5. Karakiçi Mahallesi: İncelenen dönemde sadece Ermenilerin yaşadığı bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkan Karakiçi Mahallesi'nde 1832 yılında 30 hane meskûn olup 97 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴⁴⁵ 1844'te mahalledeki Ermeni hane sayısı 33'e yükselirken Ermeni erkek nüfusu 94'e düşmüştür.⁴⁴⁶ Aradan geçen 4 yılın sonunda mahalleden 27 kişi başka bölgelere göç etmesine rağmen mahalledeki Ermeni hane sayısı 39'a, erkek nüfusu da 125'e yükselmiştir.⁴⁴⁷ Bu durum mahallenin göç verdiğinden çok göç aldığını göstermektedir.

⁴³⁶ BOA. NFS. d. 1990, 32-34. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴³⁷ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴³⁸ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴³⁹ BOA. NFS. d. 1990, 26-27. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁴⁰ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁴¹ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁴² BOA. NFS. d. 1990, 27-28. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁴³ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁴⁴ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁴⁵ BOA. NFS. d. 1990, 16-17. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁴⁶ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁴⁷ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

6. Tavukçu Mahallesi: Tavukçu Mahallesi XIX. yüzyılda Kayseri'deki Ermenilerin yaşadığı en büyük yerleşim yerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1832 senesinde 81 hanenin yerleşik olduğu ve 347 erkek nüfusun yaşadığı⁴⁴⁸ mahallede, 1844 yılına gelindiğinde hane sayısının 105'e yükselmesine rağmen erkek nüfusun azalarak 317'ye gerilediği tespit edilmiştir.⁴⁴⁹ Ancak 1848 yılında Tavukçu Mahallesinin biraz küçüldüğü anlaşılmaktadır. Mahalleden 62 kişi başka yerlere göç ederken hane sayısı 90'a düşmüş, erkek nüfusu ise dış göçe rağmen 1 kişi artarak 318 olmuştur.⁴⁵⁰ Bu da Tavukçu Mahallesi'nin göç verdiği gibi mevsime bağlı olarak göç alan bir mahalle olduğunu bize göstermektedir.

7. Batman Mahallesi: İncelediğimiz dönemde mahallenin demografik yapısında önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Batman Mahallesi bir Ermeni yerleşim birimi olup 1832 yılında 30 hane ve 109 erkek nüfusu barındırmaktaydı.⁴⁵¹ Aradan geçen 12 yılın sonunda hane sayısında herhangi bir değişiklik yaşanmazken mahalledeki erkek nüfus sayısı 78'e düşmüştür.⁴⁵² 15 kişinin başka bölgelere göç ettiği 1848 yılında mahalledeki Ermeni hane sayısı mevcudiyetini korumuş ve göçe rağmen erkek nüfus ise 87'ye yükselmiştir.⁴⁵³

8. Fırıncı Mahallesi: XIX. yüzyılda Kayseri merkezde meskûn olan ve Ermeni yerleşkelelerinden olan Fırıncı Mahallesi'nde 1832'de 26 hane mevcut olup 93 erkek nüfus ikamet etmekteydi.⁴⁵⁴ Ermeni demografik yapısının küçük değişikliklere uğradığı mahallede 1844 yılına gelindiğinde hane sayısı 27, erkek nüfusu da 80 olarak değişmiştir.⁴⁵⁵ 4 yıl sonra mahalleden 9 kişi başka yerlere göç etmiş ve hane sayısı da iki düşmesine rağmen erkek nüfusunda 14 kişilik bir artış yaşanmıştır.⁴⁵⁶

9. Harput Mahallesi: 1832 senesinde Kayseri'deki Ermeni mahallelerinden en büyüklerinden olan Harput Mahallesi'nde 105 hane yerleşik olup 337 erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴⁵⁷ 1844 yılında mahalledeki hane sayısı artmasına rağmen nüfus sayısı azalmıştır. 113'e yükselen hane sayısına karşın erkek nüfusu 215'e düşmüştür.⁴⁵⁸ Hane sayısının değişmediği 1848 yılında Ermeni erkek nüfusu 328'e yükselmiştir. 61 kişinin mezkûr

⁴⁴⁸ BOA. NFS. d. 1990, 32-34. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁴⁹ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁵⁰ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁵¹ BOA. NFS. d. 1990, 14-15. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁵² BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁵³ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁵⁴ BOA. NFS. d. 1990, 17. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁵⁵ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁵⁶ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁵⁷ BOA. NFS. d. 1990, 35-37. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁵⁸ BOA. NFS. d. 2036, 89-100. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

mahalleden başka yerleşim bölgelerine göç etmesine rağmen 4 yıl öncesine göre mahalledeki nüfusun artması, mahallenin iç göç aldığını göstermektedir.⁴⁵⁹

10. Süleyman Mahallesi: 1831 senesinde Kayseri'deki Ermeni Mahallelerinin büyüklelerinden olan Süleyman Mahallesi'nde 106 hane mevcut olup 338 erkek nüfus yaşamaktaydı.⁴⁶⁰ Aradan geçen 13 yılın sonunda mahalledeki hane sayısı 143'e yükselmesine rağmen erkek nüfus 275'e düşmüştür.⁴⁶¹ 1848 yılında mahallede meskûn olan hane sayısı 122'ye düşerken, erkek nüfus ise 56 kişinin başka yerlere göçüne rağmen 328'e yükselmiştir.⁴⁶²

11. Karabet Mahallesi: 1832 senesinde 37 olan hane sayısı ve 109⁴⁶³ olan erkek nüfus 1844 yılında değişiklik göstermiştir. Bu tarihte hane sayısı 41'e yükselirken erkek nüfus sayısı ise 26 azalarak 83 olmuştur.⁴⁶⁴ 1848'de mahallenin Ermeni hane sayısında bir değişiklik yaşanmamışken erkek nüfus sayısında 16 kişilik artışın olduğu görülmektedir. Herhangi bir sebepten ötürü mahalleden başka bir bölgeye göç edenlerin sayısı ise 16'dır.⁴⁶⁵

12. Poşegan Mahallesi: 16 yıllık süre zarfında mahallenin demografik yapısında büyük bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Ermeni yerleşim birimlerinden olan Poşegan Mahallesi'nde 1832 yılında 28 hane yerleşik olup 87 erkek nüfus ikamet etmekteydi.⁴⁶⁶ 1844'te hane sayısında bir tane azalma olurken, erkek nüfustaki azalma daha fazla olmuştur. 87 olan erkek nüfusu bu tarihte 53'e düşmüştür.⁴⁶⁷ 8 kişinin başka bölgelere göç ettiği Poşegan Mahallesi'nde 1848 yılında hane sayısı 26, erkek nüfusu da 88 olarak değişmiştir.⁴⁶⁸

13. Köyyıkan Mahallesi (3 Bölge İle Beraber): İncelenen dönemde Kayseri merkezdeki en büyük Ermeni mahallesi olduğu anlaşılan Köyyıkan Mahallesinin demografik yapısının, 16 yıllık süre zarfında göç, hastalık ve sair sebeplerden ötürü sürekli değiştiği anlaşılmaktadır. 1832 senesinde mezkûr yerleşim yerinde 157 Ermeni hanesi meskûn olup 405 erkek nüfus yaşamaktaydı.⁴⁶⁹ 1844 yılında Köyyıkan Mahallesi'ndeki Ermeni hane sayısı 183'e yükselirken, hane sayısındaki artışa rağmen erkek nüfusunda büyük

⁴⁵⁹ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁶⁰ BOA. NFS. d. 1991, 139-149. [29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831].

⁴⁶¹ BOA. NFS. d. 2036, 74-88. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁴⁶² BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁶³ BOA. NFS. d. 1990, 29-30. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁶⁴ BOA. NFS. d. 2036, 119-123. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁴⁶⁵ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁶⁶ BOA. NFS. d. 1990, 47. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁶⁷ BOA. NFS. d. 2036, 116-118. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁴⁶⁸ BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁶⁹ BOA. NFS. d. 1990, 22-26. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

bir azalma olmuş ve 285'e kadar düşmüştür.⁴⁷⁰ Mahalle sakinlerinden 48 kişinin başka bölgelere göç ettiği 1848 yılında hane sayısı da 128'e gerilemiş ancak erkek nüfusu beklenmedik bir şekilde artarak 354 olmuştur.⁴⁷¹

Sonuç olarak, 1848 tarihinde Kayseri merkez mahalle ve köylerde Ermenilerin toplam 3.159 haneleri mevcut olup, 170 âlâ, 1.080 evsat, 2.155 edna, sabi 3.231 ve amel-mende 179, bila-varak 10 toplam (6.825); başka yere göç edenler 142 ala, 1.207 evsat, edna 1.485, sabi 60, bila-varak 40 toplam (2.939) olmak üzere toplam 9.764 Ermeni erkek nüfusunun yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴⁷²

Rum Nüfusu ve Sadece Rumların Yaşadığı Mahalleler

1. İslim Paşa Mahallesi: İncelediğimiz dönemde Kayseri merkezde sadece Rum milletinin yaşadığı bir mahalledir. Bu mahalledeki Rum hane ve erkek nüfus sayısında 14 yıllık süre zarfında iç ve dış göç ile sair sebeplerden ötürü değişiklik meydana gelmiştir. 1834'te 39 hane ve 144 erkek nüfusun⁴⁷³ yaşadığı İslim Paşa Mahallesi'ndeki Rum hane sayısı 1835 yılında 53, senelik hane temettuatı da 128.720 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁴⁷⁴ 1844 yılında ise hane sayısı 49, erkek nüfusu ise 147 olarak değişmiştir.⁴⁷⁵ Hane sayısının 44'e düştüğü ve mahalleden 40 kişinin başka bir bölgeye göç ettiği 1848 senesinde erkek nüfus 4 yıl öncesine göre bir kişi artarak 148 olmuştur.⁴⁷⁶

Hane sayısı: 376; nüfus: 1.060, göç eden: 275 kişidir.

Kayseri merkez mahalle ve köylerde yaşayan Rumların toplam hane sayısı ise, 1806, nüfus sayısı da 8.348'dir.

Ermeni ve Rumların Birlikte Yaşadığı Mahalleler

1. Kıçıkapı Mahallesi: 1832 yılından 1848 yılına kadar geçen süre zarfında mahalledeki Ermeni hane sayısında büyük bir azalma olmasına rağmen Ermeni erkek nüfus sayısında önemli bir değişiklik görülmemektedir. Ermeni ve Rum milletinin birlikte yaşadığı Kıçıkapı Mahallesi'nde 1832 yılında 29 Ermeni hanesi mevcut olup, 71 Ermeni erkek nüfus yaşamaktaydı.⁴⁷⁷ 1844'te mahalledeki Ermeni hane sayısı 22'ye düşerken

⁴⁷⁰ BOA. NFS. d. 2036, 134-152. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁴⁷¹ BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁷² BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁷³ BOA. NFS. d. 1993, 51-59. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁷⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 10-13. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁴⁷⁵ BOA. NFS. d. 2032, 30-43. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁴⁷⁶ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁷⁷ BOA. NFS. d. 1990, 4. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

erkek nüfus 73'e çıkmıştır.⁴⁷⁸ Mahalledeki Ermeni nüfusun giderek azaldığı görülmektedir. 1848 senesinde Ermeni hane sayısı 19'a düşerken, 11 kişinin göç ettiği mahalledeki Ermeni erkek nüfus ise 70 olmuştur.⁴⁷⁹

14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısında ciddi bir artma olmuştur. Hane sayısı 15'ten 26'ya yükselmiştir. Erkek nüfus sayısı da 52'den 66'ya çıkmıştır. Kışıkapı Mahallesi'nde 1834 yılında 15 Rum hanesi mevcut olup 52 Rum erkek nüfus yaşamaktaydı.⁴⁸⁰ Bir sene sonra mahalledeki Rum hane sayısı iki artarken, Rum hane geliri de 5.900 kuruş olmuştur.⁴⁸¹ 1844 yılına gelindiğinde mahalledeki demografik yapının Rumların lehine değiştiği görülmektedir. Bu tarihte Rum hane sayısı 26 olurken erkek nüfus da 66'ya yükselmiştir.⁴⁸² Mahalleden 10 Rum'un başka bölgelere göç ettiği 1848 yılında mahalledeki Rum hane ve nüfus sayısında herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸³

2. Mermerli Mahallesi: Mermerli Mahallesi, incelenen dönemde Ermeni ve Rum milletinin birlikte yaşadığı bir mahalle olarak karşımıza çıkmaktadır. 1832 senesinden 1848 senesine kadar geçen süre zarfında göç ve benzeri sebeplerden ötürü mahalledeki Ermeni hane ve nüfus sayısında yarıya yakın bir azalmanın olduğu görülmektedir. Ermeni nüfusun Rum nüfustan az olduğu 1832 yılında mezkûr mahallede 10 Ermeni hanesi mevcut olup 28 Ermeni erkeği yaşamaktaydı.⁴⁸⁴ Ermeni nüfusun giderek azaldığı 1844 yılında Ermeni hane sayısı 6'ya, erkek nüfus ise 17'ye düşmüştür.⁴⁸⁵ 1848'de ise Mermerli Mahallesi'ndeki Ermeni hane ve erkek nüfus sayısı birer azalmıştır. Ayrıca bu tarihte mahalleden 7 kişi başka bölgelere göç etmiştir.⁴⁸⁶

1834 senesinde 27 Rum hanesi ve 95 Rum erkek nüfusun ikamet ettiği⁴⁸⁷ Mermerli Mahallesi'nde, 1 yıl sonra Rum hane sayısı 24'e düşerken mahallenin senelik temettuatı 94.405 kuruş olmuştur.⁴⁸⁸ 1844'te hane sayısının sabit kaldığı mahallede erkek nüfus

⁴⁷⁸ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁷⁹ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁸⁰ BOA. NFS. d. 1993, 26-29. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁸¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 27-28. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁴⁸² BOA. NFS. d. 2032, 83-88. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁴⁸³ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁸⁴ BOA. NFS. d. 1990, 3. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁸⁵ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁸⁶ BOA. NFS. d. 2050, 14. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁸⁷ BOA. NFS. d. 1993, 69-74. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 14-15. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

76'ya gerilemiştir.⁴⁸⁹ 21 Rum'un başka bölgelere göç ettiği 1848 yılında Mermerli Mahallesi'ndeki Rum hane sayısı 4 artıp 28 olurken erkek nüfus değişmeyip 76 olarak kalmıştır.⁴⁹⁰

3. Genlik Mahallesi: Rum nüfusa oranla Ermeni nüfusun daha az olduğu Genlik Mahallesi'nde 1832'de 15 Ermeni hanesi meskûn olup 35 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktaydı.⁴⁹¹ 1832 senesinden 1844 senesine gelindiğinde mahallenin büyüdüğü; ancak takip eden 4 yıllık süre zarfında göç ve sair sebeplerden ötürü hane ve nüfus sayısının azaldığı anlaşılmaktadır. 1844 yılında bu mahallede 19 hane mevcut olup toplam 49 Ermeni erkek nüfusu yaşamaktadır.⁴⁹² 1848 yılında Genlik Mahallesi'ndeki Ermeni hane sayısı 15'e düşerken erkek nüfusu da mahalleden 8 kişinin dışarıya göç etmesiyle 44 olarak değişmiştir.⁴⁹³

14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısı iki artarken toplam erkek nüfus sayısında ise göç ve sair sebeplerden ötürü 21 azalma olmuştur. 1834'te Genlik Mahallesi'nde 22 Rum hanesi mevcut olup toplam 89 Rum erkeği yaşamaktaydı. Mahallenin hane sayısı 1835 yılında 26 ve toplam hane temettuatı da 11.000 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁴⁹⁴ Rum hane sayısının 23 olduğu 1844 yılında mahalledeki erkek nüfus da 70'e düşmüştür.⁴⁹⁵ 1848'de mahalleden 15 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte mahalledeki Rum hane sayısı 24, erkek nüfusu da 68 olarak tespit edilmiştir.⁴⁹⁶

4. Rumiyan Mahallesi: XIX. yüzyılda Ermeni ve Rum milletinin birlikte yaşadığı mahallelerden biri olan Rumiyan Mahallesi'nde Rumlara göre Ermenilerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen dönemde mahalledeki Ermeni nüfus sürekli artarken, Rum nüfusun sürekli azaldığı görülmektedir. 1832 yılında 51 Ermeni hanesinin meskûn olduğu ve 90 Ermeni erkek nüfusun⁴⁹⁷ yaşadığı mahallede, 1844 yılına gelindiğinde Ermeni hane sayısı 71'e erkek nüfus sayısı ise 160'a yükselmiştir.⁴⁹⁸ 1848'de mahallenin yoğun bir iç ve dış göç yaşadığı tespit edilmiştir. Bu tarihte mahalleden 35 Ermeni'nin başka bölgelere göç etmesine rağmen 1844 senesinde 160 olan Ermeni erkek nüfus 205'e, 71 olan Ermeni hane sayısı da 77'ye yükselmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁸⁹ BOA. NFS. d. 2032, 25-31. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁴⁹⁰ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁹¹ BOA. NFS. d. 1990, 28. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁹² BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁹³ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 30-31. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁴⁹⁵ BOA. NFS. d. 2032, 59-64. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁴⁹⁶ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁴⁹⁷ BOA. NFS. d. 1990, 45-47. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁴⁹⁸ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁴⁹⁹ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

14 yıllık süre zarfında mahalledeki bir diğer unsur olan Rum milletinin de, göç ve sair sebeplerden ötürü hane ve erkek nüfus sayısında sürekli bir değişiklik yaşanmıştır. 1834 yılında Rumiyan Mahallesi'nde 38 Rum hanesi mevcut olup toplam 127 Rum erkek yaşamaktaydı.⁵⁰⁰ Bir yıl sonra mezkûr mahalledeki Rum hane sayısı 41'e yükselirken Rum hanelerinin yıllık geliri 23.370 kuruş olmuştur.⁵⁰¹ Takip eden yıllarda mahalledeki Rum nüfusun azaldığı görülmektedir. 1844 yılında 35 hanenin meskûn ve 84⁵⁰² erkek nüfusun ikamet ettiği Rumiyan Mahallesi'ndeki Rum hane sayısı 1848'de 34, Rum erkek nüfus da 78 olmuştur.⁵⁰³

5. Çanakçı (Sanıkçı) Mahallesi: İncelenen dönemde Kayseri şehir merkezinde Ermeni ve az sayıda Rum'un birlikte yaşadığı Çanakçı Mahallesi'nde 1832'de 106 Ermeni hanesi yerleşik olup 359 Ermeni erkek nüfus ikamet etmekteydi.⁵⁰⁴ 1844 yılına gelindiğinde mezkûr mahalledeki Ermeni hane sayısı 139'a yükselirken Ermeni erkek nüfusu da 368 olmuştur.⁵⁰⁵ 4 yıl içinde mahalleden başka bölgelere 95 kişinin göç etmesine ve hane sayısının da 4 tane düşmesine rağmen 1848'de Ermeni erkek nüfusun 375'e yükseldiği tespit edilmiştir.⁵⁰⁶

14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rumların demografik yapısında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Ermeni nüfusa oranla oldukça az bir Rum nüfusun yerleşmiş olduğu Çanakçı (Sanıkçı) Mahallesi'nde, 1834 senesinde 3 Rum hanesi mevcut olup 12 Rum erkeği yaşamaktaydı.⁵⁰⁷ Bir yıl sonra mahalledeki Rum hane sayısı 1, hane temettuatı da 700 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵⁰⁸ 1844 yılında tekrar hane sayısının 3'e yükseldiği mahalledeki erkek nüfus da 14 olmuştur.⁵⁰⁹ Hane sayısının değişmediği 1848 yılında ise mahalleden 1 Rum'un göç etmesiyle beraber Rum erkek nüfusu da 13 olarak değişmiştir.⁵¹⁰

6. Sisliyan Mahallesi: Ermeni ve Rumların beraber yaşadığı ve Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Sisliyan Mahallesi'nde 1831 yılında 84 Ermeni hanesi mevcut olup 235 erkek nüfusu ikamet etmektedir.⁵¹¹ 13 yılın sonunda mahalledeki nüfusun göç ve

⁵⁰⁰ BOA. NFS. d. 1993, 29-36. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁵⁰¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 34-47. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁵⁰² BOA. NFS. d. 2032, 89-97. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁵⁰³ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵⁰⁴ BOA. NFS. d. 1991, 139-149. [29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831].

⁵⁰⁵ BOA. NFS. d. 2029. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁵⁰⁶ BOA. NFS. d. 2050, 15. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵⁰⁷ BOA. NFS. d. 1993, 58-59. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁵⁰⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 39. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁵⁰⁹ BOA. NFS. d. 2032, 71-43. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁵¹⁰ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵¹¹ BOA. NFS. d. 1991, 123-130. [29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831].

sair sebeplerden ötürü azaldığı görülmektedir. 1844'te Ermeni hane sayısı 68'e düşerken Ermeni erkek nüfusu ise 129 olmuştur.⁵¹² Dört yıl sonra yani 1848'de mezkûr mahalledeki hane sayısı 3 tane artmış ve 71 olmuştur. Aynı zamanda bu tarihte mahalleden 29 Ermeni başka bölgelere göç etmesine rağmen Ermeni erkek nüfusu da 202'ye yükselmiştir.⁵¹³

14 yıllık süre zarfında göç ve sair sebeplerden dolayı mahalledeki Rumların demografik yapısında ciddi bir değişikliğin olduğu görülmektedir. 1834'te 21 Rum hanesinin meskûn olduğu ve 53 Rum erkeğinin yaşadığı mahallede, 1835 yılındaki hane sayısı 13 ve Rum hane temettuatı da 5.050 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵¹⁴ Takip eden senelerde mahalledeki Rum nüfusun gittikçe azaldığı görülmektedir. 1844 yılında hane sayısı 5'e Rum erkek nüfusu ise 12'ye gerilemiştir.⁵¹⁵ 4 yıl sonra mahalledeki Rum hane sayısı 1 eksilip 4 olurken erkek nüfus da 2 artıp 14 olmuştur.⁵¹⁶

7. Selaldı Mahallesi: XIX. yüzyılda Ermeni ve Rumların birlikte yaşadığı ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu mahallelerden biri de Selaldı Mahallesi'dir. Bu mahalle incelediğimiz dönemde Kayseri'deki en büyük Ermeni yerleşim yerlerinden biridir. 16 yıllık süre zarfında mahalledeki hane sayısının sürekli azalmasına rağmen nüfus sayısının değişiklik gösterdiği görülmektedir. 1832 yılında 197 Ermeni hanesinin meskûn olduğu ve 561 Ermeni erkek nüfusunun ikamet ettiği Selaldı Mahallesi'ndeki Ermeni hane sayısı 1844'te 164'e, Ermeni erkek nüfusu da 242'ye düşmüştür.⁵¹⁷ 1848 yılına gelindiğinde hane sayısının düştüğü fakat mahalleden göç olmasına rağmen nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Selaldı Mahallesi'ndeki Ermeni hane sayısı 152'ye düşerken, 68 Ermeni'nin mahalleden başka bölgelere göç etmelerine rağmen Ermeni erkek nüfusu 448'e yükselmiştir.⁵¹⁸

14 yıllık süre zarfında mahalledeki Rum hane sayısında bir değişiklik yaşanmazken toplam erkek nüfus sayısında 5 kişilik bir azalma olmuştur. 1834'te Sisliyan Mahallesi'nde 5 Rum hanesi mevcut olup 20 Rum erkeği yaşamaktaydı.⁵¹⁹ Rum hane sayısının değişmediği 1835 yılında toplam Rum hane temettuatı 2.900 kuruş olarak tespit edilmiştir. 1844 yılına gelindiğinde hane sayısının mevcudiyetini koruduğu ancak erkek nüfusun 16'ya

⁵¹² BOA. NFS. d. 2036, 127-133. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁵¹³ BOA. NFS. d. 2050, 16. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵¹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 37-38. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁵¹⁵ BOA. NFS. d. 2032, 73-74. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁵¹⁶ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵¹⁷ BOA. NFS. d. 2036, 152. [29 Zilhicce 1260/9 Mayıs 1845].

⁵¹⁸ BOA. NFS. d. 2050, 17. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵¹⁹ BOA. NFS. d. 1993, 36-37. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

düştüğü anlaşılmaktadır.⁵²⁰ Hane sayısının değişmediği 1848 senesinde ise 5 Rum'un başka bölgelere göç ettiği Sisliyan Mahallesi'ndeki Rum erkek nüfus 15'e düşmüştür.⁵²¹

8. Şarkıyan Mahallesi: 1831 yılında 3 Ermeni hanesi ve 11 erkek nüfusu⁵²², 1832 yılında yine 3 hane ve 11 erkek nüfusunun⁵²³ bulunduğu mahallede 1844 tarihli 2036 numaralı nüfus defteri ile 1848 tarihli 2050 numaralı nüfus defterinde bu mahallede Ermeni nüfusuna rastlanılmamıştır.

1834 yılından 1844 yılına kadar mahalledeki Rum hane sayısında 8 artış olmasına karşın nüfus miktarında göç ve sair sebeplerden ötürü 72 kişinin azaldığı anlaşılmaktadır. 1834'te Şarkıyan Mahallesi'ndeki Rum hane sayısı 56, Rum erkek nüfusu ise 210 olarak tespit edilmiştir.⁵²⁴ Bir yıl sonra ise hane sayısında büyük bir değişiklik olmuştur. Bu tarihte Rum hane sayısı 88 ve Rum hane temettuatı 180.970 kuruş olarak kayda geçilmiştir.⁵²⁵ 1844 yılından 1848 yılına kadar mahallenin Rum hane ve nüfus sayısında bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. 1844 yılında 64 olan hane sayısı ve 174⁵²⁶ olan erkek nüfus, 1848'de 59 kişinin mahalleden göç etmesine rağmen hane sayısı 64 ve erkek nüfus 174 olarak kalmıştır.⁵²⁷

Görüldüğü üzere incelenen dönemde (1830–1860) oldukça büyük olduğu anlaşılan Kayseri Sancağı'nın merkezinde 68 mahallede sadece Müslümanlar, 17 mahallede Müslümanlar ve gayrimüslimler karışık, 13 mahallede sadece Ermeniler, 1 mahallede sadece Rumlar ve 8 mahallede de Ermeni ve Rumlar birlikte yaşamaktaydılar. Ayrıca bu dönemde Kayseri Sancağı'nın 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan dış göçlerden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Kayseri'de Aşiretler ve Muhacir İskânı

Osmanlı Devleti, demografik durumu ve etnik unsurları itibarıyla bir nevi milletler topluluğundan müteşekkil bir yapıya sahipti. Birçok kavmi ve dinî camiaları bünyesinde barındırmaktaydı. Osmanlı toprakları neticede Afrika, Asya ve Avrupa'nın bir kısmını

⁵²⁰ BOA. NFS. d. 2032, 65. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁵²¹ BOA. NFS. d. 2050, 10. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

⁵²² BOA. NFS. d. 1991, 16–17. [29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831].

⁵²³ BOA. NFS. d. 1990, 6. [29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832].

⁵²⁴ BOA. NFS. d. 1993, 41–51. [29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834].

⁵²⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875, 20–24. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

⁵²⁶ BOA. NFS. d. 2032, 11–24. [29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845].

⁵²⁷ BOA. NFS. d. 2050, 9. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848].

içine alan büyük bir imparatorluktu. Haliyle bu imparatorluk bünyesinde teşkil edilen liva ve sancaklarda da bu karma yapı görülmektedir.

Kayseri sosyal yapı itibariyle birçok etnik unsuru ve farklı dine mensup insanları içinde barındırmaktadır. Devletin getirdiği nizam sayesinde aralarında münaferet olmadığı gibi, bir arada yaşama olgusu da gelişmiştir. Müslim ve gayrimüslim topluluklar dahi kendi içlerinde birçok kabile ve aşirete mensupturlar. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti döneminde yapılan nüfus sayımları etnik köken itibariyle değil yaşayan halkın dini esaslarına göre düzenlemiştir. Osmanlı Arşiv belgelerine yansıyan demografik yapı ve aşiretlerin iskânlarıyla alakalı bazı hususlara aşağıda değinilecektir.

Yerleşik Halk ile Aşiretlerin Konumları

Osmanlı toplumunu genel olarak üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Bunlar yerleşik bir hayata sahip olup memleketin ileri gelenleri, ulema, esnaf ve eşraftır.⁵²⁸ Aşiretler iççe geçmiş bulunan gruplar gibidir. Fakat bu gruplar, bir yandan aileye, diğer yandan da siyasal bir kuruluşa benzedikleri için siyasal aile toplulukları adını alırlar. Bu gruplar genellikle hakiki yahut hayali bir akrabalığa dayanırlar. Bunlar da kendi aralarında birçok kola ayrılırlar. Dıştan herhangi bir saldırı geldiği takdirde birbiriyle kenetlenerek birlikte saldırıya geçebilirler. Aralarında “kan davası dayanışması” ve “savaş dayanışması” mevcuttur. Saldırı anında birbiriyle hasım olan aşiretler ortak hareket edebilecek bir yapıya ve dayanışmaya sahiplerdir.⁵²⁹

Kayseri’de halkın bir kısmı ticaret, bazıları da el sanatları ve tarım aletlerini üreterek geçimlerini temine çalışırlardı. Diğer bir kısmı yerleşik hayata sahip olup ziraat ve çiftçilik yaparak ürettikleri malları çarşıda pazarda satarlardı. Bir kısmı da yerleşik bir hayata sahip olmayan kışlak ve yaylakları kullanan göçebe ve yarı göçebe topluluklardı. Aşirete mensup olan halk küçükbaş hayvan beslemek suretiyle geçinirdi. Yerleşik halk gibi ziraatla iştigal etmezlerdi. İlkbaharda hayvanlarını otlatmak üzere yaylalara çıkarlar ve kışın da meskûn oldukları yerlere veyahut sıcak iklimlere göç ederek şehir merkezlerine yakın yerlerde çadırlarını kurarlardı.

Aralarındaki farka gelince, aşirete mensup olanlar sınırsız salahiyyete haiz aşiret beylerinin emrine bağlıydılar ve etrafında kenetlenirlerdi. Reaya, yani çiftçilikle uğraşan yerleşik halk böyle toplu kitleler teşkil etmezdi. Zira kendilerini temsil üzere aralarında herhangi bir şahsı bey olarak seçmedikleri için aşiret yapısı gibi bir güç ve

⁵²⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleşmesi* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, 11-12.

⁵²⁹ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sadeleştiren: Yalcın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 2007, 26.

kudret gösteremezdi. Aşiret halkı hayvan yetiştirmekle meşgul olurken, yerleşik halk ise ziraatla iştigal ederlerdi. Aşiretler yarı göçebe halde yaşamını idame ederler; kışı köylerde, yazları da yaylalarda geçirirlerdi. Reaya tabir edilen yerleşik halktan bazıları yazın köylerine yakın yaylalara çıksa da, büyük bir kısmı yerlerinde kalırdı.

Aşiret içerisinde bazen iki-üç reis bulunur ve bunlar aynı zamanda değişik köylerde oturup belli sayıda halkı etrafına toplar ve bölgede nüfuslarını artırabilirlerdi. Bazen de aynı soydan oldukları halde acımasızca birbiriyle çatışarak ölüme dahi sebebiyet verebilirlerdi.⁵³⁰

Konar-Göçer Aşiretler

Osmanlı cemiyetini meydana getiren en önemli unsurlardan biri, hiç şüphesiz konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe hayat yaşayan aşiretlerdir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu aşiretler, hayvanlarına otlak temin etmek zaruretine binaen göç etmek zorundadırlar. Bu aşiretler sıcak ve kışı ılıman geçen yerlere konar hale geçecekleri zamanlarda, umumiyetle çadırlarını su membalarına, şehir ve kasabalar yakınındaki eski iskân merkezlerinin bulunduğu sahalarda kurarlar.⁵³¹

Konargöçerler, genellikle Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği merkeziyetçi idare tarzına aykırı olarak kanunnamelerde, "Yörük konargöçer taifedir, karada ikametleri yoktur" hükmüyle tarif edilmişlerdir.⁵³² Buna rağmen kendilerine belli birer yaylak ve kışlak yerleri gösterildiğini görmekteyiz.⁵³³

Kısaca hukuki statülerine değinilen bu aşiretlerden çalışılan dönemde Kayseri'de hayatîyetlerini sürdürenlerin iskân ettikleri yerler ve demografik yapıları hakkında bilgi verilecektir.

Afşar Aşireti

Afşar aşireti bir Türkmen aşireti olup Anadolu'nun birçok vilayetlerine dağılmıştır. Aşiret, kendi aralarında birçok alt topluluğa ayrılmıştır. Afşar Aşireti'nin bir kısmı Bozok, Kayseri, Maraş, Elbistan, Göksün, Sivas ve Çukurova bölgelerine dağılmışlardır. Bir kısmı da Urfa bölgesine yerleşmişlerdir. Bunların bir kısmı yerleşik olmayıp göçebe halinde yaşarlar ve genelde hayvancılıkla geçimlerini temin ederlerdi. Kışın sıcak yerlere, yazın da serhat dediğimiz serin yaylalara göç ederlerdi. 6 Şubat 1846 tarihinde

⁵³⁰ BOA. A. MKT. 44/19. [12 Rabiulahir 1262/9 Nisan 1846].

⁵³¹ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleşmesi Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, 14.

⁵³² Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleşmesi, 12.

⁵³³ Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), İstanbul 1930, Vs. Nu. 125, 71.

Afşar Aşireti'ne mensup 600 hane Zamantı Kazası'na tabi' Hanzirse Nahiyesi'ne iskân ettirilirken bir kısmı da Pınarbaşı ve Çörmeşk'e yerleştirilmiştir.⁵³⁴

Ankara Valisi Vecihi Paşa'ya gönderilen 21 Aralık 1848 tarihli tahrirattan, Kayseri ve çevresinde iskân edilmiş olan Afşar Aşireti mensuplarının meskûn oldukları yerleri terk ederek başka yerlere firar ettikleri anlaşılmaktadır. Haliyle Afşar Aşireti göçebe olduğu için geçtiği güzergâhlara hasar vermekte ve halkı zarara uğratmaktadır. Afşar Aşireti'nin daha önce meskûn olduğu yerlere iade edilerek halka zarar vermemeleri için Ankara Vilayeti tarafından zecri tedbirler alınması için gerekli yazı gönderilmiştir.⁵³⁵ Kozan valisinden gelen bilgilere göre, Afşar firarileri Kozan Dağı ve birçok yere dağıldığından bunları zapturapt altına almak kabil değildir. Bölgede yeteri kadar maddi imkânların olmaması ve asker sayısının azlığını fırsat bilen Afşar Aşireti daima etrafa saldırmakta ve padişahın rızası hilafına hareket etmektedir. İsyân halinde olan Afşar Aşireti'ni mevcut imkânlarla kontrol altına almanın mümkün olmadığını belirten Kozan valisine Seraskerlik'ten gönderilen cevabi yazıda,⁵³⁶ ellerindeki mevcut asker ve maddi imkânlarla üç yüz, beş yüz Afşar firarisini yakalamadan geri dönmeleri halinde onların daha da cesaretlenecekleri ve istedikleri gibi zulm edip, halkı rencide edecekleri ifade edilmektedir. Bundan böyle zarar ve ziyanlarının sirayet etmemesi için reisleriyle görüşülerek nasihat ve ikna yolu tavsiye edilmekte ve serkeşliğe devam etmeleri durumunda ise artık devletin kanunlarına göre muamele görecekları hususunun kendilerine anlatılmasının daha iyi olacağı tavsiye edilmektedir.⁵³⁷ Kayseri'de iskân ettirilen Afşarlardan bazılarının 1852-53 yıllarında Kozandağı'na,⁵³⁸ bazılarının da Çukurova⁵³⁹ taraflarına firar ettikleri tespit edilmiştir.

Sivas Eyaleti Mutasarrıfı Mehmed Zeki'nin 9 Nisan 1862'de Saderet'e yazdığı tahrirata göre, Sultan Abdülaziz tarafından sadır olan irâde-i seniye gereği Aziziye ve Sadabad sancakları Sivas Eyaleti'ne ilhak edilmesiyle Kayseri'de meskûn olunan Afşar Aşireti

⁵³⁴ Kayseri Sancağı civarından bulunan ve haymenişin olan Afşar, Lek, Kozanlı ve Kuzugüdenli aşiretleri, Bozok ve Kırşehir civarlarında bulunan Reşvan ve Göçekli aşiretleri ile çatışıp halka zarar verdikleri için asakî-i nizâmiye üzerlerine sevk edilmiş ve bunlardan bir kısmı iskâna tabi tutulmuştur. BOA. A. MKT. MHM. 2/2. 6 Şubat 1846/ Safer 1262.

⁵³⁵ BOA. A. MKT. MHM. 50/1. [25 Muharrem 1265/21 Aralık 1848].

⁵³⁶ BOA. A. M. (Sadâret Müteferrik Evrakı) 11/30. [24 Ramazan 1269/1 Temmuz 1853].

⁵³⁷ BOA. A. MKT. MHM. 278/22. [12 Rabiulahir 1280/26 Eylül 1863].

⁵³⁸ Kozan Dağı'nın idâre-i umûr-ı mülkiyye ve maliyesi ile orada bulunan maâdin-i mütenevvi'anın i' mâlâtı hakkında teşebbüsü lazım gelen tedâbirin ifadesini şâmil Kozan Mâl Müdürü Ferid Efendi'nin takdim eylediği lâyiha.... BOA. A. MKT. NZD. 69/50. [9 Rabiulevvel 1269/21 Aralık 1852].

⁵³⁹ Afşar Aşireti'nin Çukurova tarafına firar edenleri Kayseriyye Sancağı'na tabi Zamantı Kazası'nda iskân ettirilmiş olduğundan bunların ta'ahhüd ve senedleri veçhile hareket eylemeleri bâbında bir kıt'a emr-i âlf isdâr ve tisyârı ifadesine dair... BOA. A. MKT. NZD. 96/61. [22 Muharrem 1270/25 Ekim 1853].

de Sivas eyaletine dahıl edilmiştir. Bunun üzerine Kayseri’de kalan Afşar Aşireti’ne ait “evrak-ı nakdiyeler” de acil olarak Sivas’a gönderilmiş ve aşiretin gerekli muhasebe ve rüsum kayıtları yapılmıştır. Böylelikle Afşar Aşireti diğer bedevi aşiretlerin aksine Sivas’a yerleştirilmiş, Sivas Eyaleti’ne bağlandığı tarihten itibaren eyaletin diğer ahali gibi bunlar da itaat altına alınarak gerekli vergi ve rüsumları tahsil edilmeye başlanmıştır. Kedilerine tahsis edilen arazilerin baştan sona kadar tamamı ekilmiştir. Bölgede alınan müessir tedbirler sonucu bundan böyle en güvenilir fırkalar zümresine girmişlerdir. Alınan muvafakat-name üzerine bundan böyle vergilerini muhalefet göstermeden ödeyeceklerine dair teminat vermişlerdir. Afşar Aşireti, yaklaşık iki bin haneden ibaret olup hane başına düşen evrak-ı nakdiyeyi derhal göndereceklerini Maliye Nezareti makamına bildirmişlerdir. Afşar Aşireti ile Çerkez muhacirleri aralarındaki arazi anlaşmazlıklarını da halledileceklerine ve çıkacak çatışmaların önlenerek sulh ve salah içerisinde her iki taifenin hoşnut bir şekilde barış ve anlaşma tesis edecekleri sözünü vermişlerdir.⁵⁴⁰

Afşar Mir Aşireti

Kayseri sınırları içinde yaşadıkları bilinen bu aşiretten, aşiret reisi Çerkes Ahmed Bey’in 10 Mart 1852’de Sadâret’e yazdığı tahrirattan bilgi sahibi olunmaktadır. Çerkes Ahmed Bey yazdığı tahriratta: “Bendeniz çok uzun süreden beri Afşar Mir Aşireti ahali kullarının işleriyle uğraşıyor ve Saltanat-ı Seniyye’nin en mühim meselelerinden biri olan bu iskân meselesiyle ilgili can-ı gönülden fedakârane bir şekilde gayret ediyorum. Sultan Abdülmecid tarafından sadır olan irâde-i seniyye gereği Afşar Mir Aşireti’yle birlikte Bozok kaza ve köylerinde iskân edildik. Buraya yerleşmemizden dolayı ben ve ailem büyük sıkıntı çekmekteyiz. Tanzimat-ı Hayriye usulüne her ne kadar mugayir ise de ben ve ailemle birlikte Kayseri veyahut Maraş sancaklarına iskân edilmek üzere izin verilmesini niyaz eyliyorum” demektedir.⁵⁴¹

Ankara Valisi Ali Rıza Bey’in 3 Kasım 1855 tarihinde padişaha gönderdiği arzda ise şu hususlar ifade edilmektedir: Afşar Aşireti Müdürü Çerkesi Bey Yozgat’a ulaşarak ve bendenizden teminat talebinde bulunarak bundan böyle hiçbir şekilde Saltanat-ı Seniyye’ye muhalefette bulunamayacağını, her türlü hizmeti yerine getireceğini ifade etmiş, bağlılık ve itaatini izhar eylemiştir. Ayrıca firarilere karşı mücadele ederek bölgede zarar ve ziyanları, halka yapılan saldırıları önlediği için mükâfaten kendisi ödüllendirilmiştir. Geçimini temin etmek üzere, ziraat için geniş arazi tahsis edilmiştir.⁵⁴²

⁵⁴⁰ BOA. A. MKT. UM. 560/70. [9 Şevval 1278/9 Nisan 1862].

⁵⁴¹ BOA. A. DVN. 74/100. [18 Cemazeyilevvel 1268/10 Mart 1852].

⁵⁴² BOA. A. MKT. UM. 217/33. [22 Safer 1272/3 Kasım 1855].

Haremeyn Aşireti

Haremeyn Aşireti'nden İncesu Kasabası'nda iskân edilen fukara halkının 16 Nisan 1852'de verdiği arzuhalde aşiretle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Cedlerimiz Haremeyn Aşireti'nden olup bundan yüz sene önce Kayseri'nin İncesu Kasabası'na üç-dört hane olarak nakil ve iskân edilmiştik. Fakat şimdilik on beş haneyi geçmekteyiz. Bizler göçebe olmayıp yerli halkından sayılmalıyız. Zira öşr-i şer'i ve sair vergilerimizi vermekteyiz ve tekâlif-i askeriyeyi de yerine getirmekteyiz. Aynı zamanda Haremeyn Aşireti'nden Keçelioğlu Osman Bey her sene Adana'ya geldiğinde yetmiş seksen süvari ile birlikte meskûn olduğumuz yerde geceleyerek onları ağırlamaktayız ve aynı zamanda kendilerine yiyecek ve hayvanlarına ot saman ve buna benzer ihtiyaçlarını gidermekteyiz. Bununla da kalmayıp her hane sahibinden onar ve on beşer kuruş akçe mal-ı miri adına tahsil etmektedir. Her ne kadar ödediğimiz miktar cüz'i bir meblağ ise de halkımızın çoğu fakr-u zaruret içinde geçimlerini bile zor temin etmektedirler. Bizler yüz seneden fazladır Haremeyn'den hicret edip İncesu kasabasına yerleşmiş ve her türlü vergilerimizi usule uygun olarak vermekteyiz. Yüksek merhametinizi ümit ederiz. Osman Bey'in bundan sonra bizlere müdahale etmemesi ve miri adına gelip vergi tahsil edilmesine mani olunması hususunda bir kıta emirnâme-i saminin çıkarılmasını arzu ediyoruz.

Bunun üzerine, şer-i şerif ve meclis marifetiyle durum tahkik ve tetkik edilerek halktan kanun dışı herhangi bir vergi alınmış ise derhal menedilmesi ve halkın hukukunun muhafaza edilmesi hususunda Kayseri Kaymakamlığı'na bir yazı gönderilmiştir.⁵⁴³

Aşiret mensuplarının askerlik hizmetini de yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1 Ekim 1858 tarihinde Haremeyn Aşireti'nden tertip edilen askerler Binbaşı Mehmed Bey komutasında Dersaadet'e ve oradan Rumeli Ordu-yı Hümayun'a iltihak ile dört buçuk sene askerlik görevini yapmışlardır. Haliyle askerlik vazifeleri bittikten sonra kendilerine tezkere verilmiştir. Uzun süre askerlik vazifesini yerine getiren Haremeyn Aşireti'ne mensup muvazzaf askerler kendilerinin askerlik yaptığı sancakta bırakılarak mesleklerine uygun bir işte istihdam edilme talebinde bulunmuşlardır.⁵⁴⁴

Rişvan Ekrad Aşireti

Diğer bazı aşiretler gibi bu aşiretin zaman zaman bölge halkına zarar verdikleri tespit edilmiştir. Nitekim 9 Temmuz 1846 tarihli bir vesikada: Kayseri ve Bozok sancakları

⁵⁴³ BOA. A. MKT. DV.(Sadâret Mektûbi Kalemî Deav'ir Evrakı) 55/81. [25 Cemazeyilahir 1268/16 Nisan 1852].

⁵⁴⁴ Bu kulları Kayseri Sancağı dahilinde vâki' Kuzugüdenli Aşireti'nden Sarıkaya Karyesi ahaliyelerinden bulunup bundan akdem ahvâl-i sâlife-i mündefi'ada Ankara Eyâleti'nde vâki' Haremeyn Aşireti'nden tertib kılınan asâkir-i muvazzafa binbaşısı Mehmed Bey bendeleri ma'iyyetinde Dersaadet'e ve oradan Rumeli Ordu-yu Hümayunu ma'iyyetinde istihdâm olunmak üzere....BOA. A. DVN. 135/26. [22 Safer 1275/1 Ekim 1858].

ahalisi ile bölgede görev yapan Meclis-i İmâr memurları Sadâret'e gönderdiği tezki-rede; konar-göçer aşiretlerin Nisan ayında yaylaya çıkışı sırasında ve Ağustos ayında da yaylalardan indikleri sırada yerleşik halkın arazisine ve ekinlerine büyük zarar ve ziyân verdikleri belirtilmiştir. Ayrıca, cebren mallarının da gasp edildiği ifade edilmiştir. Bundan böyle yaylalardan iniş ve çıkışlar zabıta nezaretinde yapılacağından, ahalinin zarar görmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca, göçebe halinde yaşayan aşiret halkının Bozok Sancağı'na tabi Sorgun kazası sınırlarında bulunan Köh-ne-i Kebir köyünde iskânı için Kayseri mutasarrıfı ve Meclis-i İmar tarafından talepte bulunulmuştur. Kayseri ve Bozok köylerinde iskânları kararlaştırılan aşiret halkından -sarî bir hastalık sonucu- hayvanları telef olanlara aynı ve nakdi yardım edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Kayseri çevresinde göçebe (hayme-nişin) olarak yaşayan Rışvan Ekradı rızaları dâhilinde Bozok Sancağı'nda boş ve insanlardan hali olan arazilere oymak oymak yerleştirilmişlerdir. Aynı zaman kendilerine köy modelinde evler inşa edilerek iskân edilmişlerdir.⁵⁴⁶

Takip eden yıllarda aşiretin taşkınlıklarının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1848 yılında Rışvan Aşireti'nin Bozok ve Kayseri civarında huzursuzluk çıkardığı ve bu belanın defedilmesi için birtakım önlemlerin alınmaya çalışılmıştır.⁵⁴⁷ 15 Kasım 1849 tarihinde ise Ankara Valisi Vecihi Paşa'nın, Rışvan Kürd Aşireti ve diğer on iki aşiretin iskânlarıyla alakalı yazısı Meclis-i Vâlâ'ya takdim edilmiştir. Bu hususta kaleme alınan mazbata, gönderilen diğer yazılarla birlikte padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine sadır olan "tezkire-i samiyede", Rışvan Aşireti'nden Konya ve Sivas sancaklarında bulunanlar ile on iki boy ekrad aşireti Yozgat, Ankara ve Kayseri sancaklarında münasip kaza ve köylere nakil ve iskân edilmesi emri verilmiştir. Bununla birlikte, aşiretin halktan gasp ettiği mallar geri alınarak sahiplerine geri verilmesi karara bağlanmıştır. Böylece, katil ve hırsızlık suçundan dolayı altı yüzden fazla aşiret halkı hapse atılmıştır. Bunlardan suçu hafif olanlar kefaletle salıverilmiş ve iskân edildikleri köylere gönderilerek emniyet sağlanmışlardır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ BOA. A. MKT. 44/19. [12 Rabiulahir 1262/9 Nisan 1846].

⁵⁴⁶ Peyderpey uygunsuz hâl ve hareketleri der-bâr-ı ma'delet karara beyan ve rivâyet olunan ... Derviş Paşa hazretleri bendeleri tarafından inha kılınmış olan Bozok ve Kayseriye sancakları civarlarında hayme-nişin Afşar ve Rışvan aşiretleriyle aşâir-i sâire-i ma'lûme eşkıyasının maglatasızca sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkâne ne veçhile... BOA. A. MKT. 38/28-2. [21 Recep 1262/25 Temmuz 1846].

⁵⁴⁷ BOA. A. MKT. 155/29. [21 Zilkade 1264/19 Ekim 1848].

⁵⁴⁸ Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınmış evrâk-ı melfufesiyle beraber manzûr-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhî buyrulmak için takdim kılınan mazbata meâlinde müstefâd olduğu vecihle Ankara ve Kengiri ve Bozok sancaklarıyla elviye-i sâire ma'lûmede iskân olunan aşâirin mâl-ı mîrî ve mürettebât-ı saireleri bulunan...BOA. A. AMD. (Bâb-ı Âsafî Amedî Kalemi) 13/99. [29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849]

Meclisi Vâlâ tarafından alınan karar üzerine, Kayseri, Yeniil, Sivas ve çevresinde iskân edilen aşiret halkından hane sayısına göre vergi tahsis edilmiştir. Aynı zamanda tahsil edilecek verginin mahalli meclisler tarafından herkesin gücü ve takati nispetinde tespiti yapılarak Maliye Nezareti'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁴⁹

Rişvan ve Haremeyn aşireti merkezinin 1849 tarihli bir vesikadan Sivas'ta olduğu ve oradan Kayseri, Bozok ve Ankara'ya kadar dağıldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁵⁰ 1848 yılında yapılan nüfus sayımlarında Rişvan Aşireti'nin Kayseri kazasına bağlı merkez köylerinde iskân edildiği ve büyük bir nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. Nüfus icmal defterinde, köylerin isimleri kaydedilmekte ve aynı zamanda yaşlı, genç ve çocukların sayımları yapılarak köylerde yerleşik Rişvan Aşireti'nin hane sayısı ve toplam nüfusu belirtilmektedir. Defterde yer alan Rişvan Aşireti, 17 köyde 204 hane olarak yazılmıştır. Erkek nüfusu yaklaşık 276 kişi olarak tespit edilmiştir. Bilindiği gibi nüfus kayıtlarında kadınlar yazılmadığı için erkek nüfus iki ile çarparak yaklaşık toplam nüfus tespit edilmiştir. Bu hesaba göre, Rişvan Aşireti nüfusunun 552 nefere ulaştığını ve çoğunlukla Kayseri merkez köylerinde iskân edildiğini görmekteyiz.⁵⁵¹

Yeniil Aşireti

Kayseri ve Bozok Livası Mutasarrıfı Mehmed Celaleddin'nin Sadâret'e gönderdiği 6 Temmuz 1846 tarihli tahriratta ve aynı zamanda Üçüncü Ordu Müşiri Derviş Paşa'nın da önemle üzerinde durduğu aşiretlerin ıslahı ve iskânı ile ilgili yazısında şu ifadelere yer verilmiştir: Kayseri ve çevresinde Yeniil aşiretleri kışlak-nişin olup her bir sancak da kâin beşer, onar ve en fazla yirmişer hane halinde dağınık bir şekilde köylerde iskân edilmişlerdir. Bu köyler üçer dörder saat mesafelerde olup aşiret halkı yaylalarında koyun, deve ve sair hayvan beslemektedirler. Yeniil Aşireti, iskân edildikleri yerleri beğenmeyip altmış saat mesafede bulunan Uzunyayla adıyla bilinen yere göç etmiştir. Burada meskûn olan ahalinin ekinlerine zarar vermekte ve yolda gelip geçenlerin mallarını gasp etmekte ve ayrıca harman zamanı olduğu için köylülerin mahsulatını zorla alarak halka zülüm etmektedirler. Afşar ve Rişvan aşiretleri de Yeniil Aşireti'ne bakarak fukara halka zulmetmekte ve mallarını cebren gasp ederek zarar ve ziyan vermektedirler. Daha önce de belirtildiği gibi Yeniil Aşireti'nin Uzunyayla'ya çıkmaları yasaklandığı

⁵⁴⁹ BOA. A. AMD 46/38. 5 Temmuz 1853/28 Ramazan 1269.

⁵⁵⁰ Bozok ve Kayseriyye ve havâlf-i sâirede vâki' olan emniyetsizlik ve rahatsızlığın ve ... emval ve eşyanın ashâbı tarafına istirdâdı zımında Rişvan ve Haremeyn aşâiri nezaretlerinin Sivas Sancağı'ndan bi't-tefrik Bozok ve Kayseriyye sancakları Ankara'ya ilhakan valisi bulunan atufetlu Vecihi Paşa Hazretleri bendeleri uhdesine ihale ve tevcih buyrulduğu...BOA. A. MKT. 179/24. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

⁵⁵¹ BOA. NFS. d. 2050, s 87. [29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1864].

halde emre itaat etmeyip adı geçen yaylaya çıkıyor ve üzerlerinde ödenmesi gereken vergi ve rüsumlarını da ödemiyorlardı.⁵⁵²

19 Ocak 1858 tarihinde Yeniil Aşireti Kaymakamlığı'nın ilga edilmesiyle, aşiret sakinleri Sarioğlan kazasına yerleştirilerek bunların vergilerinin tahsili için kazayı ilga etmekle memur edilen Kayseri Mal Kâtibi Nuri Efendi tayin edilmiştir. Ancak Nuri Efendi'nin vergi tahsil işinde yolsuzluk yapıldığı tespit edilmiştir.⁵⁵³

Kuzu Güdenli Aşireti

İlbeyi Kaymakamı İsmail tarafından yazılan 10 Haziran 1847 tarihli arzda, aşiretlerin serkeşane hareketlerini önlemek ve bölgede asayiş sağlanmak için mevcut asker kifayet etmediği takdirde yerel aşiretlerden de destek sağlanmıştır. Kayseri'de tavattun eden Kuzugüdenli Aşireti'nden bazı şahıslar yol keserek halkın mallarını gasp etmekte ve bazı uygunsuz nahoş hareketlerde bulunmaktadırlar. Bu durum halkın istirahatini, asayiş ve güveni sarsmaktadır. Bunun üzerine Yeniil Aşireti reisleri eşkıyalık yapan Kuzugüdenli Aşireti mensuplarını yakalayıp devlete teslim edeceklerini ifade etmişlerdir. Eski Kayseri Kaymakamı aşiret halkını yanına alarak büyük bir askeri birlikle üzerlerine varmış, gasp ettikleri malları geri alarak evlerini yakmış ve otuz bir şahsı da yakalayıp Kayseri zindanlarına atmıştır. Ailelerin perişan olması dikkate alınarak Sivas mahkemesinde yargılanmak üzere gönderilmişlerdir. Sivas bölgesine sevk edilen eşkıyanın asayiş ve güvenliği de Sivas valisine havale edilmiştir.⁵⁵⁴

Tacirli Aşireti

Tacirli Aşireti'nin de Kuzugüdenli Aşireti gibi Kayseri ve çevresine büyük zararlar verdiği 7 Aralık 1852 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Aziziye sancağına, şimdiki adıyla Pınarbaşı olarak bilinen bölgeye beşer ve onar hane boş yerlere iskân edilmeleri Ankara Valisi Receb Paşa'nın Kayseri mutasarrıfına gönderdiği bir yazıda talep edilmiştir. Halkın selameti ve asayişin sağlanması açısından böyle bir iskânın gerçekleştirilmesi maslahata daha uygun olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁵⁵

⁵⁵² BOA. A. MKT. 38/28-1. [12 Recep 1262/6 Temmuz 1846].

⁵⁵³ BOA. A. MKT. MVL 94/99. [3 Cemazeyilahir 1274/19 Ocak 1858].

⁵⁵⁴ BOA. A. MKT. 84/87. [25 Cemazeyilahir 1263/10 Haziran 1847].

⁵⁵⁵ Adana Eyâleti'nde vâki' Üzeyir Sancağı'nda Tacirli Aşireti'nin emsâli veçhile icabına göre beşer onar hâne olarak eyâlet-i mezkûrenin hayvanı ra'ıyyete kâhi mer'ası bulunan münâsib...BOA. A. MKT. UM. 116/53. [24 Safer 1269/7 Aralık 1852].

Hanakay Kabilesi

Kayseri'nin Kuzugüdenli ve Sarıoğlan kazalarında daha önce sakin olan Hanakay Kabilesi, Uzunyayla ve Pınarbaşı kışlağında iskân edilmek üzere 17 Nisan 1860 tarihli bir tahrirle padişahın irâdesi sadır olmuştur.⁵⁵⁶

Lek Aşireti

Kayseri ve çevresine yerleştirilmiş olan Çerkes muhacirleri, iskân edildikleri yerlerinde durmayıp civar kazalarda iskân edilen aşiretlerle çatışmaktadırlar. 30 Eylül 1861'de Cebel-i Kozan Kaymakamlığı'nı bağlı Lek Aşireti'nin meskûn olduğu yerleri basıp hanelerini yağmaladıkları için meskûn olan aşiret ile Çerkez muhacirleri arasında çatışma çıkmıştır. Bu tür huzursuzluğu çıkaran Çerkez muhacirleri yakalanarak cezalandırılmışlardır. Böylece bölgede muhacirler ile aşiretler arasında çatışmanın çıkmaması için gerekli tedbirler alınmıştır.⁵⁵⁷

Türkanlı Aşireti

Kayseriye sakinlerinden ve poliçeci taifesinden olan Manuk ve Kazar'ın ticaret amacıyla Kayseri'ye altı saat mesafede İncesu Nahiyesi'ne gittikleri sırada 12 Ocak 1846 tarihinde Karaburun mevkiinde Türkanlı Aşireti'nden Yanak oğlu Yanak ve Karacacık Mahmud adlı meşhur eşkiya tarafından soyulduğu on bin kuruş tutarındaki paraların gasp edildiği belirtilmektedir. Bahsi geçen şahıslar, paralarının aşiret mensuplarından geri alınması ve kendilerine iadesini temin için Sivas valisine gerekli emrin verilmesini talep etmektedir.⁵⁵⁸

Hatogay Kabilesi

Hatogay Kabilesi Reisi Hacı Mustafa'nın 23 Ekim 1860 tarihinde Sadâret'e gönderdiği arzdan bu kabile hakkında malumat edinilmektedir. Söz konusu arzda: "Kabilemizden üç yüz hane Ankara'ya bağlı Kayseri sancağında iskân edilmek üzere gönderilmişti. Fakat bir seneye yakın burada iskân ettirildiğimiz halde tahsis edilen yevmiyelerimiz verilmediği gibi zahire ve çift sürebileceğimiz öküz ve tarım aletleri dahi verilmemiştir. Bundan dolayı, bütün aile efradımız aç bî-ilaç, perişan ve sefil bir haldedir. Mağduriyetimizin

⁵⁵⁶ BOA. A. MKT. UM. 464/71. [26 Ramazan 1276/17 Nisan 1860].

⁵⁵⁷ BOA. A. MKT. UM. 502/60. [25 Rabiulevvel 1278/30 Eylül 1861].

⁵⁵⁸ Kayseriye'ye altı saat mesafede bulunan İncesu Nahiyesinde göndermiş olduğumuz âdemimiz kullarını esnâ-yı râhda Karaburun nâm mahalde Türkanlı aşiretinden Yanakoğlu Yanak ile Karacacık Mahmud demekle meşhur olan sârikler ademimiz merkumun üzerinde mevcüd on bin guruş akçemizi ahz ve sirkat ve kendisinin elbise ve eşyasını dahi gasb u garât ederek...BOA. A. DVN. (Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyün Kalemi) 13/96. / [14 Muharrem 1262/12 Ocak 1846].

giderilmesi hususunda emsallerimiz gibi bizler de zahire ile ziraat için gerekli öküz ve tarım aletlerinin verilmesini arzda bulunmuşum” ifadeleri yer almaktadır. Mağduriyeti dikkate alan Sadâret makamı Ankara mutasarrıflığına bir yazı göndererek imkânlar dâhilinde kendilerine yardım edilmesini ve böylece sıkıntuların giderilmesini istemiştir.⁵⁵⁹

Pehlivanlı Aşireti

İncelediğimiz dönemde ismine rastlanılmasa da, yakın bir zaman içinde Kayseri civarında aşiretin varlığı tespit edilmiştir. 1 Nisan 1825 tarihli bir vesika göre, Kayseri ve Bozok mutasarrıfı Osman Paşa tarafından bu aşiretin beyliğine Musallı Beyzade Mustafa Bey tayin edilmiştir.⁵⁶⁰ 14 Ağustos 1825 tarihli bir başka vesikada ise bu aşiretin ileri gelenlerinden, hatta beylerinden biri olan Halid Bey’in sürgün cezasına çarptırıldığı, ancak Bozok ve Kayseri mutasarrıfı olan Galib Bey’in iltimasıyla affedildiği kaydedilmektedir.⁵⁶¹ Halid Bey’in Kayseri ve Bozok mutasarrıfı olan Osman Bey’den şikâyetçi olduğuna dair merkeze gönderdiği dilekçelerde, özellikle onun kendisine zulmettiğini iddia etmektedir. Ayrıca, rızası dışında kabilenin başından alındığını ve yerine Mustafa Bey’in getirildiğinin belirtilmesi, Osmanlı idari mekanizmasının aşiret reisliğine müdahil olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁶²

Karakoyunlu Aşireti

Kayseri ve dolaylarında göçebe olarak varlığını sürdüren Karakoyunlu aşireti, yörede tanınan Yörük aşiretlerinin en büyük ve nüfuzlu olanlarından biridir. Ancak incelediğimiz dönem ve sınırlar içinde aşiretin varlığına ulaşılmamışsa da çok kısa bir süre öncesinde Kayseri’de yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 20 Haziran 1827 tarihli bir vesikada İstanbul ve Azatlı baruthaneleri için Kayseri Sancağı’ndan doksan bin kıyye adi ve gayr-i adi güherçile üretildiği ve bu güherçilenin Karakoyunlu Aşireti’nden alınan beş yüz deve ile yukarıda adı geçen baruthanelere gönderildiği ifade edilmektedir.⁵⁶³

Deve yetiştiricilerinin develerinin tamamını yük amaçlı kullanmadıkları bilinmektedir. Buna ilaveten etinden ve sütünden istifade amacı da mevcuttur. Dolayısıyla Karakoyunlu kabilesinin, işlerini akamete uğratmayacak şekilde çıkardığı beş yüz yük devesi,

⁵⁵⁹ Taraflarından vekili bulunduğum Hatokay Kabilesi üç yüz altmış hane bulunduğumuz surette Ankara Eyâleti dâhilinde kâin Kayseriyye tarafına bir sene evvel gönderilmiş ise de muhassas olan yevmiyelerimiz verilmediği misüllü ... BOA. A. MKT. DV. 174/17. [7 Rabiulahir 1277/23 Ekim 1860].

⁵⁶⁰ BOA. HAT. 445/22273. [12 Şaban 1240/1 Nisan 1825].

⁵⁶¹ BOA. HAT. 652/31852. [29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825].

⁵⁶² BOA. HAT. 444/22253. [29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825].

⁵⁶³ BOA. C. AS. 458/19112. [25 Zilkade 1242/20 Haziran 1827].

bu kabilenin ekonomik gücünü; ayrıca devletin bu kabileden yardım alarak güherçileyi baruthanelere ulaştırmak zorunda kalması ise kabilenin gücünü göstermektedir.

Kayseri ve Bozok Halkının Aşiretlerden Şikâyetleri

Kayseri sınırları içinde yaşayan bu aşiretler hakkında bilgi verilirken anlatıldığı üzere, bazı aşiretlerin yerleştirildikleri yerlerde yaşayan insanların mal ve mülklerini zorla alarak onlara zulmettikleri yönünde şikâyetler vuku bulmuştur. Bu problemlerin çözümü için mahalli idareciler de gerekli tedbirleri almaya, suçluları yakalayıp cezalandırmaya çalışmışlardır. Bununla beraber yerleşik Müslüman halk ile göçebe aşiretler arasında bazı sıkıntıların müteakip yıllarda da yaşandığı anlaşılmaktadır.

Kayseri ve Bozok sancaklarında 18 Aralık 1848'de sakin Müslim ve reayanın Rışvan Kürd Aşireti, Afşar ve Kuzugüdenli aşiretleri eşkiyasından şikâyetleri söz konusudur. Bu şikâyette şu ifadelere yer verilmektedir: Göçebe aşiretler, haksız yere mal ve emlakimizi gasp edip yağmalamakta, aile ve çocuklarımızı soyarak zulüm etmektedirler. Bununla da kalmayıp birçok adamımızı da katletmeye cesaret etmektedirler. Bahsi geçen şikâyet üzerine eşkiyadan bazıları yakalanıp Bozok Hapishanesi'ne atılmıştır. Bozok Mal Müdürü Galib Efendi, Mir Aşireti'nden ve oba kethüdalarından at, kilim ve para alarak aşiret eşkiyasını salıvermeye çalışmıştır. Nitekim adı geçen şahıs Yozgat'ın ileri gelenlerini devreye sokarak Bozok mutasarrıfından rica ve niyazda bulunmuş ve eşkiyanın serbest bırakılmasına önyak olmuştur. Ancak, şikâyet yazısından eşkiya taifesinin baskınlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, hem eşkiya, hem de onlara kol-kanat geren Galib Efendi'nin zulmünden kurtarılmaları talep edilmiştir.⁵⁶⁴

Kayseri ve Çevresinde Aşiret ve Muhacir İskânı

Aşiretlerin bölge halkı ile yaşadıkları problemler mahalli idareciler tarafından çözüme kavuşturulmaya ve Konar-göçer bazı aşiretlerin kendilerine tahsis edilen yerlere yerleştirilerek muhacir yaşantısından kurtarılmak istendiği gözlenmektedir.

Nitekim 1852 yılında Sivas tarafından celp edilen Hameş taifesinden Tahir Efendi'nin yüz on yedi ve Yeşmak Bey'in yüz sekiz ve Kütahya'dan gelen Ali Mirza Ağa'nın yüz ve Arslantok Ağa'nın yirmi ve Arslan Bey'in yirmi sekiz ve Ahmed Ağa'nın kırk sekiz ve Mehmed Bey'in kırk ve Konaş Hacı İsmail Ağa'nın yirmi ve Bebekoyu kabilesinden İbrahim Ağa'nın yirmi altı, Kesik kabilesinden İlyas Ağa'nın on bir ve Kabartay kabile-

⁵⁶⁴ Bozok ve Kayseriye sancaklarının hâvî olduğu kurâ ve kazâ ve ahalipleri olup Rışvan Ekrâd eşkiyâlarıyla Afşar ve Kuzugüdenli aşiretleri eşkiyaları bi-gayrı hakkın mal ve Emlaklarımızı gasb ve garât edip iyâl ve evlâdlarımızı çırcıplak toprak üzerinde bıraktıklarından madâ katl-i nüfusa dahi ictisar etmekte olduklarından.... BOA. ADVN. 43/60. [22 Muharrem 1265/18 Aralık 1848].

sinden Mirza Bey'in yirmi beş hane olmak üzere toplamı beş yüz hane iskân edilerek yerleşik hayata geçirilmiştir. Aziziye'ye iskân edilen aşiretlere ziraat etmeleri için Kayseri'den tohumluk, çift sürmek üzere öküz ve araba verilmiştir. Ziraat aletleri ve ihtiyaç duydukları diğer alât ve edevat ile zahire tedarik edilerek aşiret halkına dağıtılmıştır. Aziziye kasabasının ortasında meydanlık olarak kullanılan arsanın bitişiğinde uzun süreden beri tavanı yıkılmış olan fakat yalnız duvarları kalan eski cami, Hafız Paşa'nın emri üzerine tamir edilmiştir. Aziziye kasabasında yaptırılan caminin her üç tarafına bir derslane, okul ve yirmi odalık bir külliye inşa edilmiştir. Bunların yanına kaymakam ve müftünün ikamet edecekleri odalar ilave edilmiştir. Bu inşaatın yaptırılmasında, Sivas Zaptiye Binbaşısı Hacı Hasan Ağa görevlendirilmiştir. Uzun uğraşların sonunda aşiretler, muhacirler ve bölgede başıboş dolaşan göçebeler iskân edilerek bölgedeki emniyet ve asayiş sağlanmıştır.⁵⁶⁵ 1860 yılında Kayseri'den Edirne, Karesi⁵⁶⁶ ve Adana⁵⁶⁷ Vilayetlerinde iskân edilmek için göçebeler gönderilmiştir. Sivas Eyaleti Mutasarrıfı es-Seyyid Ahmed Hamdi 8 Kasım 1861 tarihinde Sadâret makamına yazdığı yazıda iskân konusunda tafsilatlı bilgi vermektedir. Mutasarrıf, aşiretlerin ıslahı ve muhacirlerin iskânıyla ilgili büyük bir harekât başlattığını ve Sivas bölgesine birkaç bölük asker ve yeteri kadar top ve mühimmat getirterek bölgede asayiş bozan aşiretleri celp ile eşkıyalıklarına son vererek iskân ettireceklerini ifade etmiştir. Afşar Aşireti'nin Torun tabiri olunan cemaati her ne kadar bazı şikâvette bulunmuşlar ise de devlete ve askeriye karşı mukavemet edemeyeceklerini anlayarak on kadar umerası ve iki yüzden fazla süvari ve piyade, bey, ağa ve ihtiyarlarıyla birlikte Sivas'a on dört saat mesafede bulunan Tenus Kazası'na gelerek itaat ve inkiyad edeceklerini ifade etmişlerdir. Daha sonra da Afşar Torun cemaati, Kayseri hududu başında olan Uzunyayla'nın Pınarbaşı'na üç saat mesafede olan Alişeyh Şâzî adlı yere gelerek ve eman talebinde bulunarak teslim olmuşlardır. Adı geçen aşiret efradını tamamı Pınarbaşı adlı yere çadırlarını kurarak ikamet etmişlerdir. Bunun üzerine Ankara Eyaleti Mutasarrıfı Rıdvan Paşa bölgeye gelerek aşiret halkını ziyaret etmiş ve kendilerine nasihatte bulunmuştur. Daha sonra da Konya ve Kayseri'de bulunan iki bölükle birlikte Hafız Paşa Afşar Torun cemaatini ziyaret ederek nasihatte bulunmuş ve iskân edilme emrini vermiştir. Bunun üzerine kendilerine yakın buldukları Afşar Aşireti'nden Süleymanlı taifesinin içlerine iskân edilmelerine karar verilerek Aziziye kasabası yakınlarına yerleştirilmişlerdir. Yozgat tarafından getirilen Hasan ve Arslan beylerin taifesinden yüz elli sekiz hane Pınarbaşı'na yakın boş arazilere –herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadan– iskân edilmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ BOA. A. MKT. MHM. 514/51; BOA. A. DVN. 74/100. [18 Cemazeyilevvel 1268/10 Mart 1852].

⁵⁶⁶ BOA. A. MKT. MHM. 193/95. [17 Safer 1277/4 Eylül 1860].

⁵⁶⁷ BOA. A. MKT. MHM. 198/22. [4 Rabiulahir 1277/20 Ekim 1860].

⁵⁶⁸ BOA. A. MKT. MHM. 514/51. [5 Cemazeyilevvel 1278/8 Kasım 1861].

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Vakıflar ve Dini Müesseseler

Bu bölümde incelenen dönemde (1830–1860) Kayseri Sancağı merkezinde mevcut olan cami, mescid, medrese, çeşme, zaviye, mevlevihane ve mektepler hakkında arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar ışığında tespit edilebilen bazı müesseseler ile Kayseri halkının yaşam tarzları, fiziksel ve sosyal özellikleri gibi birtakım hususlar değerlendirilmiştir.

Cami-i Şerif ve Vakıfları

Cami-i Kebir Vakfı

Kayseri’de Danişmendli devrinin ilk önemli eserlerinden olan Cami-i Kebir, Danişmendliler’in üçüncü hükümdarı “Melik Mehmed Gazi” tarafından 1134–1143 yılında yaptırılmıştır. Bu eser, aynı zamanda Anadolu’nun en eski camilerinden olmak vasfına sahiptir. Önceleri “Sultan Camii” adıyla anılan mabedin eski bir kiliseden çevrildiği rivayet edilse de caminin mimari yapısı, plan şeması, sivri Türk tarzı kemeri ve o zamanki kilise planlarına benzememesi gibi hususlar İslamî bir eser olduğunu göstermektedir.¹

Cami, kapalı çarşının yakınında ve şehrin ortasında yer almış, halk arasında “Ulu Camii” denilmekle de meşhur olmuştur.² Yaşanan zelzeleler ve doğa olaylarından ötürü cami farklı zamanlarda 1714, 1722 ve 1773 yıllarında üç büyük tamir geçirmiştir.³

Cami-i Kebir Mahallesi’nde bulunan cami vakfının mütevelliliğine 1842 yılında es-Seyyid el-Hac Hadım Efendi tayin edilmiştir. Vakıf, bu tarihte köy ve mezralardan elde edilen hubûbat geliri, cehriden elde edilen gelir ve vakfa ait dükkânlardan elde edilen

¹ İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Camii ve Mescidleri*, Kayseri Kocasinan Belediyesi Yayınları, Kayseri 1997, 32.

² Ahmet Nazif Efendi, *Mirat-ı Kayseriye*, (Kayseri Tarihi), (Çvr: Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları No: 2, Kayseri 1987, 14.

³ Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, 28–31.

kira gelirlerinden toplam 3.887 kuruş gelir sağlamıştır. Vakfın giderleri için yıllık 1.472 kuruş harcanmıştır. Bu harcamalar mütevellî maaşı, muhasebe harcı, çeşme masrafı ve diğer görevlilerin maaşı için yapılmıştır. Tüm harcamalar sonrası vakfın 2.615 kuruş geliri kalmıştır.⁴

Cami vakfının 1843 yılındaki mütevellîsi “evlad-ı vakıftan” Hatice Hatun’dur. Bu tarihte cami-i şerifin dükkânlardan elde edilen yıllık geliri 203 kuruştur. Bu gelirin 68 kuruşu görevlilerin maaşları ile sair işlerin masrafları için tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 118 kuruştur.⁵

Cami vakfının mütevellîsi olarak 1847 yılında es-Seyyid Hacı Arif Efendi görünmektedir. Vakfın yıllık toplam geliri 203 kuruştan 636 kuruşa yükselmiştir. Buğdaydan 332 kuruş, arpadan 120 kuruş, mercimekten 25 kuruş, bağ ve cehri öşründen 159 kuruş gelir elde edilmiştir. Vakfın herhangi bir gider kaydına rastlanmamıştır.⁶

Camii Kebir’in salâ-müezzinliğine ve ser-mahfile⁷ berat ile 14 Ocak 1848’de tayin edilen Lütfullah Halife, evlatsız vefat etmiş olduğundan boşalan görevi için birkaç defa ilan verildiği halde talip bulunamamıştır. Her ne kadar camimin selâ-müezzinleri, ser-mahfil ve cüz-hanları varsa da bunların yaşlı olmaları sebebiyle görevde aksamalar meydana gelmektedir. Lütfullah Halife’den boşalan göreve ehliyetli ve bu işe layık ve askerlik yaşına gelmiş olan Akşehirli Ahmed Nafiz Halife’nin getirilmesi için Kayseri ve Bozok Evkaf Müdürü Mehmed Said’in arzı bulunmaktadır.⁸ 6 Mart 1849 tarihli bir vesikadan Evkaf Nazırı Mehmed Said’in bu talebinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu vesikadan; müezzin-i sala ve ser-mahfil şartıyla vakfın mutasarrıflığına müşterek Ahmed Nafiz bin Hacı Osman dahil birden fazla kişinin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın 2.158 kuruş olan senelik toplam geliri hissedarlar arasında paylaşılmıştır. Vakıftaki hisseleri karşılığında; Ahmed Nafiz Efendi’ye 332 kuruş, Ahmed bin İsmail’e 433 kuruş, Mustafa bin Osman’a 166 kuruş, Halil bin Halil’e 900 kuruş Ömer’in oğulları Hasan, Muhammed Sadık ve Muhammed Emin’e 195 kuruş ve Mehmed’in oğulları Mehmed Arif ve Mustafa’ya 132 kuruş ödenmiştir.⁹ 1849 yılında cami vakfına ait bir dükkân yıllık 3,5 akçe karşılığında Andon’a icara verilmiş, yine başka

4 BOA. Ev. d. (Evkaf Defterleri) 10940, 15-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

5 BOA. Ev. d. 10940, 10-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

6 BOA. Ev. d. 10940. s. 75-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

7 Mahfil: Büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek yer. (Devellioğlu, 566).

8 BOA. C. EV. 8900. [7 Safer 1264/14 Ocak 1848].

9 BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

bir dükkânın mutasarrıfı olan Ahmed'in ölmesiyle dükkânın mutasarrıflığı çocukları Hüseyin Mustafa ve Fatma'ya 15,5 kuruş intikal harcı karşılığında devredilmiştir.¹⁰

1864 yılında cami vakfının imamet görevini ifa etmek üzere Seyyid Mehmed ve İsmail Efendi mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Yine bu tarihte cami vakfının müzayede bedeli 2.704 kuruş olarak belirlenmiştir.¹¹ Damat Halil Efendi'nin mutasarrıflığını icra ettiği 13 Mart 1875-12 Mart 1876 döneminde vakfın hububat, cehti aşarı ve kiralardan elde edilen 8.039 kuruşluk senelik gelirinin tamamı senelik giderleri için harcanmıştır.¹²

Şeyh İbrahim Tennurî Cami-i Şerif Vakfı (Şeyh Camii)

Kayseri'nin Merkez Melikgazi ilçesine bağlı Cumhuriyet Mahallesi'nin Tennurî Sokağı 24 numarada bulunan Şeyh Camii, meşhur mutasavvıf Şeyh İbrahim Tennurî Hazretleri'nin adına izafe edilmektedir. Halk arasında "Şih Camii" olarak da bilinir.¹³

Yapılışından günümüze kadar birçok tamir geçiren bu cami 1816 yılında Tennurî Hazretleri'nin zengin torunları tarafından tamir edilmiştir.¹⁴ Vakfın senelik gelirinin 1.673 kuruş 10 para olarak tespit edildiği 1849'da vakfın mutasarrıflığına imamet ve tevliyyet şartıyla Seyyid İbrahim Efendi ile Seyyid Mehmed Efendi müştereken tayin edilmişlerdir.¹⁵ 1875 yılında imamet ve meşihat şartıyla Semur Ağazâde Lütfullah Efendi'nin vakfın mutasarrıflığını ifa ettiği anlaşılmaktadır. Vakfın bu tarihte 5.892 kuruş olan toplam gelirinin tamamı vakfın giderleri için harcanmıştır. Bu harcamalar için mutasarrıf Lütfullah Efendi'ye 1.500 kuruş, vakfın tamirâtı ve su masrafına 4.128 kuruş, diğer maaşlar ve muhasebe harcına da 500 kuruş ödenmiştir.¹⁶ Uzun süre canlılığını devam ettiren bu cami, Kayseri Sancakbeyinin himmetiyle 1891'de yeni bir tamir daha görmüştür.¹⁷

Yanıkoğlu Camii

Kayseri şehrinin doğu tarafında Huvand-Yanık Mahallesi'nde yer alan bir camidir. Banisi Halep Yeniçeri Serdarı Kayserili "Seyyid Süleyman Ağa bin Yusuf Ağa"dır. 1651 yılında Halep'te Yeniçeri serdarı iken Kayseri Müftüsü Şaban Efendizâde Mehmed Efendi'ye cami yaptırmak üzere şer'i hüccet göndermiştir. Bunun üzerine "Hoca Abadan

¹⁰ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

¹¹ BOA. Ev. d. 17482, 3. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

¹² BOA. Ev. d. 39066, 71. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹³ Özkeçeci, 184.

¹⁴ Ahmet Nazif Efendi, 28.

¹⁵ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹⁶ BOA. Ev. d. 39066, 148. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁷ Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, 106.

(Hoca Vatan)" yakınında üç tarafı yol ile çevrilmiş sebze bahçesi –Seyyid Süleyman Ağa'ya vekâleten– müftü tarafından 180 kuruşa satın almış ve 1657'de Müftü Mehmed Efendi'nin nezaretinde Seyyid Süleyman Ağa tarafından cami inşa edilmiştir. Uzun minaresinin şerefesi 1748 yılında Kayseri Yeniçeri Alayı Serdarı olarak tayin edilen Yanıkoğlu Ömer tarafından cami tamir edilmiştir. Ömer Ağa'nın bu mahallenin nüfuzlu kişilerinden olmasından dolayı caminin bulunduğu mahalleye "Yanıkoğlu Mahallesi" adı verilmiş ve cami de bu isimle anılmaya devam etmiştir.¹⁸

Uzun minaresinin şerefesi 1835 yılı depreminde yıkılmış olup inşasına vakfın müsaadesi olmadığından mahalle halkı tarafından o halde bırakılmıştır.¹⁹ Kayseri'nin Hande Mahallesi'nde bulunan Yanık Oğlu Süleyman Camii'ne günlük bir akçe yevmiye ile imamlık ve hitabet görevine berat ile tayin edilen Seyyid Hafız Hüseyin bin Ahmed'in vefatıyla boşalan görevine, biraderi Mehmed Efendi'nin tayin edilmesi için Kayseri Kaymakamı Mehmed Emin ve şehrin ileri gelenleri tarafından Evkaf Nezareti'nden talepte bulunmuştur (8 Şubat 1861).²⁰

Çiğdeli Camii (Cıncıklı)

Bu cami Kayseri şehrinin Sivas Kapısı tarafında yer alan ve halk arasında "Cıncıklı Camii" adıyla tanınan güzel bir camidir.²¹ Çiğdelizâde el-Hac Ahmed tarafından bina edilmiştir.²² 1849 yılında cami vakıflarından olan bir dükkânın mutasarrıfı Hasan, kendi isteğiyle 50 kuruş karşılığında hissesini Mehmed'e devretmiştir.²³

Han Camii

Kayseri şehrinin Debağlarönü semtindenin Musa Gazi Mahallesi'nde yer alan eski ve önemli sanat eserlerinden sayılan bir camidir.²⁴ Şehrin dışında bulunan han, sur kapıları kapandıktan sonra gelen kervanların barınmaları için yapıldığı anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılın avlusuz ve sade mimari anlayışıyla tasarlanan tipik bir Selçuklu eseridir.²⁵

Uzun yıllardan beri bir cami olarak kullanılsa da Selçuklular döneminde bahsi geçtiği üzere han olarak hizmet vermekteydi. Kitabesi bulunmadığı için kuruluşu veya banisi

¹⁸ Özkeçeci, 200.

¹⁹ Ahmet Nazif Efendi, 28-29.

²⁰ BOA C. EV. 151/7531. [27 Recep 1277/8 Şubat 1861].

²¹ Ahmet Nazif Efendi, 29.

²² Gündüz, 87.

²³ BOA. Ev. d. 13511 s. 2. [21 Rabiülevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁴ Ahmet Nazif Efendi, 30

²⁵ Gündüz, 89.

hakkında kesin bilgilere sahip değiliz.²⁶ Han camisi, 1856 ve 1896 da iki defa tamir edilmiştir. 1884 yılında bir tarafına belediye gaz deposu inşa edilmiş ve 600 kuruştan ibaret olan yıllık kirası camiye gelir kaydedilmiştir.²⁷

Hükümet Dairesi (Saray) Cami-i Şerif Vakfı

Kayseri Mutasarrıfı Bekir Paşa tarafından Hükümet Konağı'nın avlusu içindeki "Devair-i Askeriye" ile "Devair-i Mülkiye" arasında 1818 yılında inşa edilmiştir.²⁸ Bekir Paşa, camiyi bina ettikten sonra, kiblesi ile diğer yerlerinde bulunan sebze bahçelerini satın alıp camiye vakfetmiş ve bitişiğine de bir çeşme yaptırmıştı. O tarihlerde Kayseri Müftüsü olan Mehmed Niyazi Efendi'yi de vakfa müteveli ve camiye hatip tayin etmişti.²⁹ Kayseri'de, Evkaf Nezareti'ne bağlı camide daha önce görev yapan es-Seyyid Abdülhalim ve es-Seyyid Mehmed'in vefatları sebebiyle boşalan hitabet görevi, Seyyid Abdülhalim'in oğlu Mustafa Nuri ve Seyyid Mehmed'in oğlu Abdülhalim halifelere tevcih edilmiştir (20 Haziran 1852). Adı geçen şahısların maaşları Kayseri Valisi "Mir-i Mirân" müteveffa Faik el-Hac Ebubekir Paşa'nın vakfettiği değirmen ve bahçe gelirlerinden -günlük on akçe karşılığı- tahsisi talep edilmiştir.³⁰

Cami, 1870'te Kayseri mutasarrıfı Hilmi Paşa tarafından onarılarak yenilenmiş ve cami girişine iki satırlık kitabe konulmuştur.³¹ Caminin Hilmi Paşa tarafından onarıldığını belgeleyen on sekiz beyitlik kitabesi mevcut olup İlhan Özkeçeci tarafından çevrilmiştir.³²

Gürcü Osman Paşa Camii

Evliya Çelebi; caminin Osman Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığını ve adının Mimar Sinan'ın yaptığı eserler listesinde kayıtlı olduğunu söylemektedir.³³

Hükümet Dairesi'nin saat kulesi karşısındaki "Gürcü Osman Paşa Cami-i Şerifi" olarak bilinen caminin, kayıtlardaki imamet ve hitabet tevcihlerinden anlaşıldığı

²⁶ Özkeçeci, 88.

²⁷ Ahmet Nazif Efendi, 31.

²⁸ Ahmet Nazif Efendi, 32.

²⁹ Özkeçeci, 112.

³⁰ Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'a mülhak evkafdan medîne-i Kayseriyye'de vâki' Saray derûnunda câmi'-i şerif için Kayseriyye valisi mîr-i mîrân-ı kiramdan müteveffa Fâik el-Hac Ebubekir Paşa'nın âsiyâb ve bağçeleri vakfından almak üzere yevmî on akçe vazife ile hitâbet cihetine mutasarrıf olan Kayseriyye mahallâtından Güllük Mahallesi defter-i cedidesi yirmi üçüncü hane birinci numarasında mukayyed bulunan es-Seyyid Abdulhalim ve BOA. C. EV. 455/23047. [11 Ramazan 1268720 Haziran 1852].

³¹ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 28.

³² Ahmet Nazif Efendi s. 112.

³³ Evliya Çelebi, V, 69.

kadarıyla hicri dokuzuncu, miladi on beşinci asır ortalarında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. 1806'da bu cami Güpgüpzade Hacı Bekir ve Salih Ağazade Hacı Mehmed ve Feyzizade Fethullah Efendi tarafından ortaklaşa tamir edilmiş olup 2.000 kuruşluk bir para da camiye tahsis edilmiştir.³⁴

Serçeoğlu Cami-i Şerif Vakfı

Ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmeyen bu cami, Kayseri'nin Meydan Kapısı semtinde ve Sahabiye Medresesi'nin yakınında yer almaktadır.³⁵ Vakıf kayıtlarında "İbn-i Uşfur" (Serçeoğlu) adıyla geçen cami, Serçeoğlu Hacı Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Hacı Ali Efendi, caminin inşa edildiği mahalde Serçeoğlu Medresesi adıyla bir medreseyi de ihya etmiştir.³⁶ Bir kayıтта caminin 12 Eylül 1817 tarihinde yapıldığı ifadesi bulunmaktadır. Serçezâde Hacı Ali Mescidi'nin hatiplik ve tevliyet görevine günlük bir akçe yevmiye ile Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed Sadık efendiler berat ile tayin edilmişlerdir. Daha önce Hacı Ali Camisi'ne mütevellî olup görevden alınan Seyyid Mustafa, Seyyid Mehmed, Seyyid Osman ve Seyyid Abdürrahim evlatları ellerinde herhangi bir berat olmadığı halde adı geçen caminin tevliyetinin kendilerine intikal ettiğini iddia etmişler ve haksız yere müdahalede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Seyyid Hasan ve Seyyid Mahmed Emin tarafından yetkililerden müdahaleye engel olunması talebinde bulunulmuştur.³⁷

Bağdat Valisi Gözlüklü Mehmed Paşa 1852 yılında camiyi onarıp genişlettikten sonra camiye bir de Mushaf-ı Şerif hediye etmiştir. Cami, 1855 yılında Akçakayalı-zade Hacı Mehmed Ağa tarafından yeniden tamir edilmiştir.³⁸ 1864 yılında cami vakfına ait olan bir dükkân 21,5 akçe karşılığında bir yıllığına mevcut mutasarrıf Hacı Ali'ye tekrardan kiraya verilmiştir.³⁹

Çırladan Camii

25 Ekim 1851'de Kayseri Sancağı'na bağlı Çırladan (Çırlavuk) köyünde oturan ahali Sadâret makamına gönderdikleri mazbatada, zelzeleden dolayı camilerinin yıkıldığını ve camiyi yapacak güçte olmadıklarını, bu hususta kendilerine yardım elinin uzatılması talebinde bulunmuşlardır. Bu mazbata Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp müzakere edildikten sonra Evkaf Nezareti'nden gelen tahriratla birlikte padişaha arz edilmiştir. Bunun

³⁴ Ahmet Nazif Efendi, 33.

³⁵ Ahmet Nazif Efendi, 33.

³⁶ Ahmet Nazif Efendi, 34.

³⁷ BOA. C. EV. 5489. [1 Zilkade 1232/12 Eylül 1817].

³⁸ Özkeçeci, 172.

³⁹ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

üzerine Çırladan Camisi'nin yeniden inşası için keşif yapılmış ve yedi bin beş yüz kuruş masrafla mabet yeniden ibadete açılmıştır.⁴⁰

Deliklitaş Mahallesi Camii

Kayseri'nin en eski camilerinden sayılan Deliklitaş Camii şehrin güney mahallelerinden Taceddin ve Deliklitaş mahallelerinin birleştiği Bilgin sokakta bulunmaktadır.⁴¹

30 Mart 1825 tarihli bir vesikada adı geçen bu caminin Ekinciler Şeyhi Mehmed Efendi tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.⁴² Deliklitaş Mahallesi'ndeki mezkûr cami günümüze kadar varlığını koruyup en son 1971 yılında olmak üzere yakın zamanlarda birkaç defa tamir görmüştür.⁴³

Katırtaşoğlu (Hatıroğlu) Cami-i Şerif Vakfı

Kayseri'de Hacı Mansur Mahallesi'nde bulunan Katırtaşoğlu Camii mütevellisi olan Molla Ahmed bin İbrahim, es-Seyyid Mustafa bin Ali lehine kendi rızasıyla görevinden feragat eylemiştir. (1742) Böylece es-Seyyid Mustafa bin Ali'nin tayini gerçekleşmiştir.⁴⁴

Ahmed Nazif, bu caminin gerçek adının Hatıroğlu olduğunu, imla hatasından dolayı Katıroğlu veya Katırcıoğlu diye anıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla banisinin "Hatıroğlu Eşref" diye bilinen ve Kayseri Beylerbeyliği görevinde bulunan Moğol emiri olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵ Daha önce, -el-Hac Mansur Mahallesi'nde bulunan-Katırtaşoğlu Camii'ne günlük bir akçe ile imamlık ve sıbyan muallimliğine Mehmed ve Ahmed adlı kardeşler tayin edilmişti. Ancak, Ahmed'in vârisiz vefatından dolayı boşalan yarı hisse imamet ve yarı hisse muallimlik görevi kardeşi Mehmed Halife'ye berat ile tevcih edilmesi için Kayseri Nâibi Ahmed Nazif tarafından talepte bulunulmuştur (22 Ağustos 1818).⁴⁶ Ahmed Halife, 28 Mayıs 1827 tarihli bir vesikaya göre caminin hatipliğini yapmaktaydı.⁴⁷

Cami vakfına Ahmed ve Ali Efendi'lerin müteveli olarak tayin edildikleri Vakıf Defteri'nde kayıtlıdır. Yine bu kayıtlarda, 1842 yılında vakfa ait dükkân kiralarından 210 kuruş gelir elde edildiği ve muhasebe kâtibi, memur maaşı ile diğer masraflar için

⁴⁰ BOA. A. AMD. 32/96. [29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851].

⁴¹ Özkeçeci, 56.

⁴² BOA. C. EV. 147/17305. [10 Şaban 1240/30 Mart 1825].

⁴³ Özkeçeci, 56.

⁴⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 5948/2, belge no: 270.

⁴⁵ Özkeçeci, 36.

⁴⁶ BOA. C. EV. 15938. [19 Şevval 1233/22 Ağustos 1818].

⁴⁷ BOA. HAT. 1571/12. [2 Zilkade 1242/28 Mayıs 1827].

17 kuruş harcandığı ifade edilmektedir. Gider fazlası artan kalan para 193 kuruştur.⁴⁸ 1848 senesinde cami vakfına ait bir dükkânın mutasarrıfı olan Seyyid Mehmed vefat edince mezkûr dükkân Ali, Mustafa, Mehmed ve Fatma adlı kişilere intikal etmiştir. İntikal harcı 12 kuruş olup mütevellî hissesi 06/06'dır.⁴⁹ Uzun bir süre faal olduğu anlaşılan Cami-i Şerif Vakfı'nın, mezkûr Cami-i Şerif'in hayrat, müberrat, imam ve müezzin maaşlarını karşılamak üzere kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1875 tarihli aynı kayıttan, 1874 Mart ayından 1875 Mart ayına kadar ki vakfın toplam gelirinin 582 kuruş, giderinin 582 kuruş ve vakfın mutasarrıfının da Şerbetçizâde Mehmed Efendi olduğu tespit edilmiştir.⁵⁰

Hunad Hatun Cami-i Şerif Vakfı

Sözü edilen cami, Araba Pazarı denilen Bakkallar ve Keresteciler çarşısının yakınında bulunan fevkalade sağlam, güzel ve seçkin bir camidir. Tamamı taştan yapılan cami, 2203 metre karelik bir alana sahip olup 48 büyük ayak üzerine oturtulmuştur.⁵¹

Kitabesinden II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, 1237 yılında Mahperi Hatun tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Caminin minaresine ait kitabesinden, minarenin Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.⁵²

Kayseri halkı tarafından inşa edilmiş olan Hunad Hatun Cami-i Şerif hitabetliğine Derviş Efendi tayin edilmişti. Bu şahsın vefat etmesi üzerine boşalan hitabet görevine padişahın fermanı üzerine küçük oğlu tayin edilmişti. Daha sonra çocuğunun da vefat etmesi üzerine boşalan Hunad Hatun Camii hitabeti için Kayseri âlimlerinden Seyyid Mehmed Efendi bir arzuhal yazarak tayin talebinde bulunmuştur (5 Aralık 1827).⁵³

Cami'nin Kayseri'nin dışında da akarlarının olduğu anlaşılmaktadır. Sivas'taki Kaza-bad ve çevresinde bulunan köylerden 1837'de elde edilen gelirlere bir kısmı Kayseri'deki Hunad Hatun Medresesi ve Camii Şerifin masrafları için tahsis edilmiştir.⁵⁴ 1842 yılında Hunad Mahallesi'nde cami ve medresesi vakfına ait birçok akar mevcuttur. Bu akarlar; köylerden alınan hubûbat ve aşar bedeli, cehri ve bağ geliri ve kiraya verilen hamam ve dükkân kira bedelleri olmak üzere toplam 3.289 kuruş tutarındadır. Bahsi geçen vakfa ait hamamın tamiri için 2.950 kuruş, medrese masrafına 150 kuruş, muhasebe kâtibi 5 kuruş, muhasebe harcı 31 kuruş, mütevellî ve diğer görevlilere 157 kuruş olmak üzere

⁴⁸ BOA. Ev. d. 10940, 11-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁹ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

⁵⁰ BOA. EV. d. 39066, 10. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

⁵¹ Özkeçeci, 18-19.

⁵² Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, 52-59.

⁵³ BOA. HAT. 1573/35-1. [16 Cemazeyilevvel 1243/ 5 Aralık 1827].

⁵⁴ BOA. C. MF. 76/3761. [24 Zilhicce 1251/11 Nisan 1836].

toplam 3.294 kuruş harcanmıştır. Yapılan harcamalardan da anlaşılacağı üzere vakfın gelirleri giderlerini karşılayamamış ve vakıf 5 kuruş borçlu kalmıştır.⁵⁵

1846 yılında es-Seyyid Hüseyin, es-Seyyid Mahmud, es-seyyid Yusuf, es-Seyyid Mehmed bin İbrahim, es-Seyyid Ömer ibn-i Ömer, es-Seyyid Mehmed Emin ibn-i Mahmud, e-Seyyid Mehmed bin Ahmed, Seyyid İsmail Seyyid Mustafa ve sair kişiler müştereken vakfın müderris ve mütevelliliğine tayin edilmişlerdir. Vakfın 1846 yılındaki toplam geliri 11.551 kuruş olup giderleri de 10.313 kuruştur. Gider fazlası arta kalan para 1.238 kuruştur.⁵⁶ 1874 yılında Hande Hatun Cami-i Şerifi ve Medresesi adıyla anılan vakfın mutasarrıfı Tiryakizâde Hacı Mustafa Efendi'dir. Bu tarihte toplam 20.081 kuruş kuruş olan vakfın geliri, Salur karyesinden elde edilen hububat, cehri aşarı ve icar kiralarından elde edilmiştir. Elde edilen senelik gelirin tamamı vakfın giderleri için tahsis edilmiştir. Bunun için mutasarrıflık ve tedrisat vazifesini gören Hacı Mustafa Efendi'ye 5.848, imama 1.755, müderris Hacı Said Efendi'ye 5.848, İzzet Efendi'ye 1.949, muhasebe harcı ve diğer maaşlar için de 5.581 kuruş ödenmiştir.⁵⁷

Hunad Hatun Camii ve Medresesi'ne 29 Mart 1856'da Mustafa Efendi müderris ve hatip olarak tayin edilmiştir. Cami ve medreseye tahsis edilen aşar gelirlerinin de tahsil edilmesi hükme bağlanmıştır.⁵⁸

Hacı Ahmed Paşa (Kurşunlu Camii) Cami-i Şerif Vakfı

Kürdler Mahallesi'nde bulunan cami, isminden de anlaşılacağı üzere Hacı Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 21 Haziran 1830 tarihinde, Kayseri nâibinin padişaha arz ettiği yazıda, caminin boşalan hitabet görevine bu işe layık ve ehil olduğu düşünülen es-Seyyid Mehmed Arif Halife'nin tayini talep edilmiştir.⁵⁹ Daha sonra, caminin günlük 1 akçe karşılığında imamet ve tevliyet görevini yapmakta olan Mehmed Emin Halife bin es-Seyyid Mehmed'in vefatı sonucu caminin imamet ve mütevelliliğine büyük oğullarından es-Seyyid Osman berat ile tayin edilmiştir (10 Nisan 1838).⁶⁰

Kayseri merkezinde bulunan Hacı Ahmed Cami-i Şerifi Vakfı mütevelliliğine 4 Mayıs 1844 tarihinde es-Seyyid el-Hac Mustafa Efendi, yarı hisse imamet ve müteveli olarak tayin edilmiştir. Adı geçen vakfa ait bazı köy ve mezralarda ekilen buğday, çavdar, arpa ve diğer hubûbat, bağ ve cehri aşar geliri ile kahvehane kirası gelirlerinden toplam 460

⁵⁵ BOA. Ev. d. 10940, 16-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁵⁶ BOA. Ev. d. 10940, 53-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁵⁷ BOA. Ev. d. 39066, 116. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

⁵⁸ BOA A. MKT. UM. 230/81. [22 Recep 1272/29 Mart 1856].

⁵⁹ BOA. HAT. 1580/51. [29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830].

⁶⁰ BOA. C. EV. 582/29353. [15 Muharrem 1254/10 Nisan 1838].

kuruş elde edilmiştir. Mütevellî, herhangi bir maaş almadığından vakıf gelirlerinden herhangi bir masraf yapılmadığı anlaşılmaktadır. Vakfın geliri 460 kuruş kaydedilerek evkaf muhasebesine teslim edilmiştir.⁶¹ 1846 yılında vakfın toplam geliri 3.681 kuruşa yükselmişken, vakfın giderleri için herhangi bir masrafın yapılmadığı anlaşılmaktadır. 3.681 kuruş olan artan gelir, vakfın defterine kaydedilmiştir.⁶²

Kayseri Kürdler Mahallesi'nde Evkaf Nezareti'ne bağlı el-Hac Ahmed Efendi Camii Şerifi Vakfı tevliyet ve imamet görevine, "evlad-ı vakıftan" es-Seyyid Mehmed Emin Halife ibn-i Reşid Muhamed günlük bir akçe ile getirilmiştir. Evlad-ı vakfın ölmesi sonucu boşalan imamet ve tevliyet görevine es-Seyyid Ebubekir ve es-Seyyid Osman halifelerin getirilmesi için Kayseri Nâibi Mevlâna es-Seyyid Mustafa Nuri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne arzual yazmıştır.⁶³ 12 Mayıs 1864 tarihinde Kayseri'de bulunan Ahmed Paşa diğer adıyla Kurşunlu Cami-i Şerifinin kurşunlarının tamirine 2.658 kuruş tahsis edilmiştir.⁶⁴

Muhlisuddin Lala (Lale) Paşa Cami-i Şerif Vakfı

Kayseri'deki Selçuklu mimarisinin izlerini taşıyan ve Kayseri'nin üçüncü büyük camisi⁶⁵ olan Lala Muhlisiddin Camii'nin ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Halk arasında Lale Camii olarak da bilinir. Kayıtlarda ise Lala Muhlisuddin Camii olarak da geçer. Bu zatın hakikatte kim olduğu ve ne zaman yaşadığı ise bilinmemektedir.⁶⁶

Sülüs akçe ile caminin imamet görevini yürüten ve yine Hüseyin Bey Camii Vakfı'nda imamet ve cüz-hanlık cihetlerine mutasarrıf olan es-Seyyid Mehmed'in vefat etmesi sonucu boşalan görevlerin, oğullarından es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail'e -ehil ve hak ettiklerinden dolayı- tevcihi için Kayseri Mutasarrıfı İmam-zâde Halil talepte bulunmuştur (12 Nisan 1806).⁶⁷

Daha sonra, camiye günlük iki akçe ile üçte bir hisseye mütevellî ve aynı zamanda hitabet cihetine mutasarrıf olan Mehmed Zahid ibn-i Mehmed Zahid'in vârisiz vefatıyla boşalan hitabet ve tevliyet görevine Mustafa ibn-i Memiş'in tayin edilmesini için Kayseri Nâibi es-Seyyid Mustafa talepte bulunmuştur (12 Mart 1822). Bunun sonucunda berat

⁶¹ BOA. Ev. d. 10940, 14-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁶² BOA. Ev. d. 10940, 40-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁶³ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 30-31/46. [27 Safer 1254/22 Mayıs 1838].

⁶⁴ BOA. EV. d. 14550. s. 2. [5 Zilhicce 1280/12 Mayıs 1864].

⁶⁵ Ahmet Nazif Efendi, 21

⁶⁶ Özkeçeci, 148

⁶⁷ BOA. C. EV. 128/6390. [23 Muharrem 1221/12 Nisan 1806].

verilerek tevcih yapılmıştır.⁶⁸ 24 Temmuz 1831 tarihli bir belgeden caminin imamlık görevinin tevcih edildiği de anlaşılmaktadır.⁶⁹

Muhlisuddin Paşa Camii Vakfı'nda günlük iki akçe ile vazifeli bulunan ve üçte bir hisseye tevliyet edip muayyen vazife ile hitabet cihetlerine de tasarruf eden Seyyid Ahmed Halife'ye, yeniden beratının verilmesi için Numan Efendi ile Kayseri eşrafından bazıları Evkaf Nezareti'ne 6 Nisan 1842'de mahzar göndermişlerdir.⁷⁰ 1846 yılında cami vakfına, Seyyid Mehmed Salih, Seyyid İsmail Efendi, Seyyid Ahmed Efendi ve Osman Efendi adlı şahıslar müştereken imam, hatip ve müteveli olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın gelirleri daha çok hubûbata dayanmaktadır. Bunlardan; buğdaydan 1.508 kuruş, galleden 470 kuruş, çavdardan 678 kuruş, arpadan 794 kuruş, cehriden 1.590 kuruş ve sair gelirlerden 12.535 kuruş olmak üzere toplam 17.625 kuruş gelir elde edilmiştir. Ayrıca vakfın başka giderleri ile muhasebe harcı, müteveli maaşı ve diğer görevliler için maaş ödenmediği de anlaşılmaktadır.⁷¹ 1847 yılında vakfın gelirinin 17.625 kuruştan 17.744 kuruşa çıktığı ve giderlerinin sıfırdan 724 kuruşa yükseldiği anlaşılmaktadır. Giderler için; aydınlatma ve yakacağa 376 kuruş, kâğıt parasına, 45 kuruş, tamir masrafına 38 kuruş, mefruşata 145 kuruş harcanmış olup muhasebe kâtibine 20 kuruş, muhasebe harcına 20 kuruş ve diğer görevlilere 80 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 1.720 kuruştur.⁷² 1864'te cami vakfının imamet, hitabet ve müezzinlik görevlerini icra etmek üzere berat ile Seyyid Ahmed Efendi cami vakfının mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bu tarihte cami vakfının müzayedede bedeli 9.767 kuruş olarak belirlenmiştir.⁷³

1823, 1856 ve 1877 yıllarında tamir edilen cami 1887 yılında mülhak vakıflardan iken mazbut vakfa dönüştürülmüştür. Hemen yanı başında bulunan bir çeşme ve bir sıbyan mektebi cami vakfının hayratlarındandır.⁷⁴

Hasinli Camii

Camiye ait kitabeden anlaşıldığı kadarıyla cami, 1714 yılında "hayır ve hasenat sahibi" es-Seyyid el-hac Derviş Mehmed Ürgübî tarafından inşa edilmiştir.⁷⁵

⁶⁸ BOA. C. EV. 7002. [18 Cemazeyilahir 1237/12 Mart 1822].

⁶⁹ BOA. C. EV. 356/18060. [13 Safer 1247/24 Temmuz 1831].

⁷⁰ BOA. C. EV. 96/4779. [24 Safer 1258/6 Nisan 1842].

⁷¹ BOA. EV. d. 10940, 48. b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁷² BOA. EV. d. 10940, 72-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁷³ BOA. Ev. d. 17482, 2. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

⁷⁴ Ahmet Nazif Efendi, 21.

⁷⁵ Ahmet Nazif Efendi, 39.

Bitişğinde bulunan sıbyan mektebi, medrese ve çeşme caminin banisi tarafında yaptırılıp vakıf hayratına dahil edilmiştir. 1786 yılında cami, Derviş Mehmed Ürgübi'nin neslinden gelen Ak Hatun adında bir kadın tarafından tamir ettirilmiştir.⁷⁶

Bahsi geçen sıbyan mektebi ve medreseden bugün bir iz yoktur. Yalnız, caminin karşısındaki Hasinli Çeşmesi ayaktaadır.⁷⁷

Caminin müezzini Seyyid Mehmed Emin Efendi 1836'da Babıali'ye yazdığı bir arzu-halde, camide her gün Kur'an-ı Kerim okumakla meşgul olduğunu ve geçimini temin edecek başka bir gelirin olmadığı ifade ederek, Kayseri hayriyesi hasılatından aylık 40-50 kuruş ihsan buyrulmasını talep etmektedir.⁷⁸

Bir başka vesikada da, Hasinli Camii Müezzini Seyyid Mehmed Emin Efendi, herhangi bir geliri olmadığı için Sultan Abdülmecid'e fakr u zaruretini bildirerek kendisini ve ailesini geçindirecek bir maaşın bağlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Kayseri mutasarrıfına bir emirname gönderilerek cizye malından her ay elli kuruş maaş bağlanması istenmiştir.⁷⁹

Fatih (Kale) Cami-i Şerif Vakfı

İçkale diye adlandırılan mekânın içinde yer alan sağlam ve dayanıklı bir camidir. Dört kemer ve bir kubbe üzerine inşa edilen cami, Evkaf İdaresince "Fatih Cami-i Şerifi" adıyla kayıt altına alınmıştır.⁸⁰

Bu caminin yerinde vaktiyle Karamanoğulları tarafından yaptırılmış başka bir mescit olduğu belirtilmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Kayseri'yi zapt ettiği zaman eski mescidin yerine bu camiyi yaptırmıştır. (1478).⁸¹

Camiye bazı gelirlerin vakfedildiği ve bunlardan birinin Halil Ağa Vakfı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Fatih Camii'ne devirhan tayin edilerek vakıftan maaş verilmiştir.⁸² 1844 yılında vakfın mütevelliliğine es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Mustafa tayin edilmiştir. Vakfın senelik toplam geliri 140 kuruş olup bu gelir dükkân kiralarından elde edilmiştir. Senelik giderleri için tahsis edilen para 14 kuruş olup; bu

⁷⁶ Ahmet Nazif Efendi, 39.

⁷⁷ Özkeçeci, 98.

⁷⁸ BOA. C. EV. 356/18072. [29 Receb 1251/20 Kasım 1835].

⁷⁹ BOA. HAT. 633/31259. [29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835].

⁸⁰ Ahmet Nazif Efendi, 31.

⁸¹ Özkeçeci, 62.

⁸² BOA. C. EV. 412/20872. [19 Cemazeyilahir 1251/12 Ekim 1835].

para muhasebe harcı, memurlara verilen maaş ve sair masraflar için harcanmıştır. Artan para 126 kuruştur.⁸³

Caminin vakıflarından olan bir dükkânın mutasarrıfı Abdurrahman'ın ölmesiyle boşalan hisse, bahsi geçen şahsın çocukları Mehmed, Ömer ve kızına 37 kuruş intikal harcı ödemek şartıyla devredilmiştir (1849).⁸⁴

Seyyid Mehmed ve Seyyid Mustafa ibn-i Ahmed adlı kardeşlerin, İçkale'de bulunan Fatih Sultan Mehmed Han Camii Vakfı'na günlük bir akçe vazife ile ser-mahfil ve aynı kalede bulunan Halil Ağa Vakfı'nda ise devir-hanlık görevini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Mehmed'in vefat etmesiyle boşalan görevler, oğlu Seyyid İsmail, Seyyid Mehmed, Seyyid Ahmed ve Seyyid Ali adlı şahıslara tevcih edilmiştir.⁸⁵

Caminin mutasarrıflığına imamet şartıyla Seyyid Osman Efendi 1864 yılında tayin edilmiştir. Müzayede bedeli de 298 kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁶

Akkaş (Yeni Camii) Cami-i Şerif Vakfı

Hacı Kasım Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami, Akkaş adlı şahıs tarafından 1675 tarihinde inşa ettirilmiştir. Evliya Çelebi, "Akkaş Camii yeni bir camidir; sahibi hayatta olduğundan gayet bakımlıdır" şeklinde cami hakkında bilgi vermektedir.⁸⁷

16 Nisan 1836'de, Akkaş Camii hitabet ve imamet ile diğer bazı görevleri Seyyid Mehmed Salih ve Hüsam'a tevcih edilmiştir.⁸⁸

Gerek resmi kayıtlarda, gerek Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Hacı Akkaş Cami-i Şerifi" adıyla zikredilen cami, halk arasında "Yeni Camii" olarak bilinmektedir. Sözü edilen cami 1727 yılında Seyyid El-Hac Halil ibn-i Tavil adlı şahıs ve 1848'de Sipahizâde Hacı Osman Ağa tarafından tamir olunmuştur.⁸⁹ 1844 yılında vakfın akarlarından elde edilen gelirlerin toplamı 305 kuruş olup bu gelirler, kahvehane ve dükkân kiralardan sağlanmaktaydı. Gelirlerin tamamı, imam ve hatiplik vazifeleri ile caminin aydınlatılması, temizliği ve sair işler için tahsis edilmiştir.⁹⁰

⁸³ BOA. Ev. d. 10940, 9-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁸⁴ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

⁸⁵ BOA. C. EV. 572/28871. 15 Kasım 1849/29 Zilhicce 1265.

⁸⁶ BOA. Ev. d. 17482, 1-3. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

⁸⁷ Gündüz, 55.

⁸⁸ BOA. C. EV. 549/27701. [29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836].

⁸⁹ Ahmet Nazif Efendi, 40.

⁹⁰ BOA. Ev. d. 10940, 8-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

Güllük (Şemseddin) Cami-i Şerif Vakfı

Güllük Camii hakkında ilk olarak geçirdiği tamir sonucunda yazılan kitabesinden bilgi sahibi olunmaktadır. 1210-1211 (h. 607) tarihli kitabesinde cami ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: “Büyük Sultan Keyhüsrev’in oğlu İzzeddin Keykavus’un hâkimiyeti sırasında, Allah’ın zayıf kulu, iffetli kadın, Yağıbasan oğlu Mahmud’un kızı Atsuz Elti Hatun tarafından tamir ettirildi.” Çok eski bir cami olan bu cami, vukubulan zelzeleler sebebiyle tamirat görmüştür. Örneğin 1825’te meydana gelen depremde epeyce tahribat gördüğünden büyük ölçüde tamir edildiği anlaşılmaktadır.⁹¹

Güllük Şemseddin Mahallesi’nde bulunan cami, doğuya ve kuzeye bakan 2 kapıya sahiptir.⁹² Ulu Camii’ye (Cami-i Kebir) yakın özellikleriyle Danişmendliler zamanından kaldığı anlaşılmaktadır. XII. yüzyılın ilk yarısında, 1135-1169 tarihleri arasında inşa olunmakla beraber bugünkü şekli 1210 tarihli dir.⁹³ Camiye ismini veren Güllük Şemseddin, 1334 (h. 735) yılında bir zelzele sonrasında eseri tamir ettirmiştir.⁹⁴

22 Şubat 1836’da es-Seyyid Mehmed Efendi’nin el-Hac Osman Efendi’ye gönderdiği bir yazıda; Güllük Şemseddin Camii’nin üçte bir hisse hitabet ile vakfın üçte bir hisse tevliyetine sahip olduğunu, diğer hissedarlar Seyyid Kasım, Seyyid Mehmed ve Seyyid İsmail adlı şahısların bu işe layık olmadıklarını ve gerekli vakıf hizmetini yerine getirmediklerinden bahisle onların ellerinde bulunan hitabet ve vakıf tevliyet hisselerinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, Kayseri kazası nâibi, İsmail’in hakkını başkasına devretmiştir. Ancak, bu tür hitabet ve tevliyet görevlerinin alınıp başkasına devri padişahın yetkisi dâhilindedir.

Yapılan müracaat sonucu Külek Şemseddin Camii hitabet görevi ve vakıf tevliyeti hissedarlarından en ehil kim ise ona verilmesi için Sadâret makamından yazı gönderilerek Kayseri nâibine tayin yetkisi verilmiştir. Kayseri nâibinin yaptığı araştırma sonucu Seyyid Kasım ve Seyyid Mehmed ve Seyyid İsmail bu işe layık görülmediğinden ulema-dan Hacı Osman Efendi’nin tayini yapılmış ve maaşı Kayseri Vilayeti Muhasebesi’nden temin edilmiştir. Bununla beraber, Hacı Osman Efendi’nin vazifesini aksatması halinde azledilerek yerine daha layık birisinin tayin edilmesi şarta bağlanmıştır.⁹⁵

Güllük Şemseddin Camii Vakfı’nın günlük iki sülüs akçe vazife ile yarı hissenin üçte bir hissesi, ayrıca vakfın tevliyeti müştereken Seyyid Kasım es-Seyyid İsmail’e verilmiştir

⁹¹ Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri*, 38.

⁹² Ahmet Nazif Efendi, 21.

⁹³ Gündüz, 62.

⁹⁴ Özkeçeci, 68.

⁹⁵ BOA. HAT. 1596/75. [5 Zilkade 1251/22 Şubat 1836].

(21 Haziran 1836). Seyyid İsmail'in vefat etmesi sonucu boşalan hissesine oğullarından es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail'e devredilerek berat ile kendilerine verilmiştir.⁹⁶

Hacı Kılıç (Hüseyin Bey) Cami-i Şerif Vakfı

Hacı Kılıç Camii, Kayseri şehrinin kuzey ucunda ve Güherçile Fabrika-ı Hümayunu'nun bitişiğinde bulunan büyük bir camidir.⁹⁷ Bugünkü İstasyon Caddesi'nde yer alan Hacı Kılıç Camii'nin hemen bitişiğinde bir medrese bulunmaktadır. Selçuklu sultanlarından II. Gıyaseddin'nin oğlu II. İzzeddin Keykavus zamanında 647 (1249/1250) tarihinde Tuslu Ali oğlu Ebülkasım tarafından yaptırılmıştır.⁹⁸

Harameyn Evkafı'na mülhak Hüseyin Bey Camii Evkafı'na günlük birbuçuk akçe ile ferraşlık cihetine mutasarrıf olan es-Seyyid Mehmed Emin bin Ahmed'in vefat etmesiyle boşalan görevine oğullarından es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mahmud'un tayini için Kayseri Evkaf Müdürü Mehmed Efendi tarafından 1859 yılında talepte bulunulmuştur.⁹⁹

1864 yılında hitabet şartı ve berat ile mutasarrıf olarak es-Seyyid Osman Efendi tayin edilmiştir. Müzayede bedeli 1.061 kuruştur.¹⁰⁰ Cami-i Şerif Vakfı'nın Mart 1874-Mart 1875 arasındaki hububat ve cehriden elde edilen toplam geliri 506 kuruştur. Gelirinin tamamının giderler için tahsis edilmiş olup, vakfın mutasarrıfı Tartuszâde Osman Efendi'ye bir yılda 230 kuruş ödenmiştir.¹⁰¹

Hüdaverdi Camii

Caminin banisi, inşa tarihi ve yıkılışı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 19 Mayıs 1836'da Kayseri'nin Yenice Mahallesi'nde bulunan Hüdaverdi Camii hitabeti ile yine aynı mahallede Abdi Ağa'nın yaptırdığı muallim-hanenin (öğretmenevinin) tevliyeti Seyyid Mehmed bin el-Hac Ali Halife'ye verilmiştir.¹⁰²

⁹⁶ BOA. C. EV. 261/13332. [6 Rabiulevvel 1252/21 Haziran 1836].

⁹⁷ Ahmet Nazif Efendi, 23.

⁹⁸ Gündüz, 73.

⁹⁹ BOA. C. EV. 456/23100. [16 Safer 1282/11 Temmuz 1865].

¹⁰⁰ BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

¹⁰¹ BOA. Ev. d. 39066, 10. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁰² BOA. HAT. 1598/29. [2 Safer 1252/19 Mayıs 1836].

Taşkanhak Mahallesi Camii

Caminin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 28 Ocak 1836'de Kayseri'nin Taşkanhak Mahallesi Camii'nin boşalan hitabet hizmetine Hüseyin bin el-Hac Yusuf'a tevcih edilmiştir.¹⁰³

Kocabey Cami-i Şerif Vakfı

Cami Boyacıkapı semtinin Gürcü Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1548 yılında, Şeyh İbrahim Tennurî Hazretleri'nin halk arasında "Mahmud Kadı" adıyla anılan torunu Kadı Bedreddin Mahmud Efendi tarafından inşa edilmiştir.¹⁰⁴

Kadı Mahmud Efendi camiyle birlikte bir sıbyan mektebi (ilkokul), ve bir de hamam yaptırmıştır. Bu eserler için önemli ölçüde vakıf gelirleri tahsis etmiştir. Bu gelirler arasında, Kayseri'de bulunan 361 dükkân, iki hamam, otuz altı parça tarla, iki ev, bir han, iki sebze bahçesi, Köşk Medresesi yakınında bir bahçe, Hisarcık'ta ve Gedris'te bağ ve bahçe ile Karasu üzerinde bir değirmen bulunmaktadır.¹⁰⁵

Kayseri'de Kocabey ismiyle meşhur olan Seyyid Abdülkerim Camii Vakfı gelirinden ferraşlık görevine getirilen şahsa ve Kadı Mahmud Evkafı'ndan imamet ve hitabet görevini ifa edenlere 2 Ağustos 1837'de maaş tahsis edilmiştir.¹⁰⁶

Şeyh Taceddin Cami-i Şerif Vakfı

Kayseri'nin Şeyh Taceddin Mahallesi'nde bulunan bir camidir. Banisi Şeyh Taceddin İbrahim Hazretleri'dir. Ahmed Nazif Efendi bu caminin 1513 yılın inşa edildiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁷ Şeyh Taceddin Camii ve Çeşmesi Vakfı'nın 1847 yılında gelirlerinin toplamı 19.285 kuruştur. Bu gelirler; bağdan 10.250 kuruş ve dükkân kiralardan 225 kuruş ile cehri öşründen 8.810 kuruş olarak tespit edilmiştir. Vakfın giderleri için; çeşme tamirine 942 kuruş, yakacağa 701 kuruş, mum ve aydınlatmaya 682 kuruş, cami tamiratına 500 kuruş olmak üzere 2.825 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 16.460 kuruştur.¹⁰⁸ 1848'de vakfa ait iki dükkân 22 akçe karşılığında Simon (9,5 akçe) ve Agob'a (12,5 akçe) bir seneliğine kiraya verilmiştir.¹⁰⁹ Aradan geçen uzun bir süre zarfında vakfın gelirlerinin oldukça düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1872 yılında senelik

¹⁰³ BOA. C. EV. 103/19. [9 Şevval 1251/28 Ocak 1836].

¹⁰⁴ Ahmed Nazif Efendi, 37.

¹⁰⁵ Özkeçeci, 135.

¹⁰⁶ BOA. C. EV. 491/24824. [29 Rabiulahir 1253/2 Ağustos 1837].

¹⁰⁷ Ahmet Nazif Efendi, 39.

¹⁰⁸ BOA. EV. d. 10940, 73-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁰⁹ BOA. EV. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

geliri 4.172 kuruş olarak tespit edilmiştir. Vakfın senelik geliri Eskişehir köylerinden alınan hububat aşarı ile cehriden alınan aşardan elde edilmiştir. Gelirin tamamı aynı yıl cami-i şerif vakfının ihtiyaçları için harcanmıştır. Cami-i şerif vakfının bu tarihteki mutasarrıfı Mehmed Efendi'dir.¹¹⁰

Battal (Battal Gazi Cami-i) Cami-i Şerif Vakfı

Adını meşhur İslam kahramanı Battal Gazi'den alan eserin inşa tarihi kesin olmakla beraber Kayseri'nin en eski camilerinden biri olduğu bilinmektedir. Banisi ve mimarı hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak, XII. yüzyılın ikinci çeyreğine yapıldığı tahmin edilmektedir.¹¹¹ Caminin ayakta kalması ve faaliyetini sürdürmesinden birçok kere elden geçirilip tamir edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim giriş kapısı üzerinde bulunan mermer kitabeden Osman Paşa'nın camiyi 1825 yılında tamir ettirdiği anlaşılmaktadır.¹¹²

1848 yılında vakfa bağlı bir dükkânın mutasarrıflığı Hoca Hasan'ın vefatıyla oğlu Mehmed, kızları Fatma ve Ayşe'ye intikal etmiştir. Ferağ harcı 20 kuruş, mütevellî hissesi 10/10 ve 21/31'dir.¹¹³ Müteakip yıllarda mezkûr cami-i şerif vakfının faal olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1872 yılında, vakfın mutasarrıflığını Mehmed Sefa Efendi'nin yaptığı, vakfın senelik toplam gelirinin 2.365 kuruş olduğu ve bu gelirin tamamının vakfın giderleri için harcandığı tespit edilmiştir. 1872 yılında mutasarrıf Mehmed Sefa Efendi'ye ödenen 1.000 kuruş maaş ile vakfın diğer ihtiyaçları için yapılan 1.365 kuruşluk masraf vakfın giderlerini oluşturmaktadır.¹¹⁴

Cafer Bey Cami-i Şerif Vakfı

Caminin banisi ve yapılış tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 1802 tarihli Güpgüpzade Hacı Ebubekir Ağa bin Hacı Musa Ağa'nın vakfiyesinde, akarları sayılırken, Cafer Bey Camii Vakfı'na ait bir dükkândan bahsedilmektedir.¹¹⁵ 1872 tarihli Kayseri vergi defterinde mescidin Cafer Bey Selaldı Mahallesi'nin Selyikan Bölgesi'ndeki Hamam Sokağı'nda bulunduğu ve banisinin Cafer Bey, mütevellîsinin ise Poyrazoğlu Mehmed olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Büyük Söğütlü Sokağı'nda yer alan bir adet dükkânın Cafer Bey Camisi'ne vakfedildiği belirtilmektedir.¹¹⁶

¹¹⁰ BOA. Ev. d. 39066, 231. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹¹¹ Yurdakul, 94.

¹¹² Özkeçeci, 22.

¹¹³ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

¹¹⁴ BOA. Ev. d. 39066, 213. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹¹⁵ Özder-Davarcı, 94.

¹¹⁶ Özkeçeci, 30.

Şeyh Ali Cami-i Şerif Vakfı

Şeyh Ali Efendi tarafından yaptırılan bu caminin inşa tarihi hakkında bilgi yoktur. 1711 tarihli bir belgeden, adı geçen camide vaizlik yapmak üzere Şeyh Mehmed'in tayin edildiğini öğrenmekteyiz.¹¹⁷ 1848 yılında Kayseri Yalman (Yenice) Mahallesi'nde bulunan Şeyh Ali Camii Vakfı'na es-Seyyid Hafız İsmail Efendi imam ve müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri toplam 8.387 kuruştur. Bu gelirler buğday, çavdar, arpa, mercimek aşar bedeli ile kira gelirlerinden elde edilmiştir. Vakfın giderleri için muhasebe harcına 8 kuruş, personel maaşlarına 34 kuruş olmak üzere toplam 42 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 8.345 kuruştur.¹¹⁸

Hasan Bey Cami-i Şerif Vakfı

Kayseri merkezinde bulunan cami vakfına 12 Şubat 1842 tarihinde es-Seyyid Hafız Hasan ve es-Seyyid Abdullah ve es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid Mehmed Sadık müteveli olarak müştereken tayin edilmişlerdir. Bu tarihte Hubûbat aşar bedeli ile bağ icarından elde edilen vakfın senelik gelir toplamı 370 kuruştur. Caminin aydınlatma ve yakacağı için 180 kuruş, muhasebe kâtibine 5 kuruş, muhasebe harcına 2 kuruş ve müteveli maaşına 10 kuruş ödenmek üzere toplam 197 kuruş tahsis edilmiştir. Arta kalan gelir 178 kuruştur.¹¹⁹

Kayseri Hacı Kılıç Mahallesi'nde meskûn olduğu anlaşılan vakfın 1844 yılında mütevelliliğini vakıf evlatlarından es-Seyyid Mehmed Salih, es-Seyyid Mehmed Necib ve es-Seyyid İbrahim müştereken yürütmekteydiler. Vakıf gelirleri arasında, dükkân kirası, bahçe ve tarla icarı, hamam kirası ve 500 öşür cehri bulunmaktadır. Toplam geliri 6.927 kuruştur. Vakıf giderleri; cami masrafı için 300 kuruş, müderris maaşı 45 kuruş, tevliyet ücreti 24 kuruş, muhasebe harcı 32 kuruş, görevlilere 176 kuruş ve diğer masraflar dâhil olmak üzere 3.606 kuruştur. Gider fazlası artan para 3.321 kuruştur.¹²⁰ 1846 yılında vakfın mütevellilerinin değişmediği anlaşılmaktadır. Yine bu tarihte vakfın toplam gelirinin 6.927 kuruştan 11.154 kuruşa, giderinin de 3.606 kuruştan 7.432 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Ayrıca gider fazlası 3.722 kuruşa yükselmiştir.¹²¹ 1847'de cami vakfının geliri 11.154 kuruştan 10.545 kuruşa düşmüşken gideri 7.432 kuruştan 8.208 kuruşa yükselmiştir. Artan para da 3.722 kuruştan 2.337 kuruşa düşmüştür.¹²²

¹¹⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 38.

¹¹⁸ BOA. Ev. d. 10940, 65-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹¹⁹ BOA. Ev. d. 10940, 16-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹²⁰ BOA. Ev. d. 10940, 21-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹²¹ BOA. Ev. d. 10940, 57-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹²² BOA. Ev. d. 10940, 65-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

1864 yılında ferraşet şartını ifa etmek üzere İbrahim, Ahmed ve Mehmed mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Müzayede bedeli 269 kuruştur.¹²³ Vakfın gelirinin giderek düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Vakfın Mart 1874–Mart 1875 yıllarına ait senelik geliri 580 kuruşa inmiştir. Vakfın cehri aşarı ve hububattan elde edilen gelirinin tamamı giderleri için harcanmıştır. 580 kuruş olan gelirin 150 kuruşu vakfın mutasarrıflık ve imamet görevini ifa eden Ebubekir Efendizâde Mehmet Sabit Efendi'ye, 55 kuruşu hatibe, 50 kuruşu muallimi sıbyana, 250 kuruşu vakfın yakacak ve aydınlatma masraflarına ve 75 kuruşu da maaş ile muhasebe harcına tahsis edilmiştir.¹²⁴

Yazı Camii

Yazı camii, Hacı Kasım Mahallesi'nin Deliklitaş Caddesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi 1818'dir. Yapılış tarihinden itibaren birçok tamir ve tadilat geçirmiştir. 1972'de umûmi bir tadilat geçirmiş, 1982 yılında üst örtü direkleri onarılmıştır.¹²⁵ İncelenen dönemde hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan cami-i şerifin muhtelif tarihlere ait kaynaklardan faal olduğu anlaşılmaktadır.

Derviş Ağa Cami-i Şerif Vakfı

Hasinli Mahallesi'nde bulunan mescidin ne zaman inşa edilip yıkıldığı hakkında bir bilgimiz yoktur.¹²⁶ 1757'de Derviş Ağa Camii, mektebi, zaviyesi ve Darü'l-hadis Vakfı'nın mütevellisinin es-Seyyid Abdullah olduğu ve 1771'de de Derviş Ağa'nın bina ettiği camide imam olan Seyyid Hacı Hafız bin Davud'un ticaret erbabı olmasından ötürü görevini ihmal ettiği ve bunun üzerine yerine Müftüzade Seyyid Hafız Mehmed Halife'nin tayin edildiği bilgisine sahibiz.¹²⁷ İncelenen dönemde aktif olduğu anlaşılan cami-i şerif vakfının mutasarrıflığına imamet şartıyla Seyyid Hafız Mustafa bin Hafız Mehmed'in tayin edildiği 1849 yılında, vakfın senelik geliri 1.048 kuruş 20 para olarak tespit edilmiştir.¹²⁸

¹²³ BOA. Ev. d. 17482, 3. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

¹²⁴ BOA. Ev. d. 39066, 15. [1 Mart 1288–28 Şubat 1291/13 Mart 1872–12 Mart 1876].

¹²⁵ Özkeçeci, 202.

¹²⁶ Denктаş, 45.

¹²⁷ Muhammed Karakaş, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750–1775), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, 57.

¹²⁸ BOA. Ev. d. 13555, 3–b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

Mescidler ve Vakıfları

Alaca Mescid-i Şerif Vakfı

Alaca Mescid, bugünkü İl Sağlık Müdürlüğü'nün bulunduğu alanda olup inşa tarihi tespit edilememiştir. Karşı köşesinde ise aynı isimle anılan Alaca Kümbet halen bulunmaktadır. Aynı ismi taşıyan kümbet XIII. yüzyılın sonlarını işaret etmektedir. Bununla beraber, birbirine olan fiziki yakınlıklarından dolayı bu mescidin XIII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. 1733 tarihli Gavremzâde Abdülkadir Ağa Vakfıyesı'nde, vakfın akarları sayılırken "Alaca Mescidi'nin önünden giden yol..." diye bir bilgi ile karşılanmaktadır.¹²⁹ 1879 tarihli bir başka kayıttta, bu mescidin Alaca Mescid Mahallesi'nde bulunduğu ve aynı mahallede yer alan bahçenin de mescide vakfedildiği, mütevellisinin de Şeyh Mehmet Efendi ile Gavremzâde Abdülkadir Ağa olduğu belirtilmektedir.¹³⁰

Alaca Mescid'in imamı 1799 yılında vefat edince yerine oğlu Halil'in atanması gerekirken, yaşı küçük olması hasebiyle vasî olarak mahalle ahalisinden Ömer adlı bir şahıs tayin edilmiştir.¹³¹ 1844 yılında vakfın gelirleri arasında debbağhane, dükkân kiralaları ve sair gelirler yer almaktadır. Bu gelirlerin toplamı 234 kuruştur. Vakfın giderleri için İmama 14 kuruş, sıbyan muallimine 76 kuruş, muhasebe kâtibine 5 kuruş ve diğer masraflar için 10 kuruş olmak üzere toplam 234 kuruş tahsis edilmiştir. Tahsis edilen bu meblağdan vakfın gelirlerinin giderlerini karşıladığı anlaşılmaktadır.¹³²

Alaca Mescid'inde imamlık yapan Mustafa bin Mehmed'in 1843 yılında ölümü üzerine, yerine Hafız Osman bin Mehmed Said Halife görevlendirilmiştir.¹³³ Senelik toplam gelirinin 129,5 kuruşa düştüğü 1849 yılında vakfın mütevelliliğine avarız şartıyla Mehmed bin Mehmed tayin edilmiştir.¹³⁴ Vakfın 1873 yılındaki senelik toplam geliri 350 kuruşa yükselmiştir. Gelirin tamamı vakfın ihtiyaçları için harcanmıştır. Vakfın mutasarrıfı olan Mehmed Efendi'ye 265 kuruş, muhasebe harcı ve diğer masraflar için de 85 kuruş ödenmiştir.¹³⁵

Ahi Nasuh Mescidi

Yenice Mahallesi'nde bulunan mescidin inşa ve yıkılış tarihi hakkında tam bir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut kaynaklarda, Kayseri Yenice Mahallesi'nde bulunan Ahi

¹²⁹ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 39.

¹³⁰ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 40.

¹³¹ Gündüz, 92-93.

¹³² BOA. Ev. d. 10940, 18-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹³³ BOA. C. EV. 183/9136. 17 Mayıs 1843/17 Rabiulahir 1259.

¹³⁴ BOA. Ev. d. 13555, 4. 6 [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹³⁵ BOA. Ev. d. 39066, 157. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

Nasuh Mescid-i Şerifi'nde imam olan Abdurrahman ölünce yerine Hüseyin'in tayini için talepte bulunulduğu belirtilmektedir. Nihayet bu göreve Hüseyin getirilmiştir. Molla Cafer Bey adlı şahsın, bu mescide olan babasının borcunu ödemek için nahiyesindeki ev ve bağını sattığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹³⁶

Mustafa Denктаş, Ahi Nasuh Mescidi'nde sıbyan muallimliği yapan ve aynı zamanda vakfın mütevellisi olan kişinin ölümüyle yerine imamet ve mütevellilik için bir başkasının atandığını ve bu mescidin Taşhan köyü vakıf gelirlerinin bir bölümüne sahip olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁷ Vakfın mutasarrıflığını 1874 yılında İmamet şartıyla İncesulu Mustafa Efendizâde Mehmed Efendi'nin icra ettiği tespit edilmiştir. Vakfın bu tarihteki toplam geliri 712 kuruş olup bu gelirin tamamı vakfın ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Vakfın giderleri arasında, imamet ve mutasarrıflık hizmeti karşılığında Mehmed Efendi'ye ödenen 362 kuruş ve muhasebe harcı için harcanan 87 kuruş yer almaktadır.¹³⁸ Verilen bu bilgilerden mescidin çalışılan dönemden sonra da faal olduğu anlaşılmaktadır.

Bezircik Mescidi Şerif Vakfı

Mescid-i şerifin inşası ve ne zaman yıkıldığı hakkında tam bir bilgi olmamakla birlikte, 1658 yılında Hidayetullah Vakfı gelirlerinden bir kısmının Bezirci Camii'nde sabah ve ikinci namazlarından sonra Kur'an-ı Kerim okuyan görevlilere verilmesine dair bilgilerden mescidin varlığına ulaşıyoruz.¹³⁹

Mescid-i şerif vakfının mutasarrıflığına; 1849 yılında imamet, müezzinlik ve tevliyet şartıyla Ahmed Muharrem bin Seyyid Ömer Efendi ve müşterekleri tayin edilmişlerdir. Bu tarihte görevleri karşılığında Seyyid Ömer Efendi'ye 3.217 kuruş 10 para, Mehmed Salih bin Mehmed Efendi'ye 572 kuruş 12 para, Hüseyin bin Veli Efendi'ye 228 kuruş 9 para, Şaban ve Mehmed bin Mahmud Efendi'lere 228 kuruş 9 para olmak üzere toplam 4.256 kuruş 20 para ödenmiştir.¹⁴⁰

Zaman zaman vakıflardaki görevlilerin imtihanla atandıkları görülmektedir. Nitekim Sasık Mahallesi'nde Evkaf Nezareti'ne mülhak Bezirci Mescidi Vakfı'nın hitabet cihetine mutasarrıf olan es-Seyyid Ahmed Muharrem ibn-i el-Hac Ömer'in vefatı sonucu boşalan vazifesine oğullarından Abdullah, İbrahim ve Halil adındaki evlatları arasında

¹³⁶ BOA. MŞH. ŞSC. d. 5911, 210/237

¹³⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 40.

¹³⁸ BOA. Ev. d. 39066, 136. [1 Mart 1288–28 Şubat 1291/13 Mart 1872–12 Mart 1876].

¹³⁹ Mehmet Çalışkan, *67 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Kayseri 1996, 63.

¹⁴⁰ BOA. Ev. d. 13555, 3–b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

Kayseri Kaymakamı, Müaccelat Müdürü ve Meclis azaları huzurunda yapılan imtihan sonucunda Abdullah Efendi tayin edilmiştir (11 Temmuz 1865).¹⁴¹

Kayseri ve çevresindeki vakıfların muhasebe kayıtlarının tutulduğu defterde, Bezirci Camii'nin Vekse karyesindeki malikâne hisselerinin üçte birine sahip olduğu bilgisinden Bezirci Mescidi'nin cami olarak da kullanıldığını görmekteyiz.¹⁴²

Boz Davud Mescidi

Bu mescidin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 1621 tarihli Hacı Abdi Bey Vakfiyesi'nde Boz Davud Mescidi'nin imamına günlük üç akçe tahsis edildiğine dair bilgi bulunmaktadır.¹⁴³ Denктаş, 1827 tarihli bir belgeden yola çıkarak mescidin, Hacı Saki Mahallesi'nde bulunduğunu ve Dilaver Paşa tarafından inşa edildiğini ve mescidin tevliyetine mutasarrıf olan es-Seyyid Fazlullah bin İsmail'e berat verildiğini ileri sürmüştür.¹⁴⁴

1844 yılında, mescit vakfı mütevellisine es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail Efendi müştereken tayin edilmişlerdir. Vakfın gelirleri arsında, bazı köylerden tahsil edilen buğday, arpa, çavdar, mercimek cehri ve bağlardan alınan aşar bedeli ile bazı gayri menkullerden alınan kira bedeli yer almaktadır. Bu gelirlerin 1844 yılındaki toplamı 1.899 kuruştur. Bahsi geçen vakfın masrafları için; mescidin tamirine 159, muhasebe kâtibine 5, müfettiş harcına 17, mütevellî ve diğer görevlilere 84 kuruş olmak üzere toplam 266 kuruş tahsis edilmiştir. Kalan para 1.633 kuruş olup evkaf muhasebesine verilmiştir.¹⁴⁵

Dadı Mescidi

Hasbek Mahallesi'nde bulunan mescidin inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, Dadı Camii'nin, Hasbek Mahallesi'nde bulunan Kendirci Bölgesi'ndeki Boyacıkapısı Caddesi'nde olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁶ 1871-1873 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'nde ise, Dadı Mescidi mütevellisi olan kişinin, Yalman Mahallesi'ndeki birisine vakfın parasını verdiğiinden ve alıcının öldüğünden bahisle terekesinden parayı tahsil için yapılan müracaatla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bu bilgilerden mescidin faal olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴¹ BOA. C. EV. 456/23100. [16 Safer 1282/11 Temmuz 1865].

¹⁴² BOA. EV. d. 23978, 2b/20. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

¹⁴³ Peşter, 63.

¹⁴⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 42.

¹⁴⁵ BOA. EV. d. 10940, 14-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁴⁶ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 108.

¹⁴⁷ Dilek Atmaca, 225 Numaralı *Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes

Çardak (Çelebi) Mescidi

Çardak Mescidi, Şeyh Çelebi bin Davud Çelebi adıyla 1417 yılında inşa ettirilmiştir.¹⁴⁸ Mescidin orijinal vakfiyesi günümüze ulaşamamıştır. Kayseri'nin Çardak Mahallesi'nde bulunan mescide daha önce günlük bir akçe ile müezzinlik yapan Mehmed'in oğlu Bekir'in vefatıyla boşalan müezzinlik görevine aynı bedel ile kardeşi Mehmed Efendi'nin geçirilmesi talep edilmiştir (18 Ekim 1803).¹⁴⁹ Çardak Mescidi yakınında bulunan Beşinci Çelebi Vakfı'na daha önce muayyen vazife ile imam olan Seyyid İbrahim Efendi, kendi istek ve arzusuyla bu görevden feragat etmiştir (29 Temmuz 1817). İmtihan sonucu oğullarından es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail'e yarı yarıya imamet görevi verilmiştir. Her iki şahsın tevcihleri yapılarak kendilerine berat verilmiştir. Ancak, İsmail Efendi tahsilini ikmal etmek üzere beş-on sene bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Kardeşi es-Seyyid Mehmed bunu fırsat bilerek kardeşinin öldüğünü bildirerek ondan boşalan imamet görevinin kendisine tevcih edilmesini arz etmiştir. Bunun üzerine vakfın tevcihatı yapılarak berat verilmiştir. İsmail Efendi tahsilini ikmal edip memleketi Kayseri'ye dönmesi üzerine ölmediği anlaşılmıştır. Böylece, daha önce usulsüz olarak kardeşine verilen vakfın yarı hissesi tekrar İsmail'e beratla verilmesi için Kayseri Evkaf Müdür Ali Naib Bey tarafından talepte bulunulmuştur.¹⁵⁰

1831/1832 tarihli bir kayıta, Çardak Mescidi'nde yevmiesini Şahruh Vakfı'ndan almak şartıyla cüz-hanlık görevi yapan Hafız Osman'ın ölümü üzerine bu görev kardeşi Ahmed'e verildiği belirtilmektedir. Fakat oğlunun olduğu öğrenildikten sonra görevin amcasından alınarak, Hafız Osman'ın oğlu Halife'ye verildiğine dair bilgiler de yer almaktadır.¹⁵¹ 1838 tarihinde Çardak Mescidi'nde ve Gürcü Mescid-i Şerifi'nde cüz-hanlık görevini yapan Salih Halife'nin ölmesi üzerine aynı göreve büyük oğlu Hafız Mehmed'in getirildiğine dair malumat bulunmaktadır.¹⁵²

Muhtelif kaynaklarda, Mürşide Hatun Vakfı'ndan olup Çardaklı Mescidi'nde cüz-hanlık hissesi ve Kutludeğin Hatun Vakfı'ndan cüz-hanlık ve Hurşide Hatun Vakfı'ndan belirli bir ücretle cüz-hanlık bilgilerine ulaşılmaktadır.¹⁵³ 1875 yılında Şeyh Çelebi Nam-ı Diğer Çardak Mescid-i Şerif-i adıyla zikredilen vakfın mutasarrıflığını, imamet ve müezzinlik şartıyla Mehmed Nisari Efendi'nin yaptığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999, 372.

¹⁴⁸ Karakaş, 57.

¹⁴⁹ BOA. C. EV. 377/19134. [2 Recep 1218/18 Ekim 1803].

¹⁵⁰ BOA. C. EV360/18270. [15 Ramazan 1232/29 Temmuz 1817].

¹⁵¹ Mustafa Kılıç, *197/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1246/1248-M. 1831/1832)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, 123-125.

¹⁵² Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 44

¹⁵³ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 43.

senelik geliri toplam 4.913 kuruş olan vakfın bu gelirinin tamamı, Ağırbaş köyünden alınan hububat ve cehri aşarından elde edilmiştir. Ancak elde edilen gelirin tamamı vakfın giderleri için paylaşılmıştır. Bunun için vakfın iki imamına 800'er kuruş, müez-zine 700 kuruş, mutasarrıfa 300 kuruş, mütevelliyeye 300 kuruş feraşet, yakacak, harç ve sair ihtiyaçları için de 2.010 kuruş ödenmiştir.¹⁵⁴

Derviş Mehmed Çavuş Mescid-i Şerif Vakfı

Hacı Veled Mahallesi Kalenderhane Ağa Bölgesi'nde bulunan mescidin banisi Derviş Mehmed Çavuş'tur.¹⁵⁵ İnşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. 1796-1797 yıllarında bu mescidin evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi Şerife Rafia Hatun olduğu bilgisine ulaşmaktayız.¹⁵⁶

Mescit vakfının 1842 yılında mütevelliliğine Mehmed Emin Ağa tayin edilmiştir. Vakıf, bu tarihte bazı köylerden alınan hububat aşar geliri, cehri ve bağlardan elde edilen öşür gelirleri ile bazı dükkânlardan elde edilen kiradan oluşan yıllık 1.340 kuruş gelire sahipti. 1842 yılında vakfın mütevellisine 64 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca muhasebe harcına 13 kuruş, kâtip ücretine 5 kuruş ve aydınlatma ücretine 60 kuruş olmak üzere yıllık 142 kuruş ödenmiştir. Tüm harcamalar sonrası vakfın 1.098 kuruş gelir fazlası kalmıştır.¹⁵⁷ 1849 yılında mescid-i şerif vakfının mutasarrıflığına imamet, müezzinlik ve tevliyet şartıyla es-Seyyid Ömer Adil bin Hacı Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Görevleri karşılığında Hacı Mehmed Efendi'ye 2.624 kuruş Mehmed Emin bin Mustafa'ya da 776 kuruş ödenmiştir.¹⁵⁸ Mutasarrıflığını Şerbetçizâde Mehmed Efendi'nin yaptığı Mescid-i Şerif Vakfı'nın 1875 yılı Mart ayındaki yıllık geliri 3.400 kuruşa yükselmişken gideri de 3.400 kuruş olmuştur. 1 yıllık süre zarfında mütevelliyeye 551, imama 1.000, müez-zine 400, yakacak ve aydınlatma masrafına 299, maaş ve muahsebe harcı için de 750 kuruş tahsis edilmiştir.¹⁵⁹

Emir Sultan Mescid-i Şerif Vakfı

Banisi ve inşa tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, XIV. yüzyılın ortalarına tarihlenen türbe ile aynı tarihte inşa edildiği tahmin edilmektedir. Mescid 1645 tarihinde onarımdan geçmiştir.¹⁶⁰ 1843 yılında mescit vakfına es-Seyyid Ömer ve es-Seyyid

¹⁵⁴ BOA. Ev. d. 39066, 80. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁵⁵ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 223.

¹⁵⁶ Gündüz, 94.

¹⁵⁷ BOA. EV. d. 10940, 15-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁵⁸ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹⁵⁹ BOA. Ev. d. 39066, 3. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁶⁰ Remzi Aydın, "Emir Sultan Mescidi", *Kayseri Ansiklopedisi*, *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*,

Ahmed Efendi müştereken imam ve müteveli olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın 1843 yılındaki toplam geliri 1.800 kuruş olup bu gelir; tarla ve dükkân kiralardan elde edilmiştir. Vakfın muhasebe harcı ve görevliler için herhangi bir paranın tahsis edilmediği ve toplam gelirin vakfa irad olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹ 1874 yılına gelindiğinde vakfın senelik gelirinin 802 kuruşa düştüğü anlaşılmaktadır. Bu gelirin 547 kuruşu Yaban ve civar karyelerdeki hububat aşarından, 255 kuruşu da cehri aşarından elde edilmiştir. Toplanan gelirlerin tamamıyla vakfın ihtiyaçları giderilmiştir. Vakfın bu tarihteki mutasarrıflığını müştereken Katipzâde Ahmed Efendi ile Mehmed Efendi icra etmişlerdir. Bu görevleri karşılığında kendilerine 602 kuruş ödenmiştir.¹⁶²

Emrem Mescid-i Şerif Vakfı

Kıçı Kapı Mahallesi'nde bulunan mescidin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 1717 tarihli derviş Mehmed Ağa ibn-i Hasan Vakfiyesi'nde bu mescidin adına rastlanmaktadır.¹⁶³

Emrem Mescidi Şerif Vakfı'na imam ve müteveli olarak Mustafa ve Kuddusî efendiler 13 Mart 1842 tarihinde tayin edilmişlerdir. Adı geçen vakfa ait olan ve kiraya verilen dükkânların gelirleri 305 kuruş olarak kaydedilmiştir. Elde edilen vakıf gelirinden muhasebe kâtibine 5 kuruş, müfettiş harcına 2 kuruş, müteveli ve diğer memurlara verilen maaş 12 kuruş masraf olarak kesilmiştir. Vakıf gelirinden elde edilen 305 kuruştan 20 kuruş masraf düşürüldükten sonra geriye kalan vakıf fazlası 280 kuruş Evkaf Muhasebesi'ne verilmiştir.¹⁶⁴

Emrem Mescidi'nde günlük bir akçe yevmiyye ile tevliyyet ve imamlık görevinde bulunan İsmail bin Ömer'in ölümü ve yerinin boş kalması üzerine bu görevlere büyük oğullarından Ömer ve Mehmed Tahir'in tayin edildiği 16 Eylül 1862 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca, küçük kardeşleri Ahmed, İsmail ve Mustafa da bu görevlere müştereken berat ile tayin edilmişlerdir.¹⁶⁵ İmamet ve tevliyyet şartıyla Müderris Ahmed Efendi'nin mutasarrıf olarak görev yaptığı 1875 yılında vakfın toplam geliri 720 kuruştur. Bu gelirin tamamı vakfın bir senelik gideri için tahsis edilmiştir. Mutasarrıf Ahmed Efendi'ye 550, maaş ve muhasebe harcına da 170 kuruş ödenmiştir.¹⁶⁶

Kayseri 2010, Cilt: 2, 161.

¹⁶¹ BOA. Ev. d. 10940, 51-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁶² BOA. Ev. d. 39066, 153. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁶³ Özder-Davarcı, 64.

¹⁶⁴ BOA. EV. d. 10940, 13-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁶⁵ BOA. C. EV. 262/13360. [21 Rabiulevvel 1279/16 Eylül 1862].

¹⁶⁶ BOA. Ev. d. 39066, 128. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

Eslem (Estan) Paşa Mescid-i Şerif Vakfı

Lala Paşa Mahallesi'nin yakınlarındaki mescitle aynı isimde zikredilen Eslem Paşa Mahallesi'nde bulunan mescidin, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. Yıkılan bu mescidin yerine cami inşa edilmiştir.¹⁶⁷ 1757 tarihli 5960 numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'nde, Eslem Paşa Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Evkafı'nın mütevelliliğine evlâdiyet ve meşrutiyet üzere Mustafa Halife'nin atandığına dair malumat bulunmaktadır.¹⁶⁸ İncelenen dönemde (1830-1860) mescidle ilgili herhangi bir kayıta rastlanılmamıştır. Ancak 1872 yılında Vakfın mutasarrıfının Müderris Ahmed Efendi olduğu tespit edilmiştir. Yine bu tarihteki vakfın senelik toplam geliri 874 kuruş olarak belirlenmiştir. Senelik gelirin tamamının giderler için tahsis edildiği bu yılda mutasarrıf Mehmed Efendi'ye 254 kuruş maaş ödenmiştir.¹⁶⁹ Osmanlı Arşivi'ndeki Kayseri ve çevresindeki vakıfların muhasebe kayıtlarının tutulduğu 1877 tarihli defterden bu mescide Kiçi Bürüngüz köyünün vakıf gelirlerinden bir bölümünün tahsis edildiği¹⁷⁰ bilgisinden hareketle mescidin varlığını XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Gürcü Mahallesi Mescid-i Şerif Vakfı

Gürcü Mahallesi'nde aynı isimle anılan hamamın kuzeyindeki mescidin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte mescidin banisinin muhtemelen 1544 yılında ölen Osman Paşa olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Gürcü Mescidi'nde yarım hisse ile mutasarrıf olan İbrahim Halife'nin aynı hisse ile tevliyet hakkını Hüseyin Halife'ye bıraktığına ve Hüseyin Halife'ye berat verildiğine dair bilgilere 1815 tarihli bir belgeden ulaşmaktayız.¹⁷² 26 Temmuz 1837'de Sadık Ahmed'in Evkaf Nezareti'ne yazdığı arzda, Kayseri Gürcü Mescidi Vakfına Güçzâde Süleyman Bey ve Ali Ağa'nın vakfettikleri dükkânlara muayyen vazife kanun ve nizama uygun hareket etmek şartıyla yarı hisseye Seyyid Derviş, Ebubekir ve Seyyid Halife adlı şahıslar müştereken müteveli olarak tayin edilmişlerdir.¹⁷³

Faal olan mescide 1838 yılında, Gürcü ve Çardak mescitlerinde cüz-hanlık görevi yapan Salih Halife'nin vefatıyla büyük oğlu Hafız Mehmed'in aynı göreve getirildiği

¹⁶⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 46.

¹⁶⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 5960, 19.

¹⁶⁹ BOA. Ev. d. 39066, 199. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁷⁰ BOA. Ev. d. 23978, 4a/63. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

¹⁷¹ Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2001, 291-294.

¹⁷² BOA. C. EV. 182/9088. [27 Muharrem 1230/9 Ocak 1815].

¹⁷³ BOA. C. EV. 1231. [22 Rabiulahir 1253/26 Temmuz 1837].

tespit edilmiştir.¹⁷⁴ 4 Aralık 1846'da, Evkaf-ı Hümayun'a mülhak Kayseri Gürcü Mahallesi'nde bulunan Gürcü Mescidi'nde görevli müezzin olmadığı ve namaz vakitlerinde ezan okunmadığı için farz namazları dahi cemaatle kılınmadığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı, hayır sahiplerinden Çankallızâde el-Hac Osman Ağa kiraya verdiği evinin üçte bir hissesini Gürcü Mescidi'ne tahsis etmiştir. Boş olan müezzinlik görevine, maaşı evin kirasından karşılanmak üzere yeniden bir müezzin tayini için Kayseri ve Bozok Evkaf Müdürü'ne talepte bulunulmuştur. Bunun üzerine Gürcü Mescidi'ne es-Seyyid Ebubekir Şuayb Efendi beratla tayin edilmiştir.¹⁷⁵ Senelik gelirin 191 kuruş olduğu 1849 yılında vakfın mutasarrıflığına imamet şartıyla Hüseyin oğullarından İbrahim ve Mehmed Efendi'ler tayin edilmişlerdir.¹⁷⁶ Vakfın Gürcü Mahallesi'nde olduğunu destekleyen muhtelif belgeler de mevcuttur. Gürcü Mescid-i Şerifi Vakfı'na es-Seyyid Mehmed İbn-i es-Seyyid İbn-i Süleyman'ın müteveli olarak atandığı tespit edilmiştir.¹⁷⁷

Bu mescidin Gürcü Mahallesi'nde bulunduğu ve Kazancılar Caddesi'nde, Vezir Hanı'nda ve Boyacı Kapısı civarında birer dükkân olmak üzere toplam üç dükkânın camiye vakfedildiği 1872 tarihli Vergi Defteri'nde belirtilmektedir.¹⁷⁸

Hacet Mescidi-i Şerif Vakfı

Banisi ve inşa tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan bu mescidin Hacet Mahallesi'nde olduğu ve 1777 tarihinde mescide imam olarak berat ile Mehmed adlı bir şahsın tayin edildiği belirtilmektedir.¹⁷⁹ Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı padişahları tahta geçtikten sonra, önceki padişahın verdiği beratlar geri alınır ve yenileri verilir. 28 Temmuz 1808'de, Hacet Mescid-i Vakfı'nın imamı ve mütevellisi olan Seyyid Mustafa'ya, Sultan IV. Mustafa'nın tahta geçişi münasebetiyle –eskisi geri alındıktan sonra– yeni berat tanzim edilerek verilmiştir.¹⁸⁰ Hacet Mescidi Vakfı Siraceddin Efendi tarafından 1815'te inşa edilip Kayseri halkına vakfedilmiştir.¹⁸¹

Es-Seyyid Ali, es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Abdullah, es-Seyyid Ebubekir bin Mustafa, es-Seyyid Ahmed bin Abdullah, es-Seyyid İsmail, Seyyid Ömer, Seyyid Ahmed, Seyyid Mehmed, Seyyid İbrahim bin Abdulkadir adlı şahıslar müştereken müteveli

¹⁷⁴ BOA. C. EV. 485/24547. [21 Cemazaeyilahir 1254/11 Eylül 1838].

¹⁷⁵ BOA. C. EV. 178/8885. [15 Zilhicce 1262/4 Aralık 1846]

¹⁷⁶ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹⁷⁷ BOA. C. EV. 378/19151. [29 Cemazeyilahir 1268/20 Nisan 1852].

¹⁷⁸ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 48.

¹⁷⁹ Gündüz, 97.

¹⁸⁰ BOA. C. EV. 123/6141. [4 Cemazeyilahir 1223/28 Temmuz 1808].

¹⁸¹ BOA. C. EV. 123/6109. [29 Muharrem 1231/31 Aralık 1815].

olarak 13 Mart 1842'de tayin edilmişlerdir. Bu tarihte vakfın gelirleri 8.223 kuruş olup giderleri de 8.223 kuruştur.¹⁸²

1856/1857 yıllarında Hacet Mescidi'nin imam ve mütevelliliği için es-Seyyid Veli-yüddin, es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid İsmail'e berat verildiği bilgisine ulaşılmaktadır.¹⁸³ 1872 yılında, mescidin Hürrem Çavuş Mahallesi, Hacet Bölgesi'ndeki Akşehir Çıkmazı üzerinde bulunduğu ve banisinin ise Hacet adlı bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Veli Efendizâde Mehmed Alîm Efendi'nin mutasarrıflığını yaptığı vakfın 1874-1875 yılları arasında senelik geliri 536 kuruş olarak tespit edilmiştir. Aşar, hububat, cehri ve kiralardan elde edilen gelirin tamamı vakfın giderleri için harcanmıştır.¹⁸⁵

Hacı Abdullah Mescid-i Şerif Vakfı

Bu mescidin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. 1843 tarihli Evkaf Defteri kaydına göre Yalman Mahallesi'nde bulunan mescidin mütevellisi es-Seyyid Hasan Efendi'dir. Bu yılda Mescid-i Şerif Vakfı'nın yıllık geliri 86 kuruş olup, bu gelir cehri, bağ ve hubûbattan elde edilmiştir. 86 kuruştan 11 kuruş muhasebe kâtibi ve sair görevlilerin maaşları için tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan yıllık para 75 kuruştur.¹⁸⁶ Toplam senelik gelirinin 156 kuruşa yükseldiği 1849 yılında, vakfın mutasarrıfı olarak Seyyid Hasan bin Mustafa'nın imamet şartıyla görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ 1871-1873 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki bir belgede, Kayseri'nin Süleyman Mahallesi, Hacı Abdullah Vakfı'nda görevli imamın vefatından sonra oğulları arasında imtihanla atanma yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁸⁸

Hacı Arap Mescidi

Adı geçen mescidin, banisi ve inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'nın yanında bulunan bu mescit 1950'li yılların ortasında Talas'a açılan yol sebebiyle yıkılmıştır.¹⁸⁹

Hunad Mahallesi'nde bulunan Hacı Arap Mescidi'nin banisi ve aynı zamanda imamlık görevinde bulunan ve çocuğu olmayan İbrahim bin Mehmed'in ölümünden sonra göre-

¹⁸² BOA. Ev. d. 10940, 27-b/28-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁸³ Gülbade Alan, 213/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili H. 1273-M. 1856/1857, (Yayınlanmamış Doktora Seminer Çalışması), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999, 44.

¹⁸⁴ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 173.

¹⁸⁵ BOA. Ev. d. 39066, 12. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

¹⁸⁶ BOA. Ev. d. 10940, 11-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

¹⁸⁷ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹⁸⁸ Atmaca, 315.

¹⁸⁹ Denктаş, Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız, 49.

vin günlük bir akçe ile Hafız Ahmed'e tevcih edildiği 24 Mart 1805 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Uzun bir süre faal olduğu anlaşılan mescid-i şerifin vakfına ait bir dükkânın mutasarrıfı olan Simon 1864 yılında 3,5 akçe daha ödeyerek kira süresini bir yıl daha uzatmıştır.¹⁹¹ İncelenen dönemde (1830-1860) adına ulaşılmamasına rağmen dönem öncesi ve sonrasına ait muhtelif kaynaklarda adının zikredilmesinden mescid-i şerifin incelenen dönemde de faal olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı İvaz Şah Mescid-i Şerif Vakfı

Cami-i Kebir ve Boyacı Kapısı arasında bulunan Hacı İvaz Mahallesi'nden ismini alan bu mescidin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

Mescidin imamı ve mütevellisi 1785 yılında Mehmed bin el-Hac Mustafa'dır.¹⁹² 1864 yılında mescidin imamlığını ve tevliyet görevlerini yerine getirmek üzere berat ile Seyyid Mehmed Said mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Bu tarihte mescidin müzayede bedeli 90 kuruştur.¹⁹³ Muhtelif kayıtlarda bu mescidin, Hacı İvaz Mahallesi'nin Arap Sokağı üzerinde bulunduğu belirtilmektedir.¹⁹⁴

Hacı İzzet Mescidi

Mescidin bulunduğu yer, banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1857 tarihli belgeden, Kutludeşin Hatun Vakfı'nın gelirlerinden yarım hissenin Hacı İzzet Mescidi imamına tahsis edildiği tespit edilmiştir.¹⁹⁵

Hacı Ömer (Ömer Şeyh) Mescidi-i Şerif Vakfı

Bu mescidin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1846 yılında vakfa Emir Mehmed İbn-i el-Hac Ali mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri toplam 557 kuruş olup bu gelirler; buğday, çavdar, arpa, cehri ve sair akarlardan alınan aşar bedeli ile kiralardan elde edilmiştir. Vakfa ait masrafların olmadığı defter kaydından anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Kayseri merkez Bahçıvan Mahallesi'nde bulunan vakfa 1849 yılında imamet şartıyla es-Seyyid Mehmed Efendi ve Eyüb ibn-i

¹⁹⁰ BOA. C. EV. 109/5403. [22 Zilhicce 1219/24 Mart 1805].

¹⁹¹ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

¹⁹² Gündüz, 98.

¹⁹³ BOA. Ev. d. 17482, 3. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

¹⁹⁴ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 167.

¹⁹⁵ BOA. C. EV. 26/1265. [26 Cemazeyilevvel 1273/22 Ocak 1857].

¹⁹⁶ BOA. Ev. d. 10940, 40-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

el-Hac Hüseyin Efendi müştereken mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın senelik geliri de 346 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁹⁷

1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde Bahçevan Mahallesi'nin Ömer Şeyh Bölgesinde Ömer Şeyh Mescidi'nin bulunduğu ve aynı mahallede yer alan bir vakıf evinin mescidin imamına tahsis edildiği bilgilerine ulaşmaktayız.¹⁹⁸

Hacı Yusuf Mescidi

Mescidin, inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. 1844'te Hacı Yusuf¹⁹⁹ Vakfı'na, Hacı Ömer Ağa müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri; bazı köylerin hubûbat, bağ ve cehti aşarı olmak üzere toplam 1.609 kuruştur. Vakfın giderleri için; muhasebe harcına 9 kuruş, müteveli maaşına 46 kuruş olmak üzere toplam 55 kuruş harcanmıştır. Artan para 1.554 kuruştur.²⁰⁰ Mescidin Hasan Fakih Mahallesi'nde bulunduğu ve günlük bir akçe ile imam olan Mehmed'in ölümü üzerine oğlu Hasan'ın bu göreve getirildiği 1858 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.²⁰¹

Hürrem Çavuş Mescidi-i Şerif Vakfı

Bu mescidin ne zaman inşa edildiği, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1730 yılında Şeyh Mehmed adlı bir şahıs günlük bir akçe karşılığında bu mescide halife olarak atanmıştır.²⁰²

Hürrem Çavuş Vakfı'na ait bir dükkânın mutasarrıfı olan Ali, 1848 yılında 3,5 akçe karşılığında kira süresini bir yıl daha uzatmıştır.²⁰³ İmamet şartıyla vakfın mutasarrıflığına 1849 yılında Seyyid Mehmed bin Mehmed tayin edilmiştir. Bu tarihte vakfın senelik toplam geliri 310 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁰⁴ 1872 tarihli vergi kayıtlarında bu mescidin Hürrem Paşa Mahallesi Müftüzade Sokağı'nda bulunduğu ve banisinin Hürrem Çavuş olduğu, ayrıca vakfa ait bir evin de mescit imamına vakfedildiği bilgileri mevcuttur.²⁰⁵ 13 Mart 1872-12 Mart 1873 tarihlerinde mescid-i şerif vakfının cehti, aşar ve kiralardan elde edilen senelik 763 kuruşluk gelirinin tamamı, giderleri için tahsis

¹⁹⁷ BOA. Ev. d. 13555. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

¹⁹⁸ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 119.

¹⁹⁹ Hacı Yusuf, vakıf defterinde Hacı Yusuf Abdullah adlı şahsın oğlu olarak geçmektedir. EV d. 10940, 23-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁰⁰ BOA. Ev. d. 10940, 23-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁰¹ BOA. C. EV. 4596. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁰² Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 86.

²⁰³ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁰⁴ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

²⁰⁵ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 169.

edilmiştir. Bir yıllık süre zarfında mutasarrıf ve imama 450, muhasebe harcı için 125, aydınlatma, yakacak ve diğer ihtiyaçlar için de 188 kuruş ödenmiştir.²⁰⁶

Hüseyin Bey Mescidi-i Şerif Vakfı

Kayseri Tekkeönü'nde²⁰⁷ bulunan mescidin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.

Günlük 1 akçe ücret karşılığında berat ile Ömer Halife 1693 yılında imam olarak tayin edilmiştir.²⁰⁸ 1784'te günlük 3 akçe ile müezzinlik yapan es-Seyyid Hafız Mehmed vefat edince yerine, Hafız İbrahim, es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Mehmed adındaki kardeşler berat ile tayin olunmuşlardır. 1792 yılında da bu üç kardeşin görevleri devam ettirilip beratları da yenilenmiştir.²⁰⁹ 1848 yılında vakfa bağlı bir dükkânın mutasarrıfı olan İsmail, 9,5 akçe bedel ödeyerek icar süresini bir sene daha uzatmıştır.²¹⁰ 1864'te mutasarrıf ve mütevelliliğe berat ile Seyyid Ahmed, Necib Üveys ve İbrahim adlı şahıslar tayin edilmişlerdir. Müzayedede bedeli 3.209 kuruştur.²¹¹

Kadı Mescidi

Kadı Mescidi'nin müezzini olan Hafız Hüseyin 1773 yılında vefat edince yerine oğlu Mehmed Halife tayin edilmiştir.²¹²

1872 yılında, bu mescidin Yalman Mahallesi'nin Kadı Çeşmesi Sokağı'nda bulunduğu ve mescidin cami yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.²¹³ Bu bilgilerden Kadı Mescidi'nin XIX. yüzyılın sonlarına kadar faal olduğu anlaşılmaktadır.

Kalenderhane (Cürcürler) Mescidi-i Şerif Vakfı

1627 yılında, Kayseri'nin Kalenderhane Mahallesi'ndeki Mescid-i Evkaf mütevellisi Muslu, kadıya giderek, Hacı Veli'nin ölmeden önce bir mülkünü mescit imamına vakfettiğini belirtmiş ve Rıdvan adlı bir şahsın def edilmesini istemiştir.²¹⁴

²⁰⁶ BOA. Ev. d. 39066, 52. [1 Mart 1288–28 Şubat 1291/13 Mart 1872–12 Mart 1876].

²⁰⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 56.

²⁰⁸ Emel Yılmaz, 100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1104/M. 1692), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010, 192.

²⁰⁹ Gündüz, 96.

²¹⁰ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²¹¹ BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²¹² Gündüz, 100.

²¹³ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 71.

²¹⁴ Gündüz, 197.

Kalenderhane mahallesinde bulunan ve hakkında fazla bilgi bulunmayan bu mescidin, 1944'te yıkılarak yerine bir caminin yapıldığı bilgisinden, bu tarihe kadar ayakta durduğu ve hizmete devam ettiği anlaşılmaktadır.²¹⁵

Katipzâde Mescidi-i Şerif Vakfı

Mescidin inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmamakla beraber 1837 yılında mescidin Yenice Mahallesi'nde bulunduğu, mutasarrıfı olan İbrahim ile Mustafa ibn-i Mehmed isimli kardeşlerin evlatsız vefatı sebebiyle yerlerine Hafız İsmail ibn-i Abdülbaki'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.²¹⁶

Mükremin Mahallesi Mescidi-i Şerif Vakfı

Mescidin inşa tarihi banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bulunmamaktadır.

1652 yılında mescide mum verilmesi ve kaç kuruluş tuttuğuyla ilgili bilgiler mevcuttur.²¹⁷ 11 Eylül 1838'de Mükremin Mescidi imameti ile maaş karşılığı olmadan tevliyetine ve yine adı geçen mescit yakınında Sadıka Hatun Sıbyan Mektebi muallimliği ile Hançerli Sultan Çardak Mescidi cüz-hanlığına ve Ferhad Bey'in Gürcü Mescidi cüz-hanlığına daha önce mutasarrıf olan es-Seyyid Salih bin es-Seyyid Mehmed'in vefat etmesi üzerine oğlu Seyid Hafız Mehmed'e günlük bir akçe yevmiye ile tevchi için Kayseri Evkaf Müdürü es-Seyyid Mehmed Esad Efendi tarafından talepte bulunulmuştur.²¹⁸

1872'de de bu mescidin Mükremin Mahallesi'nde Mesli Sokağı'nda bulunduğu ve banisinin Mükremin adında bir şahıs olduğu belirtilmektedir.²¹⁹

Nuh Dilaver Paşa Mescidi-i Şerif Vakfı

Hasbek Mahallesi'nde bulunan mescidin, banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²²⁰

Mescide günlük bir akçe ile imamet görevine ve cami yakınındaki Kurd Davud Mektebi muallimliğine günlük yarım akçe bedel ile es-Seyid Mustafa ve Seyyid Mehmed Emin

²¹⁵ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 57.

²¹⁶ BOA. C. EV. 174/8676; C. EV. 177/8819. [17 Cemazeyilahir 1252/29 Eylül 1836].

²¹⁷ Mustafa Oğuz, *59 Nolu Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1062-M. 1652) Transkripsiyonu ve Değerlendirilme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, 82.

²¹⁸ BOA. C. EV. 485/24547. [21 Cemazaeyilahir 1254/11 Eylül 1838].

²¹⁹ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 253.

²²⁰ Gündüz, 93.

berat ile 30 Mart 1814'te tayin edilmişlerdir.²²¹ 1848 yılında vakfa bağlı bir dükkânın mutasarrıfı olan Mükremin adlı şahıs, kendi rızasıyla 400 kuruşa Ahmed ve Fatma'ya dükkânını ferağ etmiştir. Ferağ harcı 12 kuruş olup mütevellî hissesi 66/6'dır.²²²

1872'de bu mescidin Hasbek Mahallesi'nin Dilaver Paşa Bölgesi ve Dilaver Paşa Camisi Sokağı üzerinde bulunduğu, aynı mahalledeki bir evin de camiye vakfedildiği tespit edilmiştir.²²³

Seyfullah Bey Mescidi-i Şerif Vakfı

Seyfullah Bey mescidi, Kürtler Mahallesi'nde bulunmaktadır. Aynı isimle anılan türbe günümüze ulaşabilmiştir.²²⁴

Şeyh Seyfullah bin Şeyh Sadi Vakfiyesi'ne göre, Kebez mezarı mescidin imamına ve bir büyük hane de çocuklara Kur'an öğretmek üzere vakfedilmiştir. Ayrıca, tevliyet Hacı Hamza oğlu Üstad Bayram'a bırakılmıştır (1545).²²⁵

Seyfullah Bey Mescidi'nde imamlık ve müezzinlik yapan Mahmud'un ölümü üzerine, yerine 1814 yılında Sadık bin Mehmed'in görevlendirilmiştir.²²⁶ 1872 yılında Seyfullah Efendi Mescidi'nin Kalenderhane Cürcürler Mahallesi'nin Kürdler Bölgesi'nde bulunduğu ve bir adet evin camiye vakfedildiği, mütevellîsinin de İsmail Efendi olduğu tespit edilmiştir.²²⁷

Şeyh Taceddin Mescidi-i Şerif Vakfı

Mescidin ne zaman inşa edildiği ve yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1797 yılında mescidin, onun dâhilindeki mektebin ve mahallenin avarızı için hayır sahibi Abdullah'ın vakfettiği paranın mütevellîsi olan Hafız Seyyid Mustafa'nın beratının yenilendiği tespit edilmiştir.²²⁸ 1872'de, Şeyh Taceddin Mahallesi'nin, Taceddin sokağı üzerinde bulunan cami ve cami imamına bir ev vakf edilmiştir.²²⁹

²²¹ BOA. C. EV. 617/31106. [8 Rabiulahir 1229/30 Mart 1814].

²²² BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²²³ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 75.

²²⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 65.

²²⁵ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Kitabelerinden XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 13, Ankara 1981, 552.

²²⁶ BOA. C. EV. 411/20831. [7 Cemazeyilahir 1229/27 Mayıs1814].

²²⁷ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 228.

²²⁸ Gündüz, 94.

²²⁹ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 214.

Ayrıca, 1877 tarihli Kayseri ve Çevresi Vakıfları muhasebe kayıtlarının tutulduğu defterde mescidin ismi geçmektedir.²³⁰

Tavukçu Mescid-i Şerif Vakfı

Tavukçu Mahallesi'nde bulunan mescidin banisi ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, 1703 yılında mescidin mütevellisi Cafer adında bir şahıs olduğu, Germir köyünde vakfına ait beş kıta tarlanın bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, 1708 yılında Germir köyündeki iki kıta tarladan "50 kile iki ölçek" geliri bulunmaktadır.²³¹ 12 Kasım 1814'te Kayseri'nin Kazancılar çarşısında Tavukçu Mescidi'nde imamlık vazifesiyle görevlendirilen Ali, İsmail ve İbrahim kardeşlerden İsmail ve İbrahim'in vefat etmesi sebebiyle boşalan hisselerin İbrahim'in oğlu Mehmed ve ortaklarından olan Ali'ye tevcih edilmesini Kayseri Mutasarrıfı Mehmed Hilmi arz etmiştir.²³²

Söğütlü Çeşme Sokağı üzerinde yer alan iki adet dükkânın Tavukçu Camisi'ne vakfedildiği, dükkânlardan birinin mutasarrıfı Artin, diğerinin Mustafa ve caminin mütevellisinin de Derviş Efendi olduğu bilgisine 1872 yılında ulaşılmaktadır.²³³ Ahmed Nazif Efendi, bu mescidin Kazancılar Çarşısı'nın yakınında bulunduğunu ve Evkaf İdaresince "Tavukçu Mescidi" adıyla mazbut ve "müsakkafat" (üstü örtülü yer, ev dükkân) kirasından başka 280 kuruş vakıf aidatı bulunduğunu belirtmektedir.²³⁴

Yalman Mescid-i Şerif Vakfı

Banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. 1848 yılında Vakfa bağlı bir dükkânın mutasarrıfı olan Simon 1.000 kuruşa hakkını oğlu Agob'a devretmiştir. Ferağ harcı 30 kuruş olup mütevellisi hissesi 15/15'tir.

Yalman Mahallesi'nde bulunan vakfa ait bir dükkân, 3,5 akçe icar bedeli karşılığında Agob'a bir seneliğine 1848'de kiraya verilmiştir.²³⁵

Kâtibzâde Mescidi-i Şerif Vakfı

Banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı tespit edilemeyen mescid Yenice Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 23 Ocak 1837'de Kâtibzâde Mescidi imamlığına getirilen es-Seyyid

²³⁰ BOA. Ev. d. 23978, 5a/94. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

²³¹ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 87.

²³² BOA. C. EV. 320/16293. [29 Zilkade 1229/12 Kasım 1814].

²³³ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 321.

²³⁴ Ahmet Nazif Efendi, 38.

²³⁵ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

İbrahim ve es-Seyyid Mustafa ibn-i Mehmed'in art arda evlatsız olarak vefat etmesi sonucu imamet görevine es-Seyyid Hafız İsmail bin Abdülbaki'nin tayini düşünülmüştür. Bunun için Kayseri Mutasarrıfı es-Seyyid Mustafa Nuri, Evkaf Nezareti'nden talepte bulunmuştur.²³⁶

Zeynel Abidin Mescidi-i Şerif Vakfı

Muhtemelen Zeynel Abidin Türbesi yakınında bulunan mescit, Boyacı Abdi tarafından inşa ettirilmiştir.²³⁷ 1544 tarihli vakfiyede, birçok akarın bu mescitte Kur'an okunması için vakfedildiği belirtilmekte ve bu bilgiden yola çıkarak mescidin varlığına ulaşılmaktadır.²³⁸

Muhtemelen mescit olarak inşa edildikten sonra ihtiyaca binaen camiye dönüştürülmüştür. 13 Mart 1843 tarihinde Zeynel Abidin Camii'nin mütevelliliğine vakıf evladından es-Seyyid İsmail tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri arasında, hububat, buğday, arpa, öşr-i cehri ve tarla kiralari bulunmaktadır. Elde edilen gelir 1.498 kuruştur. Vakfın giderleri için sıbyan muallimine 100 kuruş, caminin aydınlatılması ve yakacağı için 50 kuruş, mektebin tamirine 150 kuruş, maaş ve sair giderler için toplam 486 kuruş tahsis edilmiştir. Vakfın giderlerinden arta kalan para 1.012 kuruş olarak kayda geçilmiştir.²³⁹

es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail müştereken vakfın mütevelliliğine 1844 yılında tayin edilmişlerdir. Aynı sene vakfın gelirleri; hububat aşarı, cehri, tarla ve sair gelirlerden oluşuyordu. Bu gelirlerin toplamı 1.848 kuruşa yükselmiştir. Vakfın giderleri için, mektep masrafına 150 kuruş, mescidin tamirine 80 kuruş, aydınlatma ve yakacağı için 50 kuruş, çeşme tamiri için 50 kuruş, muhasebe harcına 4 kuruş, diğer görevlilerin maaşları ve sair masraflar için toplam 407 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 1.441 kuruştur.²⁴⁰ 1846 yılında vakfın geliri 2.187 kuruş olup giderleri için 286 kuruş harcanmıştır. Artan para 1.901 kuruştur.²⁴¹

Mescidin tedris, imamet ve müezzinlik görevlerini ifa etmek üzere berat ile Seyyid Ahmed Muhtar, Şeyh Mehmed ve diğer Mehmed mutasarrıf olarak 1864'te tayin edilmişlerdir. Müzayede bedeli (ihale bedeli) de 991 kuruş olarak belirlenmiştir.²⁴² 1876 yılına gelindiğinde senelik geliri 3.560 kuruşa çıkan vakfın mutasarrıflığını Vanlızâde Şeyh Mehmed Efendi yapmaktaydı. Vakfın gelirinin tamamı giderleri için tahsis edilmiştir.²⁴³

²³⁶ BOA. C. EV. 174/8676. [15 Şevval 1252/23 Ocak 1837].

²³⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 71.

²³⁸ Özder-Davarcı, 36.

²³⁹ BOA. EV. d. 10940, 36-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁴⁰ BOA. EV. d. 10940, 24-a, 24-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁴¹ BOA. EV. d. 10940, 41-b. 1[1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁴² BOA. EV. d. 17482, 2. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁴³ BOA. EV. d. 39066, 73. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

Diğer Vakıflar

Kayseri kadim bir şehir merkezi olduğundan birçok vakıf, cami ve medreseleri içinde barındıran dönemine göre büyük sayılabilecek bir yerleşim yeridir. Bundan dolayı bütün eserleri (cami, çeşme ve sair) ele alıp izah etmemiz mümkün değildir. Burada, 1830-1860 tarihleri arasında Kayseri ve mülhakatıyla ilgili Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerle konuya açıklık getirmek durumundayız.

Vakıf, sahibi bulunduğu bir mülkü ammenin menfaatine ebedi olarak tahsis eden; diğer bir ifade ile karşılıksız malını vakfedenler için kullanılan bir tabirdir. Vakfedilen mala “mevkuf,” tahsis edilen cihete “mevkufü'n-aleyh” “meşrutü'n-leh” denir.

Bir mülkü kamu yararına ebedi olarak tahsis etmek anlamında kullanılan vakıf kavramı²⁴⁴, ferdi çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve mal varlığının gönül rızasıyla paylaşılmasını öngören hukuki ve sosyal bir sistemdir. Vakıf yapan kişi feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vafıtan istifade eden biri ise, ihtiyacını gidermeniz keyfini yaşamaktadır. Bu birbirini tamamlayan ve dalgalar halinde bütün cemiyetin fertlerini saran ve bu yönüyle sürekliliği hedefleyen bir hizmet bütünüdür.²⁴⁵

Vakıfların zaman zaman kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Kayseri Meclisi, 1852 Temmuz ayından 1853 Şubat ayına kadar geçen 8 aylık bir süre zarfında Kayseri Vakıfları için vakıf bedelâtı olarak toplam 245.484 kuruş harcama yapmıştır.²⁴⁶

Bahsi geçen eserlerin izah ettiği anlam bütünlüğünde, Kayseri'de tarihi süreç içinde Müslümanlar vakıf müessesesini bütün unsurlarıyla yaşatmışlardır. Bunun en güzel örnekleri şunlardır:

Mahmud Kadı Vakfı

Kayseri sınırları dâhilinde bulunan Mahmud Kadı Vakfı'nın 3 Şubat 1840 tarihindeki mütevellileri es-Seyyid Sadullah ve es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid Süleyman adlı şahıslardır. Koca Ali'nin verdiği arzualde, daha önce Kayseri Mahkemesi'nde açılan dava sonucu bahsi geçen vakıftan on iki sehim itibariyle dört kuruş, on beş paranın hissesine düştüğünü belirtmektedir. Aynı zamanda mahkeme tarafından eline iki parça “hüccet-i şer'iyye” de verilmiştir. Adı geçen vakıf mütevellisi buna inanmayıp mahkeme kararıyla kendisine düşen hissesini vermemektedir. Bundan dolayı külli bir

²⁴⁴ Pakalın, III, 577.

²⁴⁵ Bahaeddin Yediıldız, “Vakıf”, İslam Ansiklopedisi, c. XIII, M. E. B Yayınları, İstanbul 1993, 153. 154.

²⁴⁶ BOA. C. ML. 398/16331. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

zarar ve ziyanının olduğunu belirtmektedir. Padişah'tan isteğinin elindeki hüccete göre payına düşen hissenin verilmesidir.²⁴⁷

Es-Seyyid İsmail, es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid Mustafa müştereken vakfa mütevellî olarak 1843 yılında tayin edilmişlerdir. Vakıf gelirleri; hamam, tarla ve dükkân kiralardan oluşmaktaydı. Bu yılda vakfın yıllık toplam geliri 8.631 kuruştur. Vakfın giderleri için yapılan toplam masraf 3.167 kuruştur. Yapılan masraflar; tevliyet ücretine 180 kuruş, kâtibe 54 kuruş, imam-ı evvele 52 kuruş, sıbyan muallimine 18 kuruş ve diğer görevlilere tahsis edilen miktarlardan oluşuyordu. Gider fazlası artan para 5.464 kuruştur.²⁴⁸

1844 tarihli Kayseri vakıf defterinde, Kadı Mahmud Vakfı'na bağlı 10 adet dükkânın kimden kime devredildiği, devir ücreti ve senelik kira bilgileri yer almaktadır.²⁴⁹ Defterdeki bu bilgilerden vakfın büyüklüğü ve akarlarının çokluğu anlaşılmaktadır. Mahmud Kadı Vakfı ve Alemuddin Zâviyesi Vakfı, Şerife Esmâ Hatun Vakfı'nın mütevellisi ve Hava Hatun bint-i Seyyid Hacı Burhaneddin'in dükkânlarının nısfına mutasarrıf olan es-Seyyid İsmâli bin Sadullah Halife'nin vefat etmesi sonucu boşalan görevlere oğlu es-Seyyid Mahmud'un tayini düşünülmüştür. Bunun için Bozok ve Kayseri Evkaf Müdürü Mehmed Emin ile Kayseri eşrafından bazıları Evkaf Nezareti'ne mahzar göndermişlerdir (3 Ocak 1847).²⁵⁰

Muzaffer Çelebi Vakfı

Kayseri merkezde bulunan vakfa, es-Seyyid el-Hac Ömer Ağa bin es-Seyyid Ali mütevellî olarak 1843'te tayin edilmiştir. Vakfın toplam geliri 8.001 kuruş olup toplam gideri 2.000 kuruştur. Gider fazlası artan para 6.001 kuruştur.²⁵¹

Vakfın gelirinin 4.853 kuruş 10 paraya gerilediği 1849 yılında vakfın mutasarrıflığına; evlâdiyet ve tevliyet şartıyla es-Seyyid Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Tahir bin Seyyid Ali Efendi ve Mehmed Reşid bin İbrahim Efendi müştereken tayin edilmişlerdir.²⁵²

²⁴⁷ Koca Ali nâm kimesne Kayseriyye'de vâki' Mahmud Kadı Vakfı mütevellisi olan Seyyid Abdullah ve Seyyid Mehmed Emin ve Seyyid Süleyman nâm kimesneler ile mukaddema Kayseriyye Mahkemesi'nde bi'l-murâfa'a evlâd-ı vakıftan olarak galle-i vakfi... BOA. C. EV. 375/19009. [29 Zilkade 1255/3 Şubat 1840].

²⁴⁸ BOA. Ev. d. 10940, 23-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁴⁹ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁵⁰ BOA. C. EV. 658/33157. [15 Muharrem 1263/3 Ocak 1847].

²⁵¹ BOA. Ev. d. 10940, 57-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁵² BOA. Ev. d. 13555. S. 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

Seyyid Ahmed bin Seyyid Ali evlâdiyet ve tevliyyet şartıyla 1861 yılında mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Müzayede bedeli 7.205 kuruştur. Evlâdiyet ve tevliyyet şartıyla Ayşe, Nefise ve Ümmü Gülsüm hanımlar da müteveli olarak tayin edilmişlerdir. Müzayede²⁵³ bedeli 6.687 kuruştur.²⁵⁴

Şahruh Vakfı

Banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmeyen vakfın 1843 yılına ait yıllık geliri toplam 114 kuruş olup bu gelir köylerden gelen hubûbat (buğday, hinta, çavdar, arpa, burçak) ve bağlardan elde edilen vergilerden elde edilmekteydi. Müteveli maaşı, muhasebe gideri, kâtip maaşı ve sair giderler için tahsis edilen senelik toplamı gideri 21 kuruştur. Artan para da 93 kuruştur.²⁵⁵

Kayseri Sancağı'na bağlı Ulu Bürüngüz köyü halkından Abdülatif ve Mehmed Tahir efendiler müştereken Sarioğlan kazasına bağlı Karacaviran mezrası arazisini Şahruh Vakfı adına ekip biçiyorlardı. Aynı zamanda elde ettikleri gelirlerin büyük bir kısmını da vakfa veriyorlardı. Her sene belirlenen hudut içerisinde verdikleri emekle vergilerini aksatmadan ödedikleri halde Palas, Sultanhanı, Musa, Köse Hacıoğlu ve Sarioğlan köylüleri ile Mehmed Efendi, Deli Osman ve diğer bazı şahıslar tarafından sürekli müdahaleye maruz kalıyorlardı. Ayrıca, bahsi geçen mezranın mallarını gasp ediyorlardı. Yapılan şikâyet üzerine, bu arazinin ekilip-biçildiği veya boş olduğuna dair hususların araştırılması istenmiştir. Görevlilerin teftişi sonucu arazinin Abdülatif ve Mehmed tarafından sürekli ekilip-biçildiğinin anlaşılması üzerine bu hususta 8 Ekim 1847 tarihinde sadır olan padişahın fermanıyla civarda bulunan köylüler tarafından hiçbir suretle müdahale edilmemesi hükmü sadır olmuştur.²⁵⁶ 12 Mayıs 1864'te Alaüddeve ve Şahruh Vakfı'na bağlı Çandır karyesinde bulunan cami-i şerifin tamirat ve masarifatı için 200 kuruş harcanmıştır.²⁵⁷

Alemüddin Vakfı

Ne zaman inşa edildiği, ne zaman yıkıldığı ve banisinin kim olduğu hakkında bir malumat bulunmamaktadır. Mehmed Efendi adlı şahıs Sultan II. Mahmud'a takdim eylediği 20 Şubat 1825 tarihli arzuhalinde, Kayseri merkezinde bulunan Alemüddin Vakfı'na yarı yarıya tevliyyet ile vakfa bağlı bulunan zâviyesine de yirmi üç seneden beri tasarruf ettiğini belirtmektedir. Buna rağmen, Divan-ı Hümayun kâtiplerinden müte-

²⁵³ Müzayede: Ziyade'dentüremiştir. Artırma anlamındadır. (Devellioğlu, 791).

²⁵⁴ BOA. Ev. d. 17482, 3-a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁵⁵ BOA. Ev. d. 10940, 7-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁵⁶ BOA. A. DVN. 30/72. [27 Şevval 1263/8 Ekim 1847].

²⁵⁷ BOA. Ev. d. 14550, 2. [5 Zilhicce 1280/12 Mayıs 1864].

vaffa Abdürrezak Tulu'î Efendi adı geçen vakfa ait köyleri, "zeametim arazisindedir" diyerek ömür boyu zapt etmiştir. Devamında, Abdürrezak Tulu'î'den verâset hasılatı alınıp kendisine verilmesini talep etmektedir.²⁵⁸

Zâviyedarlık ve tevliyet görevini ifa etmek şartıyla Seyyid Mehmed ve Hacı Ali, diğer Ali ve Mustafa berat ile mutasarrıf olarak 1864 yılında tayin edilmişlerdir. Adı geçen vakıftan elde edilen gelirler hissedarlar arasında dağıtılmıştır. Buna göre Mustafa ve diğer hissedarlara 2.995 kuruş 20 para verilmişken onlardan artan 240 kuruş ise Hazine-i Evkaf-ı Hûmayun'a devredilmiştir.²⁵⁹ 1875 yılında vakfın mutasarrıflığını evlâdiyet ve zâviyedarlık şartıyla Hacı Ali Efendi'nin icra ettiği anlaşılmaktadır. Senelik toplam geliri 13.673 kuruş olan vakfın gelirleri, Tütsün ve diğer köylerden toplanan hububattan alınan aşar bedeli ile cehriden alınan aşardan elde edilmiştir. Bir yıl içinde elde edilen gelirin tamamı vakfın ihtiyaçları için harcanmıştır. Toplam gelirden, 5.178 kuruş mutasarrıf Hacı Ali Efendi'ye, 5.179 kuruş müteveli Mehmed Emin Efendi'ye ve 3.418 kuruş da maaş ve muhasebe harcına ödenmiştir.²⁶⁰

Bayram Paşa Vakfı

Vakfı şerifin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı tespit edilememiştir. İncelen dönemde vakfın faal olduğu anlaşılmaktadır. Kayseri'de Bayram Paşa Vakfı ile Cekdelizade Ahmed Ağa ve Şeyh İbrahimü't-Tennurî camilerinden bazı cihetlerin tevcihinden 1 Mart 1836 tarihli bir belgede bahsedilmektedir. Buna göre, Kayseri'de, Bayram Paşa Vakfı'na Çekdelizâde Ahmed Ağa ve Şeyh İbrahim Tennurî Camisi vakıflarına bazı tevcihatların yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁶¹ Daha sonraki kayıtlarda Vakfa ait bilgiler tespit edilememiştir.

Hançerli Sultan Vakfı

Bu vakıf Kayseri merkezinde yer almıştır. Söz konusu vakıfla ilgili fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Evkâf Nezareti'ndeki bir kayıta göre; Hançerli Sultan Vakfı'na ait daha önce verilip zayi olan beratın 18 Temmuz 1833'te yenilenmesi ve vakfa müteveli tayin edilmesi talebinde bulunulmuştur.²⁶²

²⁵⁸ BOA. HAT. 624/30865. [20 Cemazeyilahir 1240/9 Şubat 1825].

²⁵⁹ BOA. Ev. d. 17482, 2. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁶⁰ BOA. Ev. d. 39066, 146. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

²⁶¹ BOA. C. EV. 544/27455. [13 Zilkade 1251/1 Mart 1836].

²⁶² BOA. C. EV. 397/20130. [29 Safer 1249/18 Temmuz 1833].

Emir Sultan Vakfı

Kayseri merkezinde bulunan Emir Sultan Vakfı mütevelliliğine 31 Mart 1842'de es-Seyyid Hafız Fehmi Efendi tayin edilmiştir. Adı geçen vakfa, aşar bedelinden buğday, çavdar, arpa ve sair hubûbat ve dükkânlardan gelen kira gelirleri tahsis edilmiştir. Vakıf iradı arasında hubûbat ve kira bedelinden elde edilen 345 kuruş yer almaktadır. Vakıfta çalışan muvazzaf memurlara, muhasebe kâtibi ve diğer görevlilere toplam 20 kuruş sarf edilmiştir. Vakfın harcamalardan sonra kalan fazla varidatı 325 olarak kayıt altına alınmıştır.²⁶³

Bu vakıf türbede olup 1864 yılında vakfa cüz-hanlık şartıyla es-Seyyid Osman, Mehmed Said ve Mehmed Emin'e berat verilmiş ve mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Müzayede (açık artırma) bedeli 1329 akçedir.²⁶⁴

Zahide Hatun Vakfı

Kayseri merkezinde bulunan Mahmud kızı Zahide Hatun Vakfı'na es-Seyyid Ömer el-Hac Ebubekir Ağa 1.846 yılında müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın bu yıla ait geliri 2.725 kuruştur. Bu akarlar arasında Namlı köyü ve mezarlarından alınan aşar bedelleri, bahçe ve dükkân kiralardan alınan gelirler bulunmaktaydı. Vakfın toplam gideri 1.464 kuruştur. Bu giderler görevli maaşlarına ve muhasebe harcına tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 1.261 kuruştur.²⁶⁵

Evlâdiyet ve tevliyet şartıyla kurulmuş olan bu vakfa 1864 yılında Osman Ağa bin Mehmed Emin'e berat verilmiş ve müteveli olarak tayin edilmiştir. Müzayede (Açık artırma) bedeli 1.900 kuruştur.²⁶⁶

Hacı Kasım Vakfı

Kayseri merkezinde bulunan bu vakfa 13 Mart 1842 tarihinde Osman Efendi müteveli olarak tayin edilmiştir. 1842 yılında mezkûr vakfa ait dükkân ve bağ gelirlerinden toplam 788 kuruş elde edilmiştir. Vakfın muhtelif giderleri için 28 kuruş, muhasebe kâtibine 20 kuruş, müfettiş harcına 37 kuruş, müteveli ve diğer görevlilere 152 kuruş ve sair masraflar dâhil toplam 237 kuruş tahsis edilmiştir. Vakfın yıllık toplam geliri, harcamalar düşüldükten sonra 551 kuruş olarak tespit edilmiş; artan para evkaf muhasebesine verilmiştir.²⁶⁷

²⁶³ BOA. Ev. d. 10940, 12. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁶⁴ BOA. Ev. d. 17482, 3a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁶⁵ BOA. Ev. d. 10940, 55-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁶⁶ BOA. Ev. d. 17482, 2-a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁶⁷ BOA. Ev. d. 10940, 15-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

Vakfa ait birçok dükkân bulunmaktadır. 1848 yılında bu dükkânlardan iki tanesi 10 akçe karşılığında Artin (6,5 akçe) ve Bedros'a (3,5 akçe) bir seneliğine icara verilmiştir. Ayrıca vakfa ait dükkânlardan birinin mutasarrıfı olan Mehmed kendi rızasıyla 1.000 kuruş karşılığında hissesini Bagos'a devretmiştir. Başka bir dükkânın mutasarrıfı olan Zâil de 3.000 kuruş karşılığında mutasarrıflık hissesini Bostancıoğluna devretmiştir.²⁶⁸

Boyacı Abdi Bey Vakfı

Kayseri eşrafından Hacı İbrahim tarafından kurulduğu öne sürülen vakfa, Hacı Abdi'nin 1621, 1633 ve 1634 yıllarında üç ayrı vakfiye yazdığı bilinmektedir. Sülalesi Kayseri'de "Kığlamaz-zadeler" olarak bilinen kelime, "yerinden kıpırdatılamaz", "ağır", "oturaklı" manalarına geldiği ileri sürülmektedir. Vakfın akarları arasında: Uzun Çarşı'da 7 tam ve hisseli dükkân, Kebapçılar Çarşısı'nda 1, Boyacı Kapısı'nda 3, Meydan Kapısı'nda 7, Hisar Önü'nde Bakkallar Çarşısı'nda 1, Kapan Çeşmesi yanında 1, Kürkçüler Çarşısı'nda 4, Börekçiler Çarşısı'nda 1, Melik Mehmed Gazi Cami-i Kebir yanında 1 tam ve hisseli dükkânlar, kahvehaneler ile ambar yakınında 3 göz değirmen, Yemliha, Beleş, Avşar, Yeniceköy köylerindeki hisse ve tarlaları, Hacı Kılıç ve Kürdler mahallelerindeki bahçeler, Gediris ve Sakar'daki tarlalardan oluşmaktaydı.²⁶⁹

Vakfa, es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail 13 Mart 1842 tarihinde müştereken müteveli olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın, hububat aşarından, bağ ve sair kiralardan toplam 1.155 kuruş geliri bulunmaktadır. Vakfın ihtiyaçları için; sıbyan muallimine 100, aydınlatma için 50, muhasebe kâtibine 29, harcı imzaya 20, müteveli maaşı ve diğer görevlilere 117 kuruş ve muhtelif masraflar dahil toplam 736 kuruş harcanmıştır. Vakfın toplam gelirinden masrafı çıktıktan sonra geri kalan fazla gelir, 430 kuruştur.²⁷⁰

Vakfın mütevelliliğine müştereken es-Seyyid Sünullah, es-Seyyid İsmail ve es-Seyyid Ali 13 Mart 1844 tarihinde tayin edilmişlerdir. Bu tarihte vakfın geliri toplam 2.546 kuruş, gideri de 1.110 kuruştur. Gider fazlası kalan para 1.436 kuruştur. İki yıllık süre zarfında vakfın gelirleri giderlerinin iki katı üzerinde artmıştır.²⁷¹ 1849 yılında vakfa ait iki dükkân 6 akçe karşılığında bir yıllığına Osman (3,5 akçe) ve Ohanna'ya (2,5 akçe) icara verilmiştir.²⁷² Aynı yıl vakfın mutasarrıflığına İbrahim oğullarından Mehmed ve İsmail efendiler tayin edilmiş ve vakfın senelik geliri 1.500 kuruş olarak tespit edilmiştir.²⁷³

²⁶⁸ BOA. Ev. d. 13511, 2-b. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁶⁹ Mehmet Çayırdağ, "Hacı Abdi (Kığlamzâde) Vakfı", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 463-465.

²⁷⁰ BOA. Ev. d. 10940, 15-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁷¹ BOA. Ev. d. 10940, 21-b, 22-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁷² BOA. Ev. d. 13511, 2-b. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁷³ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

Evlâdiyet şartıyla Seyyid Hasan, Ömer ve Şaban beylere 1864'te berat verilmiş ve mütevellî olarak tayin edilmişlerdir. Müzayede (açık artırma) bedeli 3.484 kuruştur.²⁷⁴

Emir Davud Sadeddin Vakfı

Kayseri merkezde bulunan vakfa 1844 yılında vakıf evladından es-Seyyid Salih mütevellî olarak tayin edilmiştir. Vakfın bu tarihteki gelirleri; hubûbat, bağ ve cehriden alınan aşar bedellerinden oluşuyordu. Toplam geliri 2.478 kuruştur. Vakfın masrafları için, muhasebe harcına 7 kuruş, görevli maaşlarına 35 kuruş olmak üzere senelik toplam 42 kuruş harcanmıştır. Gider fazlası artan gelir 2.436 kuruştur.²⁷⁵ Senelik gelirin 1.359 kuruşa düştüğü 1849 yılında vakfın mutasarrıflık ve mütevellîlik vazifelerine Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmiştir.²⁷⁶

Evlâdiyet ve tevliyet şartıyla es-Seyyid Muhammed Salih Efendi berat ile mutasarrıf olarak 1864 yılında tayin edilmiştir. İhale bedeli 1.172 kuruştur.²⁷⁷ 1875 yılına gelindiğinde vakfın senelik geliri 5.872 kuruşa yükselmiştir. Vakfın gelirleri Üskübi ve muhtelif karyelerden elde edilen hububat ve cehri aşarından oluşmaktaydı. Elde edilen gelirlerin tamamı vakfın ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. 1875 Mart ayından 1876 Mart ayına kadar geçen bir yıllık süre zarfında vakfın mutasarrıf ve mütevellîsi olan Mehmed Salih Efendi'ye 3.811, aşçıya 791, diğer maaşlar ve muhasebe harcına 1.270 kuruş ödenmiştir.²⁷⁸

El-Hâc Memişzâde Vakfı

Kayseri merkezde bulunan vakfa 13 Mart 1844 tarihinde vakıf evladından es-Seyyid Abdulalim ve es-Seyyid Mustafa mütevellî olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın gelirleri arasında dükkân kiralaları, hubûbat ve cehri aşarı bulunmaktaydı. Toplam gelir 1.181 kuruştur. Yapılan masraflar; muhasebe harcı için 4 kuruş ve 22 kuruş da diğer görevlilere ödenmek üzere toplam 26 kuruştur. Artan gelir 1.154 kuruştur.²⁷⁹

Aynı mütevellîler tarafından yönetilen vakfın toplam gelirin 1846'da 1.181 kuruştan 585 kuruşa düştüğü, giderinin de 26 kuruştan 233 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Ayrıca kalan para da 1.154 kuruştan 352 kuruşa düşmüştür.²⁸⁰ 1865 yılında evlâdiyet ve

²⁷⁴ BOA. Ev. d. 17482, 3a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁷⁵ BOA. Ev. d. 10940, 26-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁷⁶ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

²⁷⁷ BOA. Ev. d. 17482, 2b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁷⁸ BOA. Ev. d. 39066, 134. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

²⁷⁹ BOA. Ev. d. 10940, 27-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁸⁰ BOA. Ev. d. 10940, 44-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

tevlîyyet şartıyla Abdullah ve Mehmed beylere berat verilmiş ve mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Müzayede (açık artırma) bedeli 840 kuruştur.²⁸¹

Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı

Bu vakıf, evlâdiyet şartıyla kurulan bir vakıftır. 1846 yılında vakfın mütevellisi Şeyh İbrahim'dir. Bu tarihte vakfın toplam geliri 4.038 kuruş olup toplam gider; personellere ödenen maaş ve muhasebe harcı olmak üzere 1.009 kuruştur. Gider fazlası artan para 3.029 kuruştur.²⁸² 1864'te vakıf mütevellisi es-Seyyid İbrahin bin Seyid Mehmed'dir. Müzayede (açık artırma) bedeli 8.335 kuruştur.²⁸³

Ecved Oğlu Küçük Ahmed Vakfı

Kayseri merkezde bulunan vakfa 13 Mart 1843 tarihinde es-Seyyid Mahmud bin Derviş müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri arasında buğday, çavdar, bağ ve cehriden alınan aşar bedeli yer almaktaydı. Toplam gelir 3.825 kuruştur. Vakfın giderleri için, muhasebe harcına 20 kuruş, görevlilerin maaşına 100 ve sair giderler dâhil senelik 120 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 3.705 kuruştur.²⁸⁴ 1864'te mezkûr vakfın mutasarrıflığına berat ile Seyyid Mehmed bin Mehmed tayin edilmiştir. Müzayede (açık artırma) bedeli 2.547 kuruştur.²⁸⁵

Hasan bin Şeyhi Çelebi Vakfı

Evlâdiyet şartıyla kurulmuş bir vakıftır. Kayseri merkezinde bulunan vakfa 13 Mart 1843 tarihinde Musa Ağa bin Abdi müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın; buğday, arpa, çavdar, cehri ve muhtelif ürünlerden elde edilen 586 kuruş geliri bulunmaktadır. Vakıf giderleri için, muhasebe harcına 5 kuruş, görevli maaşlarına 26 kuruş olmak üzere toplam 31 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 555 kuruştur.²⁸⁶

Es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İsmail Efendi 1847'de müştereken vakfın mütevelliliğini yürütmektedir. Bu tarihte vakfın gelirleri 586 kuruştan 13.323 kuruşa, vakfın gideri de 31 kuruştan 3.273 kuruşa yükselmiştir. Gider fazlası artan para 10.050 kuruştur.²⁸⁷ 1864 yılında bu vakfın mütevelliliğine Musa bin İsa Paşa tayin edilmiştir. Müzayede

²⁸¹ BOA. Ev. d. 17482, 3a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁸² BOA. Ev. d. 10940, 56-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁸³ BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁸⁴ BOA. Ev. d. 10940, 30-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁸⁵ BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁸⁶ BOA. Ev. d. 10940, 33-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁸⁷ BOA. Ev. d. 10940, 68-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

(açık artırma) bedeli 1.348 kuruştur.²⁸⁸ Vakfın 1849 yılındaki senelik geliri 1.307 kuruşa kadar gerilemiştir. Bu tarihte vakfın mütevelliliğine Musa bin Abdullah tayin edilmiştir.²⁸⁹ 1875 yılında vakfın mutasarrıflığını Sultan Balizâde İsmail Efendi'nin yaptığı anlaşılmaktadır. Mart 1874'ten Mart 1875 dönemine ait vakfın senelik geliri 2.548 kuruş olarak tespit edilmiştir. Vakfın gelirinin tamamı giderleri için harcanmıştır. Bu harcamalar için vakfın mutasarrıfına 956, tevliyetçi Arif Efendi'ye 955 ve muhasebe harcına 637 kuruş tahsis edilmiştir.²⁹⁰

Güpgüpzâde El-Hac Mustafa Vakfı

Kayseri merkezde bulunan bu vakıf XIX. yüzyıl başlarında Kayseri'nin önemli eşraflarından olan Güpgüpzâde ailesine mensup iki kardeş olan Hacı Ebubekir ve Hacı Mustafa ağalar tarafından 1806 yılında kurulduğu ileri sürülmektedir. Vakfiyesinde yer alan vakıf akarları arasında; Kayseri çarşılarında hisseli 121 dükkân, 2 hamam hissesi (Selahaddin ve Birlik), 3 derici ve kılıcı imalâthanesi, 1 tam ve 1 hisseli ev, 2 bahçe hissesi, 34 hisseli ve tam tarla, 1 köy (Akin), ve 3 mezranın malikâne hisseleri, 2 değirmen hissesi ve 1 bezirhane bulunmaktadır.²⁹¹

Vakfın 1843'te mütevellisi vakıf evladından es-Seyyid Mustafa Efendi'dir. Vakfın yıllık toplam geliri 4.557 kuruştur. Bu meblağ; hubûbat, cehri, dükkân, değirmen, berber, kasap, bağ ve köylerden alınan kira ve aşar gelirinden elde edilmekteydi. Yıllık giderleri için tahsis edilen miktar 3.808 kuruştur. Bu para, mutasarrıf maaşı, yakacak, temizlik, yiyecek, aydınlatma ve sair işler için harcanmıştır. Artan gelir 849 kuruştur.²⁹² 1848 yılında vakfa ait üç dükkân 8,5 akçe karşılığında bir seneliğine kiraya verilmiştir.²⁹³

Güpgüpzâde el-Hac Ebubekir Ağa Vakfı

Kayseri'de XIX. yüzyılın başında vakıf kuran ve bu vakfa ilaveler yapan Hacı Ebubekir Ağa, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ün kazanmış Kayseri eşraflarından Güpgüpzâdeler'in en önemli ferdidir. 15 Ocak 1802 tarihinde meydana getirdiği ilk kurumun vakfiyesinde künyesini Şeyh İbrahim Tennurî neslinden Hacı Ömer Ağa oğlu Hacı Musa'nın oğlu Mehmed oğlu Güpgüpzâde diye meşhur Seyyid Hacı Ebubekir Ağa diye yazdırmıştır. Vakfiyede, vakfedilen akarlar ve yerleri olarak şunlar kaydedilmiştir: Kayseri çarşıla-

²⁸⁸ BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

²⁸⁹ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

²⁹⁰ BOA. Ev. d. 39066, 5. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

²⁹¹ Mehmet Çayırdağ, "Güpgüpzâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010II, 442-443.

²⁹² BOA. Ev. d. 10940, 7-b, 8-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁹³ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

rında hisseli ve tam 79 dükkân, Selahaddin ve Birlik Hamamları hisseleri ve bunların yanında tabakhane işçiliği, 2 gazalcı (kılıcı), 1 ev, 3 bahçe, hisseli ve tam 15 tarla, Akın köyü, Meşhedini, Tahri (Molu ve Mahzemin arasında), Evcı, Argın mezralarında bulunan malikâne (vergi) hisseleri ve Karahöyük ve Ağırnas köylerinde değirmenlerdir.²⁹⁴

Vakfın 1842 yılında mütevellisi es-Seyyid Ömer Efendi'dir. Vakfın yıllık gelir toplamı 6.335 kuruş olup bu gelir, hububat (1.884 kuruş), bağ, kavak ve köylerden alınan aşar ve dükkân kira gelirlerinden (4.451 kuruş) elde edilmiştir. Vakfın giderleri için tahsis edilen miktar 4.847 kuruş olup bu para tevliyet, mutasarrıf maaşı, temizlik, aydınlatma ve sair işler için harcanmıştır. Gider fazlası artan para 1.488 kuruştur.²⁹⁵ 1846 yılında vakfın mütevellisinin değişmediği ancak vakfın toplam gelirinin 6.335 kuruştan 5.340 kuruşa, giderinin de 4.847 kuruştan 2.863 kuruşa düştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfın toplam gider fazlası artan geliri de 1.488 kuruştan 2.477 kuruşa yükselmiştir.²⁹⁶ 1848'de vakfa ait bir dükkân 3,5 akçe karşılığında bir yıllığına Ayvaz adlı kişiye kiraya verilmiştir.²⁹⁷ Mutasarrıflığının evlâdiyet ve tevliyet şartıyla icra edildiği vakfın 1875 yılındaki senelik toplam geliri 4.322 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu gelirin tamamı vakfın ihtiyaçları için tahsis edilmiştir.²⁹⁸

Şeyh Ebu İshak Kazerunî Vakfı

Banisinin kim olduğu ve ne zaman inşa edildiği tespit edilemeyen vakfın mütevelliliğine 1843 yılında es-Seyyid Mehmed evlâdiyet şartıyla tayin edilmiştir. Vakfın senelik geliri 918 kuruş olup, gider için tahsis edilen para 293 kuruştur. Artan para 625 kuruştur.²⁹⁹

Vakfın 1846 senesinde toplam geliri 1.370 kuruşa yükselmiş yıllık toplam gideri 342 kuruşa düşmüştür. Artan para 1.027 kuruştur.³⁰⁰

Sitişah Hatun Vakfı

Muhtemelen ismini Sitişah Hatun'dan alan vakfın inşa ve yıkılış tarihi tespit edilememiştir. Vakfın senelik gelirinin 1.970 kuruş olduğu 1849 yılında, mutasarrıflığa tedris ve muallimlik şartıyla müştereken Osman, Mehmed Sadık ve Kasım efendiler

²⁹⁴ Mehmet Çayırdağ, "Güpgüpzâde Hacı Ebubekir Ağa Vakfı", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 339-440.

²⁹⁵ BOA. Ev. d. 10940, 8-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁹⁶ BOA. Ev. d. 10940, 58-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

²⁹⁷ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

²⁹⁸ BOA. Ev. d. 39066, 235. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

²⁹⁹ BOA. Ev. d. 10940, 7-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁰⁰ BOA. Ev. d. 10940, 55-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

tain edilmişlerdir.³⁰¹ 1864 yılında vakfın mütevelliliğine Şerife hatun tayin edilmiş ve vakfın müzâyede (ihale) bedeli 2.471 kuruş olarak belirlenmiştir.³⁰²

Çeşmeler ve Vakıfları

İncelenen dönemde Kayseri şehrinde birçok çeşme bulunmaktadır. Çeşmelerin çoğu devlet adamları ve hayır hasenat sahibi kimselerin yaptığı hayratlardır. Birçoğu günümüze ulaşmayan çeşmelerden önemli olanlar hakkında bilgi verilecektir.

Cafer Bey Çeşmesi Vakfı

Cafer Bey Mahallesi'nde bulunan Cafer Bey Camii'nin bitişiğindeki çeşme, günümüze ulaşamayan eserlerdendir. Çeşmenin adıyla ilk olarak, 1616 yılında, mahkemeye intikal eden bir olaydan ötürü yapılan adres tarifinde karşılaşılmaktadır.³⁰³ İncelenen dönemde Cafer Bey Çeşmesi'nin Cafer Bey Cami-i Şerif Vakfı'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 8 Eylül 1840 tarihli bir vesikadan Cafer Bey Camisi ve Çeşmesi Vakfının mütevellisi olan es-Seyyid Hafız Mehmed Hazim ibn-i Hafız Yakub'un, vakıf şartlarını ihlal ettiği ve vakfı kendi üzerine tevcih ettirip gelirlerini de kendi menfaatleri için kullandığı tespit edilmiştir. Bu durumdan hoşnut olmayan mahalle muhtarı ile ahali mezkûr mütevelliyi şikâyet ederek onun görevden alınmasını ve yerine es-Seyyid İsmail ibn-i Salih'in tayin edilmesi talebinde bulunmuşlardır.³⁰⁴ 1854 yılında Mehmed Arif'in vefatından sonra oğlu Seyyid Ömer'in mutasarrıf olarak tayinine dair bilgiler mevcuttur. 1872 yılında Cafer Bey Mahallesi Köyyıkan Bölgesi'nin Hamam Sokağı'nda, banisinin Cafer Bey olduğu bir çeşmenin adı tespit edilmiştir.³⁰⁵ Aynı tarihli kayıтта, Tekyeönü Caddesi'nde yer alan bir muy-tâb dükkânın Cafer Bey Çeşmesi'ne meşrut ve mütevellisinin de Poyarzoğlu Mehmed Efendi olduğu bilgileri yer almaktadır.³⁰⁶

³⁰¹ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁰² BOA. Ev. d. 17482, 1-b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

³⁰³ Mehmed Kaldı, 18 Numaralı Kayseri Şeriyeye Sicili Defteri (H. 1025-M. 1616), (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri 1994, 32.

³⁰⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 78/117. [11 Recep 1256/8 Eylül 1840].

³⁰⁵ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 183.

³⁰⁶ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 323.

Çeşme-i Kebir (Büyük Çeşme) Vakfı

Tekke Önü denilen bölgede bulunan çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.³⁰⁷ 1787’de, çeşme vakfının “vazife-i muayyene” ile mütevelliliğini Ömer ve Mehmed adlı şahıslar icra etmekteydiler. Mehmed’in vefatından sonra Mehmed isminde başka bir şahıs Divan-ı Hümayun’a müracaat ederek kendisinin bu göreve tayinini istemiş ve kendisine berat verilmiştir. Bir yıl sonra Mehmed’in görevine kimsenin müdahale etmemesine dair bir talep söz konusudur.³⁰⁸ Mezkûr Çeşme-i Şerifin vakfına atanan mütevellilerin zaman zaman çeşme gelirlerini kendi menfaatları doğrultusunda kullandıkları tespit edilmiştir. Nitekim 1 Ocak 1840 tarihli bir belgeden; daha önce Çeşme-i Kebir’in mütevelliliğine tayin edilen Ömer oğlu es-Seyyid Muhammed Halife’nin, Evkaf Nezareti’nin mülhakından olan mezkûr çeşmenin gelir kaynaklarını çeşmenin ihtiyaçlarından ziyade kendi geçimini temin için kullandığı yönünde mahalle halkının Kadı Muhammed Emin Bey’e şikâyetleri iletilmiştir. Ayrıca mahalle halkı Çeşme-i Kebir Vakfı’nın mütevelliliğine Ahmed Bey’in tayin edilmesi talebinde de bulunmuşlardır.³⁰⁹ 1872 yılına ait kaynakta, Büyük Tekye Önü Cadde’sinde yer alan bir duhancı dükkânının Büyük Çeşme Vakfı’na meşrut olduğu bilgisi yer almaktadır.³¹⁰ Mevcut bilgilerden mezkûr çeşmeni uzun bir süre faal olduğu anlaşılmaktadır.

Eskiciler Çeşmesi

Çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1761 tarihinde Şeyh Seyyid İbrahim Efendi’nin At Pazarı civarında bulunan Eskiciler Çarşısı’ndaki çeşmenin tamiri ve bakımı için yardımda bilgileri mevcuttur.³¹¹ 1872 yılında, Gön Pazarı’ndaki bir dükkânın Eskiciler Çeşmesi’nin vakıf akarı olduğu bilinmektedir.³¹²

Gömlüksiz Çeşmesi

Banisi ve ne zaman inşa edildiği bilinmeyen çeşmeyle ilgili ilk bilgiye 1772 tarihli Matbah Emin Hacı Halil tarafından tamir ettirildiğini gösteren kitabeden ulaşılmaktadır.³¹³ 1872 yılında mezkûr çeşme, Eski Bedesten Mahallesi’nin Gömlüksiz Çeşme Sokağı

³⁰⁷ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 122.

³⁰⁸ Gündüz, 142.

³⁰⁹ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 64/94. [25 Şevval 1255/1 Ocak 1840].

³¹⁰ Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 322.

³¹¹ Karakaş, 87.

³¹² Cömert, 19. Yüzyılda Kayseri, 275.

³¹³ Denктаş, Kayseri’de Tarihi Su Yapıları, 49-50.

üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir.³¹⁴ Mezkûr çeşmenin incelenen dönem dahîl, uzun bir süre faal olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşme 1997 yılında bulunduğu yerden belediye tarafından sökülüp kaldırılmıştır.³¹⁵

Gümlü Çeşmesi Vakfı

Adı geçen çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Vakfın 1873 yılındaki mütevellisi Gebe İlyas Mahallesi sakini Mustafa Efendi'dir. Bahsi geçen şahıs, yıkılmış olan dükkânını inşa için Gümlü Çeşmesi'nin vakfı olan Saraçhane'deki arsayı, Hacı Artin'e sattığına dair bilgiden hareketle çeşmenin varlığından haberdar oluyoruz. Mütevellisinin el-Hac Süleyman Efendi olarak değiştiği anlaşılan 1874 yılında, 1.353 kuruş olan vakfın senelik gelirinin tamamı çeşmenin giderleri için harcanmıştır.³¹⁶

Hacı Hamza Çeşmesi Vakfı

Cami-i Kebir Mahallesi'nin Erdil Sokağı ile Yayla Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunan sivri kemerli bir çeşmedir. 1521 tarihli Arapça kitabesinden, çeşmenin Hacı Hamza tarafından yaptırıldığı; yine başka bir kitabeden de 1849 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır.³¹⁷ 1843'te Hacı Hamza Çeşmesi Vakfı'nın mütevelliliğine Cami-i Kebir hatip ve imamı es-Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Bu tarihte vakfın toplam gelirinin 18.731 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelirler, hubûbat ve cehri aşarı ile dükkân kiralarından elde edilmiştir. Vakfın masrafları için mütevelli ve diğer görevlilerin maaşına 57 kuruş, muhasebe harcına 14 kuruş, çeşme tamir harcamaları 1.000 kuruş ve sair masraflar dâhil toplam 11.267 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 7.464 kuruştur.³¹⁸ 1875 yılına gelindiğinde vakfın gelirinin oldukça azaldığı anlaşılmaktadır. Mutasarıflığını Ahmed Efendi'nin icra ettiği mezkûr vakfın Mart 1874-Mart 1875 yıllarına ait toplam senelik geliri 807 kuruş olup bu gelirin tamamı vakfın masrafları için harcanmıştır.³¹⁹

1872 yılında Kazancılar Çarşısı'nda yer alan bir sarıcı dükkânı ile bir kazancı dükkânının Hacı Hamza Çeşmesi Vakfı'na meşrut ve çeşmenin mütevellisinin de Ahmed Efendi olduğuna dair bilgi mevcuttur.³²⁰ 1873 yılında Hacı Hamza Çeşmesi'nin mütevellisinin

³¹⁴ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 94.

³¹⁵ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 176.

³¹⁶ BOA. Ev. d. 39066, 77. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

³¹⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 183.

³¹⁸ BOA. Ev. d. 10940, 61-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³¹⁹ BOA. Ev. d. 39066, 28. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

³²⁰ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 304-306.

öldüğü ve yerine Hacet Mahallesi'nden başka bir şahsın atandığı bilgilerine ulaşılmıştır. Bu bilgilerden, Hacı Hamza Çeşmesi ve vakıflarının XIX. yüzyılın sonlarına kadar faal olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Veled Çeşmesi

İncelen dönemde varlığına rastlanılmayan ve muhtemelen adını Hacı Veled Mahallesi'nden alan çeşme, Hacı Veled Sokağı'nda bulunmaktadır.³²¹ Uzun süre faal olduğu anlaşılan çeşme, içerisinde bulunan kitabesine göre; 1544-1545 yılında Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmış ve 1768 yılında Rukiye Hanım tarafından tamir ettirilmiştir.³²² 1970'li yıllara kadar kullanılan çeşme, 1993 yılında yerinden sökülerek kaldırılmıştır.³²³

Hatıroğlu Camisi Çeşmesi

Ahmed Nazif Efendi, Hatıroğlu Cami-i Şerifi'nin karşısında çifte çeşmelerin de bulunduğunu ve caminin banisi tarafından inşa edildiğini ileri sürmektedir.³²⁴ 1872'de Büyük Tekke Önü Caddesi üzerindeki çeşmenin mütevellisinin Akşehirlizade Salih Efendi ve bir boyacı dükkânının çeşmeye meşrut olduğu bilgileri mevcuttur.³²⁵ Bu bilgilerden yola çıkılarak incelenen dönemde çeşmenin faal olduğu söylenebilir.

Hacı Kılıç Mahallesi Çeşmesi Vakfı (Hüseyin Bey Çeşmesi)

Ahmed Nazif Efendi, Hacı Kılıç Camii'nin karşısında Hacı Kılıç adında bir çeşmenin bulunduğunu ve cami vakfının hayratından olduğunu ileri sürmektedir.³²⁶

Kürdler, Hunad ve Kalenderhane mahallelerinden geçerek gelen suyun, bazı evlerin bahçelerine ağaçlar dikilmesi sebebiyle bolca kullanılmakta olduğuna, kalan suyun ise mahalle halkına yetmediğine dair 1705 tarihinde şikâyetler bulunmaktadır.³²⁷ Daha sonraki kayıtlardan incelenen dönemde çeşmenin faal olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 1872 tarihli bir kayıтта, çeşmenin Hacı Kılıç Mahallesi Fabrika Caddesi'nde bulunduğu ve banisinin Hüseyin Bey olduğu bilgileri yer almaktadır.³²⁸

³²¹ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 218.

³²² Denктаş, *Kayseri'de Tarihi Su Yapıları*, 38.

³²³ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 189.

³²⁴ Ahmet Nazif Efendi, 36.

³²⁵ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 322.

³²⁶ Ahmet Nazif Efendi, 24.

³²⁷ Karagöz, XVIII. *Asrın Başlarında Kayseri*, 119.

³²⁸ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 57.

Kazancılar Camisi Çeşmesi

Ahmed Nazif Efendi; Kazancılar Camii'nin bitişiğindeki çeşmenin cami banisinin hayratı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca caminin 1522 yılında inşa edildiğini ve banisinin Hoca Muhlisiddin adıyla tanınmış Bezirci el-Hac Mustafa Bin Hacı Ahmed olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında, 1774 yılında Nakıbü'l-Eşraf olan Koçzade Mehmed Sani Ağa'nın eşi Zahide Hatun tarafından çeşme yenilenmiş ve bazı akarlar tahsis ve vakfedilmiştir.³²⁹ 1872'de Sasık Mahallesi Çarşı Sokağı'nda olduğu anlaşılan³³⁰ çeşmenin, son olarak 1885 tarihinde tamir edildiğine dair bilgi de mevcuttur.³³¹ Verilen bilgiler, çeşmenin incelenen dönemde faal olduğunu göstermektedir.

Kümbet Çeşmesi

Çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. 1872 tarihli mevcut kayıtlarda çeşmenin, Yalman Mahallesi, Abdulhalim Sokağı üzerinde olduğu bilgileri yer almaktadır.³³² Yine aynı kayıтта, Dört Dükkân Önü Caddesi üzerinde yer alan iki adet dükkân ve Hendek Çarşısı üzerindeki altı dükkân ile At Pazarı üzerinde yer alan bir adet dükkânın Kümbet Çeşmesi'nin vakıf akarları olduğu, mütevellisinin de Boğazlayanlı Ali Efendi olduğu bilgileri de mevcuttur.³³³

Taşkıncık Mahallesi Çeşmesi

1584 tarihli Nasrullah oğlu Hacı Mehmed Vakfiyesi'nde, Taşkıncık Mahallesi'nde kendisinin yaptırdığı çeşmeye aynı mahallede bulunan bahçe gelirinin yarısı vakfettiği bilgileri yer almaktadır.³³⁴ 1640-1644 tarihli 42/2 nolu Kayseri Şer'iyeye Sicil Defteri'nde de çeşmeyle ilgili "Kayseri'de ölen Kör Hacı Ali malının üçte birinin Taşkıncık Çeşmesi'ne harcanması için vasiyet etmiş ve malları satılıp vasiyeti olan para çeşmenin mütevellisine verilmiştir" ifadelerine rastlanmaktadır.³³⁵ 1730 yılında çeşmenin tamir gördüğü anlaşılmaktadır.³³⁶ Çeşmenin incelenen dönemde de faal olduğunu gösteren bilgiler mevcuttur.

³²⁹ Ahmet Nazif Efendi, 38.

³³⁰ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 155.

³³¹ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 193.

³³² Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 71.

³³³ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 323-324-290

³³⁴ Peşter, 74.

³³⁵ Erdal Çelik, 42/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicil Defteri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999, 92.

³³⁶ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri, 120.

Nitekim 1872 tarihli kayıtlarda çeşmenin, Pozatlı Mahallesi Taşkıncık Küçük Hacı Mustafa Bölgesi'nin Muslu Sokağı üzerinde bulunduğu ve banisinin Nasrullah adlı bir şahsın olduğu bilgilerine rastlamaktayız.³³⁷

Yazı Camisi Çeşmesi

Çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilginiz yoktur. 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde Söğütlü Çeşme üzerinde yer alan bir dükkân, Eyvanzâde Sokağı'ndaki bir bakkal dükkânı ile Hacılar Caddesi'ndeki evin Yazı Çeşmesi Vakfı'nın akarları bulunduğu ve mütevellisinin de Mustafa Efendi olduğu bilgileri yer almaktadır.³³⁸

Hacı Kasım Mahallesi Çeşmesi

Çeşmenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ahmet Gündüz, çeşmeyle ilgili olarak şunları kaydetmektedir: *"1798 tarihinde Hacı Kasım Mahallesi'nin avarız ve bedel-i nüzul ve mahallede bulunan çeşmenin tamir ve termimine mütevellî olan Sakallı Mehmed Beşe kendi isteğiyle ayrılmış yerine Ahmet Beşe tayin olunarak berat verilmiştir."*³³⁹

1872 tarihli kayıtlarda çeşmenin, Hacı Kasım Mahallesi'nin İslam Bölgesi ve Çöplüoğlu Çıkamazı'nda olduğuna dair bilgi mevcuttur.³⁴⁰ Bu bilgiden hareketle mezkûr çeşmenin, incelenen dönemde faal olduğu anlaşılmaktadır.

Kayseri Kale Çeşmesi Vakfı

İç kalede bulunan çeşmenin banisi, inşa ve yıkılış tarihi tespit edilememiştir. 1849 yılında çeşme-i şerif vakfına Hüseyin torun bin Mehmed tamir şartıyla mütevellî olarak tayin edilmiştir. Vakfın toplam senelik geliri 372,5 kuruştur.³⁴¹

Zâviyeler ve Vakıfları

Arapça'da toplamak ve men etmek anlamına gelip "zvy" kökünden türeyen zâviye; köşe, bucak, evin bir odası yahut geometride aç manasına da gelmektedir. İstilâh olarak,

³³⁷ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 87.

³³⁸ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 202.

³³⁹ Gündüz, 143.

³⁴⁰ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 195.

³⁴¹ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

bir şeyh öncülüğünde toplanan tarikat mensuplarının, gelip geçen yolculara yiyecek, içecek ve konaklama gibi ihtiyaçlarını sağlamak için yol üstünde inşa ettikleri binayı ifade eder.³⁴² Hücre, küçük oda, tekkelerin biraz küçüğü olup şehirlerin kenarlarında yapılan, tarikat mensuplarının oturup kalktıkları, ayin yaptıkları yer manasına gelmektedir.³⁴³ Başka bir tanıma göre zâviye; tekkenin küçüğüne verilen isimdir. Bundan başka, geçit ve derbentlerde ve kervansarayların seyrek bulunduğu yerlerdeki misafirhanelere de zâviye denirdi. Burada gelip geçenlere hizmet eden kimseler zâviyedar diye anılır ve bu hizmete karşılık vergilerden muaf tutulurlardı.³⁴⁴

Osmanlıda şehirler ve civarındaki tekke ve zâviyelerdeki tarikat ehlinin yaşayışı ve faaliyetleri kadının gözetimi altındaydı. Kadı, tarikat ve zâviye mensuplarının siyasi ve dini konularda karşı ve ters hareketlerinin olmamasına dikkat etmek zorundaydı.³⁴⁵ İncelenen dönemde Kayseri’de birçok zâviyenin varlığına rastlanılmıştır.

Ahi İsa Zâviyesi

Kayseri’de mevcut ilk zâviye’ye dair olan bilgilerde bu zâviyenin Gesi köyünde bulunduğu ve muhtemelen Kadı Burhaneddin ümerasından Ahi İsa adına yaptırdığı ve 1500 yılında zâviyenin 1.380 akçe gelirinin olduğu belirtilmektedir. 1846 yılında Gesi köyündeki vakfın müteveliliğine es-Seyyid Ali bin Halil tayin edilmiştir. Vakfın; buğday, arpa, mercimek ve diğer hubûbattan alınan aşar bedeli ile bahçe kirasından elde edilen 677 kuruş geliri bulunmaktadır. Vakfın ihtiyaçları için, muhasebe harcına 27 kuruş, görevli maaşlarına 111 kuruş ve zâviye tamiratına 122 kuruş olmak üzere toplam 295 kuruş harcanmıştır. Artan para 416 kuruştur.³⁴⁶

Alameddin (Kayser Ulumiddin) Zâviyesi

Zâviyenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığına dair bilgilere ulaşılammıştır. Ancak, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in emirlerinden Alameddin tarafından inşa ettirildiğine dair bazı bilgiler mevcuttur.³⁴⁷ XVI. yüzyılda zâviyenin gelirleri arasında, Tavlasun köyünden 6.332 akçe malikâne geliri, Kerme köyü ve Gaziler mezrasından

³⁴² A. Y. Ocak-S. Farûki, “Zaviye”, İslam Ansiklopedisi, c. XIII, M. E. B Yayınları, İstanbul 1993, 468,

³⁴³ Pakalın, c. III, 445.

³⁴⁴ Sertoğlu, 372.

³⁴⁵ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, 37.

³⁴⁶ BOA. EV. d. 10940, 44-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁴⁷ Mehmet İnbâşi, *XVI. Yüzyılın Başında Kayseri* Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Kayseri 1992, 63.

4220 akçe ve iki değirmenden 311 akçe olmak üzere toplam 10.863 akçe bulunmaktadır.³⁴⁸ 1824 tarihli bir belgede, görev tevcihleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.³⁴⁹

Vakfi kuran şahsın torunlarından Seyyid Mehmed'in oğlu Abdülkadir, Alemüddin Zâviyesi Vakfı'nın tevliyetini vakfın şartlarına aykırı olarak üzerine berat ettirilip, vakfın asıl mütevellisi olması gereken Hacı Ali'nin oğlu Mustafa'ya zulmettiğinden dolayı tevliyet hakkı kendisinden alınarak 1831/1832 yıllarında Mustafa'ya verilmiştir.³⁵⁰

Vakıf mütevelliliğine 13 Mart 1842'de es-Seyyid Mehmed Emin, es-Seyyid Musafa, es-Seyyid Süleyman, es-Seyyid Sadullah ve Mustafa isimli şahıslar müştereken mütevellî olarak tayin edilmişlerdir. Adı geçen vakfa ait bazı köy ve mezralardan buğday, çavdar, arpa ve diğer hubûbat ile bağ gelirlerinden elde edilen 2.804 kuruş aşar bedeli irad kaydedilmiştir. Elde edilen vakıf gelirinden de muhasebe kâtibine 20, müfettiş harcı 140, mütevellî ve diğer memurlara verilen 560 kuruş maaş masraf olarak kesilmiştir. Vakıf geliri olan 2.804 kuruşun 720 kuruşu masraf olarak düşürüldükten sonra geriye kalan gider fazlası 2.082 kuruş Evkaf Muhasebesi'ne verilmiştir.³⁵¹ 1847 yılında vakfın gelirleri yükselerek 4.257 kuruş olmuştur. Vakfın giderleri de 720 kuruştan 132 kuruşa düşmüştür. Elde edilen fazla gelir de 4.125 kuruşa yükselmiştir.³⁵² İki yıl sonra, vakfın gelirininin 2.404 kuruşa düştüğü ve vakfın mutasarrıfı olarak vakıf evlâdından Mehmed Emin ve Mustafa Efendi'nin müştereken görev yaptıkları tespit edilmiştir.³⁵³ 1864'te zâviyedarlık ve tevliyet görevini ifa etmek şartıyla Seyyid Mehmed, Hacı Ali, diğer Ali ve Mustafa berat ile mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir.³⁵⁴

Bostancı Çelebi (Ali) Zâviyesi

Kayseri merkezinde bulunan zâviyenin 1846 yılında mütevellisi Ömer bin Halil'dir. Bu tarihte vakfın toplam geliri 665 kuruş olup bu gelirler buğday, çavdar, mercimek, arpa, cehri ve bağ aşarı gelirlerinden elde edilmiştir. Vakfın toplam gideri 166 kuruş olup bu harcamalar muhasebe harcı ve maaşlara tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 498 kuruştur.³⁵⁵ 1847'de ise vakfın mütevelliliğine Molla Osman adlı bir şahıs getirilmiştir. Toplam geliri 547 kuruş olup bu gelir cehriden alınan öşürden elde edilmiştir. Giderler

³⁴⁸ İnbaşı, XVI. Yüzyılın Başında Kayseri, 64.

³⁴⁹ BOA. C. EV. 405/20508. [29 Safer 1239/4 Kasım 1823].

³⁵⁰ Mustafa Kılıç, 197/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1246/1248-M. 1831/1832), (E. Ü. S. B. E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2002, 340-41.

³⁵¹ BOA. Ev. d. 10940, 14-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁵² BOA. Ev. d. 10940, 31-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁵³ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁵⁴ BOA. Ev. d. 17482, 2-a. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

³⁵⁵ BOA. Ev. d. 10940, 56-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

için personel maaşına 149 kuruş, muhasebe harcına 27 kuruş olmak üzere toplam 137 kuruş tahsis edilmiştir. Artan para 410 kuruştur.³⁵⁶ Senelik gelirinin 700 kuruşa yükseldiği 1849 yılında, vakfın mutasarrıflığına Ömer bin Halil atanmıştır.³⁵⁷ 1873 yılına gelindiğinde vakfın gelirinin 2.194 kuruşa yükselmesine rağmen artan paranın olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü elde edilen gelirin tamamı vakfın görevlileri ve ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Bu amaçla vakfın mütevellisi olan Ömer Efendi'ye 1645, diğer görevlilere 458 ve muhasebe harcı için de 91 kuruş ödenmiştir.³⁵⁸

Şeyh Kabak Zâviyesi

Banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı tespit edilemeyen zâviye vakfının, incelenen dönemde (1830-1860) aktif olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1849 yılında senelik toplam geliri 13.150 kuruş olan vakfın mutasarrıflığına, vâliyedarlık şartıyla müştereken es-Seyyid Mehmed Efendi, es-Seyyid Ahmed Efendi ve es-Seyyid İbrahim Efendi tayin edilmişlerdir.³⁵⁹

Vakıf zâviyedarlarından Mehmed ve es-Seyyid İbrahim'in 8 Ocak 1851'de Evkaf Nezareti'ne gönderdikleri arzualde, Şeyh Kabak Zâviyesi Vakfı'na tahsis edilen Göstere köyünün arazisine köy sakinlerinden Hüsrev oğlu Süleyman'ın müdahale ettiği ifade edilmektedir. Hâlbuki vakfa ait olan araziden her sene 7.000 kuruş mahalli Mal Sandığı'na verilerek Evkaf Nezareti'ne gönderilmektedir. Bu arazi aynı zamanda orada zâviyedarlık görevini yapan Mehmed, es-Seyyid İbrahim ve es-Seyyid Ahmed Efendi tarafından ekilip biçilmektedir. Ayrıca Şeyh Kabak Zâviyesi Vakfı adına tescilli olan Livrasık köyü gelirleri de aynı vakfa ait olup adı geçen şahıslar tarafından tasarruf edilmektedir. Yapılan müracaat üzerine, her ne kadar Defter-i Hakani'de adı geçen Şeyh Kabak Zâviyesi Vakfı ismi yer alıyor ise de bir vakfiyesi mevcut değildir. Ayrıca, hangi şartlarda bu arazilerin vakfedildiğine dair bir malumatın olmadığı belirtilmektedir.

Bundan dolayı, Evkaf Müdürü Hafız Ağa'nın bilgisi dâhilinde Kayseri Meclisi azaları tarafından ayrıntılı bir şekilde bu meselenin araştırılması, her iki tarafın hakkaniyet üzere davaları görüldükten sonra neticesinin Evkaf Nezareti'ne bildirilmesi talep etmiştir.³⁶⁰

³⁵⁶ BOA. Ev. d. 10940, 65-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁵⁷ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁵⁸ BOA. Ev. d. 39066, 89. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

³⁵⁹ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁶⁰ Nezaret-i Evkâf-ı Hümâyün'a mülhak evkafdan Kayseriyye Sancağı'na muzâfe Göstere karyesinde medfûn Şeyh Kabak türbe-i şerîfesi vakfının arazisine Kayseriyye sakinlerinden Hüsrev oğlu Süleyman nâm kimesne fuzuli müdahale eylemekte... BOA. A. MKT. MHM. 27/5. [5 Rabiulevvel 1267/8 Ocak 1851].

Eminüddin Mikail Zâviyesi

Zâviyenin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Osman Turan, zâviyenin isminden dolayı banisinin Selçuklu yönetiminde saltanat naipliği görevlerinde bulunan Rum asıllı Eminüddin Mikail olabileceğini ileri sürmüştür.³⁶¹ Adı geçen zâviyenin 1500 yılındaki geliri 510 akçe, 1584'teki geliri ise 480 akçedir.³⁶² 1755 tarihinde zâviyenin mütevellisinin Mustafa bin Mehmed olduğu ve 1761 yılında ise zâviyenin 480 akçe geliri bulunduğu bilgileri mevcuttur.³⁶³ 1847 tarihli bir belgede, Reisülküttab Mehmed Raşid ibn-i Cafer Ağa Kütüphanesi Vakfı'nda günlük 10 akçe, Eminüddin Mikail Zâviyesi Vakfı'nda dörtte bir hisse ile zâviyedarlığa mutasarrıf olan Ahmed, İsmail ve Salih efendilerden Salih Efendi'nin çocuksuz olarak vefatı üzerine kardeşlerine berat verildiğine dair bilgilere ulaşmaktayız.³⁶⁴

Hasan Bey (Miskinler-Cüzzamhane) Zâviyesi

Zâviye ile ilgili ilk bilgilere 1500 ve 1584 tarihli tahrirde rastlanmaktadır.³⁶⁵ Erdinç Demir, Kayseri şehrinde bulunan Hacı Cüzzam Zâviyesi'nde görev yapan Osman'ın görevden alınarak yerine Ali adında bir kişinin getirildiğine ve günde bir akçe ile Osman adlı kimsenin zâviyedarlık yaptığına dair fermanla ilgili bilgileri bize iletmektedir.³⁶⁶ Yine 1721 yılında Miskinler Zâviyesi'nde, zâviyedarlığın bazen tedris, bazen de zâviyedarlık şartıyla verildiği ve adı geçen zâviyenin tamire muhtaç olduğu belirtmektedir.³⁶⁷ 1757 yılında zâviyenin yarı tevliyetinin Mehmed Hafız ve diğer yarısının kardeşi Halil Efendi'ye beratla verildiğine dair bilgiler mevcuttur.³⁶⁸

1847'de Miskinler Zâviyesi Vakfı'na el-Hac Veysi bin Hacı İshak bin Şeyh Sarı Hafız müteveli olarak tayin edilmiştir. Bu tarihte vakfın toplam geliri 4.000 kuruş olup bu gelirler iltizam ve cehri aşarından elde ediliyordu. Vakfın giderleri için personel maaşlarına 680 kuruş, muhasebe harcına 170 kuruş olmak üzere toplam 850 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 3.150 kuruştur.³⁶⁹ Zaviyedarlık şartıyla vakfın 4/1'lik hissesine 1849 yılında mutasarrıf olarak tayin edilen müderris Hacı Veysi Efendi'ye 835

³⁶¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 493.

³⁶² Demircan, 84.

³⁶³ Karakaş, 72-73.

³⁶⁴ BOA. C. EV. 433/21936. [5 Rabiulevvel 1263/21 Şubat 1847].

³⁶⁵ Demircan, 20-21.

³⁶⁶ Erdinç Demir, *61/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1061-M. 1651) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, 146-47.

³⁶⁷ Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri*, 111.

³⁶⁸ Karakaş, s74.

³⁶⁹ BOA. Ev. d. 10940, 63-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

kuruş 30 para maaş tahsis edilmiştir.³⁷⁰ 12 Mayıs 1864 tarihinde Hasan Bey Zaviyesi zaviyedarı Şeyh Mehmed Efendi'ye 400 kuruş ve kırtasiye masrafları için de 2.025 kuruş tahsis edilmiştir.³⁷¹

1864 yılında bu vakfa, Mehmed Ârif, Ahmed Behçet ve Mustafa Neşed efendiler tasarruf edilmekte, aynı zamanda vakıf mütevelliliği ve zâviyedarlığını da deruhte etmektedirler. Vakfın müzayede bedeli 1.226 kuruştur.³⁷² Gelirinin tamamının giderleri için harcandığı 1875 senesinde vakfın mutasarrıfı Musa Efendizâde Kasım Efendi'dir. 1874 Mart-1875 Mart arasındaki vakfın senelik geliri 340 kuruş olup bu gelir aşar ve cizye vergisinden elde edilmiştir.³⁷³

Hoca Vatan Zâviyesi

Yanıkoğlu Mahallesi'nde bulunan zâviyenin inşa tarihi, banisi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁷⁴ Ancak, Ahmed Nazif Efendi, zâviyenin banisi "Hoca Abadan" veya "Hoca Vatan" adıyla meşhur olup avlusunda yer alan kabirlerdeki taşa görülen tarih ve işaretlere göre burada medfun bulunan kişilerin XIII. yüzyıl ricalinden olduklarını belirtmektedir. Evkaf İdaresi'nde, "Hoca Vatan" Zâviyesi adıyla kayıtlı olan tekkenin, öğretim yapmak şartıyla 1.300 kuruş "aşar-ı mevkufe" bedeli olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁵

1645 yılında, tevliyet ve meşihatı evlada meşrut olup başkalarının müdahale etmesinin önüne geçilmesi ve Abide ile Fatma hatunların burada hak sahibi olduklarına dair zâviye hakkında bilgiler mevcuttur.³⁷⁶ 1731'de görevi sona eren es-Seyyid Mehmed'in yerine Hacı Mustafa'nın geçtiğine ve zâviyede görev yapmış mutasarrıflar ile bunlara ait oldukları söylenen hisselerin araştırılmasına ve hiçbir anlaşmazlığa izin verilmemesine dair berat yer almaktadır.³⁷⁷ 1877 tarihli Kayseri Vakıf Defteri'nde, Sahra Kazası-Karahöyük Köyü Malikânesi'ne ait hisselerin Hoca Vatan Zâviyesi'ne ait olduğu bilgileri yer almaktadır.³⁷⁸ Bu bilgilerden hareketle, zâviyenin XIX. yüzyılın sonlarına kadar faal olduğu ifade edilebilir.

³⁷⁰ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁷¹ BOA. Ev. d. 14550, 2. [5 Zilhicce 1280/12 Mayıs 1864].

³⁷² BOA. Ev. d. 17482, 3. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

³⁷³ BOA. Ev. d. 39066, 9. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

³⁷⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 113.

³⁷⁵ Ahmet Nazif Efendi, 29.

³⁷⁶ Sefure Devci, 55/2 Numaralı *Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1055-M. 1645) Trankripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, 233-234.

³⁷⁷ Denктаş, 114.

³⁷⁸ BOA. Ev. d. 23978, 2b/24. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

İzeddin Paşa Zâviyesi

Banisi, inşa ve yıkılış tarihi bilinmeyen bu zâviye ve Mevlevihanesi Vakfı'na es-Seyyid Mehmed Efendi müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın toplam geliri, aşar ve kiralardan alınan 1.675 kuruştur. Muhasebe harcı ve memur maaşının ödenmediği anlaşılmaktadır. Vakfın herhangi bir masrafı olmadığından toplam gelir 1.675 kuruş olarak kaydedilmiştir.³⁷⁹ 1847'de vakfın mütevellisi Mustafa Efendi'dir. Vakfın toplam geliri 1.675 kuruştan 1.191 kuruşa düşmüştür. Vakfın herhangi bir gider kaydına rastlanmamıştır.³⁸⁰ 1871/1873 tarihli Kayseri Şer'îye Sicil Defteri'nde yer alan bir belgede, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanan İzeddin Paşa Zâviyesi Vakfı'nın mutasarrıflığı es-Seyyid Ahmed Salih, es-Seyyid Mehmed ibn-i Seyyid ve eş-Şeyh Arif Mustafa tarafından icra edildiği belirtilmektedir. Nihayet, es-Seyyid Mehmed'in mutasarrıflıktan çekilmesi ve oğullar Muharrem ile Nuh'un bu göreve getirilmesine dair bilgiden zâviyenin incelenen dönemden sonra da oldukça aktif olduğu görülmektedir.³⁸¹

Sırçalı Zâviyesi

Adı geçen zâviyenin banisi, inşa tarihi, ne zaman yıkıldığı ve nerede bulunduğu hakkında malumat yoktur. 1522 yılındaki Karaman Vilayeti'ne bağlı zâviyeler içinde ilk olarak adı zikredilmektedir.³⁸² Zâviyenin, 1584'te, Pınarbaşı köyünün malikâne gelirlerinden 410 akçe, Kayseri'ye bağlı Sekban Mezrası'nın gelirinden 120 akçe ve Yarkara Arslan Mezrası'ndan 300 akçe geliri bulunmaktadır.³⁸³ Evlâdiyet şartıyla mutasarrıfların tayin edildiği vakfa, 1849 yılında evlâd-ı vakıftan Mehmed bin Sadık ve Mustafa Arif müştereken mutasarrıf olarak atanmışlardır. Vakfın bu tarihteki senelik toplam geliri 600 kuruş olarak belirlenmiştir.³⁸⁴

Sırçalı Zâviyesi Vakfı'nın XIX. yüzyılın sonlarına kadar aktif olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan biri de, 1877 tarihli Kayseri Vakıf Muhasebe Defteri'dir. Bu defterde, Kara Pınarbaşı, Seklak, Barak Aslan ve Salu mezraları malikâne hisselerinin zâviyeye ait olduğu bilgisi bulunmaktadır.³⁸⁵

³⁷⁹ BOA. Ev. d. 10940, 54-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁸⁰ BOA. Ev. d. 10940, 66-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁸¹ Ünal, 2328-329.

³⁸² Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 117.

³⁸³ Demircan, 105.

³⁸⁴ BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

³⁸⁵ BOA. Ev. d. 23978, 3a-b/41. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

Suyakanmış (Hatun) Zâviyesi

Aynı isimle anılan türbe Yanıkoğlu Mahallesi'nde Hunad ve Erdoğmuş sokaklarının birleştiği köşede yer almaktadır. Bu zâviyeyi diğerlerinden ayıran husus banisinin bir kadın oluşudur.³⁸⁶ 1500 tarihli Evkaf Defteri'nde zâviyenin toplam geliri 30 akçe olup, gelirinin üçte birinin fakirlere dağıtılması, kalan üçte iki hisse beş sehime ayrılıp bunun iki sehimi Şeyh Abdülkerim'e, üç sehimi de Şeyh Ahmed'e tahsis edilmesine dair bilgiler bulunmaktadır.³⁸⁷

Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'nde (1609), Kayseri'de Suyakanmış Zâviyesi'ne yevmiye iki akçe ile Şeyh Mehmed'in vasiyeten postnişin olduğu ve Kayseri'de Suyakanmış Zâviyesi'ne yevmiye bir akçe ile Mahmud ve Hoca Hasan'a sadaka olduğuna dair malumat bulunmaktadır.³⁸⁸ 1802 tarihli başka bir belge de, Suyakanmış Zâviyesi mütevellisi olan Mehmed Halife'nin vefatı sebebiyle, yerinin boş kalması üzerine aynı göreve büyük oğulları Mehmed Emin ve Ömer'in getirildiği anlaşılmaktadır.³⁸⁹

Vakfa es-Seyyid Abdullah ve es-Seyyid Hamza mütevellî olarak 1847 yılında tayin edilmişlerdir. Vakfın yıllık geliri 3.836 kuruştur. Bu meblağ; buğday, çavdar, arpa, mercimek ve sair hubûbatın aşar gelirinden elde edilmiştir. Vakfın giderleri için muhasebe harcına 192 kuruş, personel maaşına 767 kuruş olmak üzere toplam 959 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 2.877 kuruştur.³⁹⁰

Hoca Karataş Zâviyesi Vakfı

Vakfın 1842 yılındaki mütevellisi İbrahim ibn-i el-Hac Muhammed'dir. Vakfın gelirleri muhtelif köylerden alınan aşar vergisinden oluşup toplam 244 kuruştur. Bu gelirlerden yıllık 40 kuruş mütevellî maaşı ile ve sair ihtiyaçlar için harcanmıştır. Artan para 200 kuruştur.³⁹¹

Karataş Zâviyesi Vakfına es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Hafız Mustafa, es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid Said, es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Osman efendiler 1847'de müştereken müderrislik şartıyla mütevellî olarak tayin edildiler. Bu tarihte vakfın toplam geliri 11.444 kuruş olup bu meblağ köylerdeki hubûbat ve bostan aşar gelirlerinden elde edilmektedir. Vakfın masrafları için muhasebe harcına 117 kuruş, personel maaşlarına

³⁸⁶ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 117.

³⁸⁷ Demircan, 101.

³⁸⁸ Ertürk, 1-2.

³⁸⁹ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 118.

³⁹⁰ BOA. Ev. d. 10940, 74-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

³⁹¹ BOA. Ev. d. 10940, 6-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

468 kuruş olmak üzere toplam 585 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 10.859 kuruştur.³⁹²

Zâviyedarlık, tedris ve tevliyyet şartıyla Erzincanizâde Hacı Mustafa Efendi ve ortaklarına 1864 yılında berat verilmiş ve mutasarrıf olarak tayin edilmişlerdir. Adı geçen vakfın toplam 8.080 kuruş geliri olup hissedarlarınca dağıtılmıştır. Vakfın 6 hissedarı olup gelirler bu hissedarlar arasında paylaşılmıştır. Buna göre en fazla hisseyi 2.963 kuruş ile El-hac Mustafa Efendi, en az hisseyi ise 875'er kuruş ile Hacı Efendi, Veysi Efendi Mahdumları ve Emin Efendi almışlardır.³⁹³

Zeynel Abidin (Rufai) Tekkesi

Bugünkü Zeynel Abidin Türbesi yakınlarında bulunan tekke, Boyacı Abdi tarafından 1544'te inşa ettirilmiş, ayrıca adı geçen şahıs çok zengin akarları olan bir vakıf kurarak, vakfiyesini de tanzim ettirmiştir.³⁹⁴

Yasemin Demircan, tekkenin Kadı Burhaneddin'in oğlu Alaaddin Ali Çelebi tarafından yaptırıldığını ileri sürmekte ve tekkenin gelirinin 1584 yılında 1.454 akçe olduğunu belirtmektedir.³⁹⁵ 1657'ye gelindiğinde tekkenin faaliyette olduğu; ayrıca, evlâdiyet üzere şeyh, mütevellî ve nazır olan üç kişinin, dışardan da iki kişinin haksız yere vakıf malına müdahale ettikleri ve bunun önlenmesi için mahkemeye başvurulduğu kayıtlarda geçmektedir.³⁹⁶ Yine 1746 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'nde, Zeynel Abidin Vakfı Tekkesi şeyhi, vakıf mütevellîlerinin vefatı ve uzun zamandır kimsenin bu göreve gelmemesi ve vakfın zor durumda olmasından bahisle kendisinin bu göreve tayinini istediği belirtilmektedir.³⁹⁷ 1877 tarihli Kayseri Vakıf Muhasebesi Defteri'ndeki, Sahra kazasının malikâne hisselerinin bir bölümüne sahip olduğuna dair bilgiden³⁹⁸ Zeynel Abidin Tekkesi'nin XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Ebu İshak Zâviyesi Vakfı

Banisinin Ebu İshak olduğu düşünülen vakfın yapılış ve yıkılış tarihi tespit edilememiştir. İncelenen dönemde (1830–1860) varlığına rastlanılan vakfa 1843 yılında

³⁹² BOA. Ev. d. 10940, 69–b. [1 Mart 1258–28 Şubat 1260/13 Mart 1842–12 Mart 1845].

³⁹³ BOA. Ev. d. 17482, 2b. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

³⁹⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 123.

³⁹⁵ Demircan, 88–89.

³⁹⁶ Rıdvan Yurtlak, *66/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1067/M. 1657) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, 146.

³⁹⁷ İlhami Timur, *136 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1159/M. 1746) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, 149.

³⁹⁸ BOA. Ev. d. 23978, 2b/17. [6 Safer 1294/20 Şubat 1877].

evlâdiyet şartıyla Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Vakfın bu tarihte 918 kuruş olan senelik gelirinin 293 kuruşluk miktarı masrafları için harcanmıştır.³⁹⁹ 3 yıl sonra vakfın senelik toplam geliri 1.370 kuruşa yükselirken senelik toplam giderleri de 342 kuruşa düşmüştür.⁴⁰⁰

Senelik gelirinin 1.707 kuruşa yükseldiği 1849 yılında vakfın mutasarrıflığına evlâd-ı vakıftan Seyyid Mehmed bin el-Hac Mehmed Efendi tayin edilmiştir.⁴⁰¹

Hoca Hasan Zâviyesi Vakfı

İncelenen dönemde varlığına rastlanılan vakfın banisinin Hoca Hasan adlı biri olduğu düşünülmektedir. Ancak vakfın inşa ve yıkılış tarihi bilinmemektedir. Zaviyedarlık ve tevliyyet şartıyla kurulan vakfın mutasarrıflığına 1849 yılında Seyyid Musa bin Seyyid Ali Efendi tayin edilmiştir. Bu tarihte vakfın senelik geliri 183 kuruş 30 para olarak tespit edilmiştir.⁴⁰²

Mezarlıklar

Hacı Kılıç Mezarlığı

Hacı Kılıç Mezarlığı, Hacı Kılıç Camisi'nin doğusundan başlayarak, Sahabiye Medresesi'ne kadar uzanan alanın doğusundaki arazi üzerine kurulmuştur.⁴⁰³ Hacı Kılıç Mezarlığı'nda Romalılar, Selçuklular, Osmanlılar ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait mezar taşlarının bulunması mezarlığın çok eskiden beri kullanıldığını ortaya koymaktadır.⁴⁰⁴ 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, Hacı Kılıç Mahallesi'nin Fabrika Caddesi ve Kabristan Sokağı üzerinde iki ayrı mezarlığın bulunduğu ve her iki mezarlığın da Müslümanlara ait olduğu bilgileri yer almaktadır.⁴⁰⁵ 1928-1929 yıllarında mezarlığın büyük bir kısmı İstasyon Caddesi açılırken tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1939 yılında

³⁹⁹ BOA. Ev. d. 10940, 7-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁰⁰ BOA. Ev. d. 10940, 55-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁰¹ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

⁴⁰² BOA. Ev. d. 13555, 4. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

⁴⁰³ Aslı Sağıroğlu Arslan, "Kayseri'deki Eski Mezarlıklar", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildirileri, Kayseri 2002, 75-94.

⁴⁰⁴ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 124.

⁴⁰⁵ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 57.

başlatılan imar planı gereği Talas ve İstasyon caddeleri genişletilerek, Hacı Kılıç Mezarlığı'nın geri kalan bölümü de ortadan kaldırılmıştır.⁴⁰⁶

Karakürkçü (Çifte Önü Mahallesi) Mezarlığı

1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, bu mezarlığın Karakürkçü Mahallesi'nin Taşcıoğlu Sokağı üzerinde yer aldığı ve Müslümanlara ait olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁷ Dönemin Kayseri Belediye Başkanı İbrahim Safa, 1927 yılında bu mahallede bulunan mezarlığı ortadan kaldırarak, yerine kendi adıyla anılan Safa İlkokulu'nu yaptırmıştır. Ayrıca, bu okulun inşaatında eski mezarlıktaki taşların kullanıldığına dair iddialar da yer almaktadır.⁴⁰⁸

Serçeönü Mezarlığı

1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, Kalenderhane Mahallesi Serçeoğlu Bölgesi Mekteb Çıkmaızı ile Kalenderhane Cürçürler Mahallesi Baloğlu Sokağı üzerinde iki ayrı mezarlığın bulunduğu belirtilmiş ve her iki mezarlığın da Müslümanlara ait olduğu bilgileri yer almıştır.⁴⁰⁹

1872 tarihli Vergi Defteri'nde bu mezarlıklarla alakalı malumatın bulunması, araştırma konusunu teşkil eden dönemde de mezarlıkların hizmete devam ettiğini göstermektedir.

Mevlevihaneler

İncelenen dönemde birçok tarikatın dini ve sosyal faaliyetlerine dair bulgulara ulaşılmasına rağmen Mevlevihane ile ilgili sadece Bayrampaşa Mevlevihanesine ait malumata ulaşılmıştır. Ayrıca İncelenen dönemde (1830-1860) Kayseri Mevlevihanesi'nde nevvâblık⁴¹⁰ vazifesini gören kişilerden birkaçı Osmanlı Devlet Salnamelerinden tespit edilmiştir. Reşid Efendi⁴¹¹ (27 Kasım 1848), Said Efendi⁴¹² (17 Kasım 1849), müderrisinden

⁴⁰⁶ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 124.

⁴⁰⁷ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 101.

⁴⁰⁸ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 126.

⁴⁰⁹ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 220, 225.

⁴¹⁰ Nevvâb: Nâiplik eden, vekillik eden. *Devellioğlu*, 831.

⁴¹¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671265003, 68. [1 Muharrem 1265/27 Kasım 1848/].

⁴¹² *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: D024671266004, 38. [1 Muharrem 1266/17 Kasım 1849].

Mustafa İzzet Efendi⁴¹³ (6 Kasım 1850), Hacı Ragıp Efendi⁴¹⁴ (27 Ekim 1851) ve Ahmed Şakir Efendi⁴¹⁵ (15 Ekim 1852, 4 Ekim 1853 ve 24 Eylül 1854) bu kişilerdendir.

Bayrampaşa Mevlevihanesi

Bugünkü İçkale'nin batısında Kaleönü Sokağı'nda bulunmaktaydı.⁴¹⁶ 1637 yılında tanzim edilen Bayram Paşa Mevlevihanesi Vakfiyesi'ne göre; Mevlevihane yakınlarında bir ev ve 65 dükkân, Pamuk Hanı'nın 5/6 hissesi, değişik yerlerdeki üç dükkân, tarla ve iki evin vakfedildiği görülmektedir. Ayrıca vakfiyede, Mevlevihane vakfının mütevellisi ve şeyhi olan Mustafa oğlu Ramazan Efendi'ye ve bu şahıstan sonra gelecek olan bütün şeyh ve müteveli ve görevlilere ödenecek ücretler tek tek belirtilmiştir.

Bu ücretlerden bazıları şunlardır: Mevlevihanede müteveli ve aynı zamanda şeyh olan şahıslara günlük sekiz akçe, duacıya iki akçe, naat okuyan kişiye 1,5 akçe, kâtibe dört akçe, müezzinlik yapan kişiye günlük bir akçe, aşçıya günlük üç akçe, aşçı yardımcısına günlük iki akçe, neyzen başına günlük dört akçe, ferraş ve meydancıya günlük birer akçe, kudüm çalana günlük iki akçe, Mevlevihane'de kalan kişilere çıkacak yemek için 100 akçe, Şeb-i Aruz gününe özel olarak 20 akçe ilave edilmesi, Mevlevihane'nin dokuz odasında kalan şahıslar için sabun ve mum alınması için günlük 18 akçe tahsisat yapıldığı belirtilmektedir. Mevlevihane'nin banisi Bayram Paşa Osmanlı Sultanı IV. Murat'ın sadrazamıdır.⁴¹⁷ Evliya Çelebi, Mevlevihane ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Celaleddin Rumî Asitanesi bir Mevlevihane'dir ki; cümle bilgi sahipleri, fakir ve fukara erleri ile doludur. Haftada iki defa Mevlâna ayinleri olup sema ve safa ederler. Bu aşhanenin bahçe kapısı önünde bir ab-ı hayat çeşmesi vardır. Bütün dervişler ondan sussuzluklarını giderirler. Tekke içinde müteaddid oda ve sofalar olup, mutfak, semahane, mutribhâne ile süslüdür."*⁴¹⁸

Bağdat Vilayeti Divan Efendiliği ve Defterdarlığı yapan Osman Seyfi Efendi tarafından Mevlevihane 1820 yılında tamir ettirilmiştir. Kitabesi Ahmed Nazif Efendi tarafından yayınlanmıştır.⁴¹⁹ 1843 yılında, Mevlevihane Vakfı'na Şeyh Ahmed Efendi müteveli olarak tayin edilmiştir. 18.109 kuruluşluk vakfın gelirleri arasında, dükkân kiralardan ve hubûbat aşar bedelinden elde edilen meblağ bulunmaktadır. Vakfın masrafları olarak;

⁴¹³ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO24671267005, 63. [1 Muharrem 1267/6 Kasım 1850].

⁴¹⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO24671268006, 64. [1 Muharrem 1268/27 Ekim 1851].

⁴¹⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO24671269007, 66. [1 Muharrem 1269/15 Ekim 1852].; *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO24671270008, 73. [1 Muharrem 1270/4 Ekim 1853].; *Salname-i Devlet-i Aliyye*, d. nr: DO2467127109, 69. [1 Muharrem 1271/24 Eylül 1854].

⁴¹⁶ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 314.

⁴¹⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 128.

⁴¹⁸ Evliya Çelebi, V, 69-70

⁴¹⁹ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 131.

aydınlatma ve yakacak için 288 kuruş, yemek masrafı için 17.905 kuruş ve sair masraflar da dâhil olmak üzere toplam 25.090 kuruş tahsis edilmiştir.⁴²⁰ Vakfın gelirleri masrafları karşılamadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, vakıf hazinesine 6.980 kuruş borçlanmıştır.

Bayram Paşa Mevlevihane'si Vakfı'na es-Seyyid Ahmed Emiri Efendi ve Şeyh Kadir 1846'da müştereken mütevellî olarak tayin edilmişlerdir. Bu tarihte Mevlevihane'nin toplam geliri 6.657 kuruştur. Bu gelirler, dükkân kiralari, tarla ve hubûbat aşarından elde edilmiştir. Vakfın giderleri toplam 22.524 kuruş olup, vakıf 15.867 kuruş Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne borçlanmıştır.⁴²¹ 10 Mart 1847 tarihinde Kayseri Mevlevi Tekkesi'ne bağlı halkın Kayseri Kaymakamlığı'na ve Evkâf Nezareti'ne verdiği bir arzuhalde de tamirattan bahsedilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, Bayram Paşa Mevlevihane'si'nin tamirine yaklaşık 7.860 kuruş 28 para harcanmıştır. Mevlevihane'nin tamamının bitmesi için 8.000 bin kuruşa daha ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hususta Evkaf Nezareti'nden yardım talep edilmektedir. Bunu üzerine Mevlevihane inşaatının tamamlanması için yeniden inceleme ve keşif yapılarak ihtiyaç duyulan meblağ, Mevlevihane'ye bağlı vakıf gelirlerinden daha sonra karşılanmak üzere Evkaf Nezareti tarafından bir defada ödenmiştir. Böylece tamirat gerçekleşmiştir.⁴²² Ayrıca Mevlevihane'ye Post-nişin (tekke şeyhi) atamasının Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴²³

Maliye Nezareti'ne gönderilen 1855 tarihli bir fermanla, Kayseri Mevlevihanesi şeyhi olan Ahmed Efendi'ye 7.500 kuruş atıyye-i seniyye (padişah hediyesi) ödenmesi buyrulmuştur.⁴²⁴ Kayseri Mevlevihanesi'ne daha önce tahsis edilen taâmiyye⁴²⁵ ve sair ödeneğin kifayet etmemesi sebebiyle zâviye postnişininin büyük bir borç altına girmesi sebebiyle durum 28 Haziran 1861 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye bildirilmiştir. Bunun üzerine daha önce tahsis edilen taamiye masrafları 1.000 kuruşa çıkarılmış ve aynı zamanda zâviye şeyhine de 500 kuruş maaş bağlanmıştır.⁴²⁶

1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, Pamukçular Çarşısı'ndaki 79 dükkân, Kaleönü Sokağı'ndaki 25 dükkân ile Mestçiler Mağazası arasındaki 8 adet dükkân, Mevlevihane'nin vakıf akarları arasında sayılmış ve mütevellisinin de Osman Efendi olduğu belirtilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁰ BOA. Ev. d. 10940, 38-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴²¹ BOA. Ev. d. 10940, 61-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴²² BOA. A. MKT. 70/45. [22 Rabiulevvel 1263/10 Mart 1847].

⁴²³ 20 Ocak 1849 tarihinde Kayseri Meclisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilen bir arzuhalde, Kayseri'deki İzzeddin ve Bayrampaşa Mevlevihanesi'ne birer post-nişin atanması talep edilmiştir. BOA. A. MKT. MHM. 10/20. [25 Safer 1265/20 Ocak 1849].

⁴²⁴ BOA. A. MKT. MHM. 117/10. [20 Muharrem 1272/2 Ekim 1855].

⁴²⁵ Taâmiyye: Yemeklik, tekkelere bağlanan yemeklik. (Devellioglu, 1008).

⁴²⁶ BOA. A. MKT. UM. 507/19. [19 Zilhicce 1277/28 Haziran 1861].

⁴²⁷ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 309-310-314-315

Kayseri'de Eğitim

Medreseler ve Vakıfları

Haleviye (Halvetiye) Medresesi

Kayseri Medreselerindeki talebelerin 1847 yılında yapılan nüfus sayımında, Haleviye Medresesi'nde 56 genç (tüvana) eğitim ve öğretim görüyordu.⁴²⁸ Bu bilginin dışında mezkûr medrese ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Hüseyin Efendi Medresesi

Kalenderhane Mahallesi'nin Serçeoğlu Bölgesi, Abdulhalim Sokağı'nda bulunan medresenin banisi Hüseyin Bey'dir.⁴²⁹

Büyük Hüseyin Efendi zamanında 1761 yılında yapılan medresenin bilinen ünlü müderrisleri; Büyük Hüseyin Efendi, Hacı ve Damat Halil Efendi isimli şahıslardır.⁴³⁰ 1793 ve 1796 yıllarına ait iki belgede Kayseri Hüseyin Efendi Medresesi'nde misafir iken hayatını kaybeden iki şahıstan bahsedilmektedir.⁴³¹ Medresenin varlığından ilk bu bilgiden haberdar olunmaktadır.

Bu medresede, 1847'de 19 genç (tüvana) eğitim ve öğretim hizmeti görüp, medrese müderrislerinin de Seyyid Mesud Efendi ile Seyyid el-Hac Mustafa Nuri olduğu bilinmektedir.⁴³²

Dört Dükkân Önü (Düvenönü) Medresesi

Medresenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1847'de bu medresede 27 gencin (tüvana) eğitim ve öğretim gördüğü tespit edilmiştir.⁴³³

⁴²⁸ BOA. KK. d. 6534, 1-5. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴²⁹ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 220.

⁴³⁰ Özdamarlar, II, 95.

⁴³¹ Gündüz, 111.

⁴³² BOA. KK. d. 6534, 7-8. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴³³ BOA. KK. d. 6534, 11-13. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

Sahabiye Medresesi Vakfı

Selçuklu vezirlerinden Sahip Fahreddin Ali tarafından 1267’de inşa edilmiştir. Serçeönü Mahallesi’nde bulunmasından ötürü “Serçeönü Medresesi” de denilmektedir. Son müderrisleri Hacı Abdullah, Ahmed ve Abdurrahman efendilerdir.⁴³⁴

Sahibiye Medresesi Müderrisi Abdullah Efendi’nin 15 Şubat 1840 tarihli bir arzuhalinde, kendisine “musıla–i sahn” unvanının verilmesini talep etmiştir. Diğer bir deyişle yüksek okul hocalığına terfi edilmesini Maarif Nezareti yüksek makamına arz etmiştir.⁴³⁵ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir–i Nüfus Defteri’nde medresede 41 genç (tüvana) öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü belirtilmektedir.⁴³⁶ Tedrisat şartıyla vakfa mutasarrıf olarak el–hac Abdullah bin Mehmed’in tayin edildiği 1849 yılında, vakfın aşardan elde edilen toplam geliri 465 kuruştur.⁴³⁷

Fezziye Meşhur Büyükkade Medresesi

Banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. 1847 yılında Kayseri medreselerinde yapılan nüfus sayımına göre, medresede 17 genç talebenin tahsil gördüğü tespit edilmiştir.⁴³⁸

Ahmed Paşa Medresesi (Kurşunlu Medresesi)

1581 tarihli Ahmed Paşa Vakfıyes’inde zikredilen yapılar içinde, külliye dâhilinde cami, imaret, han ve bir de mektep bulunmaktadır. Vakfiyede adı geçen mektep, muhtemelen daha sonra mektep olarak adlandırılmıştır.⁴³⁹ Aynı zamanda, Kurşunlu Medresesi olarak anılan bu eğitim kurumunun son müderrisi Mehmed Arif Efendi’dir.⁴⁴⁰ 1847 yılında medresede 27 genç öğrenci eğitim ve öğretim faaliyeti görmekteydi. Medresenin bu tarihteki müderrisi Mehmed Arif adlı bir şahıstır.⁴⁴¹

Osman Nuri Paşa Medresesi

Kurşunlu Camii batısında bulunan medrese, 1833 yılında Kayseri Mutasarrıfı olan Osman Nuri Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve tedrisat görevine Sadık Efendi getirilmiştir.⁴⁴²

⁴³⁴ Özdamarlar, II, 95.

⁴³⁵ BOA. İE. EV. 46/5164. [11 Zilhicce 1255/15 Şubat 1840].

⁴³⁶ BOA. KK. d. 6534, 21–24. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴³⁷ BOA. Ev. d. 13555, 3–b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

⁴³⁸ BOA. KK. d. 6534, 26. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴³⁹ Denктаş, *Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız*, 73.

⁴⁴⁰ Özdamarlar, II, 96.

⁴⁴¹ BOA. KK. d. 6534, 30. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁴² Ahmet Nazif Efendi, 189.

Kayseri Mutasarrıfı Osman Nuri Paşa, medreseyi halkın hizmetine sunmak amacıyla vakfetmiştir. Bu medreseye birçok müderrisin tayin edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁴³

Kayseri Medreselerindeki Talebeler için düzenlenen 1847 tarihli Tahrir-i Nüfus Defteri'nde, medresede 30 genç öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü belirtilmiştir.⁴⁴⁴

Hacı Kılıç Medresesi

Medresenin Hacı Kılıç Camisi ile birlikte 1249'da Selçuklu devlet adamlarından Tuslu Ebü'l Kasım bin Ali et-Tûsî tarafından inşa edildiği ileri sürülmektedir. Bazı kayıtlarda, yaptıranın adından dolayı "Tûsî Medresesi", XVI. yüzyılda külliye tamir eden ve yeni vakıflar bağlayan Hüseyin Bey'den ötürü de "Hüseyin Efendi Medresesi" olarak geçmektedir.⁴⁴⁵ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde medresede 13 genç ve 1 yaşlı olmak üzere 14 öğrencinin ders gördüğü belirtilmektedir.⁴⁴⁶ 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde, medresenin fabrika caddesinde bulunduğu ve banisinin merhum Hüseyin Bey olduğu kayıtlıdır.⁴⁴⁷

Serçeoğlu Medresesi

Medresenin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemekle beraber, Ahmed Nazif Efendi, banisinin Serçeoğlu Hacı Ali Efendi olduğunu ve onun tarafından inşa edildiğini ileri sürmektedir.⁴⁴⁸ 1844'te Vakfa ait bir dükkân Parsih adlı şahsa 3,5 akçe bedeliyle 1 seneliğine icara verilmiştir.⁴⁴⁹ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nden medresede 36 genç (tövana) ve 1 yaşlı (musin) olmak üzere 37 öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰

Hatuniye Medresesi Vakfı

Osmanlılar devrinde, Boyacı Kapısı semtinde ve Koca Bey Camii yakınında bulunan medrese, 1431-1432'de, Dulkadiroğulları'ndan Nasıreddin Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir. Ahmet Gündüz, planı küçük farklarla Hunad Hatun Medresesi'nin, Akşehir'deki Taş Medrese'yi ve 1267 tarihli Sahabiye Medresesi'ni hatırlattığını ileri

⁴⁴³ BOA. C. MF. 93/4612. [10 Cemazeyilahir 1246/26 Kasım 1830].

⁴⁴⁴ BOA. KK. d. 6534, 31-33. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁴⁵ Özdamarlar, II, 95

⁴⁴⁶ BOA. KK. d. 6534, 34-35. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁴⁷ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 57.

⁴⁴⁸ Ahmet Nazif Efendi, 34.

⁴⁴⁹ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

⁴⁵⁰ BOA. KK. d. 6534, 36-38. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

sürmüştür.⁴⁵¹ Dulkadiroğulları'nın Suriye'yi ellerinde bulunduran Memluklu taraftarı olduğu dönemde yapıldığı için bu medrese aynı zamanda "Şamiller Medresesi" ve Kayseri'de oturup idarecilik de yapan Nasreddin Mehmed Bey'in hanımı Hatice Hatun'dan dolayı da "Hatuniye Medresesi" adını almıştır. Son müderrisi de Sarı Abdullahzade'dir.⁴⁵²

1774 yılında Hatuniye Medresesi Vakfı'nın rub' (1/4) tedris ve rub' tevliyetine berat ile mutasarrıf olan Yakup Efendi'nin vefatı üzerine, yerine Osman ve Mustafa adındaki şahıslar atanmıştır.⁴⁵³ 1842'de Velîyüddin el-Hac Mehmed Efendi maaş almadan vakfın mütevelliliğini üstlenmiştir. Vakfa bağlı dükkânlardan elde edilen kira gelirlerinin toplamı 648 kuruştur. Vakıf için yapılan toplam harcamalar 490 kuruştur. Gider fazlası arta kalan para 158 kuruştur.⁴⁵⁴

1846 yılında vakfa es-Seyyid Osman, es-Seyyid Mehmed Emin ibn-i es-Seyyid Ömer, Hızır ibn-i Abdullah ve es-Seyyid Abdullah ibn-i Mehmed Ali adlı şahıslar müştereken mütevellî ve müderris olarak tayin edilmişlerdir. Vakfın gelirleri; buğdaydan 294 kuruş, çavdardan 194 kuruş, arpadan 97 kuruş, cehriden 158 kuruş ve bağdan 65 kuruş olmak üzere toplam 828 kuruştur. Vakfın giderleri için herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Görevlilere ve mütevellilere herhangi bir meblağ ödenmediği anlaşılmaktadır.⁴⁵⁵ 1847 yılında vakfın geliri 828 kuruştan 2.158 kuruşa yükselmiştir. Bu tarihte de vakfın giderleri arasında herhangi bir harcama görülmemektedir.⁴⁵⁶ 1847 tarihli Kayseri Medrese Nüfus Defteri'nde medresede 9 gencin eğitim ve öğretim gördükleri belirtilmektedir.⁴⁵⁷ Es-Seyyid Abdullah bin Mahmud ve müştereklerinin tedrisatlık ve tevliyet şartıyla mutasarrıflığına atandıkları vakfın 1849 yılındaki geliri 1.830 kuruşa düşmüştür.⁴⁵⁸ 1864 tarihli Kayseri Vakıf Defteri'nde, tedris ve tevliyet şartıyla Seyyid Abdullah, Mehmed ve Şakir Efendi'nin müştereken berat ile mutasarrıf olarak tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Müzayede bedeli (ihale bedeli) de 2.221 kuruştur.⁴⁵⁹ Adil Efendizâde Hacı Enver Efendi'nin mutasarrıflığını icra ettiği 1875 senesinde, vakfın toplam senelik geliri olan 3.639 kuruşun tamamı vakfın giderleri için tahsis edilmiştir. Sadece mutasarrıf Adil Efendizâde Hacı Enver Efendi'ye mutasarrıflık ve müderrislik görevlerini ifa ettiği için 1.430 kuruş ödenmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵¹ Gündüz, 106.

⁴⁵² Özdamarlar, II, 95.

⁴⁵³ Gündüz, 107.

⁴⁵⁴ BOA. Ev. d. 10940, 37-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁵⁵ BOA. Ev. d. 10940, 45-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁵⁶ BOA. Ev. d. 10940, 69-a. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁵⁷ BOA. KK. d. 6534, 41. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁵⁸ BOA. Ev. d. 1355, 3-b. 6 Mart 1849/11 Rabiulahir 1265.

⁴⁵⁹ BOA. Ev. d. 17482, 2. [27 Şaban 1279/10 Mart 1864].

⁴⁶⁰ BOA. Ev. d. 39066, 102. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

Pervane Bey Civarı Kazancılar Medresesi Vakfı

Kazancılar Çarşısında bulunan⁴⁶¹ medresenin isminden de anlaşılacağı üzere banisi Selçuklu Veziri Muineddin Süleyman Pervane'dir. Pervane Bey Medresesi inşa edildikten sonra açılışının Mevlana'nın oğlu Sultan Veled tarafından yapıldığı ve ilk müderrisinin de Kutbettin Şirazî olduğu bilgileri bulunmaktadır.⁴⁶² Medresenin bilinen müderrisleri Ali Ferdi Mehmed (1710), Sadık (1845), Kuşçulu Hacı Mehmed, Karakimseli Hacı Mehmed ve Küçük Hoca efendilerdir.⁴⁶³

Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'ndeki 1609 tarihli belgede, günlük dört akçe vakıf mütevellisinine verildiği belirtilmektedir. 637 nolu belgede ise Mevlana Mustafa Efendi'nin günlük 50 akçe karşılığında müderris olarak tayin edildiği bilgileri yer almaktadır.⁴⁶⁴

Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri'nde, Kazancılar Çarşısı'nda bulunan Pervane Beğ Medresesi'nin müderrisi ve evkafının mütevellisi el-Hac Mehmed ibn-i Yusuf, "meclis-i şer'e" gelerek Attarlar Çarşısı'nda Piri Paşa Evkafı'na dâhil olan Gön Hanı'nın içinde bulunan çeşmenin gününün harap olduğundan bahisle 1774 yılında tamirini talep ettiği belirtilmektedir. Daha sonra, çeşmenin günkü tamir edilerek suyun akıtıldığına dair bilgileri bulunmaktadır.⁴⁶⁵ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde 22 genç (tüvana) talebenin bu kurumda tahsil gördükleri bilgileri bulunmaktadır.⁴⁶⁶

Kayserili Sadık Efendi'nin 1850 yılında vefat etmesi üzerine boşalan Kazancılar Medresesi'ne Osman Recai Efendi tayin edilmiştir. Şeyhülislamın onayı sonucu daha önce boşalmış olan Kemerek köyündeki hatiplik görevi de kendisine tevcih edilmiştir.⁴⁶⁷

Kayseri merkezinde yer alan Pervane Bey Medresesi, ilmi alanda birçok hizmetler vermiş ve binlerce talebe buradan yetişmiştir. Bu medreselerde görev yapan müderrislere vakıf gelirlerinden maaş tahsis edilmiştir. Medrese hocalardan birinin vefatı durumunda veyahut görevi bıraktığında, yerine başka bir müderris tayin edilmekte ve tahsilin sürekliliği korunmaktaydı.⁴⁶⁸ Adı geçen medresenin boşalan müderrislik görevine yarı hisse ile başka bir müderris tayin edilmiştir.⁴⁶⁹ 1873 yılında medrese-i şerif vakfının mutasarrıflığını Mehmed Enver Efendi ile Salim Efendi'nin müştereken

⁴⁶¹ Ahmet Nazif Efendi, 91.

⁴⁶² Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 84.

⁴⁶³ Özdamarlar, II, 95.

⁴⁶⁴ Ertürk, 174.

⁴⁶⁵ Gündüz, 114.

⁴⁶⁶ BOA. KK. d. 6534, 43-44. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁶⁷ BOA. A. MKT. NZD. 15/80. [6 Zilhicce 1266/13 Ekim 1850].

⁴⁶⁸ BOA. C. MF. 93/4606. [10 Cemazeyilahir 1246/26 Kasım 1830].

⁴⁶⁹ BOA. C. MF. 183/9110. [29 Cemazeyilahir 1246/15 Aralık 1830].

icra ettiği tespit edilmiştir. Vakfın aynı yıl elde edilen senelik toplam geliri 1.243 kuruş olup elde edilen gelirin tamamı giderler için harcanmıştır.⁴⁷⁰

İmam Sultan Medresesi

Medresenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, Zeynel Abidin Türbesi önünde olduğunu ve ismini dış kale kapılarından birisi olan Yeni Kapı'dan aldığı belirtmektedir.⁴⁷¹ 1777 tarihli bir belgede bu medresede görev yapan müderrisin Müftizade Ali Efendi olduğu belirtilmektedir.⁴⁷² 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nden 29 genç öğrencinin burada eğitim ve öğretim gördüğü tespit edilmiştir.⁴⁷³

Ziyaiye Medresesi

Bu medresenin, Muammer Bey Mahallesi'nin Sivas Caddesi üzerinde ve Çukur Camisi'nin de güneyinde bulunduğu belirtilmektedir. Çayırdağ'a göre, Medresenin I. İzzeddin Keykavus tarafından 1218 yılında Sis'te bulunan Ermenilere elçilik yapan ve Ermeniler tarafından gönderilen hediyeleri Kayseri'ye getiren Ziyaeddin Kara Arslan tarafından inşa ettirilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca, Çayırdağ'ın Kayseri'de Müze Müdürlüğü yaptığı dönemde bir vatandaşın getirdiği kitabın keleme kaydında Kürdler Medresesi'nde yazılmış olduğunu ifade edip, medreseye bulunduğu mahalleden ötürü halk arasında Kürdler Medresesi de denildiğinin belirtmektedir.⁴⁷⁴

1705 yılında Ahmed Efendi imtihanla medreseye müderris olmuştur.⁴⁷⁵ 1772 yılında medrese müderrisi Ahmed bin İbrahim ölünce yerine Şehriyar Osman Halife müderris olarak tayin edilmiştir.⁴⁷⁶ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde 34 genç talebenin bu kurumda tahsil gördükleri bilgisi bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Medresenin ne zaman yıkıldığı hakkında malumat bulunmamaktadır.

⁴⁷⁰ BOA. Ev. d. 39066, 239. [1 Mart 1288–28 Şubat 1291/13 Mart 1872–12 Mart 1876].

⁴⁷¹ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar", IX. Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1988, 723.

⁴⁷² Gündüz, 112.

⁴⁷³ BOA. KK. d. 6534, 46–48. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁷⁴ Çayırdağ, "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar", IX. Tarih Kongresi Bildirileri, 720

⁴⁷⁵ Karagöz, XVIII. Asrın Başlarında Kayseri 100.

⁴⁷⁶ Karakaş, 67.

⁴⁷⁷ BOA. KK. d. 6534, 49–51. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

Yeni Dair Mesud Efendi Medresesi

Medresenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yapıldığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde medresede 46 gencin tahsil gördükleri bilgileri bulunmaktadır.⁴⁷⁸

Güllük Medresesi

Güllük Şemseddin Mahallesi'nde ve Güllük Camii bitişiğinde bulunan küçük bir medresedir.⁴⁷⁹ Medresenin inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Medrese ile ilgili ilk bilgiler 1210 yılına aittir. Bu tarihte Mahmud bin Yağıbasan kızı Adsız Elti Hatun tarafından onarıldığı ve 1134 senesinde meydana gelen depremde harap olduğu için Güllük Şemseddin tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰

1774 tarihli bir belgede, "Güllük Şemseddin nam Sahib-i hayırın" yaptırmış olduğu medresede es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman berat ile mutasarrıf iken görevini kendi rızasıyla bırakmıştır. Daha sonra yerine el-Hac Ahmed getirilerek kendisine berat verilmiştir. 1779 yılında ise nısf (yarı) müderris olan el-Hac Ahmed vefat edince yerine el-Hac Ali Halife getirilmiştir.⁴⁸¹

1847'de, bahsi geçen medresede 5 genç (tüvana) talebenin tahsil gördüğüne dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁸²

Cafer Bey Medresesi

Medresenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1847 yılında medresede 9 genç talebe tahsil görmekteydi.⁴⁸³ Cafer Bey Selaldı Mahallesi'nin Köyyıkan Bölgesi Köyyıkan Sokağı'nda yer alan medresenin 1872 tarihinde harap bir halde olduğu bilgisinden bu medresenin XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını koruduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴

Hunat-ı Kebir Medresesi

Alaeddin Keykubat'ın eşi Mahperi Hatun tarafından 1238 yılında kendi adına yaptırılmış olup büyüklüğünden dolayı "Hunat-ı Kebir Medresesi" de denilmiştir. Seyyid

⁴⁷⁸ BOA. KK. d. 6534, 53-56. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁷⁹ Ahmet Nazif Efendi, 22

⁴⁸⁰ Özdamarlar, II, 95.

⁴⁸¹ Gündüz, 110.

⁴⁸² BOA. KK. d. 6534, 57. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁸³ BOA. KK. d. 6534, 59. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁸⁴ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 183.

Burhaneddin, Şeyh İbrahim Tennurî ve Seyyid Mustafa Nisarî bu medresede müderrislik yapan önemli şahsiyetlerdir.⁴⁸⁵ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nden medresede 32 genç öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁸⁶

Hunat-ı Sağır Medresesi

Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1238 yılında inşa edilmiş olup bilinen son müderrisleri Hisarcıklızade İzzet ve Cündibeyzade Salih Efendi'lerdir.⁴⁸⁷ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde bu medresede 6 genç talebenin tahsil gördüğü bilgisi bulunmaktadır.⁴⁸⁸

Melik Gazi Medresesi Vakfı

Ulucami'nin kuzeyinde bulunan medresenin kurucusu, Mehmed Melik Gazi'dir ve türbesi medresenin avlusunda bulunmaktadır.⁴⁸⁹ Bu medresenin 1135 yılında Kayseri'nin ilk yükseköğretim kurumu olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁹⁰ Günümüze kadar ulaşabilen tek bölümü türbedir ve medrese yıkıldıktan sonra kısmen onarılmış, içerisine de taştan yeni bir sanduka yapılarak konulmuştur.⁴⁹¹ Adı geçen medresenin on iki odası bulunmaktadır. Ayrıca, içerisinde öğrencilerin kaldığı, öğretim görevinin de vekâleten iki kişinin sorumluluğunda yürütüldüğü belirtilmektedir.⁴⁹²

1500-1520 tarihli Evkaf Defteri'ndeki kayda göre, Germir köyünden 3.811 akçe ve Merenk köyünden 3.075 akçe medreseye gelir olarak vakfedilmiştir.⁴⁹³ Kayseri merkezinde bulunan Melik Gazi Medresesi Vakfı'nın yarısının sülüsüne tevliyeti bulunan Mehmed Emin ve nisfından sülüs hissesine mutasarrıf olan es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin'in vefatıyla boşalan vakıf hisseleri, 1838 yılında oğullarından Seyyid Ebubekir ve Seyyid Osman halifelere tevcih edilmesi düşünülmüştür. Bunun için Kayseri Nâib'i Mevlâna es-Seyyid el-Hac Mustafa Nuri ve Evkaf Müâcelât Nazırı Ahmed'in tavassutları sonucu beratla vakıf tevliyeti kendilerine tevcih edilmiştir. Adı geçen şahısların vakfı en iyi bir şekilde idare edecekleri ve her sene gerekli olan muhasebesini kanun ve nizama uygun

⁴⁸⁵ Özdamarlar, II, 95.

⁴⁸⁶ BOA. KK. d. 6534, 65-67. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁸⁷ Özdamarlar, II, 95.

⁴⁸⁸ BOA. KK. d. 6534, 69. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁸⁹ Ahmet Nazif Efendi, 18

⁴⁹⁰ Özdamarlar, II, 94.

⁴⁹¹ Çayırdağ, "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar", IX. Tarih Kongresi Bildirileri, 718

⁴⁹² Ahmet Nazif Efendi, 18

⁴⁹³ İnbaşı, XVI. Yüzyılın Başında Kayseri, 60.

bir şekilde gördükten sonra defterlere işleyecekleri, dolayısıyla bu işin ehli oldukları ifade edilmiştir.⁴⁹⁴

es-Seyyid Ebubekir Efendi bin es-Seyyid Osman, es-Seyyid Mehmed Emin ve es-Seyyid İsmail Çelebi Efendi ibn-i Fethullah ve es-Seyyid el-Hac Abdullah, es-Seyyid Ahmed Edendi ibn-i Ömer ve Seyyid Mehmed Salih, Seyyid Mehmed Salim ve Seyyid Hüseyin adındaki şahıslar vakfın müderrisliği ve mütevelliliğine 1846'da müştereken tayin edilmişlerdir. 1846 senesinde vakfın toplam geliri 5.679 kuruş olup bu gelirler; buğday, çavdar arpa, mercimek ve cehriden alınan aşardan elde edilmekteydi. Vakfın giderleri bulunmamaktadır. 5.679 kuruşun tamamı vakfın geliri olarak kaydedilmiştir.⁴⁹⁵

1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde medresede 20 genç öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü bilgisi bulunmaktadır.⁴⁹⁶

Cami-i Kebir Mahallesi'nin Pazar Sokağı üzerinde bulunan medresenin⁴⁹⁷ 1876 yılındaki mutasarrıfı Salih Efendi'dir. Vakfın bu tarihte 7.240 olan senelik toplam gelirinin 6.440 kuruşu Germir ve civar köylerden toplanan hububattan, 800 kuruşu da cehri aşarından elde edilmiştir. Toplanan gelirin tamamı vakfın masraflarına tahsis edilmiştir. Müderrislik ve tevliyetlik karşılığında vakfın mutasarrıflığını icra eden Salih Efendi'ye 1.773 kuruş, Nuri Efendi'ye tevliyet görevi karşılığında 629 kuruş ve vakfın diğer ihtiyaçları ile masrafları için 4.626 kuruş ödenmiştir.⁴⁹⁸ Ulu Camii'nin kuzeyinde bulunan medresenin en son kalıntıları, 1966 yılında Kayseri Belediyesi tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁴⁹⁹

Koca Bey Medresesi

Boyacı Kapısı yakınlarında bulunduğu ifade edilen bu medrese günümüze kadar ulaşamamıştır. Ahmet Nazif Efendi, banisinin Koca Bey olduğunun ve bu şahsın torunlarından Abdülkerim Koca Bey tarafından 1696 tarihinde tevsi ve imar ile karşı tarafında bulunan hanın medreseye tahvil edildiğini belirtmektedir. Ancak Kayseri Ansiklopedisi'nde medresenin 1548 yılında Kadı Bedreddin Mahmud tarafından inşa edildiği ileri sürülmektedir.⁵⁰⁰ Yine Ahmed Nazif Efendi, Mahmud Kadı tarafından başlangıçta han olmak üzere inşa edilmiş olan binanın adı geçen Abdülkerim Bey tarafından medre-

⁴⁹⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 30/46. [27 Safer 1254/22 Mayıs 1838].

⁴⁹⁵ BOA. Ev. d. 10940, 40-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁴⁹⁶ BOA. KK. d. 6534, 71-72. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁴⁹⁷ Denктаş, *Kayseri'de Yıkılan Anıtlarımız*, 79.

⁴⁹⁸ BOA. Ev. d. 39066, 155. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

⁴⁹⁹ Çayırdağ, "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar", IX. Tarih Kongresi Bildirileri, 719.

⁵⁰⁰ Özdamarlar, II, 95.

seye tahvil edildiğini ve bir hayli “akarat-ı vakfiye” tahsis edilip Koca Bey Medresesi adını aldığı ileri sürmektedir.⁵⁰¹ 1847 tarihli arşiv vesikalarındaki kayıtlarda, 15 genç talebenin bu kurumda tahsil gördüğü bilgileri yer almaktadır.⁵⁰² 1872 tarihli Kayseri Vergi Defteri’nde bu medresenin Gürcü Mahallesi’inde bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁰³

Yeni Saray Medresesi (Medrese-i Cedid)

Medresenin banisi inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. 1794 yılında ilim tahsili sırasında “Medrese-i Cedid”te vefat eden es-Seyyid Osman Efendi münasebetiyle haberdar olunmaktadır.⁵⁰⁴ Bilinen müderrisleri Kâzım, Zıllizade Hacı Mehmed, Hacı Mustafa, Hacı Ömerzâde ve Kâzım efendilerdir.⁵⁰⁵ 1847 tarihli Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri’ndeki kayıtlara göre 42 genç ve bir yaşlı olmak üzere bu kurumda toplam 43 öğrenci eğitim öğretim görmektedir.⁵⁰⁶

Eski Saray Medresesi (Osman Paşa Medresesi)

Osman Paşa tarafından yaptırılan Saray Camii ve Medresesi hakkında Evliya Çelebi, “Süleyman Han’ın vezirleri olup, Koca Mimar Sinan Usta’nın yapılarıdır” şeklinde kaydı olmakla beraber bu şahsın biyografisi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁰⁷ Osman Paşa’nın inşa ettirdiği medrese hakkındaki mevcut en erken bilgi 1764 tarihlidir. Bu tarihte medresede okuyan talebeler arasında çıkan kavgada Molla Mustafa adlı bir talebe kolundan yaralanmış ve bu olay Asitane’ye aksetmiştir.⁵⁰⁸

1796 tarihli bir belgede “Kıranardı köyünden başta imam olmak üzere köyün diğer ileri gelenleri ‘meclis-i şer’ gelerek, köyümüze hâkim efendi tarafından mübaşir gönderilir ise ‘itaat-ı şer’ edeceğiz; etmez isek Saray Medresesi’ne beş yüz kuruş nezd ve taahhüdümüz olsun” şeklindeki bilgiden medresenin faal durumda olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹ 1847 yılında, medresede 61 genç ve bir yaşlı olmak üzere toplam 62 talebe tahsil görmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰¹ Ahmet Nazif Efendi, 37.

⁵⁰² BOA. KK. d. 6534, 75-76. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁵⁰³ Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri*, 152.

⁵⁰⁴ Gündüz, 111.

⁵⁰⁵ Özdamarlar, II, 95.

⁵⁰⁶ BOA. KK. d. 6534, 87-90. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁵⁰⁷ Gündüz, 109.

⁵⁰⁸ Denктаş, *Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız*, 83.

⁵⁰⁹ Gündüz, 110.

⁵¹⁰ BOA. KK. d. 6534, 95-96. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

Şifaiye (Gıyasiye) Medresesi

II. Kılıçaslan'ın kızı Melike Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1205 yılında hem medrese, hem de hastane olarak yaptırıldığı bilinmektedir. Medrese; yaptırının adından "Gıyasiye", hastane oluşundan "Şifahiye", hem medrese hem de hastane olmasından dolayı "Çifteler" adlarıyla anılmaktaydı.⁵¹¹

Şifa Hatun Medresesi Vakfı'na tevliyet tevcihi yapıldığı 1837 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.⁵¹² Daha sonraki bir tarihte, Kayseri merkezde bulunan medrese vakfına; es-Seyyid Mehmed Salim, es-Seyyid Ahmed Mesud, es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid İbrahim Naim ve Hafız Kasım efendiler müştereken müteveli olarak tayin edilmişlerdir (1842). Medresenin gelirleri arasında hubûbattan alınan aşar bedeli, cehri ve bağlardan elde edilen öşür bedeli bulunmaktadır. Bu gelirlerin yıllık toplam miktarı 6.294 kuruştur. Vakıf, hissedarlar arasında maaş geliri olarak taksim edilmiştir. Es-Seyyid Mehmed Salih Efendi'nin hissesine 3.540 kuruş 15 para, es-Seyyid Mustafa Efendi'ye 393 kuruş 15 para, es-Seyyid Ahmed Mesud Efendi'ye 393 kuruş 15 para, İbrahim Naim Efendi hissesine 393 kuruş 15 para ve Hafız Kasım Efendi'nin hissesine 786 kuruş 10 para, muhasebe kâtibine 5 kuruş, muhasebe harcına 10 kuruş ve müteveli ile diğer görevlilere 50 kuruş maaş tahsis edilerek yıllık toplam 5.965 kuruş harcanmıştır. Gider fazlası artan para 329 kuruştur.⁵¹³

Salih, Seyyid Mehmed Arif ibn-i Mehmed Said ve Abdullah Efendi ve Mehmed bin Abdurrahman biraderler 1846 yılında müştereken medresede müderris olarak görev yapmaktaydı. Vakfın toplam geliri 5.900 kuruştur. Vakfın masrafları için müderrislere 2.100 kuruş, "duâgû"lara 1.110 kuruş, talebelere 190 kuruş, kapıcıya 30 kuruş, imamet görevine 30, ferraşa 60 kuruş ve sair görevler icra edenlere ödenen ücretlerle beraber toplam 2.920 kuruş tahsis edilmiştir. Gider fazlası artan para 2.980 kuruştur.⁵¹⁴ 1856, Kayseri Şifaiyye Medresesi Vakfı'nın muhasebe kayıtları yeniden incelenerek defterlerin Evkaf Nezareti'ne gönderilmiştir.⁵¹⁵

Mesud Efendi Medresesi

Mesud Efendi Medresesi'nin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. 19 Mart 1845 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Kayseri nâibi es-Seyyid Abdülaziz Efendi'nin Kayseri'de eğitime çok önem verdiği ve birçok ilim merkezlerinin kuruluşu için büyük gayretler sarf ettiği anlaşılmaktadır. Kürdler Mahallesi'nin Arappazarı mev-

⁵¹¹ Özdamarlar, II, 95.

⁵¹² BOA C. MF. 183/9109. [5 Cemazeyilevvel 1253/7 Ağustos 1837].

⁵¹³ BOA. Ev. d. 10940, 49-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁵¹⁴ BOA. Ev. d. 10940, 39-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁵¹⁵ BOA. A. MKT. MHM. 84/5. [10 Cemazeyilahir 1272/17 Şubat 1856].

kiinde müderrisinden Mesud ibn-i el-Hac Musa tarafından bir arsa üzerinde otuz odalı büyük bir medrese inşa edilmiştir. Medrese, Kayseri Kaza Meclisi azaları tarafından alınan karar ve Kaymakam Ali Paşa'nın da onayı ile Evkaf Nezareti'ne vakfedilmiştir. Mesud ibn-i el-Hac Musa tarafından inşa edilerek vakfedilen bu otuz odalı medrese, Evkaf Nezareti'ne müracaat edilerek vakfiyesi ve vakfın şartnameleri derç ile tescil edilmiştir. Medrese inşasında hizmeti geçen ve aynı zamanda bu medresenin eski müderrisi olan Mesud Bey ve biraderi Hafız Ahmed Efendi'ye vakfın tevliyetiyle birlikte medrese müderrisliği de -yarı hisse olarak- verilerek tayinleri yapılmıştır.⁵¹⁶

Dersiam Mesud Efendi'nin 1845 yılında Sultan Abdülhamid'e gönderdiği arzuhalde, Kürdler Mahallesi'nde yeniden inşa edilen Mesudiye adlı medresenin vakıf tevliyeti ve müderrisliğini biraderi Hafız Ahmed Efendi'ye tevcih ve ihsan edilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine sadır olan "irâde-i seniyye" üzerine vakıf tevliyeti ve müderrisliği Mesud Efendi'nin biraderi Hafız Ahmed Efendi ibn-i Musa Efendi'ye verilmiştir.⁵¹⁷

Lala Medresesi (Küçük Hande) Vakfı

Kayseri'nin eski ve tarihi medreselerinden olan Lala Paşa Medresesi, Lala Camisi yanında olup Lala Muhlisiddin tarafından inşa edilmiştir.⁵¹⁸ 1846 yılında medrese vakfına, es-Seyyid Mehmed Emin Efendi ibn-i el-Hac Mehmed müteveli olarak tayin edilmiştir. Vakfın gelirleri; buğday, çavdar, bağ ve cehriden elde edilip toplam 967 kuruştur. Vakfın giderleri için herhangi bir masrafın yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁹ 1848'de vakfa bağlı bir dükkânın mutasarrıfı olan Hacı Bekir, kendi rızasıyla hakkını Muharrem Ağa'ya üç bin kuruşa devretmiştir. Ferağ harcı 30 kuruş olup müteveli hissesi 15/15'tir.⁵²⁰ Vakfın mutasarrıflığına bir yıl sonra tedrisat şartıyla es-Seyyid Mehmed Emin bin Hacı Mehmed tayin edilmiştir. Vakfın bu tarihteki geliri 1.500 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵²¹ 1849 yılında Kayseri Lala Medresesi Vakfı müderrislik cihetinin niyabet usulüyle tevcihi yapılmıştır.⁵²² 1876 yılına gelindiğinde vakfın senelik geliri 3.622 kuruş olmuş ancak gelirlerin tamamı giderler için tahsis edildiği için artan para kalmamıştır. Bu tarihte vakfın mutasarrıflığını icra eden Hisarcıklızâde Mehmed İzzet Efendi'ye 1.125, iki bekiğe 1125, odaların tamirine 622, diğer maaş ve muhasebe harcına da 750 kuruş ödenmiştir.⁵²³

⁵¹⁶ BOA. C. MF. 21/1006-1. [10 Rabiulevvel 1261/19 Mart 1845].

⁵¹⁷ BOA. C. MF. 21/1006-2. [10 Rabiulevvel 1261/19 Mart 1845].

⁵¹⁸ Özdamarlar, 95.

⁵¹⁹ BOA. Ev. d. 10940, 49-b. [1 Mart 1258-28 Şubat 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1845].

⁵²⁰ BOA. Ev. d. 13511, 2. [21 Rabiulevvel 1265/14 Şubat 1849].

⁵²¹ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

⁵²² BOA. C. MF. 21/1008. [23 Muharrem 1266/9 Aralık 1849].

⁵²³ BOA. C. Ev. d. 39066, 100. [1 Mart 1288-28 Şubat 1291/13 Mart 1872-12 Mart 1876].

Mevlûd Han Tekkesi

Kayseri Medreselerindeki Talebelerin Tahrir-i Nüfus Defteri'nde, 1847 yılında medrese olarak kullanılan tekkede 3 genç, bir çocuk ve bir yaşlı olmak üzere beş talebenin tahsil görmekte olduğu ifadesi yer almaktadır.⁵²⁴ Mezkûr tekke ile ilgili başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Beyzâde Medresesi

Bu medresenin banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. 1847 yılında medresede 22 genç talebe tahsil görmekteydi.⁵²⁵

Musa Gazi Medrese-i Şerif Vakfı

Vakfın banisi, inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. İncelenen dönemde varlığına rastlanılan vakfa, 1849 yılında imam olarak Hacı Ahmed, hitabet şartıyla da mutasarrıflığa es-Seyyid Fethullah Efendi, Mehmed Salih Efendi ve Mustafa bin Mustafa Efendi müştereken tayin edilmişlerdir. Vakfın bu tarihteki geliri ise 2.805 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵²⁶

Mektepler

Sıbyan Mektepleri

İncelenen dönemde Kayseri'de eğitim faaliyetlerinin çoğunlukla medreselerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak medreselerin yanı sıra günümüzdeki ilkökul düzeyine denk eğitim veren ve hemen her mahallede mevcut olan "sıbyan mektepleri" de eğitimin bir diğer önemli parçasıdır. Bu mektepler, her mahallede buldukları için "Mahalle Mektebi", çoğunlukta taş yapı olduklarından "Taş Mektep" veya "Mektep" gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Genelde her mahallenin cami ya da mescidi ile kilisesi yanında açıldıkları için, çoğunlukla ya caminin ya mescidin ya da mahallenin ismiyle anılmışlardır. Kayseri'de ilk sıbyan mektebi, 1494 yılında Bedesten yanında, ikincisi de 1576 yılında Kurşunlu Camii avlusunda "Darü'ttalim" adıyla açılmıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerin kız ve erkek çocukları için açılan mekteplere, 5-6 yaşlarından itibaren

⁵²⁴ BOA. KK. d. 6534, 103. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

⁵²⁵ İsmet Demir, "Bir Döneme Sistemik Eğitim ile Damgasını Vuran Kurumlarımız ve XIX. Yüzyılda Kayseri Medreseleri", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 6-7 Nisan 2000, Kayseri 2000, 123.

⁵²⁶ BOA. Ev. d. 13555, 3-b. [11 Rabiulahir 1265/6 Mart 1849].

çocuklar alınmaya başlanırdı. Ayrıca bu mekteplerde, eğitim Perşembe günü öğleye kadar devam eder ve Cuma günleri de tatil olurdu. Okulların amacı; kız ve erkek çocukları okutmak ve onlara İslam dininin kural ve kaideleri ile Kur'an-ı Kerim'i öğretmekti.⁵²⁷ İncelenen dönemde modern mekteplerin varlığına rastlanılmamıştır. Kayseri merkezde ilk Rüştiye Mektebi'nin açılması için Kayseri Meclisi 1860 yılında talepte bulunmuş⁵²⁸ ancak mektep 1869'da Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa tarafından "Mekebi Rüşdi" adıyla açılmıştır. İlk Mektebi İdadi ise 1893 yılında açılabilmişken 1910 yılına gelindiğinde de sadece bir tane İbtidadiye açılmıştır.⁵²⁹

H. 1288 (1872) tarihli Kayseri Vergi Defteri'nde kayıtlı olan Sıbyan mektepleri, buldukları mahalle-sokak ve bazılarının banileri de yazılmak suretiyle belirtilmişlerdir. İsimleri zikredilen ve sayısı 39 olan sıbyan mektepleri şunlardır⁵³⁰:

Çakaloz Mahallesi'nin Çakaloz Camii Sokağı'nda olup çocuklara mahsus olan mektep; Hasan Fakı Küçük Ali Mahallesi'nin Çavdarçı Sokağı'nda bulunup bu mahalleye mahsus olan mektep; Hasan Fakı Emir Ağa Mahallesi'nin Çavdar Sokağı'nda bulunup çocuklara mahsus olan mektep; Tos Mahallesi'nin Şiremenli Çeşme Sokağı'nda bulunan çocuklara mahsus mektep; Tos Mahallesi'nin Emin Bey Sokağı'nda bulunan ve banisinin İshak Çelebi'nin olduğu mektep; Hacı Mansur Mahallesi'nin Fatır Hasanoğlu Çeşmesi Sokağı'nda bulunan ve banisinin Hasan Fatıroğlu İslam'ın olduğu mektep; Cami-i Kebir Mahallesi'nin Büyük Sokak'da bulunan ve Müslüman çocuklara mahsus mektep; Taci Kızıl Mahallesi'nin Güpgüpzade Çıkmazı'nda bulunan mektep; Kapan Hanı Mahallesi'nin Yeni Sokak'ta bulunan ve Müslüman çocuklara mahsus mektep; Cafer Bey Köyyıkan Bölgesi'nin Köyyıkan Sokağı'nda bulunan ve Müslüman çocuklara mahsus mektep; Hacı Kasım Mahallesi'nin Yeni Camii Sokağı'nda bulunan ve Müslüman çocuklara mahsus mektep; Hasinli Mahallesi'nin Büyük Söğütlüönü Sokağı'nda bulunan ve mahalle çocuklarına mahsus mektep; Lala Paşa Mahallesi'nin Şapçı Sokağı'nda bulunan ve banisinin Paşa'nın olduğu mektep; Deliklitaş Mahallesi'nin Yazı Sokağı'nda bulunan Deliklitaş Mektebi; Hacı Veled Mahallesi'nin Hacı Veled Caddesi'nde bulunan ve mahalle çocuklarına mahsus mektep; Kalenderhane Şeyh Bölgesi'nin Cami Sokağı'nda bulunan Müslüman mektebi; Kürdler Seyfullah Bölgesi'nin Mumcu Sokağı'nda bulunan ve banisinin Hayri Paşa'nın olduğu mektep; Kürdler Fethullah Bölgesi'nin Kemeraltı Sokağı'nda bulunan ve banisinin Kadızade Hacı Ahmed Efendi'nin olduğu mektep; Huvand Kalpaklıoğlu Mahallesi'nin Cami Sokağı'nda bulunan ve Osman Efendi tarafından kurulan mektep; Huvand Yanıkoğlu Mahallesi'nin Mektep Sokağı'nda bulunan

⁵²⁷ Özdamarlar, II, 96.

⁵²⁸ BOA. A. MKT. MHM. 210/2. [10 Şaban 1277/24 Aralık 1860].

⁵²⁹ Özdamarlar, II, 101.

⁵³⁰ Cömert, 57-258.

ve banisinin Zennecizâde'nin olduğu mektep; Huvand Gavremzâde Mahallesi'nin Mollazâde Sokağı'nda bulunan Gavremzâde'nin kurduğu ve çocuklara mahsus olan mektep; Alaca Mescid Mahallesi'nin Talas Caddesi'nde bulunan mektep; Musa Gazi Mahallesi'nin Talas Caddesi'nde bulunan mektep; Seyyid Gazi Mahallesi'nin Mektep Sokağı'nda bulunan ve çocuklara mahsus olan mektep; Mükremin Mahallesi'nin Mescid Sokağı'nda bulunan mektep; Hacı Arap Eskici Yahya Mahallesi'nin Bayraktar Sokağı'nda bulunan ve banisinin Hacı Arap'ın olduğu mektep; Yenice İsmail Efendi Mahallesi'nin Hüdaverdi Camii Sokağı'nda bulunan mahalleye mahsus mektep; Yenice Hacı Ekiz Mahallesi'nin Abdulhamid Sokağı'nda bulunan Ahi Nasuh Mektebi; Yalman Mahallesi'nin Kadı Çeşmesi Sokağı'nda bulunan mektep; Bozatlı Hasan Bey Bölgesi'nin Bozatlı Sokağı'nda bulunan ve bahsi geçen mahalleye ait mektep; Bozatlı Paşa Mahallesi'nin Paşa Camii Sokağı'nda bulunan mahalle mektebi; Bozatlı Kilercioğlu Bölgesi'nin Müftü Camisi Sokağı'nda bulunan mahalle mektebi, Taşkıncık Pamukatan Bölgesi'nin İsa Paşa Sokağı'nda bulunan mahalle çocuklarına mahsus mektep, Güllük Mahallesi'nin Mektep Sokağı'nda bulunan ve mahalle çocuklarına mahsus mektep; Eski Bedesten Mahallesi'nin İmam Sokağı'nda bulunan ve bu mahallenin mahalle çocuklarına mahsus mektep; Eski Bedesten Mahallesi'nin Bakmaz Sokağı'nda bulunan ve mahalle çocuklarına mahsus mektep; Kebe İlyas Tahir Ağa Mahallesi'nin Bozatlı Sokağı'nda bulunup mahalle çocuklarına mahsus mektep; Karakürkçü Mahallesi'nin Tepecik Sokağı'nda bulunan ve mahalle çocuklarına mahsus mektep; Hamurcu Gubaroğlu Bölgesi'nin Satan Fırın Caddesi'nde bulunup mahalle çocuklarına mahsus olan mektep; Hasbek Mahallesi, Hoca Hasan Bölgesi-Çıkmaz Sokak'ta bulunan mekteplerin isimleri zikredilmektedir.⁵³¹

Merkezî hükümet 15 Nisan 1845 tarihinde Kayseri ve çevresinde bir eğitim seferberliği ilan ederek daha önce yapılmış Müslim ve gayrimüslim okullarının tamiri ve eğitime elverişli hale getirmesi için teşebbüse geçmiştir. Bunun için Meclis-i Vâlâ bünyesinde kurulan "Mevlis-i Vâlâ-i İmâriye" ile bölgede bulunan bütün okulların tamir ve keşiflerinin yaptırılması gündeme gelmiştir. Aynı zaman Kayseri'de yaşayan Ermeni toplumu da bu yeni projelerden istifade ettiği ve onlara ait yıkılmaya yüz tutmuş okulların tamir kapsamına alındığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Kayseri Sancağı Meclisi'nden çıkarılan karar üzerine, Kayseri'de bulunan sekiz Ermeni okulunun tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş ve bunun sonucu yapılan ilk keşifte yaklaşık yirmi beş bin kuruşla tamirin gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Daha sonra gerekli meblağ gönderilmiştir.⁵³²

⁵³¹ Cömert, 57-258.

⁵³² BOA. A. MKT. 23/53. [7 Rabiulahir 1261/15 Nisan 1845].

Kiliseler

Kayseri’de yaşayan Hristiyanların ataları, bu dine, henüz gizli olarak yayıldığı ilk dönemlerinde dâhil olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise –Kentin nüfusunu oluşturan Ermeni ve Rumlar,– “millet” sistemi içinde “zimmi”⁵³³ olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha çok ticaret ve zanaat alanında faaliyette bulunan zimmilerin kentin kültürel ve mimarî dokusunda katkıları büyüktür.

Osmanlı Devleti, himayesindeki zimmilerin inanç ve kimliklerini korumakla beraber, yeni mabetlerin inşa edilmesini kontrol altına almış veya kısmen yasaklamıştır. Mevcut olanların tamirini padişahın iznine bağlamıştır. Kiliselerde çan kulesi ve kubbe yapılması yasaklanmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanıyla beraber, devletin yüzyıllardır işlettiği sistemin çözülmeye başlaması misyonerlere de faaliyetlerini artıracakları bir ortam hazırlamış, Gregoryan ve Ortodoks kiliselerinin yanı başında Protestan ve Katolik kiliseleri de yapılmaya başlanmıştır.⁵³⁴

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi

Selaldı Mahallesi’nde bulunan bu kilise, büyük bir avlu içinde Gümüşyan Kız ve Erkek Okulları ile birlikte yer almaktaydı. Kuruluş tarihi 301 olan kilise, 1859 yılında Karamercan Ermeni Okulu’nun arsası üzerine ikinci kez inşa edilmiştir. 1878’e kadar Surp Sarkis Kilisesi mütevelli heyetince yönetildikten sonra, Gümüşyan Okulu ile ayrı bir mahalle oluşturmuştur. Kilise 1883–1885 yılları arasında iki büyük tamir geçirmiştir.⁵³⁵

Surp Asdvadzadzin Kilisesi

Kilisenin bulunduğu alan, XX. yüzyıl başlarına kadar Suriçi Emir Sultan Mahallesi olarak anılmıştır. 1725 yılı depreminde yıkılan ve önceki halinden noksan yapılması şartı ile tamiri kabul edilen kilisenin, keşfinden büyük yapıldığı iddiasıyla yıktırılmak istenmesi üzerine bir kez daha keşfinin ricasını belirten belgeler mevcuttur. Ayrıca 1831 yılında kilise, Hacı Garabet Zartaryan’ın katkılarıyla yeniden inşa edilmiştir. 1841–1842 yılında eksiklikleri tamamlanıp yenilenen kiliseye, 1875 yılında kubbe eklendiği bilinmektedir.⁵³⁶ 1895 yılında Ermeni ve Türkler arasında yaşanan çatışmada, Ermenilere

⁵³³ Zimmi (Reaya): Müslüman ahid ve emanına girmiş yahut başka bir ifade ile İslam hükümetinin usulü dairesinde tabiiyetini kabul etmiş olan gayrimüslim (Hristiyan–Yahudi) yerinde kullanılır bir tabirdir.

Kadın hakkında “zimmiye” kullanılır (Pakalın, cilt: 3, 663).

⁵³⁴ Güngör Açıkgöz, 145.

⁵³⁵ Güngör Açıkgöz, 148.

⁵³⁶ Güngör Açıkgöz, 142.

sığınak olan ve Kayserililerin “büyük jam”⁵³⁷ dedikleri kilise, I. Dünya Savaşı’na kadar işlevini sürdürmüştür.⁵³⁸

Kütüphane (Raşit Efendi Kütüphanesi)

Kayseri’nin ilk ve meşhur kütüphanesidir. Raşit Efendi Kütüphanesi XVIII. yüzyılda Raşit Mehmed Efendi tarafından kurulmuştur. Kütüphaneye adını veren Raşit Mehmed Efendi, Kayseri’nin Gesi beldesine bağlı Ispıdın (Bağpınar) köyünde 1753 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Cafer Fevzi Efendi’dir. İlk tahsilini Kayseri’de tamamladıktan sonra İstanbul’la gittiği anlaşılan Raşit Efendi’nin tespit edilen ilk görevi Beylikçi Kisedarlığı’dır. Daha sonra, Sadâret Mektupçuluğu’na ve ardından ikinci kez Beylikçiliğe tayin olmuştur.⁵³⁹ 1787’de Reisülküttaplığa getirilmiş, iki defa azledildiği bu göreve üçüncü defa tekrar getirilmiştir. Fakat bu seferki azli kendisini çok üzmüş, bu üzüntüyle 1797’de vefat etmiştir.⁵⁴⁰

Raşit Efendi’nin en güzel hizmeti doğduğu şehir olan Kayseri’de kendi adına kurduğu kütüphane halen “Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi” adıyla hizmet vermektedir. Ulu Camii’nin güneyinde ve camiye bitişik durumda bulunan bu kütüphane, “*dar bir mabeyn ile içten içe 7,5 x 7,5 m ebatlarında küp şeklinde kubbeli asıl kitaplıktan meydana gelmiş olup kubbenin yüksekliği de zemine 15 metredir.*”⁵⁴¹ Halkın ve gönüllülerin kütüphaneye olan kitap bağışlarıyla kütüphanedeki kitapların sayısı giderek artmaktadır. Eski Reisülküttap Raşid Efendi tarafından kurulmuş olan Kütüphanenin müdürlüğüne 7 Mayıs 1826 tarihinde “hafız-ı kütüb-ı ulemadan” Gözübüzkade İbrahim Efendi tayin edilmiştir.⁵⁴²

İçerisinde London marka sarkaçlı bir duvar saati ve hüsnühat örneği bir levha da bulunan kütüphanede tarih, edebiyat, tıp, felsefe, din vb. konularında yazılmış pek çok yazma eser mevcuttur. İlk kurulduğu zaman Raşid Efendi’nin vakfettiği ve “Mehmed Raşid bin Cafer Fevzi” yazılı mührüyle mühürlendiği 925 adet yazmayla 18 adet İbrahim Müteferrika baskılı eser bulunmaktadır. Kütüphane, çevredeki bazı kütüphanelerden ve özel şahıslardan gelen diğer kitaplarla zenginleşmiştir.

⁵³⁷ Jam: kilise

⁵³⁸ Güngör Açıkgöz, 143.

⁵³⁹ Ahmed Nazif, *Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşâhiri)*, (sadeleştiren: Prof. dr. Meserret Diriöz-Haydar Ali Diriöz), Kayseri1991, 53.

⁵⁴⁰ Mustafa Aslan, *Kayserili Raşit Mehmet Efendi ve Divançesi*, Türkoloji Araştırmaları, 2007, s. 40.

⁵⁴¹ Mustafa Parlak, “Kayseri’de Bir Kültür Hazinesi: Reisü’l-Küttâb Mehmed Râşid Efendi Kütüphanesi”, *Erciyes Dergisi*, c. 11, Mayıs 1988, 125

⁵⁴² BOA. C. MF. 153/7603. [29 Ramazan 1241/7 Mayıs 1826].

1985'deki sayıma göre eser sayısı yazma eserler; 1935 (Türkçe yazma 282, Arapça yazma 1558, Farsça 21, Fransızca 3, İngilizce 1) şeklinde bir dağılım göstermekte olup kütüphanede toplam 7332 eserin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kütüphaneye sonradan bir de "gençlik" bölümü ilave edilmiştir. Bu sayıya gençlik bölümündeki kitaplar dâhil değildir. 1995'te yayınlanan katalogunda sadece yazma eserlerin sayısı 2689 olup, bunlardan 421'i Türkçe, 157'si Farsça, 1748'i Arapça, 353'ü Arapça-Farsça olarak belirtilmektedir.⁵⁴³

Sosyal Hayat

Müslim ve Gayrimüslimlerin Yaşam Tarzları ve Münasebetleri

Osmanlı Devleti'nde cemiyeti birbirinden ayıran özelliklerin başında dinin önemli bir yeri vardı. İnsanların hangi millete mensup olduğu din ve mezhepten sonra gelmekteydi. gayrimüslimlerden bahsedilirken "zimmî" ve "nasraniye" ifadeleri kullanılmaktadır. Zimminin hangi milletten olduğu kesin olarak belirtilmemiş, ancak kölelerin hangi millete ait olduğu belirtilmiştir. İncelenen dönemde hoşgörü toplumunda Müslümanlardan daha müreffeh bir yaşam sürdükleri anlaşılan gayrimüslimlerin çeşitli sebeplerden ötürü zaman zaman şikâyetlerine de rastlanılmaktadır. 1841 yılında İstanbul Rum Patriği Artemos, Meclis-i Vâlâya takdim ettiği arzuhalde; Kayseri'deki nüfus ve cizye tahriri sırasında heyetten Kopkopoğlu Hacı Bey ile Taşçı Mehmed'in Rum ve Ermeni milletine garezkârane davranarak onlara haksızlık yaptıklarını öne sürerek bunların görevlerinden azledilmesini talep etmiştir. Artemos, bu sayım sırasında gayrimüslim tebadan edna derecesinde olanların evsat, evsat derecesinde olanların ise âlâ olarak kaydedildiğini ve bu durumun da alınacak cizye vergilerinde adaletsizliğe sebep olacağını ileri sürmüştür.⁵⁴⁴ 30 Nisan 1850'de Hariciye Kalemine ulaşan bir mektupta, Kayseri Kadısının Kayseri'nin Kalaba köyünde ikamet eden genç bir Rum'u cebren Müslüman yaptığı ileri sürülmektedir.⁵⁴⁵ Konu Meclis-i Vala'da tartışıldıktan sonra çözüm için Ankara Valisi'ne intikal ettirilmiştir. 6 Mayıs 1850 tarihinde Ankara Valisi'ne gönderilen mazbatada; Kayseri kadısı tarafından cebren Müslüman yapıldığı iddia edilen Rum genci ve karısının ifadelerinin alınarak ona göre muamele yapılması

⁵⁴³ Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, c. I-II, Ankara1995

⁵⁴⁴ BOA. C. ADL (Cevdet Adliyye) 42/2553. [1 Rabiulahir 1257/23 Mayıs 1841].

⁵⁴⁵ Bu tarafta bulunan kadının hareketi herkesi infi'âlini mücib olmakda olduğundan ta'assubunun numunesi olmak üzere fıkra-i âtiyyenin zikr u beyanına mübâderet olunur şöyle ki Kalaba köyü ahalisinden bir genç Rum her ne kadar kaimakam ve meclisin huzurunda olmak istemediğini i'lan ve beyan etmiş ise de... BOA. HR. MKT. 33/24. [17 Cemazayilahir 1266/30 Nisan 1850].

yönünde emir gönderilmiştir.⁵⁴⁶ Kayseri’de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında herhangi bir husumetin olmadığı ve bu noktada, devletin pozitif yaklaşımlarının etkisi bulunmakta, her türlü imkânlardan gayrimüslimlerin belli ölçülerde istifadesine izin verildiği ileri sürülmektedir.⁵⁴⁷

Kayseri’de yaşadığı süre içinde şehirdeki Ermeniler üzerine yaptığı gözlemleri 1881 yılında aktaran seyyah Tozer; özellikle onların Türkçe konuşmalarına çok şaşırıldığını belirtmiştir. Buna karşılık civardaki Ermeni köylerinde de Ermenice konuşulduğu ileri sürmüştür.⁵⁴⁸ 1890 yılında Kayseri’yi ziyaret eden Fransız seyyah Le Conte de Cholet, şehirdeki Müslim ve gayrimüslim halklar arasındaki ilişkilere dair izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Kayseri şehrinin ticari hayatının neredeyse tamamını ellerinde bulunduran ve dolayısıyla çok zengin olan Ermeniler, Türk idarecileri ile gayet iyi geçinmekteydiler. Bunlar Müslümanlara, Katolik soydaşlarından galiba daha yakındırlar. Şehrin Latin Piskoposu Mgr. Bogos’a göre tüm bu sıkıntılar Katolik mezhebine geçen ırktaşlarını kıskanan Ortodoks Ermenilerin onlara zarar vermek için ellerinden gelen her şeyi yapmak istemesinden kaynaklanmaktadır”.

Yine başka bir seyyah da, “Misyonerlerin en iyi dostları Türklerdir. Misyon çalışmasının gerçek düşmanları Hristiyanlardır.” sözüyle Türklerin gayrimüslimlere karşı olan iyi niyetli ve dostane yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.⁵⁴⁹

Gayrimüslimlerin Kendi Aralarındaki Çatışmalar

Kayseri merkezde Ermeni ve Rum olmak üzere iki grup gayrimüslimin bulunduğunu, bunlardan bir kısmı Protestan mezhebine bağlı, diğerleri Katolik ve diğer mezheplerin salikleri olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Haliyle farklı mezhebe mensup guruplar arasında az da olsa mezhebî ihtilaflar yaşanmaktaydı. Bu hususta arşiv belgelerine yansıyan bazı ihtilafların tespit edilmektedir. 1850 yılında Kayseri’de gayrimüslimlere ait bir maşatlıktan (mezarlık) taş çıkaran Rumlar, mezarlığın içinde eski bir bina bulmuşlardır. Ermeni kocabaşları binayı sahiplenerek eski yapının kendilerine ait olduğunu, bundan dolayı yapıya dokunmamalarını istemişlerdir. Bu durum Rum ve Ermeni cemaatleri arasında tartışma konusu olmuş ve konu Ankara Valisine oradan da Hariciye Nezaretine kadar iletilmiştir.⁵⁵⁰ Bunun üzerine 25 Ağustos 1850 tarihinde Ankara Valisine gönderilen şukkada; Kayseri’deki Deliklitaş mevkiinde Rumlara ait

⁵⁴⁶ BOA. HR. MKT 33/62. [23 Cemazeyilahir 1266/6 Mayıs 1850].

⁵⁴⁷ Ünal, 472.

⁵⁴⁸ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 161.

⁵⁴⁹ Ramazan Adıbelli, “19–20. YY. Kayseri ve Civarında Hristiyan Gruplar Arasındaki İlişkiler”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 6, Kayseri 2003, 12–13

⁵⁵⁰ BOA. A. MKT. UM 30/86. [2 Zilkade 1266/9 Eylül 1850].

olduğu iddia edilen ve Ermenilerin müdahalelerine sebep olan kabristan ve kabristanda ortaya çıkan taşların kime ait olduğu meselesinin görüşülmesi ve taşların üzerindeki tarihler ile yazıların okunup kime ait olduğunun tespit edilmesi emredilmiştir.⁵⁵¹ Fakat bu konun uzun bir süre çözülememiştir. Nitekim 3 Mayıs 1860 tarihli bir vesikadan, Rum ve Ermeni Milleti arasında uzun süredir devam eden kilise ve maşatlık sorunun Kayseri Meclisi tarafından halledilemediği ve konunun Ankara Valisi Vehbi Paşa'ya havale edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵² İncelenen dönemde gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarındaki mezhep çatışmalarının yoğunluğu da dikkat çekmektedir. 28 Nisan 1850 tarihinde Kayseri'deki bazı Ermenilerin kendi mezheplerini terk ederek Protestan mezhebine geçmeleri üzerine Ermeni patrik tarafından aforoz edilmelerine sebep olmuş ve aforoz edilen Ermenilerin diğer Ermeniler tarafından saldırılara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁵³

Kayseri'deki Ermeni milletinin de zaman zaman kendi aralarında ihtilafa düştükleri de olmuştur. Ayrıca Ermeni murahhası olan kişilerin de kendi milletine adil davranmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Mayıs 1855 tarihinde Kayserili Ermenilerin Ankara Valisine yazdıkları dilekçede; öteden beri Ermeni Murahhaslığını vekâleten yürüten Agob Piskopos'un, berat ile asil olarak tayin edildikten sonra halka ikili davrandığına dair şikâyetlerini iletmişlerdir. Ayrıca dilekçede Agob'un Ermeni Meclisi ve Patriklik tarafından da istenilmediğini ve Agob'un görevden alınmasını talep etmişlerdir. Neticede konu İstanbul'a taşınmış İstanbul'daki Patriklik Piskopos Agob'u murahhas olarak Ankara'ya görevlendirmiş yerine de Matyas adlı rahip tayin edilmiştir. Ancak Agob Ankara'ya gitmeyip hileyle Kayseri'de kalmaya devam etmiştir. Agob, taraftarlarını Matyas'ın aleyhine kışkırtıp onu hedef haline getirmiştir. Bunun üzerine Matyas da görevden azledilerek yerine Ohannes Kayseri Murahhaslığına tayin edilmiştir. Ancak Ohannes de Agob'un fesatlığına dayanamayıp Kayseri'deki görevinden kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Ohannes'in istifasına binaen yerine Mesrob rahip tayin edilmiş ancak o da Agob kışkırtıcı ve fesatçı tutumuna dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gelişmeler Meclis-i Vâlâ'ya intikal edince Agob İstanbul'a çağrılmıştır.⁵⁵⁴

Kayseri'de meskûn bazı Protestanların 16 Aralık 1856 tarihinde Sultan Abdülmecid'e yazdığı mektupta, “velinimetimize her daim hayır dua ile yâd ediyor ve daima ırz ve edebimizle hayatımızı berdevam ediyoruz” gibi bağlılık bildiren ifadelere yer verilmektedir.

⁵⁵¹ BOA. HR. MKT. 36/7. [16 Şevval 1266/25 Ağustos 1850].

⁵⁵² BOA. A. DVN. 152/85. [12 Şevval 1276/3 Mayıs 1860].

⁵⁵³ BOA. HR. MKT. 33/6. [15 Cemazeyilahir 1266/28 Nisan 1850].

⁵⁵⁴ Kayseriye havalisinde mütemekkin Ermeni millet Murahhaslığı bir müdetten beri murahhasa vekâletinde bulunan Agob Piskopos'un uhdesine geçenlerde bâ-berât-ı âlf asâleten ihale kılınmış ise de millet-i merkûme iki fıkra olarak... BOA. HR. MKT. 107/69. [29 Şaban 1271/17 Mayıs 1855].

Protestan temsilcilerine göre, Ermenilerin bazıları Protestan mezhebine bağlı bulunanlar hakkında düşmanlık etmekte ve kin beslemektedirler. Bunun engellenmesi için yardım edilmesi ve ayrıca Kayseri'den Dersaadet'e ticaret maksadıyla gidiş gelişlerinde Ermeniler kefaleti reddetmekte ve kendilerine kefil olmamaktadır. Bu da ticaretlerini sekteye uğratmakta ve dükkânlarını kapatma noktasına getirmektedir. Ticaret yapamadıklarından dolayı aile efradı perişan ve sefalet içindedirler. Padişah'tan talepleri ise, kendileri tarafından başka milletlerden gösterilecek müteselsil kefaletlerin kabul edilmesidir. Ayrıca, Devlet-i Aliyye vatandaşlarına sağlanan kolaylığın kendilerine de sağlanması, bu hususta Kayseri Kaymakamlığı'na bir "emirname-i sâmi" gönderilmesi talep edilmektedir.⁵⁵⁵

Ermenilerin de Protestan milletini şikâyet ettikleri görülmektedir. 21 Aralık 1856'da Kayseri'de Protestan mezhebine mensup bulunan bir takım şahıslar, Ermeni milletiyle uğraşarak kendi mezheplerine celp etmeye çalıştıklarına ve Ermeni milletini tahkir ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu durum Ermeni Patriği ve Kayseri Meclisi tarafından da şikâyet konusu edilmektedir. Halkın birbiriyle didişmesi ve aralarında kin ve nefretin oluşması haliyle Devlet-i Aliyye'nin usul ve adaletine aykırı görülmektedir. Ermeni milleti dahi Devlet-i Aliyye'nin "teba'a-i sadıkası"ndan buldukları cihetle böyle muamelelere maruz kalınmasına hiçbir şekilde cevaz verilmemektedir. Protestan taifesi reisleri uyarılarak, uygun olmayan muamelelere tevessül edilmemesi ve bundan sonra kin ve nefret uyandıracak davranışlardan uzak durulması istenmiştir.⁵⁵⁶ 15 Şubat 1859 tarihinde, Kayseri'deki Hristiyanların Kayseri Meclisi'ne talebi üzerine şikâyetçi oldukları Rum asıllı meclis üyesi olan Anderya, Meclis tarafından azledilerek yerine başkasının atanması kararı alınmıştır.⁵⁵⁷ Yine Mayıs 1858 tarihinde Rum kökenli dul bir kadının mezhep değiştirerek Ermeni mezhebine geçtiği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁸ Devam eden yıllarda benzeri hadiselerin yaşandığı tespit edilmiştir. Nitekim 10 Kasım 1859'da da Kayseri'de yaşayan Rum milletine mensup Protestanların Hariciye Nezareti'ne yaptığı şikâyetlerden, Protestanların birtakım işlerine Ermeni kocabaşlarının baktığı bunun bazı karışıklıklara sebep olduğu ve Ermenilerin baskıları karşısında Devlet-i Aliye'den kendilerini koruma talebinde buldukları anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ BOA. HR. MKT. 170/20. [9 Recep 1272/16 Aralık 1856].

⁵⁵⁶ BOA. HR. MKT. 170/20. [13 Rabiulahir 1273/21 Aralık 1856].

⁵⁵⁷ BOA. A. MKT. UM. 344/10. [12 Recep 1275/15 Şubat 1859].

⁵⁵⁸ BOA. HR. MKT. 237/49. [24 Ramazan 1274/8 Mayıs 1858].

⁵⁵⁹ BOA. HR. MKT. 313/9. 10 Kasım 1859/14 Rabiulahir 1275.

Kayserililerin Fiziki Özellikleri, İsimleri, Adetleri, Giyimleri ve Eşyaları

a) Fiziki Özellikler: Kayseri halkının fiziki özellikleriyle ilgili bilgi veren en önemli kaynaklar, şüphesiz nüfus ve şer'iyeye sicil defterleri ile batılı seyyahların izlenimlerini yansıtan seyahatnamelerdir. Ancak bu kaynaklarda erkeklerle ilgili bilgiler bulunmamaktadır. 1831 tarihli Kayseri Nüfus Yoklama Defteri'nde kişilerin yaşlarının ve hane nüfusunun yanı sıra, şahısların fiziksel özellikleri de belirtilmiştir. Buna göre genelde Kayseri'deki erkekler, esmer, orta boylu ve sakallı bir görünüme sahiptirler.

b) Örf Adet ve Giyim ve Kuşam: Kayseri'nin kışın soğuk, yazın sıcak olması bu şartlara uygun bir giyim tarzının benimsenmesini gerektirmiştir. Kıyafetlerin özellikleri ile ilgili bilgi ve belgelere tereke kayıtlarında ve seyahatnamelerde rastlanılmaktadır.

Kayseri'de bir isyana karışan ve memurlar tarafından malı zapt edilen isyancı Cebeci Bayraktarı Sarımsaklı Ahmed Ağa adlı şahsın açık artırma ile satışa sunulan giysileri de kılık-kıyafetle alakalı bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır: "*Kırmızı sim düğmeli ağa nimteni, mavi salcı, nimteni, kırmızı şal, mor şal, zümrüdü şal, beyaz fes, fıstık sim şeritli salcı nimteni, çuha piyade şalvarı, hurç heybesi, kırmızı çuhaya kaplı nâfe, kantuş kürk, karabina, mavi çuhaya kaplı kürk ile demir koparan, mavi mercan düğmeli bağar yeleği, mavi çuha şalvar, atlı şalvar.*"⁵⁶⁰

Kayseri'ye 1834 yılında gelen seyyah Charles Texier, Kayseri hakkındaki izlenimlerini aktarırken bölgedeki gayrimüslim halkın kılık kıyafetiyle ilgili bazı bilgiler de sunmuştur. Bir kiliseyi ziyaret eden seyyah Texier, papazın kıyafetinin süslü ve rüküş oluşunu hayretle izlemiş ayrıca bu törene katılan kadınların kıyafetlerini de ilgi çekici bulmuştur. Onun gözlemlerine göre, başlarında bulunan feslerin çeşitliliği, gümüş halkalarla örülmüş saçları ve üzerlerindeki takıları (para ve deniz kabukları), alınlarına yerleştirdikleri fındık altınları, başlarına bir sakıya ya da kalpağı andıran aksesuarlar ve tamamen parlak renklerde seçilmiş dantellerle işli kumaş elbiseleri kadınların giyime-kuşama önem verdiklerini göstermektedir.⁵⁶¹ 1840⁵⁶² ve 1857⁵⁶³ tarihli tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla incelenen dönemde Kayserililerin belli başlı giyim ve kuşamlarının kaput, fes, şalvar, entari, ihram, cübbe, acem şalı, kıl şalvar ve sair ürünler olduğu anlaşılmaktadır.

c) Kullanılan Ev Eşyaları: Halkın gündelik hayatta kullandıkları ev eşyaları ile ilgili bilgilere genelde Şer'iyeye Sicil Defterleri'ndeki tereke kayıtlarından ulaşabilmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla halkın günlük kullandığı ev eşyaları zamana ve ev sahibinin maddi durumuna göre değişmektedir. Örneğin, 1840 yılında orta halli bir

⁵⁶⁰ İnbaşı, 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri tapu Tahrir Defteri, 378.

⁵⁶¹ Eravşar, Seyahatnamelerde Kayseri, 88-89.

⁵⁶² BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 125/178. [29 Şaban 1256/26 Ekim 1840].

⁵⁶³ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 12/22. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

evin günlük eşyaları; seccade, tüfenk, halı, makara, sandık, destar, kılıç, bıçak, tabanca, şilte, saat, çekmece, şamdan ve sair eşyalar yer almaktadır.⁵⁶⁴ 1857 yılında ise kullanılan eşyalarda çeşidin arttığı görülmektedir. Bu çeşitlilikte ev sahibinin maddi durumu kadar geçen sürede yeni ürünlerin de insan hayatına girmesi etkili olmuştur. Bu tarihte ortalama bir Kayseri evinde kullanılan eşyalar arasında; halı seccade, tüllü secade, basma ve dimi döşek, yastık, basma ve şallı yorgan, kürek, minder, basma sofrası, sini, bakır fener, kahve takımı, basit ve boz kilim, iplik, beyaz bez, bez çarşaf, bakır mangal, heybe ve aksa heybe, leğen, pişkir (havlu), kızıl hırdavat ve sair ürünler yer almaktadır.⁵⁶⁵ 1871-1873 tarihli 224 numaralı Şer'iyye Sicil defterindeki tereke kayıtlarında geçen bazı ev eşyaları şunlardır: Köşe minderi, demir makadı, yün memlü döşek, yorgan, minder, döşek, seccade, basma, şal, perde, sini, saat, gümüş, çul, kilim, iskemle yorganı, ot yastık, el leğeni ve sair eşyalar yer almaktadır. Burada kaydedilen eşyalardan anlaşıldığına göre, sıklıkla kullanılan ev eşyalarının geneli yün ve bakır ağırlıklıdır.⁵⁶⁶

d) Kullanılan İsimler: 1831-1834 tarihli Nüfus Defteri⁵⁶⁷, 1853-1856⁵⁶⁸ tarihli ve 1871-1873⁵⁶⁹ tarihli Kayseri Şer'iyye Sicil Defterleri'ndeki belgelerde sıklıkla kullanılan Müslim-gayrimüslim, kadın ve erkeklere ait isimlerinden bazıları şunlardır:

Müslüman erkek isimleri arasında; Hüseyin, Feyzullah, Mustafa, Taceddin, Muhammed Sadık, Muhammed Vani, Derviş, Abdurrahman, Ebubekir Abdullah, Ali, Arif, Osman, Mükrem, Said, Tahsin, Hasan, Ömer, Süleyman, Hurşit, Muhammed Tahir, Halil, İsmail, Hakki, Memiş, Yusuf ve sair isimler yer almaktadır.

Müslüman kız isimleri arasında; Ayşe, Rabia, Akkadın, Şerife, Fatıma, Emine, Hatice, Safiye, Zahide, Zübeyde, Elmas, Zeliha, Rahime, Havva, Saliha ve sair isimler yer almaktadır.

Gayrimüslim erkek isimleri arasında; Karabet, Osmanis, Danel, Agob, Cebreviç, Eskez, Nasri, Kerkozman, Abraham, Dimitri, Artin, Ohannes, Marfor, Borgi, Alorho, Yovan, Kibril, Samak, Aham, Şahbaz, Anasdos ve sair isimler yer almaktadır.

Gayrimüslim kız isimleri arasında; Penbe, Obanbe, Abana, Nazari, Fatrine, Senebe, Ene, Mariem, Senbele, Desebne, Marte ve sair isimler yer almaktadır.

⁵⁶⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 125/178. [29 Şaban 1256/26 Ekim 1840].

⁵⁶⁵ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 12/22. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

⁵⁶⁶ BOA. MŞH. ŞSC. d. 224; Ünal, 224 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1288-1290/M. 1871-1873) Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme,

⁵⁶⁷ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

⁵⁶⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 212.

⁵⁶⁹ BOA. MŞH. ŞSC. d. 224; Ünal, 224 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1288-1290/M. 1871-1873) Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme.

Bu defterlerde Müslümanlar için “bin”, “ibn-i”, “bint-i” kelimeleri kullanılırken, zimmiler için “veled” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca vefat eden Müslümanlar için –ölümle ilgili– “fevt olan” tabir kullanılırken, zimmiler için “halik olan” tabiri kullanılmıştır. Müslüman isimlerin başında genellikle “es-Seyyid”, “el-Hac” ifadelerin yanı sıra, “Ağa”, “Efendi”, “Bey”, “Molla” gibi sıfatlar da geçmektedir. Yine toplumda ilmî ve şahsî yönüyle temayüz etmiş şahıslar için de “Fahrü'l Ulema”, “Fahrü'l Akran”, “Fahrü'l Müderrisin”, “Müderrisîn-i Kirâm”, “Umdetü'l Müderrisîn” ifadeleri kullanılmıştır. Resmi görevlilerden; kadı, vali ve mutasarrıf için “Mefâhîrû'l-Kuzâd ve'l-Hükkâm”, naip için “Kıdvetü'n-Nüvvâbi'l-Müteşerri'in” askerî yöneticiler için ise “Nâkibü'l-Eşraf Kaimmakamı” unvanlarının yanı sıra “Emîn-i Beytül-Mal”, “Fahrü'l-Ayân” gibi unvanlar da kullanılmıştır.

e) Evlenme-Boşanma: Evlilik konusunda zaman zaman halkın şikâyetlerine rastlanılmaktadır. Şikâyetlerin başlık parası ve buna bağlı olarak kız kaçırma hadiselerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Kayserili Çizmeçi Murtaza'nın oğlu Mustafa, İstanbul'da oturan Havva Hatun'nun kızı Hatice Hatun'u 1844 yılında kaçırıp Kayseri'ye götürmüştür. Havva Hatun'un şikâyeti üzerine Dersaadet'ten Kayseri Kaymakamı'na yazı gönderilerek Mustafa'nın yakalanıp İstanbul'a getirilmesi emredilmiştir.⁵⁷⁰ Kayseri'de evlenecek kimselerden Kız babası ve alakalı kişiler tarafından başlık parası adıyla fazla miktarda akçe alınmasının evlenmeyi zorlaştırdığı ve bunun da kız kaçırma gibi bazı istenmeyen durumlara sebep olduğu 21 Nisan 1850 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Kayseri Meclisi'nin bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için başlık parasını yasakladığı anlaşılmaktadır.⁵⁷¹

f) Kayseri'de Mürur Tezkiresi, Eşkiyalık ve Kaçakçılık: Asker kaçaklarının, eşkiyaların ve başıboşluğun arttığı bu dönemde birçok gasp, hırsızlık ve saldırılara rastlanılmıştır. Osmanlı Devleti Mürur Tezkere'si çıkararak vilayetlerdeki giriş çıkışları ile asker kaçaklarını kontrol altına almaya çalışmıştır. 16 Ekim 1839'da Kayseri kazası nâibine gönderilen hükümde Rumeli ve Anadolu taraflarından gelip giden şahıslardan mürur tezkireleri sorulmayıp bir takım başıboş ve serserilerin bölgede dolaştıkları ve hatta askerlerden dahi bazılarının firar edip istedikleri yerlere gittikleri yapılan tahkikat sonucunda anlaşılmıştır. Bundan böyle mürur tezkiresini almadan gelip geçen veyahut askerlikten firar edip dolaşanların derhal yakalanıp tevkif edilmeleri mürur tezkiresi olup da başka yerlere geçmek isteyenlere de ne maksatla gittikleri sorulup ona göre gitmelerine izin vermeleri konusunda dikkat ve bu hususa ihtimam göstermeleri emir buyrulmuştur. Bu hususun sancak dahilinde olan kazaların kadı ve naiplere ilan edilmeleri ve her kazada

⁵⁷⁰ BOA. A. MKT. DV. 2/52. [12 Receb 1260/28 Temmuz 1844].

⁵⁷¹ BOA. A. MKT. UM. 13/21. [8 Cemazeyilahir 1266/21 Nisan 1850].

bu hususla ilgili taahhüd alınması önemle arz edilmiştir. Bundan böyle gönderilen emir gereğince yerine getirilip ona göre amel edilmesi emredilmiştir.⁵⁷² 24 Nisan 1841 tarihli İngiliz Büyükelçi Lord Pansovini'nin Sadâret'e yazdığı takrirden, Kayseri'ye ticaret için giden İngiliz tüccar Georgio Todory eşkıyalar tarafından gasb edilerek eşya ve parasına el konulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷³ Bu dönemde Kayseri'de artan gasp, eşkıyalık ve hırsızlık vakalarında göçebe aşiretlerin etkisinin büyük olduğu belgelerden tespit edilmiştir. 21 Kasım 1845'te Kayseri Meclisi'nden Sadâret'e yazılan arzuhalde, Kayseri civarındaki Afşar, Lek, Karanetli ve Kuzugüdenli aşiretlerinin 4 yıldır halkın mal ve gelirlerini çalıp çırptıkları ancak bunlara engel olmak için alınan önlemlerin yetersiz olduğunu ifade ederek yardım istemişlerdir.⁵⁷⁴ Ayrıca 1848 yılında Kayseri Mutasarrıfı Mehmed Hilmi'nin Sadâret'e yazdığı yazıda; Kayserili meşhur hırsız Serbanoğullarından Hacı Osman'ın yakalanıp cezalandırıldığı ve çaldığı mallardan bir kısmının da bulunup sahiplerine geri verildiği ifade edilmektedir.⁵⁷⁵ Aynı tarihte Serbanoğullarından Salih ile Alemdar adlı kişiler bazı hacıların eşyalarını çalarken yakalanmış ve birer yıl prangabend cezasına çarptırılmışlardır.⁵⁷⁶ Hırsızlık ve gasb olaylarının takip eden yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1859 yılında Kayseri'den Niğde'ye ticaret amacıyla yola çıkan tüccar taifesi Çamardı kazasında Cebel-i Kozan ve sair aşiret mensuplarınca soyulmuşlardır.⁵⁷⁷ Yine bu soygun sırasında çıkan çatışmada ölenlerin vereselerine maaş bağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁷⁸

Kayseri'de Doğal Afetler, Hastalıklar ve Alınan Tedbirler

Depremler

Kayseri'de 14 Ağustos 1835 Cuma günü akşamdan sonra büyük bir yer sarsıntısı olmuştur. Bu sarsıntı sırasında taş duvarlar ve toprak damlardan yapılmış olan şehirde

⁵⁷² BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 39/68. [7 Şaban 1255/16 Ekim 1839].

⁵⁷³ BOA. A. DVN. DVE. (Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Düvel-i Ecnebiye Kalemi) 3A/83.

⁵⁷⁴ BOA. A. MKT. 30/85. [21 Zilkade 1261/21 Kasım 1845].

⁵⁷⁵ BOA. A. MKT. 137/82. [4 Şaban 1264/6 Temmuz 1848].

⁵⁷⁶ Ma'lûm-ı âlî-i vekâlet-penahileri buyurulduğu üzere edâ-yı farıza-i hacc-ı şerif ile avdet ve Kayseriyye'ye muvâsalat etmiş olan hüccacdan bazıların sirkat olunan eşyalarının taharrisi sırasında Kayseriyye ahalisinden ve sabıklı sarık gürûhundan Sarbanoğulları Salih... BOA. A. MKT. MVL. 9/26. 29 Mayıs 1848/25 Cemazeyilahir 1264.

⁵⁷⁷ BOA. A. MKT. UM. 368/16. [28 Safer 1276/26 Eylül 1859].

⁵⁷⁸ BOA. A. MKT. UM. 397/37. [28 Receb 1276/23 Şubat 1860].

birçok ev, mabet ve resmi bina yıkılmış, şehir adeta harap olmuştur.⁵⁷⁹ Zلزele sırasında Cami-i Kebir, Hatıroğlu ve Kazancılar camileri ve minareleri kısmen harap olmuş, ayrıca 1064 kişinin hayatını kaybettiği resmi makamlarca açıklanmıştır.⁵⁸⁰ Ancak Seyyah Charles Texier, kentte meydana gelen zلزelenin 1 Ağustos 1835 tarihinde vuku bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu iki farklı tarihin ortaya çıkması, Rumî ve Miladî tarihler çevrilirken oluşan bir hatadan ileri geldiği tahmin edilebilir. Zira her iki kayıttta ay Ağustos olarak belirtilmekte bu da yanılığıyı artırmaktadır. Nitekim Rumî ile Miladî aylar arasında arada 13 gün gibi bir fark bulunmaktadır ve Rumî 1 Ağustos tabiatıyla 13 veya 14 Ağustos'a tekabül etmektedir.

Texier, "*Kayseri'nin son zلزesi 1835 senesinin birinci günü güneş doğmadan iki saat önce meydana gelmiştir. Yer sarsılıp bir takım minareler ve pek çok evler yıkıldı ve çöktü. Altı-yedi yüz kişi öldü. Civardaki köylerde büyük hasar oldu.*" ifadeleriyle depremle ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Kayseri'ye 1839 yılında gelen Seyyah William Francis Ainsworth de Ermeni kroniklerine dayandırarak depremin 1 Ağustos 1835 yılında ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁵⁸¹ Depremden sonra Kayseri'ye uğrayan seyyah Hamilton da Kayseri'de yaşanan depremle ilgili izlenimlerini, "*Görünen delikli evlerin pek çoğu, birkaç yıl önceki depremin etkilerinin tanıklılığını hala üzerlerinde taşıyordu. Halk yoksul ve sefil gibi görünüyordu. Belli ki Kapadokya'nun bu en önemli kenti zenginliliğini gizliyordu*"⁵⁸² şeklindeki ifade etmiştir. Ahmed Nazif Efendi, büyük zلزeleden altı ay sonra bir zلزelenin daha vuku bulunduğunu ancak evvelki kadar şiddetli ve ölümlere sebep olmadığını belirtmiştir.⁵⁸³ 1835 yılında Kayseri'de meydana gelen depremin yıkıcı ve tahrip edici etkileri ile bu tahribatı ortadan kaldırıp şehri yeniden imar etmek uzun zaman almıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra imar ve iskân politikaları için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Muhtemelen geçmişte yaşanan depremlerin olumsuz etkileri de gözönünde bulundurularak yeni kanunlar çıkartılmıştır. 1849 yılında Kayseri'ye de gönderilen yeni imar ve iskân kanunnâmesinde yapılacak binalarla ilgili yeni düzenlemeler belirlenmiştir.⁵⁸⁴

Kayseri'de 1865 yılında bir zلزele daha vuku bulmuştur. Bu zلزeledede Hatıroğlu Camisi tahrip olunmuş, daha sonra 1866-1867 senesinde 44. Tabur İmamı Mustafa Hafız tarafından tamir edilmiştir. Yine aynı zلزeledede yıkılan Hasbek Dilaver Paşa Camisi de Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ Halit Erkiletlioğlu, "Kayseri'nin Tarih Boyunca Uğradığı İstila ve Afetler", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 4, Kayseri 2000, 158.

⁵⁸⁰ Ahmet Nazif Efendi, 189.

⁵⁸¹ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 100, 126.

⁵⁸² Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 106.

⁵⁸³ Ahmet Nazif Efendi, 189.

⁵⁸⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6022, 58-59. [21 Zilhicce 1264/18 Kasım 1848].

⁵⁸⁵ Erkiletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, 183-184.

Kuraklık ve Kıtık

Kuraklık ve kıtlık durumları insanoğlunun yaradılışından beri zaman zaman farklı bölgelerde doğal afetler, savaşlar, iklim değişiklikleri gibi sair sebeplerden ötürü ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılda Kayseri’de 1845 ve 1874 yılında olmak üzere iki büyük kuraklık ve buna bağlı olarak kıtlık ile çeşitli hastalıklar vuku bulmuştur. 1845 yılında vuku bulan kıtlık Ankara başta olmak üzere Kayseri ve İç Anadolu’nun genelinde kendini hissettirmiştir. 1845 yılında Kayseri yöresi halkının, kendi imkânlarıyla Sivas’tan hububat temini için uğraşması ve Kayseri Kaymakamı Seyyid Mustafa Rüşdi Paşa’nın Kayseri halkının durumunu belirten tahrirati hükümete ilemesiyle İstanbul’un yöre hakkındaki durumdan haberi olmuştur.⁵⁸⁶ 1845 yılında yağmur yağmadığından bütün mahsul kurumuş ve büyük kıtlık yaşanmıştır. Fakir halk yiyecek bulamadığından açlığın pençesine düşmüştür. Bu duruma çare arayan yöneticiler ve şehrin ileri gelenleri Keşoğlu’nun evinde yaptıkları toplantıda, o sene aşarın kaldırılması ve memleket namına ihalesi için Sultan Abdülmecid’e bir rica ve niyaz mektubu (istirhamname) gönderilmesine karar vermişlerdir. Böylece aşardan (mahsulden alınan onda bir vergi, öşür) elde edilen devlet hissesi zahire olarak halka dağıtılacak ve herkes aldığı zahire miktarınca devlete borçlanacaktı. Bu teklif padişah tarafından kabul edildi. Kayseri halkı bu kıtlık felaketinden bir nebze kurtulmuş oldu.⁵⁸⁷ 25 Haziran 1846 senesinde Sivas Mutasarrıfı Mehmed Münib’in gönderdiği bir tahriratta, Kayseri ve çevresinde kıtlığın vuku bulunduğu ve bu kıtlıktan etkilenen Ermeni, Rum ve Müslümanlara yapılacak yardımların teferruatı sunulmuştur.⁵⁸⁸ Takip eden yıllarda kıtlık ve kuraklığın etkilerini hissettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Şubat 1846 tarihinde Maliye Nezareti Mektûbi Kalemî’ne gönderilen bir tahriratta; kıtlık ve pahalılıktan dolayı zor duruma düşen Kayseri ve civarı halkı ile Saruhan Sancağı’nın Adala kazası ahalisine hasat mevsiminden sonra karşılığı fazlasıyla ödenmek üzere 1.500 kise akçe borç verilmesi talep edilmiştir. Meclis-i Vâlâ’ca görüşülen bu konunun kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ve konu Sivas Valisi Şerif Paşa ile Defterdar Said Bey’lere havale edilerek onlardan, Kayseri ahalisinin ihtiyaç duyduğu hayvan ve tohumların bedeli sonradan ödenmek üzere karşılanması kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁹

Kayseri’ye 1881 yılında gelen Seyyah Henry Farnshawe Tozer, kıtlık sırasında o dönemde Kayseri’de bulunan misyoner Dr. Fransworth’un kıtlıkla ilgili mektuplarını okumuş ve seyahati sırasında da Kayseri’de karşılaştığı Dr. Farnsworth ile ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

⁵⁸⁶ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul 2012, 195.

⁵⁸⁷ Erkiletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, 183.

⁵⁸⁸ BOA. A. MKT. 44/58. [29 Cemazeyilevvel 1262/25 Haziran 1846].

⁵⁸⁹ BOA. C. ML. 651/26656. [24 Safer 1262/21 Şubat 1846].

“Kıtlık sırasında onun mektuplarının çoğunu okumuştum. O kıtlıkta yüzlerce kişinin hayatını kurtarmak için büyük çaba harcadı. Yüzü yıpranmış ve yaşlı biri olmasına karşılık gücü, kuvveti tam olarak görünüyordu. İnsanların ölmesini engellemek için kendisine ait keçi ve koyunlarının sütünü kullanmıştı. Felaketin büyüklüğünü hükümete kabul ettirmek için inandırıcı mektuplar yazdı. Sonunda hükümet misyonere yardımcı oldu ve ona yardım ve katkıda bulundu”.

Misyonerler, Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine yardımcı olmasından dolayı çok memnun olmuşlardır. Ayrıca, Amerikalı misyonerler tarafından Talas'ta okul ve hastane binalarından oluşan bir kompleks kurulduğu da belirtilmektedir.⁵⁹⁰

Kolera Salgını

Halkın “ölet” veyahut “çarık çıkartmaz” diye adlandırdığı bir kolera salgını 1845-1848 yılları arasında olmuş ve binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. O sene hemen her evden birkaç ölü çıkmıştır. Hatta bir tulum peynirinin ölene yakınlık sırasına göre, elden ele yedi eve miras düştüğü görülmüştür. Bu sıralarda Kayseri için talihsizlikler zinciri devam etmiş ve 1849 yılında Kapalı Çarşı'da çıkan bir yangın, çarşının büyük bir kısmının yanmasına sebep olmuştur.⁵⁹¹ 1850 yılında Kayseri'ye gelen seyyah A. D. Mordtmann, Kayseri ile ilgili izlenimlerini aktarırken 1848 yılına kadar devam eden kolera salgını ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.

Mordtmann; kentin çevresinin güzel görünüşlü ve coğrafyasının da buna uygun olmasına karşılık, kentin içerisinde pisliğinden yakınmıştır. Hatta bu pislikten dolayı 1848 yılının Aralık ayında kentte kolera salgınının olduğunu ve yaklaşık 3.000 kişinin öldüğünü anlatmıştır. Seyyah, pisliğin kaynağı olarak halkın pastırma yapmak için hayvanları cadde ve sokaklarda ulu orta kesmelerini göstermiştir. Bir sokakta hemen her hafta bir hayvan kesiliyordu. Bu hayvanın pisliğinin temizlenmemesi sebebiyle de leşleri çok kötü koku saldığını ifade etmiştir.⁵⁹²

Kayseri'de vuku bulan kolera hastalığıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır. 11 Nisan 1848 tarihinde Kayseri'de ikâmet eden İngiltere konsolosunun gönderdiği tahriratta, Kayseri merkezinde kolera hastalığının çoğaldığı ve aynı zamanda merkez köylere dahi sirayet ettiğini ifade etmektedir. Hâlbuki havalar güzel olmasına rağmen kolera hastalığının çıkması ve etrafa yayılmasının bir sebebi mutlaka olmalıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi hastalığın kaynağı, sağlıksız koşullarda pastırma imal edilmesi ve çevrenin temiz tutulmamasıdır. Ayrıca, Sıhhiye

⁵⁹⁰ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 108-110.

⁵⁹¹ Erkiçlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, 183.

⁵⁹² Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 134.

Nezareti esnafı denetlemekte yetersiz kalmakta ve cezai müeyyideyi layıkıyla uygulamamaktadır. Bu nedenle esnaf etrafını temiz tutmadığından, sokaklar ve çarşılar kokmuş hayvanat leşleri ve çürümüş nebâtât ile dolmaktadır. Bu da her türlü bulaşıcı hastalığa davetiye çıkarmaktadır.⁵⁹³ Müteakip senelerde de hastalığın etkisinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Nitekim 3 Ocak 1849 tarihinde Miralay Mehmed'in Sadâret'e gönderdiği arizada, Kayseri'de Muharrem ayının sekizinci gününde kolera vakasının meydana geldiği, yaklaşık yirmi gündür hastalığın şiddetlendiği ve etrafa dağıldığını yazmaktadır. Günde yüksek sayıda erkek ve kadının bu hastalıktan dolayı vefat ettiklerini, ölenler arasında kadınların çoğunlukta olduğunu ifade etmektedir. Ancak, bu günlerde ölümlerin biraz azaldığı ve kolera hastalığının yavaş yavaş ortadan kalktığını belirtmektedir.⁵⁹⁴ Ayrıca 10 Ocak 1849 tarihli bir belgeden, kolera hastalığının sadece Kayseri'de vuku' bulmadığını, bu hastalıktan ötürü Köprülü, Tırhala ve Yenişehir Sancaklarında da hayatını kaybedenlerin olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹⁵

Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nde 31 Aralık 1860 tarihinde yayınlanan bir yazıda Kayseri'de kolera ve diğer hastalıklardan günde beş yüz nüfusun öldüğünü ifade edilmektedir. Ancak, Kayseri merkezinden Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bu haberi tekdiz edilmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, adı geçen gazetenin matbaasına bir yazı göndererek asılsız haberler yayınlamaması hususunda uyarıda bulunmuştur.⁵⁹⁶

Çiçek Hastalığı ve Aşısı

17 Mart 1847 tarihinde Bozok ve Kayseri Sancakları Mutasarrıfı Münib Paşa'ya, Nevşehir Kaymakamı Numan Bey'e ve Adana valisine Sıhhiye Nezareti'nden gönderilen tahriratta, Çiçek hastalığının etrafa yayılmaması için daha önce denenmiş olan aşılarla tedbir almanın mümkün olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle aşı maddesine itina gösterip aşı işlemleri yaygın hale getirilirse halkın bu illetten kurtulacağı belirtilmektedir. Meşihat Nezareti'nden alınan fetvada dinen hiçbir sakıncanın olmadığı ve aşının caiz olduğu halka anlatılarak ikna edilmesi üzerinde durulmaktadır. Bölgede aşı yapmak üzere görevlendirilen Lazado adlı şahsa da her türlü yardımın sağlanması ve bu hususta zorluklar çıkarılmaması için Divan-ı Hümayun'dan "emr-i âli" yazılmıştır.⁵⁹⁷ Takip eden yıllarda çiçek hastalığının bölgede devam ettiği anlaşılmaktadır. Kayseri'de çiçek

⁵⁹³ BOA. HR. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı) 211/53. [7 Cemazeyilevvel 1264/11 Nisan 1848].

⁵⁹⁴ BOA. A. MKT. 167/36. [8 Safer 1265/3 Ocak 1849].

⁵⁹⁵ BOA. A. MKT. MHM. 9/88. [15 Safer 1265/10 Ocak 1849].

⁵⁹⁶ BOA. HR. TO. 435/17. [17 Cemazeyilahir 1277/31 Aralık 1860].

⁵⁹⁷ BOA. A. MKT. 71/91. [29 Rabiulevvel 1263/17 Mart 1847].

aşıcısı olarak görev yapan Tabip Marko'nun ölümü üzerine 19 Haziran 1853 tarihinde Tabip Petro tayin edilmiştir.⁵⁹⁸

Kayseri'ye Hekim Tayini

Tanzimat'ın ilanından sonra birçok kurumda olduğu gibi sağlık alanında da Osmanlı Devleti atağa geçerek halkın daha sağlıklı yaşaması için farklı vilayet ve sancaklarda sağlık taraması yapmaya başlamış ve bazı merkezlerde sağlık karantinalarının kurulmasına hız vermiştir. 5 Mart 1840 tarihinde başka merkezlerde olduğu gibi Kayseri merkezine de bir sağlık memurunun tayinine lüzum görülmüş ve bunun üzerine Harem İskeleyi Muayenehanesinde istihdam etmiş olan ve Karantina usulünü iyi bilen tecrübeli Hasan Bey adlı şahıs 1.000 kuruş maaş ile Kayseri'ye hekim olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Hasan Bey'in maiyetine 700 kuruş maaşla bir tabip de verilmiştir. Bunun dışında kâtip ve hemşireye ihtiyaç duyulur ise maaşları Kayseri mutasarrıflığınca ödenmek şartıyla temin edileceği de ifade edilmiştir.⁵⁹⁹

23 Ağustos 1849'da Kayseri'de lağvedilen karantinada daha önce görev yapan Marto'nun bölge halkını iyi tanıdığından halkın örf, anane ve adetlerine vakıf olduğundan bahisle münasip miktar maaş verilerek tekrar istihdamı istid'a olunmuştur. Marto'nun bölgede açıcılık ve aynı zamanda tabiblik görevi olmak üzere iki görevi birden ifa edeceği için bölge açısından daha uygun olacağı babında Serettibba-i Cenab-ı Şehriyari'ye başvurulmuştur. Daha sonra adı geçen şahsın tayin edilmesi için Serettiba durumu Meclis-i Vâlâ'ya tahriratla bildirmiştir. Neticede, Maliye Nezareti tarafından Marto'ya beş yüz kuruş maaş tahsis edilerek Marto'nun Kayseri'ye hekim olarak tayini gerçekleştirilmiştir.⁶⁰⁰ Ancak tabip Marto 1851 yılında ölünce yerine Tabip Petro tayin edilmiştir.⁶⁰¹

Sarı Hafız Hadisesi

Zâbtiye Nezaretine gönderilen 4 Mart 1840 tarihli bir vesikada, Kayseri'de Mu'tezile ve Şiâ'yı yaymaya çalışan Sarı Hafız adlı sahte bir şeyhin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Kayseri'de ikâmet eden ulemâ ve meşâyihten Sarı Hafız olarak tanınan Âlim Ahmed adlı şahıs, topluma ve ehl-i sünnete aykırı olan birtakım batıl inanışları Şiâ ve Mu'tezile mezheplerine dayandırmak suretiyle İslam dinine ve toplumuna nifak sokmaya çalışmıştır. Sarı Hafız, kendisini hak yolundaymış gibi tanıtop Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu ileri sürmüştür. Şeyhlik iddiasında bulunan Sarı Hafız, fitne ve fesada meyilli olan cahil takımından, kadınlar arasından ve mektep hocalarından oluşmak üzere

⁵⁹⁸ BOA. C. SH. (Cevdet Sıhhiye) 13/619. [12 Ramazan 1269/19 Haziran 1853].

⁵⁹⁹ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 97-98/140. [1 Muharrem 1256/5 Mart 1840].

⁶⁰⁰ BOA. A. MKT. 222/17. [4 Şevval 1265/23 Ağustos 1849].

⁶⁰¹ BOA. C. SH. 13/619. [12 Ramazan 1267/11 Temmuz 1851].

etrafında 1000 kişi toplayıp kendine bağlamış ve onlara kendi fikirlerini aşlamaya başlamıştır. Sarı Hafız kendine itibar edenleri gerçek inanışlarından dönmelerine ve onları delâlete düşürüp ehl-i sünnet kaidelerinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Sarı Hafız'ın fikirleri sapkınlık derecesine ulaşmıştır. O, Peygamber Efendimizin hak yolunu bulamadığını onun için kendisinin denizleri aşıp geldiğini (süme haşa) Allah'ın yerinin ispatlanamadığını ve sırat köprüsünün olmadığı gibi küfür ve şirk derecesine varacak birt akım fikirler ortaya atmıştır. Sarı Hafız'a inanan cühelâ takımı ise şeyhlerine inanmayanların Müslüman olamayacağını, ecdadımızın küfür üzerine vafat ettiklerini dolayısıyla kabirlerinin ziyaret edilemeyeceği gibi ruhlarını Kur'an'ın okunamayacağını dillendirmeye başlamışlardır. Sarı Hafız etrafında topladığı 500 kişilik bir grupla bu sapkın fikirlerini yaymaya çalışarak isyan teşebbüsünde bulunmuştur. Ulema sınıfı onunla konuşup fikirlerinden vazgeçirmeye çalışmışlarsa da o ikna olmamıştır. Bunun üzerine Sarı Hafız ve avânesini bertaraf etmek üzere harekete geçilmiştir.⁶⁰²

⁶⁰² BOA. C. ZB. (Cevdet Zabtiye) 11/538. [29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840].

BEŞİNCİ BÖLÜM

İktisadi Yapı

Kayseri'de Üretim ve Önemli Gelir Kaynakları

İlk çağlarda Anadolu'yu kuzeyden-güneye, doğudan-batıya kat eden tarihî yolların kavşağında bulunması Kayseri'nin önemini artırmış, yoğun bir üretim ve ticaret merkezi olarak gelişmesi ve güçlenmesinde etkili olmuştur.

Kayseri, XIX. yüzyıla gelindiğinde, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde ilerleyen, Akdeniz'i Karadeniz'e ve Doğu'yu da Batı'ya bağlayan karayolları vasıtasıyla ulaşımın her yönden kolay bir şekilde sağlandığı kritik yollar üzerinde merkezi bir üs olma özelliğini korumuştur. Kayseri, değeri yüksek olan lüks tüketim ve gıda mallarının, savunma sanayisinde kullanılan stratejik madenlerin ve boya sanayisinin önemli hammaddesinin üretimi ve dağıtımını işlevi hususunda imparatorluğun sınırlarının dışına taşan ağlarla bağlanma başarısını da göstermiştir. Önemli bir aracı konumunda olan Kayserili Müslim ve gayrimüslim tüccarlar, bölgelerarası ticaret akışı üzerinde kurdukları pazarlama ve pamuk ticareti imalat ile üretim mallarını 1865'li yıllara gelindiğinde Anadolu'daki limanlar vasıtasıyla ihracata dönüştürmeyi başarmışlardır.

XIX. yüzyılda, gemi taşımacılığı, demiryolu ve karayolu yapımında kullanılan teknolojik gelişmelerin imparatorluk sınırlarına da yansımına paralel olarak insanların ve malların taşınma usullerini bütünüyle etkilemiştir. Özellikle verimli tarımsal iç bölgeleri limanlara bağlayan demiryolu ağları, ithalatı ve ihracatı kolaylaştırmış ve imparatorluğun birçok kentinde olduğu gibi Kayseri'nin ticari ve iktisadi hayatını etkilemiştir. Ayrıca, gerek Anadolu'daki kentlerle gerek Avrupa, Asya ve Afrika kentleriyle olan ticari ilişkilerde ivme kazanmasını sağlamıştır. Kayseri'deki Hayriyye Tüccar ve Beratlı Avrupalı Tüccar sınıfının varlığı bu gelişmelerin sonucudur.

Kayseri'de yoğun bir gayrimüslim ve yabancı tüccar sınıfı faaliyet göstermekteydi. Bu yabancı tüccarlar kimi zaman Kayseri'de ikamet etseler de kentteki ticari ilişkilerde

Kayserili tüccarları kendilerine vekil olarak tayin ettikleri görülmektedir. Yabancı tüccarların Kayseri'deki etkinliklerinin yanı sıra, Kayserili tüccarların Avrupa ülkeleri ile doğrudan ticari faaliyetleri mevcuttu. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kayserili tüccarlar, Akdeniz piyasasında, Fransa'nın Trieste ve İngiltere'nin Manchester gibi önemli limanlarında kurdukları ticari şirketler, acenteler ve ortaklıklar vasıtasıyla önemli ticari ilişkiler ağı meydana getirmişlerdir.¹

Baruthanenin Kurulması

Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra güherçile elde edilen yörelerde birer fabrika yapılması kararlaştırılmıştı. Muhasıllar ve Memleket Meclisleri bu konuda gerekeni yerine getireceklerdi. Güherçileci esnafın elinde bulunan kazanlar satın alınacak, kendileri de kurulacak fabrikalarda usta ve işçi olarak çalıştırılacaklardı. Devlet, baruthane vasıtası ile gerek görülecek malzeme ile barutçu ve ustabaşı sağlamayı üstlenmekteydi. Nitekim Kayseri'nin uygun bir yerinde fabrika açılması için zimmi olan ustalar görevlendirilmişti. Kente vardıklarında sancak meclisi aracılığı ile uygun bir yer belirlenmesi, ücretlerinin muhasıllık hazinesinden verilmesi, fabrika için gereken masrafların ise maliye tarafından karşılanması ilgililere bildirilmişti.² Bu kararlar üzerinedir ki kısa bir süre içinde fabrikanın yapılmasına başlandığı anlaşılmaktadır.

Kayseri'nin kuzey batısında, bugünkü Hacı Kılıç Camii civarında 1842 yılı ilkbaharında fabrikanın inşaatına başlandı. Büyük bakır kazanlar, musluk ve vanalar İngiltere'den getirilmişti. Ortalama 118 metre boyunda 59 metre eninde uzunca bir taş bina yapılmış, Tokat'tan gelen bakırcı ustaları İngiliz mühendis ve teknisyenler 1842 yılı Kasım ortalarında bu fabrikayı tamamlamışlardı. Fabrikanın inşaatı, işçilik ve montaj gideri ve makineleri tahminen 250 bin liraya (2.270 sterline) mal olduğu ileri sürülmektedir.³ Barut fabrikasının kurulmasına müteakip kaliteli güherçile ve barut üretimine başlanmıştır.

Güherçile Üretimi

Anadolu'da ateşli silahların kullanılmasıyla beraber, barutun hammaddesi olan güherçile üretimi Kayseri'de de başlamıştır. Güherçile, doğal halde bulunan ve adi güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat, şili güherçilesi denilen sodyum nitrat ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat şeklinde başlıca üç nitrat türüne verilen ortak isimdir. Eskiden barut yapımında kullanılan güherçile,

¹ Çöteli, 194.

² Çadırcı, 351.

³ Ali Tuzcu, 19. Yy'ın Başlarından-20. Yy'ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 4, Kayseri 2000, 550.

özellikle savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde olmuştur.

Barut ilk defa Çinliler tarafından bulunduğu, daha sonra Asya ve Avrupa kıtasına yayıldığı hâkim bir kanaattir. Barutun savaş malzemesi haline gelmesi değerinin artmasına ve aranılan bir madde olmasına neden olmuştur. Önemine binaen güherçile konusu Osmanlı Devletince üzerinde durulan en mühim konulardan biri olmuştur.⁴

Ahmed Nazif Efendi, Kayseri'deki baruthane ile ilgili şu hususları aktarırken güherçile hakkında da bazı bilgiler vermektedir: Tophane-i Amire Nezareti altında çalışan mükemmel bir güherçile fabrikası mevcuttur. Böylece bu işle uğraşan esnafın imal ettikleri "güherçile" doğrudan doğruya bu fabrikaya teslim edilir, tasfiyeyi müteakip Tophâne-i Amire'ye sevk ve bu suretle kayıtlı esnafa mensup bir takım ailenin geçim yolları istihsal edilir. İşte bu esnafın, güherçile için ocaklarına gerekli olan çok miktardaki yakıt ihtiyacı, sazlık gölden çıkartılan kamış ve berdi otu ile sağlanır.⁵ Ahmed Nazif Efendi, bahsi geçen Güherçile Fabrikası'nın 1864'de inşa edildiğini belirtirse de⁶ fabrikanın 1842-43 yıllarında kurulduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.⁷

1831-32 yıllarında Kayseri'de üretilen güherçilenin ihtiyaca binaen İstanbul'daki Tophane-i Amire'ye gönderilmiştir. Buna husuta, İstanbul'daki Baruthane-i Amire'de siyah barut imal edildiğinden Kayseri ve kazalarından 30 bin kıyye "güherçile-i kâl-ı halisin" bedeli esnafa ödenerek tedariki ile İstanbul'a gönderilmesi hususunu beyan eden ferman tanzim edilmiştir.⁸

Kayseri'de güherçile işinde 1831 yılında 33 güherçileci kalfası olmak üzere toplam 89 kişi çalışmaktaydı.⁹ 5 Haziran 1835 tarihinde İskenderiye Sancağı mutasarrıfı olan Osman Nuri Paşa'nın Kayseri Mutasarrıflığı'nda bulunduğu sırada Kayseri Kazası'ndan güherçilenin baruthaneye nakli için Nevşehir'den deve getirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Barut Fabrikası üretime geçince, yeni bir ticaret şekli ortaya çıktı. Kayseri'de üretilen güherçile ve barut, daha iyi fiyat verildiği için kaçak olarak İran ve Mısır taraflarına götürülmektedir. Tüccarlar bu işten kar ederken, devlet kendi ihtiyacı olan önemli bir ürünün ülke dışına çıkışını önlemek için bazı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır.¹¹ Kasım

4 M. Metin Hülagü, Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası, *E. Ü. Sos. Bil. Der.*, 2001, Sayı: 11, 73.

5 Ahmet Nazif Efendi, 9.

6 Ahmet Nazif Efendi, 24.

7 Hülagü, 82

8 BOA. MŞH. ŞSCd. 197/1, b. no: 269.

9 BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

10 BOA. C. AS. 971/42295. [8 Safer 1251/5 Haziran 1835].

11 Şahban Bayrak, 18-19. Yüzyılda Kayseri'nin Ticari Hinterlandı, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu*

1842'de üretime başlayan fabrikada, 1843 yılının sonuna kadar 208 bin okka güherçile imal edilip İstanbul'a gönderilmiştir.¹² 1845 yılında Bozok Kaymakamı'na gönderilen bir takrirden Kayseri'deki Güherçile Fabrikasında çalışan kâtip, güherçileci ve hamâmcı ustalarının Eylül 1844'ten beri maaşlarının verilmediği ve Eylül'den itibaren üç aylık maaşlarının toplamı olan 18.589 kuruşun Dersaadet'e gönderilecek olan güherçileden ve Maliye Nezaretine gönderilecek olan 32.302 kıyye iraddan tenzil edilerek ustalara maaşlarının ödenmesi buyrulmuştur.¹³ Fabrikanın müdürlüğünü yapan Hacı Mehmed Ağa'ya başarılarından dolayı Aralık 1847'de nişan ve rütbe verilmiştir.¹⁴ 1852 Eylül ayı ile 1853 Şubat ayına kadar geçen 6 aylık süre içinde Kayseri Meclisi, Güherçile Fabrikası için toplam 330.000 kuruş masarif yapmıştır. Ayrıca sadece 1853 Şubat'ında Güherçile esnafına da 125.150 kuruş ödemiştir.¹⁵ 1871-1872 yıllarında İstefan Bey, 1876 yılında Servet Bey, 1878 yılında Mehmet Servet Efendi ve 1882-1883 yıllarında yine Servet Bey'in Güherçile Fabrikası müdürlüğünü yürüttüğü tespit edilmiştir.¹⁶

Cehri Üretimi

Meyvesi boya maddesi olarak kullanılan cehri bitkisi, XIX. yüzyılda Anadolu'da yaygın olarak yetiştirilmekteydi. Bitkinin yetişmesi açısından doğal şartların çok uygun olduğu Kayseri, o dönemde en kaliteli ve en çok üretimin yapıldığı bölge durumuna gelmişti. Cehrinin bir kısmı iç piyasada tüketilirken, büyük kısmı, başta İngiltere olmak üzere tekstil endüstrisinin gelişmiş olduğu çeşitli Avrupa ülkelerine pazarlanmaktaydı. Bunun yanında, Rusya'ya da cehri ihraç edilmekteydi. Rusya Sefareti'nden Kayseri Kaymakamlığı'na gelen bir arzualde, Rus asıllı tüccar İstafa Norali'nin Kayseri'den aldığı cehrinin gümrük rüsumatını ödediği halde, Kayseri gümrüğünün kendisinden yeniden ihtisâbiye adıyla para istediği, kısaca buna engel olunması gerektiği yönünde bir talepte bulunmuştur.¹⁷

XIX. yüzyılda üretilip ticareti yapılan cehri, Kayseri halkı için büyük bir gelir kaynağı idi ve bu yönüyle de yöre ekonomisi açısından önemliydi.¹⁸

Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 6, Kayseri 2003, 74.

¹² Tuzcu, 19. Yy'ın Başlıklarından-20. Yy'ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı, 551.

¹³ BOA. C. AS. 1057/46473. [13 Rabiulahir 1261/21 Nisan 1845].

¹⁴ BOA. A. DVN. 31/61. [29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847].

¹⁵ BOA. C. ML. 398/16331. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

¹⁶ Hülagü, 84.

¹⁷ BOA. A. MKT. 177/37. [2 Rabiulahir 1265/25 Şubat 1849].

¹⁸ Mehmet Somuncu, Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi, E. Ü. İ. İ. B. F. Dergisi, Sayı: 22, Ocak-Haziran, 99.

Cehri maddesi boya yapımının ana maddesi olarak asırlarca Avrupa'ya ihraç edilmiş ve ayrıca ülke dâhilinde dericilikte ve tekstil alanında boya maddesi olarak kullanılmıştır. Cehri ile boyanan sarı ve kırmızı sahtiyanlar çok kaliteli olup, sarayın ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Kilosu 6-7 kuruştan üreticiden alınan cehriler, Avrupa tacirlerine 18-24 kuruşa satılmakta idi.¹⁹ 1834 tarihli Kayseri Temettuat Defterindeki kayıtlı bilgilere göre Kayseri'nin 50 mahalle ile Kale sakinleri ve Güherçileci taifesinde toplam 535 cehrilik bulunmaktaydı.²⁰

Üretiminde giderek artışın gözlemlendiği cehriden, 1841 yılında 200.000 okka, 1842'de 350.000 okka, 1843'te 500.000 okka, 1849'da 400.000 okka, 1850'de 560.000 okka miktarında ihracat sağlanmıştır. 1861 yılında Amerika kimyacı Graebe Liebeman tarafından cehride bulunan alizarin denilen maddenin sentetik olarak elde edilmesi neticesinde, Avrupa'nın zaman içerisinde cehriye olan talebi azalmış ve bunun sonucunda talep tamamen bitmiş ve cehri bahçeleri de kendi kaderlerine terk edilmişlerdir. Bugün Erciyes Dağı eteklerindeki taşlarla çevrili bahçe kalıntıları bu dönemden kaldığı bilinmektedir. Eldeki listeler incelendiğinde bütün Türkiye de olduğu gibi Kayseri'den XIX. yüzyıl sonlarında işlenmemiş hammadde olarak daha ziyade tarım ürünleri ihraç edilmektedir. Bunun karşılığında Avrupa'nın sanayi ürünleri ithal edilmekte ve ihtiyaçları olan hammaddeyi çok ucuza sağlamaktaydı. Kayseri'den ihraç edilen maddeler incelendiğinde, Ahî birliklerinin ürettiklerinden çok, köylülerin, çiftçilerin ürettikleri tarım ürünleri ile yine köy ve kasabalarda elde dokunan halı, kilim, cicim gibi dokumalar, yekûnu teşkil etmekte idi. Ahî birliklerinin ürettikleri ayakkabı, kap kacak gibi mutfak malzemeleri, koşum takımları, dokumalar, hep iç pazarda alıcı bulmuştur.²¹

Pastırmacılık

Pastırmacılık, Kayseri'nin üretim ve ticaretinin önemli bir kalemini oluşturmaktaydı. Önceleri yerel ihtiyaç için yapılan üretim, XIX. yüzyılda Avrupa, İzmir, İstanbul, pazarlarına yönelmiş, böylece önemli bir ihraç ürünü haline gelmiştir. Pastırma üretimi için ihtiyaç duyulan canlı hayvanlar satın alınırken, her karasığır için "kıymetinden kuruşta bir para" pazar vergisi ödenmektedir. Önemli bir miktar tutmaktadır ki, pastırmacı esnafının bu vergiyi vermek istemediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Şikâyet konusu

¹⁹ Mehmet Somuncu, Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi, *E. Ü. İ. İ. B. F. Dergisi*, Sayı: 22, Ocak-Haziran, 112.

²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].; İsmet Demir, *Kayseri Temettuat Defteri H. 1250-M. 1834*, Kayseri 1998.

²¹ Ali Tuzcu, "Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 4, Kayseri 2000, 539.

olunca bu vergiden vazgeçmeyen hükümet, 2 Kasım 1851 tarihli bir fermanla verginin alınması hususunda ısrar etmiştir.²²

21 Nisan 1852 tarihli bir belgede şu bilgilere yer verilmiştir: Pastırmacı esnafı genelde et ihtiyacını Kayseri ve çevresinden ziyade Erzurum serhat yaylalarında yayılan sığır yetiştiricilerinden de temin ediyorlardı. Esnaf, şehir dışından gelen ve “etlekci” tabir edilen tüccardan yüklü miktarda büyükbaş hayvan satın alıp pastırma imalatında kullanıyorlardı. Pazar dışında ve köylerde satılan hayvanlardan vergi alınmamaktaydı, fakat dışarıdan getirilip pastırmacı esnafına satılan hayvanattan yüklü miktarda vergi alınmaktaydı. Bu durum pastırmacı esnafını olumsuz yönden etkilemekteydi. Şehir merkezinde ve pazar yerlerinde satılan ve mezbahada kesilen hayvanlardan belirlenen rayiç üstünde vergi alındığından esnaf bundan epeyce rahatsız olmakta ve şikâyetlerini Ankara Valiliği’ne bildirmektedirler.²³ Müteakip yıllarda alınan tedbirlerle esnafın sıkıntıları giderilmiş ve böylece üretimde artış sağlanmıştır. Mesela 1880 yılına geldiğinde Kayseri’de ihraç edilen ürünler arasında yer alan pastırmadan 360.000 okkalık miktar ile 21.600 liralık gelir elde edildiği kaydedilmektedir.²⁴

Pamuk Ticareti

Kayseri, içerisinde yer aldığı coğrafyanın önemli pazarlarından bir tanesidir. Bu pazarda değişik tarımsal ürünlerin satıldığı bilinmektedir. Bu ürünlerden biri de pamuktur. Pamuk ve pamuklu ürünlerin en büyük alıcısı ise ciddi bir askerî yekûna sahip olan devlettir. İhtiyaç duyulan Pamuk çoğunlukla Adana’dan tüccarlar vasıtasıyla temin edilmiştir. Nitekim 12 Temmuz 1828 tarihli bir vesikada Maraş Valisi ve Kayseri Mutasarrıfı Mehmet Celeddin Paşa’nın Kayseri ile birlikte İncesu, Niğde ve Ürgüp pazarlarına gelen pamuk, pamuk ipliği ve kozalı pamuğu ihale yolu ile satın aldığı ifade edilmektedir.²⁵

29 Mayıs 1847 Kayseri kazasında meskûn bazı ticaret erbabı pamuk ticaretiyle iştigal edip Adana’dan pamuk satın alıp Samsun ve diğer şehir merkezlerinde pazarlamaktaydı.

Bu ticarete, gümrük ödenmekteydi. Kayseri tüccarının elinde gümrük ödediklerine dair tezkireleri olduğu halde Samsun’a geldiklerinde yeniden gümrük vergileri alınmaktaydı. Bu çifte vergi sistemi haliyle ticareti sekteye uğrattıyor ve pamuk ticareti yapanları da zarara sokuyordu. Tüccarın şikâyeti üzerine, Gümrük Emni tarafından Adana

²² BOA. HR. MKT. 38/86. [7 Muharrem 1268/2 Kasım 1851].

²³ BOA. A. MKT. 46/3. [1 Receb 1268/21 Nisan 1852].

²⁴ Mehmet Somuncu, *Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi*, E. Ü. İ. İ. B. F. Dergisi, Sayı: 22, Ocak-Haziran 2004, 119.

²⁵ BOA. C. ML. 456/18468. [29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828].

valisine durumu açıklayan bir yazı yazıldı. Buna göre, Adana Gümrüğü'nde tüccardan gümrük rüsumu alınmaması ve aynı zamanda daha önce alınan gümrük vergilerinin nizama aykırı olması sebebiyle esnafa iade edilmesi istenmiştir. Böylece, sadece Samsun Gümrüğü tarafından tüccardan gümrük vergisinin tahsili karara bağlanmıştır.²⁶

Tablo 5.1. Kayseri Mahallelerinin Ekonomik Durumu

	Müslümanlar		Rumlar		Ermeniler	
	1834	1846	1835	1846	1834	1846
Toplam Hane Sayısı	4.749	3.997	376	388	-	1.223
Toplam Temettuatı	2.840.236	986.959	530.825	124.799	-	571.949
Toplam Senelik Vergi	-	185.378	-	23.547	-	107.915

İncelenen dönemde Kayseri mahallelerinin gelir düzeyi 1834 tarihli 13.877 numaralı Kayseri Müslim Temettuat Defteri, 1835 tarihli 13.875 numaralı Kayseri Rum Milletine ait temettuat defteri ile 1846 tarihli 13.874 numaralı Kayseri Müslim Temettuat Defteri'ne dayandırılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

1834 tarihli 13.877 numaralı Kayseri Temettuat Defteri mufassal defter olup, Kayseri'deki bütün mahalleler hane hane yazılmış ve gelir çeşitleri de belirtilmiştir. Defterdeki bilgilerden, mahalle gelirlerinin çoğunun hane ve bağ gelirlerinden elde edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca defterde 1834 yılında Kayseri'nin mahalleleri, mahallelerdeki hane sayısı ve mahallelerin toplam hane temettuatı da kayıtlıdır. Buna göre, Kayseri merkezde toplam 86 mahallenin olduğu ve mahallelerde yerleşik toplam 4.749 hane ile bu hanelerin toplam temettuatının da 2.840.236 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Toplam temettuat gelirlerini toplam hane sayısına böldüğümüzde hane başı ortalama temettuat geliri 595.07 kuruştur. Buna göre 34 mahalle ortalamasının üstünde, 56 mahalle ise ortalamasının altında bir gelire sahiptir. 3 hane ve 12.375 kuruş temettuata sahip olan Gürcü Mahallesi, 4.125 kuruşluk ortalama hane temettuatıyla en zengin mahalle iken; 15 hane ve 2.075 kuruş temettuata sahip olan Taşgıncık Mahallesi Halil İbrahim Cemaati ise ortalama hane başı 138.3 kuruşluk temettuat ile en fakir mahalle konumundadır.²⁷

1846 tarihli ve 13.874 numaralı Kayseri Müslim Temettuat Defteri, icmal bir defter olup, bu defterde Kayseri merkezde Müslümanların yaşadığı mahallelerin toplam hane sayıları ile toplam hane temettuatları ve mahallelerin senelik vergileri verilmiştir. Yine bu defterdeki bilgilerden hareketle Kayseri merkezde Müslümanların yaşadığı 83 mahalle tespit edilmiştir. Aradan geçen süre zarfında Kayseri Mahalleleri'nin senelik toplam

²⁶ BOA. A. MKT. DV. 5/47. [13 Cemazeyilahir 1263/29 Mayıs 1847].

²⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13877. [27 Ramazan 1250/29 Kasım 1834].; İsmet Demir, *Kayseri Temettuat Defteri, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998.*

gelirinin yaklaşık üç kat azaldığı anlaşılmaktadır. 1846 yılında 83 mahallede toplam 3.997 hanenin meskûn olduğu, mahallelerin toplam temettuatının 986.909 kuruş ve toplam senelik vergilerinin de 185.378 kuruş olduğu defterdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Toplam temettuat toplam hane sayısına bölüldüğünde ortalama hane temettuatı 246.9 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre 43 mahalle ortalamanın üstünde iken 40 mahalle de ortalamanın altında kalmıştır. Aradan geçen 12 yılın sonunda Gürcü Mahallesi, geliri yaklaşık 7 kat azalmasına rağmen, zenginlik konumunu korumuştur. 6 haneye yükselen Gürcü Mahallesi'nin toplam senelik temettuatı 3.659 iken hane başı ortalama senelik temettuatı ise 609,8 kuruş olmuştur. Buna karşın 1846 yılında Kayseri'nin en fakir mahallesi ise Hacı Arab Mahallesi Eskici Yahya Bölgesi olmuştur. Bu tarihte 36 hanenin meskûn olduğu mahallenin senelik toplam temettuatı 2.788 kuruş olarak kayda geçilmiştir. 1834 yılında mahallenin ortalama hane geliri 305.1 kuruş iken 1846 yılında hane başı ortalama gelir 77,4 kuruşa kadar gerilemiştir.²⁸ 1846 yılında temettuat gelirlerinin bu denli azalmasının başlıca sebeplerinin arasında 1845 yılında Kayseri ve çevresinde ortaya çıkan kuraklık ve kıtlığın olduğu söylenebilir. Ayrıca Tanzimat ile beraber vergi alanında yapılan düzenlemeler ile vergilerin memurlar tarafından toplanması da göz ardı edilmemelidir. Nitekim gerek vergi toplamakla mükellef memurların niteliksiz olmaları gerek halkın vergi ödememek için başvurdukları hileler de temettuat gelirlerinin düşük olmasına başka bir etken olduğu söylenebilir.

1846 yılında Kayseri mahallelerinin ödemiş oldukları toplam senelik vergi ise 185.378 kuruş olarak tespit edilmiştir. Senelik vergi toplam mahalle sayısına bölüldüğünde ise mahalle başına ortalama 2.233,4 kuruş düşmektedir. Yine senelik vergi toplam hane sayısına oranlandığında da hane başına senede ortalama 46.3 kuruş vergi ödendiği anlaşılmaktadır. Bu orana göre 29 mahalle senelik ödedikleri verginin üzerinde bir oran ödemiş iken 59 mahalle de ödenen senelik verginin altında bir miktar vergi ödemişlerdir. Bu tarihte en fazla vergi veren mahalle hane başına ortalama 103 kuruş ile Gürcü Mahallesi iken en az vergi ödeyen mahalle ise hane başına ortalama 26.7 kuruş ile Hacı Arab Mahallesi Madenoğlu Bölgesi olmuştur.²⁹

1835 tarihli 13.875 numaralı Kayseri merkez Rum mahallelerine ait temettuat defteri de Kayseri'deki Rum'ların zenginliği hakkında bilgi vermektedir. Deftere göre 1835 yılında Kayseri merkezde 12 mahallede Rumlar yaşamını sürdürmektedir. 12 mahallede toplam 376 Rum hanesi yerleşmiş olup bu hanelerin 1835 yılındaki toplam hane temettuatları 530.825 kuruştur. 1835 yılındaki Rum ahâlinin toplam temettuatını toplam mahalle sayısına oranlandığında mahalle başına ortalama 44.235,4 kuruş temettuatın düştüğü anlaşılmaktadır. Bu orana göre 2 mahalle ortalamanın üzerinde iken 10 mahalle de orta-

²⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

²⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13874. [1 Cemazeyilahir 1262/27 Mayıs 1846].

lamanın altında kalmıştır. Toplam temettuat tutarı toplam hane sayısına bölüldüğünde ise ortalama hane başına 1.411 kuruş temettuat geliri yansımaktadır. Defterdeki veriler incelendiğinde bu tarihte en zengin mahallenin hane başı ortalama 3.933,5 kuruşluk temettuat geliriyle Mermerli Mahallesi; en fakir mahallenin ise ortalama hane başı 335.2 kuruşluk temettuat kaydıyla Hacı Kasım Mahallesi'nin olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

1834 tarihli Müslim Temettuat Defteri ile 1835 tarihli Rum Temettuat Defteri karşılaştırıldığında Rumların Müslümanlardan 2,3 kat daha zengin oldukları anlaşılmaktadır

İcra Edilen Meslekler

XIX. yüzyılda önemli bir nüfusa sahip olan Kayseri, başta ziraat, hayvancılık, madencilik, askerlik ve eğitim olmak üzere hemen hemen her meslek dalında faaliyetlerin cereyan ettiği bir şehir konumundadır.

XIX. yüzyılın ilk yarısından son yarısına kadar geçen zaman içerisinde Kayseri'de icra edilen zanaat ve ticaret dalları incelendiğinde, kuyumculuk, sarraflık, kalaycılık, bakırcılık, ticaret, iplikçilik, pastırmacılık, çilingir, manav, incicilik gibi işlerin gayri-müslimlerin elinde olduğu görülür. Yine Müslüman ahali açısından aynı dönemin kırk yıllık bir süreci izlendiğinde ve meslek listeleri karşılaştırıldığında icra edilen zanaat dallarında birtakım değişikliğin olduğu anlaşılmaktadır. Yeni iş kolları, aile reislerinin meslekleri ve gelir kaynaklarında bir değişikliğin olması, ticaretin ve üretimin alanlarının kısmen de olsa değiştiğini göstermektedir. 1831'te Kayseri'deki Müslüman halkın belli başlı meslek ve uğraşları arasında; imamlık, muhtarlık, debbağlık, ziraatçılık, müezzinlik, kâtiplik, bakkallık, manavlık, eskicilik, dellalık, duhancılık, demircilik, kalaylık, tüccarlık, askerlik, penbecilik, müstecirlik, berberlik, tüfenkçilik, çizmecilik, yapuculuk, çermecilik, hamallık, amelelik, ekmekçilik, nalbantlık, kasapçılık ve bahçecilik yer almaktaydı.³¹ 1831 yılında icra edilen mesleklere ek olarak 1872 yılında, arastacı, börekçi, ılıkçı, boncukçu, kaşağıcı, mektep hocası, külekçi, minareci, zanbıkçı ve sepetçi gibi yeni meslek ve iş kolları ortaya çıkmıştır.³²

³⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 13875. [7 Şaban 1850/6 Şubat 1835].

³¹ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

³² Cömert, 19. yüzyılda Kayseri

Ticari Faaliyetler

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla olan ticaret hacmi gittikçe genişlemiş ve ticaretin artan büyüme hızı Osmanlı'yı dünya ekonomisinin sömürgeci devletlerine daha çok bağımlı bir hale getirmiştir. İlk olarak İngiltere ile 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve sonrasında diğer Avrupa devletleriyle imzalanan benzeri antlaşmalar, Osmanlı Devleti'ni dünya ekonomisi ile daha çok bütünleştirip Avrupa sermayesinin ekonomiye egemen olma noktasına getirmiştir. Ayrıca, hukuki zeminin de hazırlaması, Avrupa'nın güçlü devletlerine bağımlılığı artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ithalâtı esas olarak Avrupa'nın mamul mallarından oluşuyordu. Bunlar; pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalar, askeri malzeme, donanım, kalay, demir ve çelik ayrıca şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünleridir. İhraç mallarıysa hammadde ve yiyeceklerden oluşuyordu. Bunlar; pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, hubûbat, tütün, üzüm, incir, meşe palamudu, meyan kökü, afyon ve daha sonraları bazı madenler gibi hammaddelerdi.³³

Osmanlı Devleti, iç piyasada etkin olan ve ekonomiyi ele geçiren Avrupa malları ile tüccarları karşısında kendi tüccar sınıfını desteklemek ve onları Avrupalı tüccarlarla rekabet edecek duruma getirebilmek amacıyla birtakım önlemler almaya çalışmıştır. XIX. yüzyılda yerli üretime ve iç ticarete destek olabilecek bir gelişme, iç gümrüklerin kaldırılmasıdır. İç gümrükler, imparatorluk içinde yapılan ticari faaliyette geçerlidir. Bunun için kent kapılarında ve limanlarda gümrükler oluşturulmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında merkezi devletin malî bunalımı derinleştikçe, bu vergiler de artırılmış ve 1830'ların sonlarında en yüksek düzeylerine ulaşmıştı. Devlet-i Aliye yüksek vergilerin önüne geçmek şehirlerdeki ticari hayatın canlanmasını sağlamak üzere birtakım önlemler almıştır. Bu anlamda 26 Ağustos 1844 tarihli Maliye Nezareti'ne gönderilen bir vesikada; Çankırı, Tosya, Maraş taraflarından Kayseri üzerinden Niğde ve Nevşehir taraflarına geçirilen tüccarlardan Kayseri İhtisâb'ınca vergi alınmakta iken, sonradan Maraş tarafına gümrük, Nevşehir taraflarına da ihtisâb vergisi konulduğundan, Kayseri varidatının azaldığı belirtilmiştir. Maliye Nezareti Kayseri'nin vergi gelirlerinin düşmemesi için önlem olarak, İstanbul ve sair sahil ve kara gümrüklerinden Kayseri'ye gidecek olan tüccarların rüsumlarını Kayseri'de ödemelerini uygun görmüştür.³⁴ Ayrıca 28 Aralık 1844 tarihli Maliye Nezareti'ne ait bir arızadan; Kayseri tüccarlardan İstanbul ve İzmir'den aldıkları malları başka bölgelere ve Kayseri taraflarına gönderdiklerinde onlardan ihtisâb vergisi ve gümrük rüsumunun alınmaması hususu vurgulanmıştır.³⁵ Bununla birlikte zaman zaman bir üründen birden fazla gümrük vergisinin alındığı

³³ Emine Kıray, *Osmanlı'da ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 2008, 66

³⁴ BOA. C. ML. 233/9766. [8 Cemazeyilevvel 1260/26 Ağustos 1844].

³⁵ BOA. C. ML. 592/24418. [17 Zilhicce 1260/28 Aralık 1844].

da olmuştur. 1847 yılında penbe tüccarlarından hem Adana gümrüğü hem de Samsun gümrüğünden resmi gümrük alındığına dair tüccarların şikâyetlerine rastlanılmaktadır.³⁶ Ancak, 1840'lardan itibaren merkezî yönetimin dış borçlanmaya giderek yeni bir kaynak bulmasının da etkisiyle, kara yolları üzerindeki iç ticarete uygulanan vergilerde indirim yapıldı. Nitekim 15 Mart 1848 tarihinde, Kayseri sahtiyan tüccarları Gümrük eminine yazdıkları tezkirede gümrük vergilerinin fazlalığından şikâyet edip emtia gümrüklerinin indirilmesini talep ediyorlardı.³⁷ 1850 yılında urgandan alınan resmi ihtisâb vergisinin kaldırıldığı ancak buna rağmen bazı yerlerde bu verginin alınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁸

Kara ticaretindeki iç gümrükler 1874 yılında tümüyle kaldırıldı. İmparatorluk içinde deniz yoluyla yapılan ticarete uygulanan gümrükler ise ancak XX. yüzyılın başlarında kaldırıldı.³⁹

İhraç Edilen Mallar

Kayseri bölgesi eski çağlardan beri ticaretin canlı olarak sürdüğü bir merkez olma özelliğine sahiptir. Elimizdeki kaynaklardan Selçuklular döneminde Kayseri'de çok canlı bir ticari hayatın olduğunu anlamaktayız. Zira Pazarören beldesinde her yıl kurulan ve iki ay kadar devam eden Yabancı Pazarı'na Sivas'ta ikamet eden İtalya, İngiliz, Fransız ve Kıpçak ülkelerinin ticari atışeleri bu pazara gelerek ihtiyaçları olan mal ve eşyaları satın aldıkları gibi ihtiyaç duyduklarını da sipariş vermekteydi. Bu pazardan Venedik, Napoli, Piza gibi İtalyan cumhuriyetlerine Bizans, Rus ve Kıpçak ülkelerine, Fransa ve İngiltere'ye yapılan başlıca ihraç maddeleri arasında şunlar yer almaktaydı: Şap, gümüş, bakır, demir, lacivert taşı (Konya yöresinde bulunuyor), tuz, boraks (fırıncılar tarafından kullanılır), zırnık (sıçanotu, arsenik madeniyle kükürt karışımı bir madde), deri, halı, yün tiftik, kereste, meyve, tahıl, at, koyun, balık, köle. Bu pazar zaman içerisinde önemini yitirmiş ve ortadan kalkmıştı.

Kayseri'yi 1835 yılında ziyaret eden seyyah Hamilton; kentin ticari yapısı hakkında bilgiler vererek burada yetiştirilen ürünlerin 8 ile 10 kuruşa Ermeni tüccarlara satıldıktan sonra İzmir'e oradan da Avrupa'ya ihraç edildiğini ve Avrupa'da bu ürünlerin 2 ya da 3 katı fiyatlarla satıldığını ileri sürmektedir.⁴⁰ 1838 Osmanlı-İngiliz Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonra, İngilizler ilk ticari konsolosluğunu, 1840 yılında İzmir'de açmış ve bu konsolosluga bağlı olarak 1841 yılında daha çok ticari alanda faaliyet gösterecek

³⁶ BOA. A. MKT. DV 5/47. [13 Cemazeyilevvel 1263/29 Nisan 1847].

³⁷ BOA. A. MKT. 115/28. [9 Rabiulahir 1264/15 Mart 1848].

³⁸ BOA. A. MKT. DV 28/26. [9 Ramazan 1266/19 Temmuz 1850].

³⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, 203.

⁴⁰ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 112.

olan İngiliz Ticaret Evi'ni açtılar.⁴¹ Seyyah Mordtmann 1850'li yılların başında Kayseri'den ihraç edilen mallar arasında ala cehri ve buğdayın olduğunu ileri sürmektedir.⁴² İncelenen dönemde Kayseri ve civarında ticari faaliyetlerde bulunanların sadece Ermeni, Müslüman ve İngiliz tüccarların olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Kasım 1859 tarihli bir vesikadan, Kayseri ve civarından Fransız tüccarlar tarafından toplanan mal ve eşyaların yurt dışına satılmak üzere Kayseri ve Konya üzerinden Mersin Limanı'na ulaştırıldığı tespit edilmiştir.⁴³ Ayrıca Fransız tüccarların bu ticaretleri sırasında Mersin Limanına ulaştırdıkları emtia ve eşyalardan alınan rüsûm-u mürûriye⁴⁴ ve rüsûm-u bac (gümrük vergisi) vergilerinden şikâyetçi oldukları da anlaşılmaktadır. (13 Aralık 1859)⁴⁵ 1879 yılında İngiliz Askeri Konsolosu olarak atanan Teğmen Ferdinand Bennet, Kayseri'de altı ay geçirmiş ve bu sürenin sonunda bir rapor hazırlamıştır. Bennet raporunu hazırlarken Osmanlı makamlarından ve kentin önde gelen tüccarlarından da yararlanmıştır. Bennet, Kayseri Sancağı hakkındaki raporunda sancağın vergi durumuna ilişkin kayıtlara da yer vermiştir. Bu raporlara göre Kayseri'nin toplam yıllık geliri 6.000.657 kuruş olup bu verginin 2.000.000 kuruşluk kısmını ev ve arazi emlak vergisi oluşturmaktadır.⁴⁶

Kayseri'de yapılan madeni eşyalar, mutfak eşyaları, tarım aletleri, altın, gümüş, süs eşyaları, saraciye malzemeleri (semer, eğer, koşum takımları), halı ve kilim, ağaç eşyaları ve mobilya, sucuk, pastırma, kuru kayısı ve üzüm gibi mamul maddeler ve tarım ürünleri ucuzluğu ve kalitesi ile imparatorluğun her yanında ve yurtdışında kolaylıkla tercih edilip pazarlar buluyordu. Kayserili taş yapı ustaları ülke dışında da ün salmışlardı. Tebriz, Erivan, Odesa, Petrograd, Beyrut, Sofya, Viyana ve Kahire gibi birçok şehirde modern taş binaların yapımında bu ustalar çalışmışlardır.⁴⁷

İthal Edilen Mallar

XIII. yüzyılda ithal edilen maddeler; ipekli, altın-gümüş işlemeli elbiseler, yünlü pamuklu kumaşlar, kürkler, şeker, sabun, ecza maddeleri, madenî eşya, kâğıt, züccaciye, zırh, kılıç, tolga ve kalkan gibi silâhlar gibi emtia Mısır, Suriye, İran, Hindistan ve Orta Asya ülkelerinden ithal edilmekte idi.⁴⁸

⁴¹ Tuzcu, 19. Yy'ın Başlarından-20. Yy'ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı, 533.

⁴² Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 134.

⁴³ BOA. HR. MKT. 313/84. [19 Rabiulahir 1276/15 Kasım 1859].

⁴⁴ Mürûriyye: Bir köprüden, bir yabancı ülkeden geçerken verilen vergi. (Devellioğlu, 736)

⁴⁵ BOA. HR. MKT. 318/22. [18 Cemazeyilevvel 1276/13 Aralık 1859].

⁴⁶ Somuncu, 118.

⁴⁷ Tuzcu, 19. Yy'ın Başlarından-20. Yy'ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı, 528.

⁴⁸ Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1985, 5-10.

Keza XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buharla çalışan makinelerin üretim alanlarında kullanılmaya başlaması ile birlikte Avrupa'da sanayileşme başlamıştır. Bunun neticesinde yeni meslek ve iş dalları ortaya çıkmıştır. Kas kuvvetinin yerini makinelerin alması seri ve ucuz eşya üretimini doğurmuştur. Ülkemizdeki el tezgâhlarında yapılan imalât daha ucuz ve kaliteli olan sanayi malları karşısında rekabet edemez olmuş, böylece piyasayı Avrupa malları istila etmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarında Kayserili tüccar İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerine taşınarak Avrupalı işadamları ve onların şirketleri ile temas kurarak bayiliklerini almışlar ve Kayseri de açtıkları büyük mağazalarda bu malları satmaya başlamışlardır.

Batı ülkelerine mal satma imkânının bulunmayışı, ülkenin altın ve gümüş değerlerinin devamlı şekilde dışarı akmasına yol açmıştır. Dışarıdan daha çok hammadde tedarik etmek ve buna karşılık mamul madde satmak olan merkantilist ekonomi anlayışı Batı Avrupa sanayini Anadolu pazarına yöneltmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti koruyucu tedbirler alması yerine yabancı tacirlere "kapitülasyon" adı altında bir takım imtiyazlar tanınması XIX. yüzyıl ortalarına doğru Batı Avrupa sanayi ürünlerinin Anadolu'ya yayılmasına ve Kayseri'de orta halli halkın bile Londra çuhasından elbise giymesine neden olmuştur.⁴⁹ 1835'te Kayseri'yi ziyaret eden seyyah Hamilton; Kayseri'deki Vezir Han'ında satılan mallar arasında ithal ürünlerin de olduğunu ileri sürmüştür. Seyyah satılan mallar arasında cam boncuklar, Kızıldeniz'den deniz kabukları, eğersiz koşum takımları, çok kaba işçilikli Alman ya da Rus yapımı asma kilitleri belirtmiştir. Hamilton, bu ürünlerin pek çoğunun Triesten'den (Dresten) geldiğini de öne sürmüştür.⁵⁰ 1841 yılında Kayseri'nin başlıca dışardan ithal edilen ticaret ürünlerinden olan kahve satışı işini senelik 60 bin kuruş bedel ile İzmirli tüccar Elion Bazargân tekeline almıştır.⁵¹

Kayseri'de 1825–1914 yılları arasında Avrupa'nın her türlü ithal mallarının satışını yapan birçok tüccar, şirket temsilcisi ve acenteler yer almıştır. Bunlar arasında İsviçre ve Belçika kibritleri, American Oil Company, American Singer Dikiş Makinaları, İpranasyon biraderlerine ait mağazalar ile Yazıcıyan biraderlere ait mağaza sayılabilir.⁵²

49 Adnan Gülerman–Sevda Taştekel, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, 35.

50 Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 116.

51 BOA. C. İKTS. 37/1846. [29 Zilhicce 1256/21 Şubat 1841].

52 Çöteli, 199.

Kayseri'deki Tüccar, Esnaf ve Halkın Borç-Alacak ve Kredi İlişkileri

XIX. yüzyıla gelindiğinde bir ticaret merkezi olma özelliğini koruyan Kayseri'de yoğun bir tüccar ve esnaf sınıfı bulunmaktaydı. Kendi aralarında ticari ilişkiler geliştiren esnaf ve tüccarların zaman zaman birbirlerinden borç alıp verdikleri görülmektedir. Esnaf ve tüccarın borçlu oldukları kişi sayısı (258) alacakları oldukları kişi sayısından (524) daha az olmasına rağmen, borçlarının miktarı (405.374) alacaklarının miktarından (379.245.5) daha fazladır.⁵³ Toplam 20 tüccarın 12'si Müslim iken 8'i gayrimüslimdir. Tüccarların tamamı erkek olup Müslim ya da gayrimüslim kadın tüccar bulunmamaktadır Müslüman tüccarların sayısı fazla olmasına rağmen, gayrimüslim tüccarın toplam mal varlığı ve alacakları para miktarı daha fazladır. Müslüman tüccarlardan en fazla kişiye (43 kişi) borçlu olan kişi Debbağ es-Seyyid İsa, gayrimüslim tüccarlardan en fazla kişiye (55 kişi) borçlu olan kişi Bezzaz Danyel veled-i Agob ve şeriki Kirkor veled-i Artin'dir. En çok alacağı olan 151.850 kuruş ile Tüccar Gülabi veled-i Gülbeg olup, hiçbir borcu bulunmamaktadır. Ayrıca Tüccar Gülabi veled-i Gülbeg, 81 kişiden alacaklı olup en fazla borçlanılan tüccardır. Bezirci Derviş el-Hac Mehmed Efendi, Sabuncu el-Hac Memiş Efendi, Nakliyecî Ali, es-Seyyid Hacı Halil, es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Abdulkadir, el-Hac Ali, es-Seyyid Hacı Mehmed, Gülabi veled-i Gülbeg ve Serkiz veled-i Kiferog hiçbir borcu bulunmayan tüccarlardır.

Debbağ es-Seyyid İsa, Karabet veled-i Agob, Agob veled-i Kirkor ve Kuyumcu Hacı Agob hiçbir alacakları olmayan, buna karşılık borçlu olan tüccarlardır. En fazla mal varlığına sahip olan tüccar 200.000 kuruş ile Gülabi veled-i Gülbeg iken, en az mal varlığına sahip tüccar ise 2.644 kuruş ile Abacı Agob veled-i Kirkor'dur.⁵⁴

Halk arasındaki alacak-verecek meselelerinde zaman zaman mutasarrıfın aracı olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır. 1844 tarihli bir vesika, Zaharya adlı bir zimmînin Kayseri'deki Pervakoğulları Bodos ve Yorgi'den alacağı olan 6.500 kuruşu tahsil için Bozok mutasarrıfının aracılık ettiğini göstermektedir.⁵⁵ 1844'te Avakin adlı şahsın, Tomarzalı Nikogos'tan olan alacağını tahsil için Sadâret Mektûbi Kalemî'nden Kayseri mutasarrıfına kaime gönderilmiştir.⁵⁶ 16 Şubat 1848 tarihli başka bir vesikada, Sarraf Davidoğlu'nun Celal Paşa'daki alacağı meselesinde Mutasarrıf Hilmi Paşa'nın aracı olduğu, bu yönde tezkere yazdığı görülmektedir.⁵⁷ 1849 yılında Safrı Dimitri'ye olan

⁵³ Geniş bilgi için bakınız: BOA. MŞH. ŞSC. d. 194, s. 110-112; BOA. MŞH. ŞSC. d. 196, 98-99; BOA. MŞH. ŞSC. d. 204, 216-217; BOA. MŞH. ŞSC. d. 208, 60, 113.

⁵⁴ Ömer Demirel, Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafının Borç-Alacak İlişkileri, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 6, Kayseri 2003, 148.

⁵⁵ BOA. A. MKT. DV. 3/34. [H. 1260/M. 1844].

⁵⁶ BOA. A. MKT. DV. 3/35. [H. 1260/M. 1844].

⁵⁷ BOA. A. MKT. 115/53. [11 Rabiulevvel 126416 Şubat 1848].

borcunu ödemedi Kayseri'ye giden Mihail'den parayı tahsil etmek üzere Sadâret'ten Kayseri mutasarrıfına gönderilen emirname bir başka örnektir.⁵⁸

1813-1853 yılları arasında Kayserililerin borç alacak ve kredi ilişkilerine bakıldığında; incelenen dönemde birbirleriyle ticari faaliyetler kurup aralarında borç alıp verenler ile kredi kullanan Kayserililerin sayısı 34 olarak tespit edilmiştir. 34 kişiden 29'u erkek olup 5 kişi ise kadındır. 29 olan erkeğin 3'ü gayrimüslim iken 26'sı Müslümandır. Yine 5 kadından 4'ü Müslüman iken biri gayrimüslimdir. 34 kişiden 21'inin borcu bulunmazken 13 kişi ise borçluydu. 26 olan Müslüman erkeğin 9'u borçlu iken, 3 olan gayrimüslim erkeğin ise 1'i borçludur. 4 Müslüman kadından 3'nün borcu yok iken Fatma binti Hasan'nın 3 kişiye toplam 1.340 kuruş borcu bulunmaktaydı. Tek olan gayrimüslim kadın Meryem binti Agob'un da toplam 2.330 kuruş olmak üzere 13 kişiye borcu bulunmaktaydı. En çok borcu olan erkek 30 kişiye toplam 63.776,5 kuruş borcu olan El-hac İbrahim Ağa bin El-hac Mustafa'dır.

En çok alacağı olan erkek 131.661 kuruş ile Hacı Agob'tur. Hacı Agob'un 37 kişiden alacağı bulunmaktaydı. En çok alacağı olan kadın ise 36 kişiden olmak üzere toplam 16.359 kuruş alacağı olan Ümmügülsüm binti Ali'dir. Hacı Agob 233.467 kuruş ile en fazla mal varlığına sahip olan erkektir. En varlıklı Müslüman da 73.283 kuruş geliri olan es-Seyyid el-hac Mehmed bin Ömer'dir. En az mal varlığı olan ise erkeklerden 2.227 kuruş ile Şeyh Mehmed bin Mehmed iken kadınlardan 2.186 kuruş ile Asiye binti Osman'dır.⁵⁹

Tereke Defterlerine Göre Kayserililerin Ekonomik Tabakalaşması (1813-1853):

Mal varlıkları açısından 6 ayrı kategoriye ayrılan 54 tereke sahibi içerisinde, birinci 237.467 kuruşluk (mesleği belli olmayan ancak tüccar ya da tefecilikle uğraştığı tahmin edilen) mal varlığına sahip olan İskenderoğlu Hacı Agobtur. İkincisi ise, 200.000 kuruşluk mal varlığı bulunan Gülabi veled-i Gülbeg isimli Talaslı bir tüccar, Kayseri'nin en zenginleri olarak belirlenmiştir. Terekelerden, Gülabi'nin Talas'tan başlayıp Kayseri, İzmir, Kastamonu, Gürün, Karahisar-ı Şarkî ve Erzurum'a kadar uzanan çok geniş bir ticari faaliyet alanının olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tereke gurubu içerisinde en düşük mal varlığını sahiplerinden biri 2.186 kuruş ile Müslüman bir kadın olan Asiye binti Osman ve esnaf içerisinde 5.131 kuruş ile Haffaf es-Seyyid Hacı Mehmed'dir.

Tüccar ve esnafın mal varlıklarının dağılımlarını gösteren kategoriler incelendiğinde, çoğunluğun 20 bin-50 bin kuruş (7 kişi) arasında yoğunlaştığı görülmektedir. İkinci sırada ise 10 bin-20 bin kuruş (13 kişi) aralığı gelmektedir. Bu durumun benzerliği Müslim ve gayrimüslim tüccar ve esnafın zenginlik dağılımında da geçerlidir denilebilir. Yine bu

⁵⁸ BOA. A. MKT. DV. 11/21. [H. 1265/M. 1849].

⁵⁹ Demirel, 149.

bilgilerden Kayseri'nin sermaye birikimi ile iktisadi açıdan zengin bir kent olduğunu ve zengin ile fakir arasında büyük bir farkın bulunduğu neticesini çıkarmak mümkündür.

Tüccar ve esnafın zenginlik dağılımına Müslim-gayrimüslim açısından bakıldığında ilginç veriler ortaya çıkmaktadır. Bu dağılımda, Kayseri'de sayıları az olmasına rağmen gayrimüslim tüccar ve esnafın toplam mal varlıklarının daha fazla olduğu anlaşılıyor. 12 Müslim esnaf ve tüccarın 304.797 kuruşluk mal varlığına karşılık, 8 gayrimüslimin 366.040 kuruşluk mal varlığı bu farkı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶⁰

Kayserililerin Müslim-gayrimüslim açısından zenginliğine bakıldığında, 30 olan Müslümanların toplam mal varlığı, 4 gayrimüslimin mal varlığının yarısından daha az olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Müslümanların 3/2'den fazlası alt tabakada kalmışken üst tabakada herhangi kimse bulunmamaktadır.⁶¹

Kayseri'de Para ve Fiyatlar

Dönemin Para Değerleri

Osmanlı'da Tanzimat'a kadar geçen süre zarfında ister küçük ister büyük işlerde olsun, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılan saf ya da az karışık bir para sistemi kullanılmıştır. Paranın değeri içindeki değerli madenin, altın veya gümüşün kendisinin değerine bağlıydı. Para sistemlerinde gümüş ve altının madenlerinin kıymeti, her birinin bulunurluk (arz) ve aranırılık (talep) derecesine bağlıydı.⁶²

19. yüzyılın başlarından itibaren, parasal istikrar, reform ve ticari gelişme için hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı ilgililerce önemli bir ön gereklilik olarak algılanmaktaydı. Sık rastlanan taşşış ve istikrarsızlık dönemlerinden sonra, 1844'te başka bir tashih-i sikke işlemine başlanmış olup bu işlem altın lira ve kuruşa dayanan, 1 altın lira=100 gümüş kuruş eşitliğiyle, yeni bir çift metalik düzen kurmaktaydı. Altın lira, gümüş kuruş ve ve mecidiye gümüşü 20 kuruş temel paralar hanline gelmiş ve bu tarihten sonra da mali gelirleri artırma vasıtası olarak taşşış uygulaması terkedilmiştir.⁶³

12 kırat ve 2.448 gram altının fiyatı 1825'te 8 kuruş, 1834'te 33 kuruş ve 1843'te ise 37 kuruş 25 para olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu süre zarfında paranın değerinin 4,5

⁶⁰ Demirel, 150.

⁶¹ Demirel, 150.

⁶² Çadircı, 107.

⁶³ Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para (1326-1914)", Editör: Halil İnalçık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, II, 1083.

kat üzerinde arttığı görülmektedir. İlk 9 yıldaki fiyat artış 4 katın üzerindeyken, 2.9 yıl aralığındaki artış 0,5 kat seviyesinde olmuştur.⁶⁴

Mecidiye Altını'nda 1844 yılında yapılan tashih-i ayar ile birlikte; 11 dirhem 4 kırat ve 34.082 gram olan Beşibiryerde lira 500 kuruş, 5 dirhem 10 kırat ve 18.041 gram ağırlığındaki İkibuçuk Lira 250 kuruş, 2 dirhem 4 kırat ve 7.216 gram olan Lira-yı Osmani 100 kuruş ve 1 dirhem 2 kırat ile 3.608 gram olan Yarım Lira'nın değeri 50 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁶⁵

1844 tashih-i ayardan (90 ayar) sonra gümüşün vezin ve fiyatı yeniden düzenlenmiştir. Gümüşün değeri ve fiyatı dirhem, kırat ve gramına göre 6 farklı birimde değişiklik göstermektedir. Buna göre; 7 dirhem 8 kırat ve 24.055 gram olan Mecidiye gümüşü 20 kuruş, 3 dirhem 12 kırat ve 12.023 gram olan Yarım Mecidiye 10 kuruş, 1 dirhem 14 kırat ve 6.013 gram olan Çeyrek Mecidiye 5 kuruş, 12 dirhem 12 kırat ve 2.405 gram olan İkilik 2 kuruş, 6 dirhem 6 kırat ve 1.202 gram olan Kuruşluk 1 kuruş ve son olarak 3 dirhem 3 kuruş ve 0.606 gramlık Yirmi Paralık ise 0,5 kuruş olarak belirlenmiştir.

Kuruşun Vezin Seyri ise şöyledir: 1821 yılında kuruşun değeri dirhem olarak ifade edilirken 1831 yılından itibaren kırat olarak kullanılmıştır. İncelenen dönemde kuruşun dirhem ve kırat olan ağırlığının sürekli düştüğü anlaşılmaktadır. 1831 yılında 3.213 kırat olan kuruşun değeri 1846'da 1.224 grama düşmüştür. Bu da gittikçe paranın değerinin düştüğünü göstermektedir.⁶⁶

Fiyatlar

Burada, Kayseri'de hubûbat, ev eşyaları ve temel gıda maddelerinin fiyatları izah edilmiştir. Bu fiyatlar Kayseri Şer'i Sicil Defterlerindeki verâset ve narh ile ilgili bazı hükümlerden alınmıştır. Ayrıca farklı tarihlere ait narh ve verâset taksiminde yer alan fiyatlar karşılaştırılarak, ortaya çıkan fiyat artışları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Narh (Resmi Fiyatlar)

16 Ocak 1841 ve 6 Kasım 1857 tarihlerinde Kayseri Meclis-i Şûrasında değişik esnaf-tan hazır bulunan ve onlarında görüşleri alınarak çarşı ve pazarlarda uygulana gelen ve tüketici hakkını muhafaza etmek üzere hakkaniyet üzere erzaka konulan ve herkes

⁶⁴ Mustafa Öztürk, "Kayseri'de Fiyatlar (1785-1840)", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 1, Kayseri 1997, 279.

⁶⁵ Öztürk, 280.

⁶⁶ Öztürk, 281.

tarafından kabul görülen narh⁶⁷ fiyatlar aşağıda belirtilmiştir.⁶⁸ Aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak verilen döneme ait bazı gıda ve tüketim ürünlerinin fiyatları gösterilmiştir. Ürünlerin birimleri kıyye⁶⁹, sim, ölçek, nügü⁷⁰ ve batman⁷¹ olarak belirtilmiştir. Örnek olarak verilen ürünler arasında 1841 yılında en ucuz ürün, fiyatı 3 para olan kaya tuzu iken, 1857'de 1 kıyyesi 30 para olan ekmektir. 1841'de en pahalı olan ürün 1 nügü 240 paralık ala kınna, 1857 yılında ise en pahalı ürün 1 kıyyesi 480 para olan Ala Samsun duhanıdır. 16 yıllık süre zarfında en çok fiyat artışı Samsun duhanında olmuştur.

Tablo 5.2. Narh (Resmi Fiyatlar)

6 Ocak 1841 Tarihinde Narh (Resmi Fiyatlar)		6 Kasım 1857 Tarihinde Narh (Resmi Fiyatlar)	
Ürünün adı	Miktarı-(nügü) Fiyatı (Para)	Ürünün Adı	Miktarı (kıyye/batman) Fiyatı (Para)
Nan-ı aziz has (beyaz ekmek)	1 nügü 16 para	Nan-ı aziz has (beyaz ekmek)	1 kıyye 30 para
Revgan-ı sade (yağ)	1 nügü 130 para	Revgan-ı sade (yağ)	1 kıyye 155 para
Zeytin	1 nügü 54 para	Zeytin	1 kıyye 94 para
Aseli tılak (petek bal)	1 nügü 90 para	Aseli tılak (petek bal)	1 kıyye 360 para
Aseli arınmış (süzme bal)	1 nügü 80 para	Aseli arınmış (süzme bal)	1 kıyye 300 para
Tahin	1 nügü 72 para	Tahin	1 kıyye 240 para
Helva-i Karaman	1 nügü 70 para	Helva-i Kazlu	1 kıyye 184 para
Beyaz üzüm	1 nügü 46 para	Karaman üzümü	1 kıyye 112 para
Maraş pekmezi	1 nügü 32 para	Maraş pekmezi	1 kıyye 120 para
Bamya	1 nügü 160 para	Bamya	1 kıyye 240 para
Karaman sumağı	1 nügü 40 para	Karaman sumağı	1 kıyye 100 para
Dağ sumağı	1 nügü 40 para	Dağ sumağı	1 kıyye 120 para
Kırık leblebi	1 nügü 30 para	Kırık leblebi	1 kıyye 73 para
Elma kurusu	1 nügü 20 para	Elma kurusu	1 kıyye 72 para
Elma	1 nügü 12 para	Elma	1 kıyye???
Soğan	1 nügü 5 para	Soğan	1 batman 100 para

⁶⁷ Narh: Çarşıda, Pazarda satılan şeyler için resmî makamlarca gösterilen fiyat. (Devellioğlu, 807).

⁶⁸ BOA. MŞH. ŞŞC. d. 6030, 3/5. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].; BOA. MŞH. ŞŞC. d. 6017, 176/319. [13 Zilkade 1256/6 Ocak 1841].

⁶⁹ Kıyye, Osmanlılarda kullanılan ağırlık birimine verieln addır. 1 kıyye yaklaşık olarak 1.300 gramdır.

⁷⁰ Nügü, Osmanlılarda kullanılan bir ağırlık birimidir. Kıyye yerine de kullanılır. 1 nügü 1.282 ile 1.300 gr arasında değişmektedir.

⁷¹ Batman, Osmanlılarda kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. 1 batman yaklaşık olarak 7.697 kg'dır.

6 Ocak 1841 Tarihinde Narh (Resmi Fiyatlar)		6 Kasım 1857 Tarihinde Narh (Resmi Fiyatlar)	
Ürünün adı	Miktarı-(nügü) Fiyatı (Para)	Ürünün Adı	Miktarı (kıyye/batman) Fiyatı (Para)
Sarımsak	1 nügü 90 para	Sarımsak	1 kıyye 160 para
Pastırma	1 nügü 70 para	Pastırma	1 kıyye 280 para
Beyaz mum	1 nügü 70 para	Beyaz mum	1 kıyye 293 para
Pembe	1 nügü 128 para	Pembe	1 kıyye 276 para
Peynir	1 nügü 40 para	Yağlı peynir	1 kıyye 120 para
Sabun	1 nügü 125 para	Yapağı sabun	1 kıyye 300 para
Kaya tuzu	1 nügü 3 para	Kaya tuzu	1 batman 100 para
Bulgur	1 ölçek 180 para	Bulgur	1 büyük ölçek 180 para
Kars duhanı	1 nügü 94 para	Kars (Ala) duhanı	1 kıyye 320 para
Samsun (Canik) duhanı	1 nügü 100 para	Ala Samsun duhanı	1 kıyye 480 para
At nalı	1 sim 220 para	At nalı	1 sim 360 para
Katır nalı	1 sim 200 para	Katır nalı	1 sim 360 para
Merkep nalı	1 sim 110 para	Merkep nalı	1 sim 180 para
Ala kına	1 nügü 240 para	Mısır kınası	1kıyye 140 para

Verâset Taksîmine Göre Fiyatlar

İncelediğimiz dönemde kullanılan birkaç eşya ile ürünün fiyatları 1840⁷² ve 1853-56⁷³ tarihli Şe'iyye Sicil Defterlerinden örnekler alınarak tabloda görüldüğü gibi karşılaştırılarak verilmiştir. Fiyatlara bakıldığında en büyük artışın cübbede olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5.3. Verâset Taksîmine Göre Fiyatlar

1840			1853-1856		
Malın cinsi	Adedi	Fiyatı (kr)	Malın cinsi	Adedi	Fiyatı (kr)
Kelam-ı Kadim	1	50 kuruş	Mushaf-ı Şerif	1	100 kuruş
Fes	1	20 kuruş	Fes	1	15 kuruş
Cübbe	1	40 kuruş	Cübbe	1	140 kuruş
Tüfenk	1	50 para	Tüfenk	1	120 para
Halı	1	35 kuruş	Halı	1	40 kuruş
Sandık	1	20 kuruş	Sanduk	1	10 kuruş

⁷² BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 125/178. [29 Şaban 1256/26 Ekim 1840].

⁷³ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6028, 115/300.

1840			1853-1856		
Malın cinsi	Adedi	Fiyatı (kr)	Malın cinsi	Adedi	Fiyatı (kr)
Camus	1	700 kuruş	Camus	1	500 kuruş
Seccade	1	80 para	Seccade	1	80 para
Yastık	30 adet	200 para	Yastık	12 adet	60 para
Minder	1 adet	100 kuruş	Minder	4 adet	100 kuruş

Bazı Ürünlerin Fiyatları

İncelenen dönemde buğdayın müd'ünün⁷⁴ değeri 25 yıllık süre zarfında 2 katın üzerinde artmıştır. Buğdayın fiyatındaki en büyük artış 1853-55 yılları arasında olmuştur.

En çok tüketilen ürünlerin başında gelen ekmeğin fiyatının 1831-1857 yılları arasında sürekli arttığı anlaşılmaktadır. 26 yıllık süre zarfında ekmeğin fiyatı 4.285 kat artmıştır. 1831 yılında 7 para olan ekmeğin fiyatı, 1842'de 16 para, 1847'de ise 24 para olmuştur.⁷⁵ 1857 yılına geldiğinde ekmeğin fiyatı 30 paraya yükselmiştir.⁷⁶

Belirtilen fiyatlar ışığında 1833-1851 yıllarını kapsayan 18 yıllık süre zarfında Kayseri'deki koyun, keçi ve inek etinin fiyatları değişiklik göstermektedir. Et fiyatlarındaki en büyük artış oranı keçi etinde, en az artış oranı da inek etinde olmuştur. 1833 yılında 1 kıyyesi 42 para olan koyun etinin fiyatı 1840'ta 40 paraya düşerken, 1844 yılında 60 paraya yükselmiştir. 1833'te 1 kıyyesi 40 para olan keçi eti, 1838'de 38 paraya düşmüş, 1844 yılında 60 paraya yükselmiştir. Ancak çeşitli sebeplerden ötürü keçi etinin fiyatı 1847'de 42 paraya kadar inmiş ve 1851 senesinde 58 paraya kadar artmıştır. Et fiyatlarındaki bu değişkenlik inek etinde de görülmektedir. 1833 yılında kıyyesi 32 para olan inek eti, 1838'de 30 para, 1844 yılında 40 para, 1847'de 36 para ve 1851'de ise 40 para olmuştur.⁷⁷

26 yıllık süre zarfında (1825-1851) Kayseri'de sadeyağ ve zeytinyağının fiyatları sürekli değişiklik göstermiştir. Bu süre zarfında sadeyağın fiyatında 2 katın üzerinde artış olmuşken zeytinyağının fiyatında yaklaşık üç kat artış olmuştur. 1825 yılında kıyyesi 116 para olan sadeyağın fiyatı 1838'de 240 para, 1844 yılında 208 para ve 1851'de ise 320 para olmuştur. 1825 senesinde kıyyesi 92 para olan zeytinyağının fiyatı 1838'de 400 paraya yükselmiş ancak 1844 yılında 280 paraya, 1851'de de 270 paraya inmiştir.⁷⁸

⁷⁴ Not: "Müd" bir ağırlık birimi olup 1 müd 675 gr buğdayın ağırlığını ifade eder.

⁷⁵ Öztürk, 282.

⁷⁶ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 3/5. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

⁷⁷ Öztürk, 283.

⁷⁸ Öztürk, 284.

Diğer ürünlerin fiyatlarında olduğu gibi sabun fiyatlarında da sürekli bir değişikliğin olduğu görülmektedir. 1817 yılında fiyatı 90 para olan sabun, 1825'te 90 para, 1833'te 260 para, 1840'ta 280 para, 1847'de 260 para ve 1851 yılında da 290 para olarak farklılık arz etmektedir.⁷⁹ 1857 yılına gelindiğinde ise sabunun fiyatı 300 paraya yükselmiştir.⁸⁰

İncelenen dönemde siyah ve beyaz olmak üzere iki çeşit mumun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde beyaz mumun fiyatının siyah mumun fiyatından fazla olduğu tespit edilmiştir. 1825 yılında 70 para olan siyah mumun fiyatı 1831'de 85, 1840'ta 132 ve 1844 yılında 128 para olmuştur. 1840 yılında 140 para olan beyaz mumun fiyatı 1844 senesinde de değişmemiş ve 140 para olarak kalmıştır.⁸¹ 1844 yılından 1857 yılına gelindiğin de beyaz mumun fiyatının 140 paradan 293 paraya yükseldiği tespit edilmiştir.⁸²

İncelenen dönemde Kayseri halkı arasında pamuk ürünlerinin ve tüketiminin önemli bir yer aldığı anlaşılmaktadır. Pamuk, Hums keteni ve Könçek keteni istifade edilen pamuk ürünleridir. Bu dönemde ketene göre pamuk fiyatlarının daha pahalı ve sürekli arttığı görülmektedir. 1842 yılında kıyyesi 142 para olan pamuğun fiyatı 1848'de 228, 1858'de 300 ve 1860 senesinde de 340 para olarak değişmiştir. Pamuk ürünlerinden olan Hums keteninin kıyyesi 1838 yılında 140 para, 1848'de 180 para, 1858'de 260 para ve 1860'ta 140 para olarak farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Hums ketenine göre biraz daha pahalı olduğu anlaşılan Könçek keteninin 1838 yılında kıyyesi 160 para, 1848'de 200 para, 1858'de 280 para ve 1860 yılında ise 160 para olarak değişmiştir.⁸³ Ayrıca 1857 yılında penbenin fiyatı 128 para olarak tespit edilmiştir.⁸⁴

28 yıllık süre zarfında canlı hayvan fiyatlarının sürekli değişkenlik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında en çok fiyat artışı keçi de olmuştur. 1832 yılında tanesi 16 kuruş olan keçinin fiyatı, 1848 yılında 35 kuruş, 1856'da 20 kuruş, 1860 yılında da 30 kuruş olmuştur. 1832'de tanesi 40 kuruş olan koyunun fiyatı 1848'de 50 kuruşa yükselirken 1860 yılında da değişmeyip 50 kuruşta kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca büyükbaş hayvan olan ineğin 1859 yılındaki fiyatı da 150 kuruştur.⁸⁵ Yine 1859 yılında 150 kuruş olduğu anlaşılan ineğin fiyatı 1871 yılında 2 kat artarak 300 kuruşa yükselmiştir.

⁷⁹ Öztürk, 286.

⁸⁰ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 3/5. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

⁸¹ Öztürk, 287.

⁸² BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 3/5. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

⁸³ Öztürk, 287.

⁸⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 3/5. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

⁸⁵ Öztürk, 289.

Ücretler

Sadece fiyatların tablolar halinde sunulması, ekonomik durumun halkı ve ücretlileri nasıl etkilediğini ortaya koyması açısından yetersiz kalacağı bilinmektedir. Bundan dolayı fiyatların ücretlerle mukayesesinin yapılması gerekmektedir. Bu amaçla usta, amele, kalfa ve çırak gibi fiilen çalışan ücretlilerin gündeliklerinin tespiti, ücretlerin fiyatlar karşısındaki alım gücünü ortaya koyacaktır. Çalışmanın yapıldığı dönemde Orta Anadolu'da fiyatlar ve ücretler aşağı yukarı uyum arz etmektedir.

İncelenen dönemde en çok yevmiye artışının usta yevmiyesinde olduğu tespit edilmiştir. 1831 yılında günlüğü 3 kuruş olan ustanın yevmiyesi 1839 ve 1842'de 7 kuruş, 1851 ve 1854'te 8 kuruş ve 1861 senesinde de 15 kuruş olarak değişmiştir. 1831'de günlük 2 kuruş ile çalışan amelenin yevmiyesi 1839 yılında 3 kuruş, 1842'de 3,5 kuruş, 1851 ve 1854'te 3 kuruş ve 1861'de de 4 kuruş olmuştur. Amele ile yevmiyesi birbirine yakın olan kalfanın günlüğü ise 1831 yılında 2 kuruş, 1839 ve 1842'de 3,5 kuruş, 1851 ve 1854'te 3 kuruş ve 1861'de ise 4 kuruş olarak değişmiştir. En düşük yevmiye ile çalışan çırak ise 1831 senesinde günlük 1 kuruş, 1839'da 1,50 kuruş, 1842'de 1,75 kuruş, 1851 ve 1854'te 1,5 kuruş karşılığında çalışmaktaydı. Usta yevmiyesinin 5 kat arttığı bu dönemde amele ve kalfanın yevmiyesi 2 kat, çırağın yevmiyesi ise 1,5 kat artmıştır.⁸⁶

Vergi ile İlgili Bazı Düzenlemeler

İplik ve Bakır İmalatından Vergi Alınmaması

İncelenen dönemde Kayseri'deki tüccarların kanunen yasaklanmasına rağmen mültezimler tarafından kendilerinden alınan vergilerden dolayı şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. 21 Nisan 1851 tarihinde İp ve nuhas (bakır) imalatında bulunan esnaf aynı zamanda şikâyetlerini Meclis-i Vâlâ'ya arz ederek hukuk ve nizama aykırı olarak kendilerinden tahsil edilen vergilerden muaf tutulmalarını beyan etmişlerdir. Bunun üzerine, Hazine tarafından Maliye'ye gerekli tebligat verilmiş ve yürürlükte olamayan rüsumdan esnafın muaf tutulmasına dair çıkan padişah emir ve kararını iletmiştir.⁸⁷ 8 Mart 1851'de Kayseri esnafının padişaha göndermiş olduğu arzuhale göre, Kayseri kazası Rüsumat mültezimi 1850 senesinden beri kanun ve nizama aykırı olarak Kastamonu'da imal edilen dokuma ipinden ve bakırdan baş adı altında kuruştan bir para vergi mahsup etmekte ve yürürlüğe konulmayan birçok vergileri yeniden ihdas ederek esnafı rencide

⁸⁶ Öztürk, 289.

⁸⁷ BOA. MVL. 100/41-2. [19 Cemazeyilahir 1267/21 Nisan 1851].

etmektedir.⁸⁸ 6 Mayıs 1851 yılında sadır olan “irâde-i seniyye” üzerine bazı rüsûmlar affedilmiş ve bazıları da lağvedildiği halde adı geçen mültezim tarafından bu vergiler tahsil edilmektedir. Kayseri Meclisi’ne defalarca maruzatımızı bildirdiğimiz halde bugün–yarın diyerek talebimiz ertelemekte ve mültezim tarafından el konulan mallarımız yağmur ve güneş altında çürüyüp gitmekte ve Kayseri esnafı mağdur olmaktadır.⁸⁹

Urgan Tüccarından İhtisâb Vergisi’nin Alınmaması

Kastamonu Sancağı’nda imal edilip Kayseri Sancağı’nda satılmak üzere 25 Temmuz 1850 tarihinde gönderilen urgandan beher yükünden ihtisâb namıyla daha önce alınmakta olan altı kuruş rüsûm, daha sonra lağvedilmiştir. Bu vergi lağvedilmesine rağmen, Kayseri ve Osmaniye ihtisâb memuru tarafından cebren tahsil edilmiştir. Urgan tüccarından, “bu malın tezkiresi yoktur” diyerek her yükten ikişer ve üçer kuruş ihtisâb resmi adıyla para alınmıştır. Urgan tüccarı, hükümete yazdıkları dilekçede, Amasya mutasarrıfı ve Ankara valisine ihtisâb resminin alınmaması ve daha önce tahsil edilen paranın kendilerine iade edilmesi için “emir-nâme-i sâmi” çıkarılması talebinde bulunmuşlardır.⁹⁰

İhtisap Vergisinden Muafiyet

Kayseri’de zaman zaman bazı sebeplerden ötürü esnafın işlerinin kötüye gittiği ve vergilerini ödeyemedikleri durumların olduğu vesikalardan anlaşılmaktadır. 27 Mayıs 1838’de Kayseri Sancağı ve çevresinde halk arasında muhtelif cinslerde altın ve gümüş madenler, belli rayiç bedel üzerinden alınıp–satılmaktaydı. Altın ve gümüş üzerinden ticaret yapan Kayseri esnafından ise ihtisâb vergisi adı altında belli miktar para kesilmekteydi. Bununla beraber, halk arasında kullanılmayan altın ve gümüş kapların alım ve satımları büyük bir ticari meta haline gelmiş ve birçok esnaf bu işe himmetini teksif ederek halkın ellerinde bulunan altın ve gümüş kapları toplamaya başlamıştı. Bunu gören ihtisap memurları bu işle uğraşanlardan ihtisap vergisini talep etmiştir. Kayseri esnafı da yapılan bu talep üzerine Sultan Abdülmecid’e bir arzuhal yazarak ihtisap vergisinin alınmasından şikâyette bulunmuşlardır. Sarraflar, toplamış oldukları altın ve gümüş kapları Darphane-i Amire’ye gönderip aynı zamanda ülke ekonomisine katkı sağlamaktaydı. Bu durumdan haberdar olan padişah, ülke ekonomisine büyük katkıları olan Kayseri esnafına bir kolaylık sağlayarak halk arasında kullanılmayan altın ve gümüş kapların alım ve satımından ihtisap vergisinin tahsil edilmemesi hususunda Kayseri sancak beyine bir hüküm göndermiştir.⁹¹ 25 Kasım 1847 tarihli bir vesikada ise

⁸⁸ BOA. MVL. 100/41-1. [19 Cemazeyilahir 1267/21 Nisan 1851].

⁸⁹ BOA. MVL. 101/57. [5 Receb 1267/6 Mayıs 1851].

⁹⁰ BOA. A. MKT. DV. 28/26-1-2. [15 Ramazan 1266/25 Temmuz 1850].

⁹¹ BOA. MŞH. ŞS. d. 6016, 7/12. [3 Rabiulevvel 1254/27 Mayıs 1838].

1847 yılına mahsuben Kayseri ihtisâb ve sair rüsumatının Mehmed Ağa'nın itirazı ile feshedildiğine ve tahsili gereken rüsumatın, Ömer Bey tarafından toplanmasına dair mutasarrıfa kaime gönderildiği anlaşılmaktadır.⁹² 1862 yılında Kayseri Kaymakamı'nın Bozok Kaymakamı'na yazdığı tahriratta, Kayserili olup da Bozok'ta ikâmet eden tüccarlardan çifte vergi alınmamasını talep etmiştir.⁹³

Kayseri Emlâk ve Arazi Vergileri

Kayseri mahallerinden Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Zillelizâde Dersiâm Seyyid el-Hac Mehmed Efendi'nin 1839 yılında Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzuhalde; adı geçen mahalleye ait vergilere 1.500 kuruş zam yapıldığı ve hane başına göre vergilerin taksim edildiği belirtilmektedir. Mahallede sakin Müslim ve reayadan bazıları emlâk ve arazileri olmadığı halde vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu tür vergi usulü halkı mağdur etmiştir. Arzuhalde, ziyadece vergi tarh ve tevzi olunmamak babında "emr-i şerif" çıkarılması talep edilmiştir. Bunun üzerine Ceride Nazırı Mehmed Said görevlendirilmiş ve Kayseri Kazası'nda mevcut İslam ve reayanın emlak ve arazileri yeniden tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Böylece, örfi ve şer'î vergiler kanun ve nizama uygun bir şekilde halktan tahsil edilmeye başlanmıştır. Yapılan bu yeni düzenlemeyle Kayseri halkı haksız yere alınan vergiden kurtulmuştur.⁹⁴ 1850 yılında Kayseri'yi ziyaret eden seyyah A. D. Mordtmann, Kayseri girişte Emlak köyü sakinleri tarafından misafir edildiğini ve 40-50 hanelik olan köyün 1849-1850 yıllarında yoğun yağış ve sel felaketinden dolayı vergiden muaf tutulduklarını ileri sürmüştür.⁹⁵

Cehri Kantariyesi Rüsumunun Tenzili Talebi

Mültezimlerin vergi toplama işinde zaman zaman halktan usulsüz yere vergi topladıkları tespit edilmiştir. 1850 yılında Kayseri ahalisinin Ankara valisine yaptığı şikâyetinde şu hususlara yer verilmiştir: Daha önce cehri vergisinin kaldırılmasına rağmen, mahsul vaktinde cehri vergisini almayan mültezim, fiyatlar yükseldikten sonra halktan bu vergiyi tahsil etmeye kalkışmıştır. Gerek vergi oranının yüksek olması ve gerek de halkın bu vergileri ödeyecek maddi güçlerinin olmaması, Kayseri halkını mağdur duruma düşürmüştür. Bunun üzerine Ankara Valisi göndermiş olduğu şukkada, Kayseri mutasarrıfından verginin tenzilini istemiştir.⁹⁶ 23 Eylül 1851'de Kayseri Mültezimi Mir Ahmed ve Sarraf Yorgi'nin verdiği arzuhalde; Kayseri halkının cehri kantariye ve karasığır vergisi

⁹² BOA. A. MKT. 102/47. [11 Şaban 1263/25 Kasım 1847].

⁹³ BOA. A. MKT. MHM. 239/81. [5 Rabiulevvel 1279/31 Ağustos 1862].

⁹⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 14/25. [11 Rabiulahir 1254/4 Temmuz 1838].

⁹⁵ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 130.

⁹⁶ BOA. A. MKT. UM. 28/24. [19 Şevval 1266/28 Ağustos 1850].

ile diğer mevaciblerini zamanında ödemediklerinden bahisle bir “emirnâme-i sâmi”nin gönderilmesini arz etmişlerdir. Kayseri halkı da mültezimlerden şikâyetçi olduklarını ve cehri kantariye rüsumunun fazla alındığını bildirmiş, aydan aya ödemekte oldukları taksitlerde zorlandıklarını ifade ederek vergilerin indirilmesini talep etmişlerdir.⁹⁷

Gayrimüslimlerden Alınan Cizye Vergisi'nde Meydana Gelen Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde Müslüman halktan vergi alındığı gibi Devlet-i Aliyye tebaasından olan gayrimüslimlerden de cizye ve sair vergiler tahsil edilmiştir. Ecnebi tüccardan Osmanlı vatandaşı gibi vergiler tahsil edilmemiştir. Fakat Osmanlı tebaalı bazı gayrimüslimler vergi vermemek için başka devletlerin tabiiyetine girerek ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Aşağıda vereceğimiz belgede bu durum açıkça ifade görülmektedir.

Ankara'da ikamet etmekte olan eski Şirvan Bey'i Han'a, 23 Temmuz 1825 tarihinde Ankara cizye mallarının yanı sıra Kayseri cizye malından alınmak üzere iki bin beş yüz kuruş maaş bağlanmıştır. Bu durum, Kayseri'de meskûn bulunan gayrimüslimlerin şehir ekonomisine katkılarını gösterirken, diğer taraftan bu gelirlerin Kayseri'nin bağlı bulunduğu Ankara vilayetinin ekonomisine de katkı sağladığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁹⁸ 12 Şubat 1847'de Kayseri ve Bozok Mutasarrıfı Mehmed Münib Bey'in Sadâret'e arz ettiği yazıda, Rusya Devleti tebaasından olup Kayseri'de ikamet etmekte olan Emîk oğlu Abraham adlı “tacir-i müstemem”⁹⁹ kendisinden Osmanlı tebaası gibi vergi alındığına dair şikâyettedir. Bunun üzerine adı geçen şahıs Kayseri'de Rus Konsolosu olmadığı için İngiltere Konsolosluğu'na giderek şikâyetini bildirmişti. Ayrıca, yapılan bu haksızlığı şikâyet için İstanbul'a gitmek istediği, fakat kendisine mani olduğu İngiltere konsolosu tarafından da ifade olunmuştur. Bu durum Babıali'ye arz edilmiş ve yerinde inceleme yapılmak üzere Kayseri Meclisi'ne “emr-i âlî” gönderilmiştir. Bunun üzerine Kayseri Meclisi, adı geçen şahıs hakkında detaylı bir inceleme başlatmıştır. Yapılan tahkikat sonucu Abraham'ın aslen Rum milletinden olduğu ve Kayseri'de ikamet ettiği, ayrıca, halk arasında İnbeyoğlu Abraham lakabıyla anıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Abraham adlı şahsın, vergi vermemek için beş sene önce Rus tabiiyetine geçtiği anlaşılmıştır. Neticede, Abraham hakkında gerekli kanunî işlemlerin yapılması için Kayseri Mutasarrıfı Mehmed Münib Bey'e emir verilmiştir.¹⁰⁰

9 Kasım 1847 tarihinde Kayseri Sancağı'nın tahrir nüfusuna tayin edilen Miralay Mehmed Remzi Efendi hazırlamış olduğu fezlekesinde, bundan önce Kayseri Sancağı'nın

⁹⁷ BOA. MVL. 104/91. [27 Zilkade 1267/23 Eylül 1851].

⁹⁸ BOA. C. HR. (Cevdet Hariciye) 98/4872. [7 Zilhicce 1240/23 Temmuz 1825].

⁹⁹ Müste'men: Kendisine emân verilmiş, başka bir ecnebi devletin vatandaşı olup o ülkede ikamet edenler için kullanılan bir terimdir. (Devellioğlu, 749)

¹⁰⁰ BOA. MVL. 11/17. [25 Safer 1263/12 Şubat 1847].

Müslim ve gayrimüslim ahalinin nüfus ile cizye vergisini belirlemek için görevlendirilen memurların özellikle gayrimüslim ahalinin cizye usul ve nizamına muvaffak olmamalarından dolayı birtakım usulsüzlüklerin yapıldığını belirlemiştir. Buna göre cizye vergisi ödemeye mükellif olanlar yaşlı olarak yazılmış bu da cizye gelirlerinin düşmesine hatta toplanan cizye gelirleriyle görevli memurların maaş ve yolluklarının bile karşılanamadığını tespit etmiştir.¹⁰¹ Mehmed Remzi Efendi gayrimüslimlerin 4 yıllık cizye vergilerini tespit ederek cizye defterine kaydetmiş ve 16 Ağustos 1849'da Kayseri Kaymakamı ile Kayseri Meclisi üyelerine sunmuştur.¹⁰²

1840 Yılında Kayseri Mahkemesinin Gelir ve Giderleri

Mahkemelerin gelirleri davalardan alınan harçlardan oluşuyor iken, giderleri ise mahkemede çalışan görevlilere verilen maaşlar teşkil ediyordu. 1840 yılında Kayseri Meclisi azaları almış oldukları karar ile Kayseri mahkemesinin gelirlerinin 3/1'ini mahkeme görevlilerine maaş olarak verilmesini, 3/2'sini ise muhassıl sandıklarına irad olarak kaydedilmesi yönünde karar almışlardır. 1840 yılında Kayseri Mahkemesinin yıllık geliri toplam 80.433 kuruştur. Bu gelirin 3/1'i olan 26.804 kuruşu mahkeme görevlilerine tahsil edilmiş, geri kalan 3/2'lik kısım olan 53.617 kuruşu ise irad olarak muhassıl sandığına kaydedilmiştir. Bir yılda mahkeme kâtibine toplam 10.905 kuruş, mahkeme müdürüne 5.326 kuruş, hademeye 5.276 kuruş ve muhızırana da toplam 5.275 kuruş maaş ödenmiştir.¹⁰³

Kayseri Sancağının Varidât ve Masârifî

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Kayseri Sancağı'na ait 19 aylık gelir ve giderleri tespit edilmiştir. Buna göre 19 aylık Kayseri Sancağı'nın toplam geliri 129.990 kuruş 30 para iken toplam gider de 38.000 kuruştur. Aylık giderin sabit olduğu bu dönemde aylık gelirin en fazla olduğu ay 7.835 kuruş 34 para olan 1828 Ağustos ayıdır.¹⁰⁴

¹⁰¹ BOA. A. MKT. 103/99. [30 Zilkade 1263/9 Kasım 1847].

¹⁰² BOA. C. ML. 104/4631. [27 Ramazan 1265/16 Ağustos 1849].

¹⁰³ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 156. [Zilkade 1255-Şevval 1256/Ocak-Aralık 1840].

¹⁰⁴ BOA. D. BŞM. d. 9531, 3. [29 Şaban 1245/23 Şubat 1830].

Tablo 5.4. Temmuz 1828–Ocak 1830 Arasında Kayseri Sancağı'nın Gelir ve Giderleri

1828 Temmuz Ayından 1830 Ocak Ayına Kadar Kayseri Sancağı'nın 19 Aylık Gelir ve Gideri			
Ay Adı	Toplam Gelir (kr/para)	Toplam Masarif (kr/para)	Artan Miktar (kr/para)
1828 Temmuz–Ağustos	7.471	2.000	5.471
1828 Ağustos–Eylül	7.835,34	2.000	5.835,34
1928 Eylül–Ekim	7.469,2	2.000	5.469,2
1928 Kasım–Kasım	7.422,18	2.000	5.422,18
1928 Kasım–Aralık	7.701,38	2.000	5.701,38
1829 Aralık–Ocak	7.343,39	2.000	5.701,39
1829 Ocak–Şubat	6.671,30	2.000	4.671,39
1829 Şubat–Mayıs	19.709,14	6.000	13.709,14
1829 Mayıs–Ekim	38.663,18	12.000	26.663,18
1829 Ekim–1830 Ocak	19.701,37	6.000	13.701,37
Toplam	129.990,30	38.000	91.990,30

Temmuz 1852'den Şubat 1853 yılına kadar geçen 8 aylık sürede Kayseri Sancağı'nın gelir ve giderleri aylık olarak tespit edilmiştir. Cevdet Maliye'ye gönderilen defterde, Kayseri Sancağı'nın 8 aylık toplam gelirleri, 8 aylık toplam giderleri, 8 ayda toplam artı kalan para ile giderlerin harcandığı kalemler yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere; Kayseri Sancağı kendi kendine yetebilen bir sancaktır. Gelirleri giderlerinden fazladır. En fazla toplam gelir Şubat 1853'te elde edilmiştir. En az gelir ise Aralık 1852'de toplanmıştır. Yine en çok giderlerin yapıldığı ay da Şubat 1853 ayıdır. En az masarifin yapıldığı ay ise 1852 Ağustos ayıdır. Hazineye paranın en çok aktarıldığı ay 1852 Ağustos ayı olup en az paranın aktarıldığı ay ise 1852 Aralık ayıdır.¹⁰⁵

Tablo 5.5. Temmuz 1852–Şubat 1853 Arasında Kayseri Sancağı'nın Tahsilat ve Masrafları

1852 Temmuz ayından 1853 Şubat Ayına Kadar Kayseri Sancağı'nın Tahsilat ve Masrafları			
Ay Adı	Toplam Gelir (kr)	Toplam Masarif (kr)	Artan Para (kr)
1852 Temmuz	213.276	153.156	60.120
1852 Ağustos	136.772	67.749	69.023
1852 Eylül	195.061	136.486	58.575
1852 Ekim	228.782	185.807	42.972
1852 Kasım	294.217	185.807	42.975

¹⁰⁵ BOA. C. ML. 398/16311. [3 Safer 1271/26 Ekim 1854].

1852 Temmuz ayından 1853 Şubat Ayına Kadar Kayseri Sancağı'nın Tahsilât ve Masrafları			
Ay Adı	Toplam Gelir (kr)	Toplam Masarîf (kr)	Artan Para (kr)
1852 Aralık	117.227	114.076	3.151
1853 Ocak	175.612	123.212	52.400
1853 Şubat	381.134	340.041	41.093
Toplam	1.742.081	1.306.334	370.309

Aşağıdaki tabloda sekiz ayda altı farklı kalem için yapılan masraflar verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere 8 aylık süre içinde Kayseri Sancağı'nda yapılan masraflar arasında en çok payı, tımar ve sair işler için yapılan harcamalar almaktadır. Ayrıca Güherçile Fabrikasına yapılan ödemeler –anlaşılamayan sebeplerden ötürü Temmuz ve Ağustos ayları için herhangi bir masarîf ve ödeme yapılmamasına rağmen– 6 ayda toplam 330.000 kuruşluk harcamayla ikinci sırada olduğu anlaşılmaktadır. En az masrafların yapıldığı kalem ise posta nakil işleridir. Tabloda gösterilen kalemlerin dışında Şubat ayında iki kaleme daha harcama yapılmıştır. Bu kalemlerden, Tophane-i Amire havalisine 71.728 kuruş, Güherçile esnafına ise 125.150 kuruş ödenmiştir.

Tablo 5.6. Kayseri Sancağında Yapılan Bazı Masarîf Kalemleri

1852 Temmuz Ayından 1853 Şubat Ayına Kadar Kayseri Sancağı'nda Yapılan Bazı Masarîf Kalemleri						
Ay Adı	Güherçile Fabrikası Masrafları (kr)	Yapılan Mahalli Masraflar (kr)	Posta Nakline Ödenen (kr)	Zabtiye Maaşlarına Ödenen (kr)	Askeri Masraflar (kr)	Tımar ve Sair maraflar (kr)
Temmuz 1852	-	17.703	3.555	11.080	9.255	109.562,5
Ağustos 1852	-	19.278	3.647	9.830	9.785	25.208
Eylül 1852	55.000	16.936	2.534	20.150	5.992	35.872
Ekim 1852	55.000	14.890	3.500	12.030	31.881	66.885
Kasım 1852	55.000	15.078	4.150	9.830	8.248	46.078
Aralık 1852	55.000	15.663	2.086	9.830	3.340	26.536
Ocak 1853	55.000	16.060	2.821	9.830	35.513	2.368
Şubat 1853	55.000	19.306	2.235	11.080	11.965	38.105
Toplam	330.000	134.914	24.528	93.660	115.979	350.615,5

Esnaflık, Taşımacılık, İş Kolları, Ziraat vs.

a) Taşımacılar: XIX. yüzyılda kervan yollarına rakip olarak ortaya çıkan demiryolları, ticari tarım ürünlerini ve sanayi, teknoloji hammaddelerini uzun mesafede taşıma işinde önemli rol almışlardır. Ancak bütünüyle kervan yollarının kullanımından vazgeçilmemiştir. 1831 yılında Kayseri’de 14 deveci, 61 katırcı, 2 arabacı, 17 palancı, bulunmaktadır.¹⁰⁶ İncelenen dönemde örnek olarak alınan tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla 1840 yılında Kayseri’de bir hanede yük taşıyıcı olarak deve ve merkep (eşek) bulunuyorken¹⁰⁷ 1857 yılında yük hayvanı olarak at (bargir) karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁸

b) Kayseri’de Ticaret: Osmanlı Devleti, ticaretin büyük kısmını Müslüman ülkelerle gerçekleştiriyor ve bunu da önemli oranda Müslüman tüccarlar üstleniyordu. Devlet gücünü yitirmeye başladığı zaman Avrupa ülkelerinin etkisi artmış ve gayrimüslimler öne çıkmaya başlamıştı. İmparatorluğun tüccar grubunu Ermeniler ve özellikle Rumlar oluşturuyordu. Rumlar Ege kıyılarında ticarete üstün iken, Ermeniler Anadolu ve İran arasında sefer yapan kervanlarla varlık göstermiştir.¹⁰⁹

Şehirde gıda, tarım, hayvancılık, bakkal–manav, berber, demirci, bakırcı, tüccar, çizmecici, duhancı, barutçu, fişekçi ve ferraş gibi farklı alanda ve oldukça yüksek bir sayıda hizmet veren esnaf grubu bulunmaktadır. Bu farklı esnaf grubu sayesinde halkın neredeyse tüm ihtiyaçları karşılanabilmekteydi. Özellikle tarım, hayvancılık, ziraat ve madencilik gibi birçok alanda yapılan üretim ve imalatın ihtiyaç fazlası, başka şehirlere ve bölgelere ihraç edilip satılmaktaydı. 1831 yılında Kayseri’de 77 tüccar, 30 tacir, 111 müstecir, 1 koyun taciri, 3 tüccar–1 ganem ve 1 de arpacı taciri bulunmaktaydı.¹¹⁰

Kayserili pamuk, yün ve iplik tüccarları, Adana’da üretilen pamuğun %70’ini alarak önce Kayseri’ye daha sonra Orta ve Kuzey Anadolu’daki iplik üretim merkezlerine götürmekte ve Malatya, Sivas, Yozgat, Nevşehir, Tokat, Amasya ile Samsun’a kadar pamuğun dağıtımını yapmaktaydı. 1850’li yıllarda pamuklu imalat merkezlerinden olan Tokat’a pamuk, pamuk ipliği ve ithal boyayı Kayserili tüccarlar temin etmiştir. Ticaret erbabı, ithal iplik ile rekabet etmek için Kuzey Anadolu’da eve sipariş verme sistemini kurmuşlar; Vezirköprü’de, Bafra’da Merzifon’da ve Zile’de yerleşmiş iplik üreticilerine Adana pamuğunu dağıtmışlardır. Bu iş kolu XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.¹¹¹

¹⁰⁶ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹⁰⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 125/178. [29 Şaban 1256/26 Ekim 1840].

¹⁰⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 12/22. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

¹⁰⁹ Güngör Açıkgöz, 9.

¹¹⁰ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹¹¹ Çöteli, 202.

Tanzimat'la beraber Osmanlı yönetimi üretimi artırmak ve ürünleri tanıtmak için olumlu bazı girişimlerde bulunmuştur. Balkan kentlerinde açılan panayırılara katılmanın yararları görüldüğünden, 1851 yılında Londra'da açılan uluslararası sergiye ziraat ürünleri göndermiştir. 1855 yılında Paris'te açılan Üçüncü Uluslararası Sergi'ye de 200 kalem mal ile katılmıştır. Kayseri'den de bu sergide tanıtılmak üzere çeşitli mallar gönderilmiştir.¹¹²

Zaman zaman tüccarların bazı şikâyetleri de görülmektedir. 1847 yılında, Adana'dan pamuk alıp Samsun'a satmaya götüren tüccarların Adana gümrüğüne gümrük ücretlerini vermelerine rağmen Samsun Gümrüğü'nün de gümrük vergisi istemesi şikâyete konu olmuştu.¹¹³ Tüccarın bazen eşkiya tarafından soyulduğunu gösteren belgeler de mevcuttur. Karaman civarında soyulan Tüccar Esharoğlu Hacir'in eşyaları eşkiyanın elinden alınarak kendisine teslim edilmiş ve bu cürmü işleyen eşkiya taifesi cezaya çarptırılmıştır (1857).¹¹⁴

Kayseri'de ticari emtianın genelde gayrimüslimlerin elinde olduğu arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. 23 Aralık 1856'da Kayseri Sancağı merkeze bağlı Tavalus, Zencirdere (Zencidere) ve Talas köyleri Hristiyan ahalisi bin iki yüz haneyi geçkin olan halkı genelde ürettikleri ticari mallarını Yozgat kasabasına götürerek buğday, tereyağı, peynir ve sair mallarla trampa usulüyle değiştirmektedir. Ticaret yoluyla elde ettikleri malların bir kısmını çoluk çocuklarının iâşesine sarf etmekte ve geri kalan kısmını da çarşı-pazarlarda para karşılığı satmaktaydılar. Bahsi geçen tacirler, genelde mübadele yoluyla elde ettikleri erzak ve zahireyi başka yerlere nakletmeyip Kayseri merkezinde satışı sunmaktaydı. Mübadele yoluyla elde ettikleri malları iç piyasada satışı sundukları için diğer esnaf mağdur oldukları gerekçesiyle buna engel olmaktadır. Adı geçen köylüler mübadele yoluyla elde ettikleri zahire ve erzakı iyi bir fiyata pazarlamak ve dışarıya ihraç etmek üzere kendilerine izin verilmesi talebinde bulunmuşlardır.¹¹⁵

c) Ticarete İflas: Ticaret ile uğraşan tüccarın zaman zaman bazı sebeplerden ötürü iflas konumuna düştüğü görülmektedir. 25 Mayıs 1847'de Poliçeci Manuk veledi Yorgi Ticaret Nezareti'ne yazdığı arzuhalde; iflas eşiğinde olduğunu ve borcunun tehir edilmesini istemektedir.¹¹⁶ Bu konuya dair başka bir örnek de 24 Ekim 1850 tarihli bir arşiv belgesinde geçmektedir. Hacı Yusuf oğlu İbrahim adlı bir şahıs Sultan Abdülmecid'e yazmış olduğu arzuhalde, kendisinin Kayseri tüccarlarından olup uzun süre ticaretle uğraştığını, ilahî bir kaza sonucu bütün servetini kaybettiğini ve birçok kişiye borçlu

¹¹² Çadırcı, 358.

¹¹³ BOA. A. DVN. 15/49. [10 Rabiulahir 1262/7 Nisan 1846].

¹¹⁴ BOA. A. MKT. DV. 115/32. [18 Muharrem 1274/8 Eylül 1857].

¹¹⁵ BOA. HR. MKT 172/55. [25 Rabiulahir 1273/23 Aralık 1856].

¹¹⁶ BOA. A. DVN. 26/64. [9 Cemazeyilahir 1263/25 Mayıs 1847].

kaldığını ifade etmektedir. Yazının devamında borçlu olduğu şahısları ve borç miktarını dilekçesinde belirtmektedir.

Buna göre, Mehmed Efendi'ye 5.100, kayınvalidesi Emiŕe Hatun'a 1.200, Talasoğlu Hacı Mustafaya 3.100 ve sair ŕahıslarla birlikte toplam 19.300 kuruŕ borcu olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber, borcuna karŕılık gayrimenkulleri mevcuttur. Bu gayrimenkulleri borcunun ancak 15.100 kuruŕuna karŕılık gelmektedir. Borcunu ödeyemediği için bir hapisshaneden diğer hapisshaneye sürgün edilmekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, ticaret yapamadığından borcunu ödeyemediğini beyan etmektedir. Padiŕahtan dileği, gayrimenkullerinin satılarak borçlularına eŕit bir ŕekilde dağıtılması ve geriye kalan borcunu da hapisten çıkarıldıktan sonra taksitle ödeme imkânına kavuŕmasıdır. Bu ŕartla Kayseri Kaymakamı'na ve Meclis üyelerine hitaben bir "emr-i âli" yazılmasını istemektedir.¹¹⁷

d) Deri İŕinde Çalıŕanlar: Debbaağlık; hayvan derilerinin iŕlenmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan, yani dericilik anlamına gelen bir iŕ koludur. Bu iŕi icra eden kiŕiye de "debbaağ" denilmektedir. Pakalın, debbaağ kavramını ŕöyle tanımlamıŕtır: "*Meŕin, kösele yapmak için hayvan derilerini sipileyen sanat sahipleri hakkında kullanılan tabirdir*".¹¹⁸

Kayseri'de bir hayli faal olan bu iŕ koluna mensup esnafın ŕeçtikleri ve cemiyetlerinin baŕına geçirdikleri "debbaağlar ŕeyhi" (debbaağlar ahıbalalığı) de bulunmaktadır. 1831 yılında Kayseri'de 387 debbaağ, 2 debbaağlar ŕeyhi, 8 debbaağ kalfası ve 1 debbaağlar amelesi olmak üzere toplam 398 kiŕi debbaağlık iŕini icra etmekteydi.¹¹⁹

e) Semercilik: At, eŕek ve sair binek hayvanların koŕum takımlarını yapmakla uğraŕan bir meslek dalıdır. Bu iŕi icra edene "semerci" denilmektedir. 1831 yılında, Yenice Mahallesi Hacı İkiz Bölgesi, Hunad Mahallesi Mollazâde Bölgesi ve Mürekkepçi Mahallesi'nde birer tane olmak üzere toplam üç semerci bu mesleği icra etmektedir.¹²⁰

f) Kürkçünlük: Kürk, insanların soğuktan korunmak için hayvanların sırtından çekip kendilerini ısıtmak için kullandıkları bir giyim eŕyasıdır. Pakalın; Kayseri'nin daha Bizans Dönemi'nde İstanbul'a kürk ihraç ettiğini ve bu kürklerin Avrupa'ya kadar ulaŕtıđını ileri sürmektedir.¹²¹ Kayseri, Osmanlı Dönemi'nde de kürkçünlük konusundaki bu önemini korumuŕtur. 1831 yılında Kayseri'de bu meslek ile uğraŕan 28 kürkçü esnafı bulunmaktadır. Geçimini, hayvanların postlarını toplayıp satmakla sağlayan 10

¹¹⁷ BOA. A. DVN. 63/49. [17 Zilhicce 1266/24 Ekim 1850].

¹¹⁸ Pakalın, I, 408.

¹¹⁹ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹²⁰ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹²¹ Pakalın, II, 343.

çermeci bulunmaktaydı.¹²² Deri işinde çalışanlar deriyi işledikleri gibi deriden kürk v. b ürünler de elde etmekteydiler. Nitekim 31 Mart 1835 tarihinde Kayseri'deki kürkçü esnafının Kayseri nâibine göndermiş oldukları arzualde; önceden kürkçü esnafı ile ilgili konulan kurala göre çarşı pazara gelen tilki, simsar ve diğer hayvanların ham deri fiyatı, ustabaşı tarafından belirlenen fiyat üzerinden satın alınıp işlenme tabi olunuyorken son zamanlarda bu rayişi bedeline uymayan esnaf ve tüccarın cezalandırılması talep edilmiştir.¹²³ 1853-56 yılları arasında Kayseri'deki bir hanede 6 adet kısa kürk, bir adet vaşak kürkü ve bir adet müsta'mel kürk tespit edilmiştir.¹²⁴

g) Hayvancılık: Kayseri'nin en önemli geçim kaynaklarından birini hayvancılık oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvancılığın yanı sıra büyükbaş hayvancılık da yapılmaktaydı. Hatta deve besiciliği yapan Kayserililerin isimleri ile sahip oldukları develeri anlatan defterler incelendiğinde önemli bu besiciliğin yapıldığı görülmektedir (28 Nisan 1829).¹²⁵ 21 Ekim 1851 tarihinde at pazarında satılan sığır, koyun, merkep ve sair hayvanattan alınacak olan ihtisâb vergisinin ihaleye çıkarılması Kayseri'de hayvancılığın geliştiğine dair bir örnektir. Bu tarihte hayvan vergisi ihale edilirken sığırdan 30, koyun ve keçiden 8 para vergi alınması uygun görülmüştür.¹²⁶ İncelenen dönemde Kayseri'de hemen her evde küçük ya da büyükbaş hayvanın olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1840 yılında bir hanede; koyun, keçi, camus, merkep, inek ve deve yetiştiriliyorken¹²⁷, 1857 yılında başka bir hanede ise at ve inek yetiştirilmekteydi.¹²⁸

Et ve süt ürünlerine olan ihtiyacın zaman zaman arttığı ve şehrin ihtiyacını karşılamak için şehir dışına hayvanların ihraç edilmemesi için kasaplık ve deri işi yapanlara halkın baskı yaptığı anlaşılmaktadır. 1859 tarihli bir belgede bahsedildiğine göre, tüccardan Kayserili Serkiz, Irak sınırında kalan Süleymaniyeli Kürd Abdullah ile ortak canlı hayvan ticareti yapmaktadır. Süleymaniye'den İstanbul'a götürülmek üzere Kayseri'ye getirilen koyunların burada satılması için şehir meclisi azaları her ne kadar bahsi geçen tüccara baskı yapmışlarsa da hükümetin bu isteği uygun görmemesi üzerine koyunları İstanbul'a sevk edilmiştir.¹²⁹

h) Temizlik ve Barınma Alanında Çalışanlar: Tarihî ticaret yolları üzerinde kurulan ve insan dolaşımının yoğun olan Kayseri'de, barınma ve temizlik ihtiyacını karşılayan

¹²² BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹²³ BOA. A. DVNS. AHK. KR. d. 34, 124. [1 Zilhicce 1250/31 Mart 1835].

¹²⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6028, 115/300.

¹²⁵ BOA. C. DH. 181/9032. [23 Şevval 1244/28 Nisan 1829].

¹²⁶ BOA. C. ML. 613/25285. [25 Zilhicce 1267/21 Ekim 1851].

¹²⁷ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6017, 125/178. [29 Şaban 1256/26 Ekim 1840].

¹²⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6030, 12/22. [18 Rabiulahir 1274/6 Aralık 1857].

¹²⁹ BOA. A. MKT. UM. 342/91. [H. 1275/M. 1859].

çok sayıda han, imaret, zâviye, hamam, berber ve ferraş hizmet vermekteydi. Örneğin, 1831'te Cami-i Kebir Mahallesi'nin temizlik işlerini yürüten bir ferraş bulunmaktaydı. Ayrıca iki çamaşırcı ve altı hamamcı da diğer temizlik alanlarında hizmet vermekteydi. Ayrıca, şehirde, 40 berber ve bir berber şakirdi mesleklerini icra etmekteydi.¹³⁰

i) İşçiler: Amelelik, hamallık, çobanlık ve sıvacılık gibi işlerde çalışanları işçi olarak sayabiliriz. 1831 yılında Kayseri'de 773 amele, 53 hamal, 30 çoban (koyuncu) ve 6 sıvacı bulunmaktadır.¹³¹

k) Ziraatla Uğraşan Çiftçiler: Kayseri'de 1831 yılında yoğun bir ziraî faaliyet yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tarihte Kayseri'de 166 ziraatçı, 1 ziraatçı şeyhi, 1 yoncacı, 6 çiftçi, 84 bahçeci, 4 bostancı, 21 sebzeçi, 27 duhancı, 38 arpacı ve 8 penbeci bulunmaktadır.¹³² Babıalı ziraatı geliştirmek, halkın refahını yükseltmek amacıyla 4 Mart 1844 tarihinde Kayseri Vilayeti bünyesinde ziraatla ilgili memurlar görevlendirmiştir. Ayrıca, ziraî alanlarda yapılacak ıslahat çalışmaları ile ilgili Kayseri Vilayeti'ne emirname göndermiştir.¹³³ Bununla beraber, bölgede bazı dönemlerde doğal sebepler yüzünden üretimde düşüşlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Seyyah Mordtmann, 1849-1850 yılları arasında Kayseri'de şiddetli yağışlardan dolayı ürünlerin alınamadığı ve çiftçilerin vergilerini ödeyemediklerinden bahseder.¹³⁴ Bu dönemde Kayseri'nin tarım alanındaki üretkenliği göze çarpmaktadır.

l) Zanaat Erbabı: Kayseri'de 1831 yılında farklı zanaat alanında faaliyet gösteren esnaf grupları bulunmaktadır. Bu meslek grupları arasında; 54 eskici, 1 eskici şeyhi, 1 eskici dellalı, 97 muy-tâb, 35 bakkal, 4 fenerci, 27 kalaycı, 1 kalaycı dellalı, 27 demirci, 1 demirci şeyhi, 203 cizmeci, 4 cizmeci kalfası, 2 cizmeci şakirdi, 66 güherçileci, 17 güherçileci amesi, 5 güherçileci çırağı, 1 güherçileci ustası, 1 güherçileci kalfası, 40 nalbant, 7 çilingirci, 15 hızarıcı ve 1 su bulucu bulunmaktadır.¹³⁵

m) Diğer Görevliler ve Meslek Erbabları: Kayseri'de 1831 yılında 129 muhtar, 68 imam, 4 vekil imam, 18 müezzin, 7 kâtip, 15 mürekkeççi, 11 yazıcı ve 29 mahalle mütevellisi bulunmaktaydı. Ayrıca 13 dersiam, 17 ulema, 10 müderris ve 63 talebe eğitim alanında hizmet verip hizmet almaktaydı.

Bunların yanı sıra 156 asakir-i mansure, 20 süvari asakir-i mansure, 4 topçu asakir-i mansure, 1 humberakâr, 14 süvari sipahi, 3 topçu, 13 kale görevlisi, 18 nefer, 2 barutçu,

¹³⁰ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³¹ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³² BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³³ BOA. C. İKTS. 38/1899/1-2. [13 Safer 1260/4 Mart 1844].

¹³⁴ Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, 130.

¹³⁵ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

11 tüfenkçi, 9 oturakçı (emekli), 2 fişenççi, 5 saçmacı, 37 dellal, 1 dellal başı, 5 hanedan, 2 mevlevî şeyhi, 4 fenerci, 50 keçeci, 14 çanakçı, 9 terşeci 7 naalçacı, 5 zenbilci, 2 çorapçı, 68 ekmekçi, 1 ekmekçi çırağı, 18 tuzcu, 9 uncu, 8 lelebici, 7 fırıncı, 13 kebabçı ve 25 kasap bulunmaktadır.¹³⁶

Kayseri’de Tekelciliğe Bir Örnek

İktisadi terminolojide tekelciliğe monopol piyasası, satıcıya da monopolcu tabiri kullanılmaktadır. Ticari piyasalarda eksik rekabet anlamına gelmektedir. Osmanlı tabiriyle “inhisarcı” veyahut “yed-i vahid”, şimdiki deyimle tekelcilik anlamına gelmektedir. Kelime, tek satıcı, girişi engelleyici, yakın ikamesi olmayan malların inhisarı anlamına da gelmektedir. Osmanlı Dönemi’nde tekelcilikle ilgili örnekler arşiv vesikalarında bulunmaktadır. Nitekim Kayseri ve çevresinde kahve satışına sınırlama getirildiği, daha doğrusu kahve ticaretinin bir şahsa ihale edilerek diğer tacirlerin kahve satışına engel olduğu anlaşılmaktadır. Bu da haksız kazanca sebebiyet vermiş ve tüketiciyi mağdur etmiştir.

İzmir’den Elian Bazırgan tarafından 21 Şubat 1841 tarihinde Sadâret’e yazılan arzuhalde, Babıalî’nin bilgisi dışında Kayseri’de ticaretin tekelleştiği ve ticaret usulüne aykırı bir sistemin yürürlükte olduğundan bahisle Osmanlı sınırları dâhilinde satışı yapılan önemli ürünlerden olan kahvenin satışının yasaklandığı belirtilmektedir. Dilekçenin devamında, Kayseri’de kahve satışının altmış bin kuruş bedelle bir şahsa ihale edildiği de ifade edilmektedir. Bu durum ahali ve sair tüccarı zarara uğratmakta, ticarete fırsat eşitliğini ve rekabeti ortadan kaldırmaktadır. Bunun önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye edilmektedir.¹³⁷

Zamantı Nehrinin Kayseri Ovasına Akıtılma Düşüncesi

Kayseri’de ziraatı canlandırmak üzere Kayseri yakınından geçen sularla araziye sulamak üzere 14 Ağustos 1838’de bazı projeler düşünülmüştür. Bunlar arasında en önemlisi, Kayseri’ye on iki saat mesafede bulunan “Zamantı Nehr-i Kebir” suyunun Kayseri’ye akıtılma projesidir. Tarım alanında büyük katkı ve fayda sağlayacağı mülahazasıyla masrafı ahali tarafından karşılanmak üzere daha önce birkaç kez keşif de yapılmıştır.

¹³⁶ BOA. NFS. d. 1988. [5 Zilhicce 1246/17 Mayıs 1831].

¹³⁷ BOA. C. İKTS. 1846. [29 Zilhicce 1256/21 Şubat 1841].

Ancak, halkın bütçesi bu masraflı teşebbüsü karşılayacak güçte olmadığı için proje akim kalmıştır. Fakat daha sonra halk bu projeye sahip çıkarak yarı masrafının kendileri tarafından, diğer yarısının da hükümet tarafından karşılanması şartıyla teşebbüse geçilmiştir.

Bunun için Müslim ve reaya müştereken bu projeye katkı sunmak ve bir ihtilafa meydan vermemek üzere müzakereler yapılmıştır. Reayanın kocabaşları bir araya gelerek aralarında konuyu tartıştıktan sonra projenin yapımını desteklemişlerdir. Adı geçen projeye ilgili herhangi bir itiraz ve şikâyet meydana gelmemesi hususunda birbirlerinden taahhüt almışlardır. Kayseri’de alınan bu kararlar Bab-ı Âlî’ye bildirerek projenin tahakkuku için yardım ve ruhsat talep edilmiştir.¹³⁸ Müteakip yıllarda sulama projesi ile herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹³⁸ BOA. MŞH. ŞSC. d. 6016, 37/54. 14 Ağustos 1838/23 Cemazeyilevvel 1254.

Sonuç

Tarihi dönemlerde, sosyo-ekonomik, coğrafi ve nihayet stratejik konumundan dolayı, iç ve dış kalenin dayanıklılığına, daha doğrusu şehre yapılacak dış saldırılara karşı savunma faaliyetlerine önem verilmiştir. Bunun için tabyaların inşa edilmesi, askerî önlemlerin alınması ve önemli sayıda asker bulundurulması gerekmektedir. Alınan önlemler neticesinde Kayseri halkının toplumsal yapısı korunmuş ve vilayetin sosyal düzenini bozan aşiretler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bütün bu önlemlere rağmen şehir halkı, XIX. yüzyılda etrafını çevreleyen konar-göçer aşiretlerin tazyiklerinden ve ekonomik olarak yaptıkları tahribattan kurtulamamıştır. Şehrin hemen her tarafını saran bu göçebe aşiretlerden ötürü sağlıklı bir nüfus ya da vergi tahriri yapılamamış, bu durum da çoğu zaman ekonomik kayıplara neden olmuştur. Osmanlı Hükümeti, bu kayıpların önüne geçebilmek için, aşiretleri iskâna tabi tutmaya ve onları devlete itaatkâr unsurlara dönüştürmeye çalışmıştır. Bu aşiretlerin ve özellikle 1853 Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkaslardan gelen göçmenlerin iskânı meselesi, yönetimi uzun yıllar uğraştırmıştır.

Ülke genelinde olduğu gibi Kayseri'de de ekonomi kötü olmasına rağmen, şehrin üretim ve ihracat hacminin yükselmesi için yol yapım faaliyetleri, Rum ve Ermeni asıllı Kayserili tüccarlara tanınan kolaylıklar, XIX. yüzyılın ortalarına doğru daha çok dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda, askerî kaygılar da göz önüne alınarak, hem ulaşım hem de haberleşme ülke içerisinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1869'da Kayseri'ye ilk telgraf hattının çekildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Kayseri'de, el sanatları ile küçük ve orta ölçekli sanayi dalları da faaliyetlerini sürdürmüştür. Hayvancılığın yoğun olduğu Kayseri'de özellikle sucuk ve pastırma imalatı ile debbağhanelerde imal edilen deri, şehrin ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Cehrilik ve baruthanedeki barut üretimi ile güherçile üretimi, halı ve kilimcilik, yün ve yünlü mamuller de Kayseri sanayisine damgasını vurmuştur. Kayseri'de imal edilen ve üretilen bu ürünler sadece şehrin ihtiyacını karşılamakla kalmamış aynı zamanda Anadolu şehirlerine, komşu devletlere ve Avrupa'ya kadar ihraç edilmiştir. Bu faaliyetler Kayseri'yi sadece kendine yeten bir şehir olmakla sınırlamamış imparatorluğun ekonomisine de katkı sağlayan üretken bir şehir niteliğini de kazanmıştır. İdari ve siyasi kurumsallaşma anlamında en önemli değişim ve dönüşümünü Tanzimat ile birlikte gerçekleştiren Kayseri, Islahat Fermanı ve gayrimüslim nüfus sebebiyle, dış devletlerin müdahale alanı olmaktan kurtulamamıştır. Özellikle incelenen dönemin (1830-1860) hemen akabinde Kayseri'de açılan misyoner ve gayrimüslim okullarının menfi faaliyetleri, ahalinin geleneksel hoşgörü anlayışını olumsuz yönde etkilemiştir.

Tabiat ve iklimin olumsuz şartlarına rağmen Kayseri’de kendine özgü bir şehirleşme göze çarpmaktadır. Genel karakteristiğini, Kayseri Bağ Evleri’nde gösteren bu yerleşim tipi, günümüze kadar izlerini sürdürmüştür. 1835 depreminden sonra şehirde, iki katlı ve daha güzel görünümlü evler belirlemeye başlamıştır.

Klasik Osmanlı Dönemi’nde toplumsal kaynaşma, birlik ve beraberlik için en uygun yerler cami ve çevresi iken, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda halkın, ayrıca kahvehanelerde de bir araya gelerek zaman geçirdiği anlaşılmaktadır. 1831 yılında Kayseri’de 20’nin üzerinde kişinin kahvecilik mesleğini icra ettiği tespit edilmiştir. Yaklaşık bin yıllık bir geleneği olan tasavvuf ve mutasavvıfların faaliyetlerine yabancı olmayan Kayseri’de, en önemli tarikat Mevlevîlik ve Kadirîlik olsa da diğer tasavvuf faaliyetlerinin etkilerini de gözlemlemek mümkündür.

XIX. yüzyılın ortalarında Kayseri şehir merkezi, demografik açıdan oldukça kozmopolitik bir yapı arz etmektedir. Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu şehir merkezinde nüfus yoğunluğu bakımından sırasıyla Ermeni ve Rum nüfusu gelmektedir. İncelenen dönemde toplam 107 mahallenin varlığına rastlanılan Kayseri merkezdeki mahallelerin 68’inde sadece Müslüman nüfusunun, 17 mahallede Müslim ve gayrimüslim nüfusunun birlikte, 13 mahallede sadece Ermeni nüfusunun, 1 mahallede sadece Rum nüfusunun ve 8 mahallede ise Ermeni ve Rum nüfusunun birlikte yaşadığı tespit edilmiştir.

Şehrin sosyal yapısında önemli rol oynayan vakıflar ise şehirdeki sosyal hayat, eğitim ve sair aktivitelerde en etkin ve belirleyici unsur olarak dikkat çekmiştir. Maddi getirileri ile devletin dikkatini çeken vakıflar, bir taraftan şehirdeki hayır kurumlarının hayatını idame ettirirken, diğer taraftan da bölgenin bayındırlık ve ekonomik faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Vakıf yoluyla birçok insana iş sahası açılmış ve bu insanlar geçimlerini temin etmişlerdir. İncelenen dönemde (1830-1860) Kayseri merkezde 100’ün üzerinde cami, mescit, zâviye ve medrese vakıfları bulunmaktadır.

İncelenen dönemde (1830-1860) Kayseri’de eğitim faaliyetlerinin Medreselerde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Medreselerin yanı sıra her mahallede var olan sıbyan mektepleri de kız ve erkek çocuklarına temel din eğitim hizmetini vermektedir. Kayseri’de batılı tarzda eğitim veren ilkokul 1869 yılında açılan Mektebi Rüşdî’dir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru idadiler ve ibtidadiyeler de eğitim faaliyetlerine başlayacaklardır.

Sağlık konusunda henüz yeterli kurumlaşmanın gerçekleşmediği Kayseri’de halk sağlığını tehdit eden başlıca unsurlar; lağım suları, hastahanelerin eksik ve donanımsız oluşu, depremlerin etkisi, kolera, cüzzam ve tifo gibi bulaşıcı hastalıklar ile sağlıksız ortamlarda kesilen hayvanların sakatat ve diğer dışkılarının rastgele sağa sola bırakılması sonucu ortaya çıkan hastalıklar, şehrin önemli sağlık sorunlarını teşkil etmektedir.

SONUÇ

Bulaşıcı hastalıklar sebebiyle kendini çaresiz hisseden yöneticiler, dışardan hekim getirmekle beraber, zaman zaman karantina usulüne de başvurmak zorunda kalmışlardır.

Sonuç olarak, eski bir yerleşim yeri ve Osmanlı Devleti'nin en önemli ticari ve sosyo-kültürel merkezlerinden biri olan Kayseri, Tanzimat'ın ilanından sonra da bu özelliğini korumuştur. Şehrin dokusunda –doğal, iktisadi ve siyasi bazı gelişmelere rağmen– önemli bir değişikliğin olmadığı gözlemlenmektedir. Bu devamlılık, bir istilanın veya büyük bir iç çatışmanın yaşanmamasıyla da alakalı bir durumdur. Ancak, meydana gelen sorunlar, bazı alanlarda gerilemelere sebebiyet vermişse de halkın ve yöneticilerin gayretleriyle önemli oranda bu sorunlar aşılmıştır. Böylece, birçok hususiyeti içinde barındıran Kayseri şehri ve bölgesi, yüzyılın sonuna kadar tüm özellikleriyle varlığını devam ettirerek yirminci yüzyılı karşılamıştır.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Belgeler

- A. AMD. (Bâb-1 Âsafî Amedî Kalemi):** 13/9, 46/38, 32/96.
- A. DVN. (Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyün Kalemi):** 41/78, 52/36, 19/70, 14/25, 20/100, 23/100, 50/87, 64/2, 103/67, 74/100, 135/76, 13/96, 30/72, 152/85, 31/61, 15/49, 26/64, 63/49.
- A. DVN. DVE. (Bâb-1 Âsafî Divân-1 Hümâyün Düvel-i Ecnebiye Kalemi):** 3A/83
- A. M. (Sadâret Müteferrik Evrakı):** 11/30.
- A. MKT. (Sadâret Mektûbi Kalemi Evrakı):** 80/67, 84/72, 84/46, 102/99, 154/13, 198/86, 80/63, 19/93, 113/13, 18/64, 22/51, 108/93, 111/98, 54/82, 5/98, 30/85, 137/82, 236/45, 103/99, 147/84, 141/94, 144/99, 44/19, 155/29, 38/28, 84/87, 70/45, 23/53, 167/36, 71/91, 222/17, 177/37, 46/3, 115/28, 115/53, 102/47, 103/99.
- A. MKT. DV. (Sadâret Mektûbi Kalemi Deavi Evrakı):** 55/81, 174/17, 2/52, 5/47, 28/26, 3/34, 11/21, 28/26, 115/32.
- A. MKT. MHM. (Sadâret Mektûbi Mühimme Kalemi Evrakı):** 67/45, 11/85, 50/1, 278/22, 514/51, 193/95, 198/22, 514/51, 27/5, 84/5, 210/2, 9/88, 239/81, 7/95, 2/2, 10/20, 63/1, 67/45, 117/10.
- A. MKT. MVL. (Sadâret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı):** 6/87, 11/29, 9/26, 9A/80.
- A. MKT. NZD. (Sadâret Mektûbi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı):** 66/88, 69/50, 96/61, 15/80.
- A. MKT. UM: (Sadâret Mektûbi Kalemi Umûm Vilayet Evrakı):** 181/84, 197/96, 97/40, 1/1, 129/37, 197/19, 417/52, 424/69, 368/16, 397/37, 567/17, 217/33, 116/53, 464/71, 502/60, 230/81, 507/19, 30/86, 344/10, 13/21, 28/24, 545/26, 342/91.
- A. TŞF. (Sadâret Teşrifât Kalemi Evrakı):** 21/68, 6-A/26, 6-A/38, 11/58, 16/4, 16/55, 19/91, 20/60, 25/74, 23/83.
- C. ADL. (Cevdet Adliyye):** 42/2553.
- C. AS. (Cevdet Askeriye):** 1072/47232, 458/19112, 971/42295, 1057/46473.
- C. DH. (Cevdet Dahiliye):** 269/13412, 265/13235, 274/13669, 188/9377, 134/6693, 261/13023, 181/9032, 86/4273.

- C. DRB. (Cevdet Darphane):** 50/2500.
- C. EV. (Cevdet Evkaf):** 455/23047, 8900, 151/7531, 5489, 147/17305, 15938, 582/29353, 128/6390, 7002, 356/18060, 96/4779, 356/18072, 412/20872, 572/28871, 549/27701, 261/13332, 456/23100, 103/19, 491/24824, 183/9136, 377/19134, 262/13360, 182/9088, 1231, 485/24547, 178/8885, 378/19151, 123/6141, 123/6109, 109/5403, 26/1265, 4596, 174/8676, 177/8819, 485/24547, 617/31106, 411/20831, 320/16293, 174/8676, 375/19009, 658/33157, 544/27455, 397/20130, 405/20508, 433/21936.
- C. HR. (Cevdet Hariciye):** 98/4875.
- C. İKTS. (Cevdet İktisat):** 38/1899, 37/1846, 38/1899, 1846.
- C. MF. (Cevdet Maarif):** 76/3761, 93/4612, 93/4606, 183/9110, 183/9109, 21/1006, 21/1008, 153/7603.
- C. ML. (Cevdet Maliye):** 225/9354, 247/10238, 398/16331, 181/7633, 651/26656, 456/18468, 233/9766, 592/24418, 104/4631, 613/25285.480/19562, 595/24526.
- C. NF. (Cevdet Nafia):** 21/1021, 19/949.
- C. SH. (Cevdet Sıhhiye):** 13/619.
- C. ZB. (Cevdet Zabtiye):** 11/538.
- HAT. (Hatt-ı Hümayun):** 1580/51, 633/31259, 1596/75, 1598/29, 624/30865, 316/18566, 445/22275, 652/31852, 444/22253, 1571/12, 1573/35.
- HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemî Evrakı):** 21/32, 147/66, 33/24, 33/62, 36/7, 33/6, 107/69, 170/20, 237/49, 313/9, 38/86, 313/84, 318/22, 172/55.
- HR. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı):** 211/53, 435/17.
- İE. EV. (İbnülemin Vakıf):** 46/5164.
- MVL. (Meclis-i Vâlâ Evrakı):** 104/73, 128/42, 160/17, 15/4, 193/26, 100/41, 101/57, 104/91, 11/17.2.

Defterler

- A. DVNS. AHK. KR. d. (Karaman Ahkâm Defterleri):** 34, 35, 36, 37
- D. BŞM. d. (Baş Muhasebe Kalemî ve Bağlı Birimlerine ait Defterler):** 9531.

KAYNAKÇA

EV. d. (Evkaf Defterleri):	10940, 17482, 13511, 23978, 39066, 13555.
KK. d. (Kamil Kepeci Defterleri):	6534.
ML. VRD. TMT. d. (Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri):	13877, 13874, 13875.
NFS. d. (Nüfus Defterleri):	1988, 2018, 2019, 1993, 2032, 2050, 1990, 2029, 2036, 1991.
ŞSC. d. (Şer'iyye Sicil Defterleri):	145, 6017, 198, 6016, 6013, 6022, 6030, 133/2, 224, 212.
T. T. D. (Tapu Tahrir Defterleri):	32.

Kitap ve Makaleler

- Adıbelli, Ramazan,** “19–20. Yüzyıl Kayseri ve Civarında Hristiyan Gruplar Arasındaki İlişkiler”, Ali Aktan (Haz.), *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (10–11 Nisan 2003), Kaytam Yayın no: 6, Kayseri 2003, 1–20
- Ağaoğlu, Ahmet,** *Üç Medeniyet, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013.*
- Ahmet Nazif Efendi,** *Mir'at-ı Kayseriyye* (Çev. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları No: 2, Kayseri 1987.
- Akdağ, Mustafa,** *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. II Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Akgündüz, Ahmet,** *Şer'iyye Sicilleri*, c. I, TDAV Yayınları, İstanbul 1998.
- Akkan, Meltem,** *60/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri (1655) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003.
- Akok, Mahmut,** “Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, Sayı: XXIII–2, 5–38.
- Alan, Gülbade,** *213/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (1856–1857)*, (Yayınlanmamış Doktora Seminer Çalışması), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999.
- “Ermeniler”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 228–239.

- Alkan, Mustafa,** “Tanzimat’tan Sonra Vakıfların İdaresi’nde Yeniden Yapılanmaya dair Bir Örnek: Adana Evkaf Müdürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı: 19, Ankara 2006, 3-31.
- Aslan, Mustafa,** “Kayserili Raşit Mehmet Efendi ve Divançesi”, *Türkoloji Araştırmaları*, Yaz 2007, 40-58.
- Atmaca, Dilek,** 225 Numaralı *Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999.
- Aydın, Remzi,** “Emir Sultan Mescidi”, *Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Kayseri 2010, II, 161.
- Aydoğan, Muhittin,** 91/1 Numaralı *Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri (1683)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Aziz Bin Endeşir-i Esterabadi,** *Bezm ü Rezm*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Bayrak, Şaban,** “18-19. Yüzyılda Kayseri’nin Ticari Hinterlandı”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını no: 6, Kayseri 2003, 73-82
- Berkes, Niyazi,** *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), YKY Yayınları, İstanbul 2008.
- Biol, İrfan-Murat Yerlikhan** *Kayseri Salnamesi (2006/2007 Almanak)*, Mazaka Yayıncılık, Kayseri 2007.
- Cömert, Hüseyin,** 19. Yüzyılda *Kayseri*, Mazaka Yayıncılık, Kayseri 2007.
“Emirağa Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Kayseri 2010, II, 163.
“Gürcü Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Kayseri 2010, II, 448.
- Çadırcı, Musa,** *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Çalışkan, Mehmet;** 67 Numaralı *Şer’iyye Sicili Defteri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Kayseri 1996.

- Çayırdağ, Mehmet,** “Kayseri Kitabelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981, Sayı: 13, 536–550.
- Kayseri’de Nasrullah–Zâde Hacı Efendi Vakfı*, Yeni Sabah Gazete Matbaası, Kayseri 2000.
- Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2001.
- “Kayseri’de Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (21–25 Eylül 1981), Ankara 1988, II, 717–729.
- “Eski Bedesten”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 244.
- “Güpgüpzâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 442–443.
- “Hacı Abdi (Kığlamzâde) Vakfı”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 463–465.
- Çelik, Erdal,** *42/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicil Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999.
- Çötel, Methiye Gül,** *19. Yüzyıl Anadolu Şehrsel Ağı ve Hinterland İlişkileri (Kayseri Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Danişmend, İsmail Hami,** *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, Cilt: 4, İstanbul 1971, ss. 484–486
- Darkot, Besim,** “Kayseri”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, VI, 484–491.
- Demir, Erdinç,** *61/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (1651) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Demir, İsmet,** *Kayseri Temettuat Defteri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1999.

- “Bir Döneme Sistematik Eğitim ile Damgasını Vuran Kurumlarımız ve XIX. Yüzyılda Kayseri Medreseleri”, Ali Aktan (Haz.), *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000)*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayın No: 4, Kayseri 2000, 115-125.
- Demircan, Yasemin,** *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Kayseri 1992.
- Demirkent, Işın,** “Kayser”, *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2013, XXV, 94-96.
- Demirel, Ömer,** “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafın Borç-Alacak İlişkileri”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Ali Aktan (Haz.), Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayın no: 6, Kayseri 2003, 139-150.
- Denktaş, Mustafa,** *Kayseri’de Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler ve Hamamlar)*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.
Kayseri’de Yıkılan Anıtlarımız, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007.
- Deny, J., “Sancak”,** *İslam Ansiklopedisi, M. E. B Yayınları*, İstanbul 1993, X, 186-189.
- Deveci, Sefure,** *55/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (1645) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Develi, Hayati,** *Osmanlı Türkçesi Klavuzu 1*, Kesit Yayınları, İstanbul 2010.
- Devellioğlu, Ferit,** *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- Edhem, Halil,** *Kayseri Şehri* (Haz. Kemal Göde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Eken, Galip,** “Masraf Defterlerine Göre Kayseri Şehir Yönetimine İlişkin Bazı Bilgiler (1830-1835)”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000)*, Ali Aktan (Haz.), Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 4, Kayseri 2000, 141-151.
- El-Belâzurî,** *Fütûhu’l-Büldân* (Çev. Mustafa Fayda), TTK Yayınları, Ankara 2002.

- Eravşar, Osman,** *Orta Çağ'da Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1998.
Seyahatnamelerde Kayseri, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 2000.
- Erkiletlioğlu, Halit,** *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996.
Geçmişte Konaklama, Ticaret ve Kayseri, Alperen&Melikşah Kitabevi, Ankara 2010.
Kayseri Kitabeleri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2001.
"Kayseri'nin Tarih Boyunca Uğradığı İstila ve Afetler", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000)*, Ali Aktan (Haz.), Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayın No: 4, Kayseri 2000, 153-164.
- Erlar, Mehmet Yavuz,** *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ertürk, Mustafa,** *Kayseri'nin 13 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.
- Evliya Çelebi,** *Seyahatname*, (Çev. Zuhuri Danışman), C. III-V, İstanbul 1970.
- Gabriel, Albert,** *Kayseri Türk Anıtları* (Çev: Ahmet Akif Tüteneek), Ankara 1954.
- Güler, Ali;** "Kayseri'nin Demografik Durumu (1831-1914)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000)*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 4, Kayseri 2000, 201-218.
- Güler, Mehmet Nuri,** "Osmanlıdaki Kâdıların Taşra Şehirlerindeki Belediye Başkanlığı", *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2012.
"Osmanlı Şehrinde Yönetmel Bir Birim Olarak Mahalle", *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2012.

- Gülerman, Adnan-Taştekil, Seveda,** *Ahilik teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Gündüz, Ahmet,** *XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- Güngör Açıkgöz, Şeyda,** *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstanbul 2007.
- Gökalp, Ziya,** *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 2007.
- Gökbilgin, Tayyib,** *XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehir ve Livası (60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan)*, İstanbul 1955.
- Halaçoğlu, Yusuf,** *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleşmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Hülagü, M. Metin,** "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 2001. ss. 73-93.
- İbn-i Bibi,** *El Evamirü'l Alaiyye Fi'l Umur'il Alaiyye-Selçuknâme*, C. II, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996,.
- İbn-i Haldûn,** *Mukaddime*, (Çev.: Halil Kendir), Yen Şafak Gazetesi Yayını, İstanbul 2004.

- İnbaşı, Mehmet,** “Nüfus ve Ekonomik Yönden XVI. ve XVII. Yüzyıl Kayseri’sinde Ermeniler”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayın No: 153, Kayseri 2007, 9–34.
- “Kayseri Kalesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, Ankara 2000.
- 1500 (H. 906) Tarihli Kayseri Tapu–Tahrir Defteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009.
- 1570 (H. 976) Tarihli Kayseri Tapu–Tahrir Defteri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009.
- XVI. Yüzyılın Başında Kayseri*, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Kayseri 1992.
- “Eski Bedesten Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 245.
- “Hacet Mescidi Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 463.
- “Gebe/Kebe İlyas Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 330–331.
- “Emir Sultan Mahallesi”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 164–165.
- İpek, Nedim,** “Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri’nin İdari Yapısı”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu Bildirileri (10–11 Nisan)*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını No: 6, Kayseri 2003, 297–306.
- İpşirli, Mehmet,** “II. Mahmud Döneminde Vakıf İdaresi”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990.
- Kaldı, Mehmed,** *18 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Defteri (1616)*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Kayseri 1994.
- Karabulut, Ali Rıza,** *Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe Farsça Arapça Yazmaları Kataloğu I–II*, Mektebe Yayınları, Kayseri 1995.

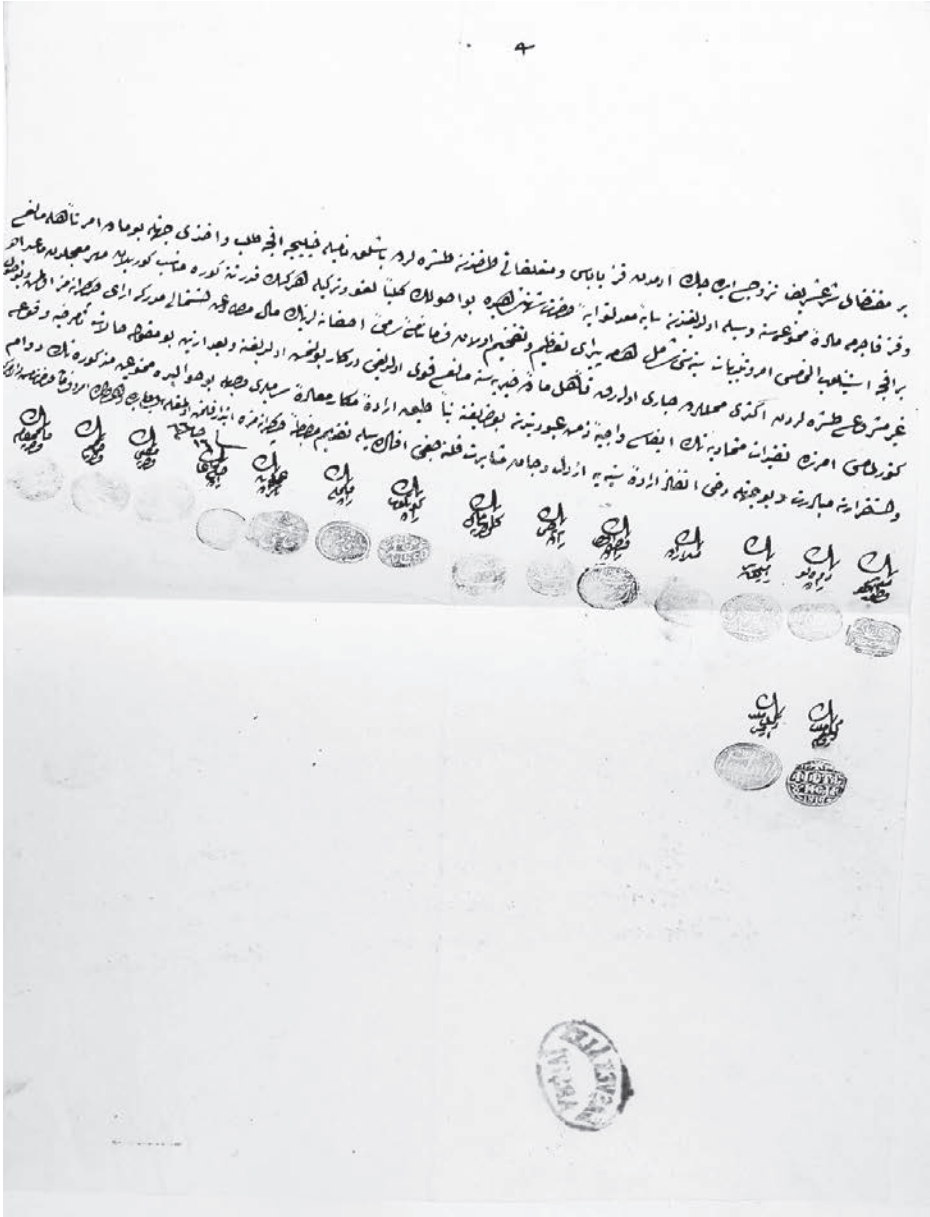
- Karagöz, Mehmet,** “XVIII. Asrın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı İçerisinde Kayseri’nin İdari Durumu”, Ali Aktan (Haz.), *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını no: I, Kayseri 1997 Kayseri, 139-164.
XVIII. Asır Başlarında Kayseri (1700-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.
- Karakaş, Muhammed;** *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.
- Karal, Enver Ziya,** *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. I-V, Ankara 1988.
- Karataş, Yakup,** *Sultan II. Abdulhamid Dönemi’nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Kaya, İsmail,** *15/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.
- Keskin, Mustafa,** *Kayseri Nüfus Müfredat Defteri (1831-1860)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2000.
- Kılıç, Mustafa,** *197/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (1831-1832)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Kıray, Emine,** *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Koçak, Asuman,** *Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Kozan, Berna,** *62 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2000.
- Mert, Özcan,** “Kayserili Bir Ayân: Zennecioğlu Seyyid Mehmet Ağa”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayını no: II, Kayseri 1998.

- Ocak, A. Y.-Farûki, S,** “Zaviye”, İslam Ansiklopedisi, c. XIII, M. E. B Yayınları, İstanbul 1993, 468-476.
- Oğuz, Mustafa,** *59 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- Ortaylı, İlber,** *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.
Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 142, Sevinç Matbaa, Ankara 1974.
- Özdamarlar, Kadir,** “Eğitim”, Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, II, 93-111.
- Özder, Hamiyet-Davarcı, Emine,** Kayseri Vakfiyeleri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2004.
- Özdoğan, Kazım,** *Kayseri Tarihi*, Erciyes Matbaası, Kayseri 1948.
- Özger, Yunus,** *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Özkeçeci, İlhan,** *Tarihi Kayseri Camii ve Mescidleri*, Kayseri Kocasinan Belediyesi Yayınları, Kayseri 1997.
- Özmen, Cengiz,** *91/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Öztürk, Mustafa,** “Kayseri’de Fiyatlar (1785-1840)”, Ali Aktan (Haz.), *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kaytam yayın No: 1, Kayseri 1997, 279-291.
- Pakalın, M. Zeki,** *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. E. B Yayınları, C. I-II-III, İstanbul 2000.
- Pamuk, Şevket,** *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Pamuk, Şevket,** “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para (1326-1914)”, Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, II, 1055-1088.
- Parlak, Mustafa,** “Kayseri’de Bir Kültür Hazinesi: Reisül-Küttâb Mehmed Raşid Efendi Kütüphanesi”, *Erciyes Dergisi*, Mayıs 1988. Sayı. XI, 123-139.

- Peşter, Zübeyde,** Vakfiyelere Göre Kayseri Vakıfları (1500-1700), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- Ptt Genel Müdürlüğü,** *Geçmişten Günümüze Posta*, Ptt Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.
- Refik, Ahmed,** *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Sağıroğlu Aslan, Aslı,** "Kayseri'deki Eski Mezarlıklar", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) Bildirileri, Kayseri 2002, 75-94.
- Satoğlu, Abdullah,** *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, İstanbul 2002.
- Sertoğlu Midhat,** *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitâbevi, İstanbul 1986.
- Sezen, Tahir,** *Osmanlı Yer Adları*, BOA Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.
- Shaw, Stanford J,** *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları Tarih Dizisi, c. II, İstanbul 2000.
- Shaw, Ezel Kural,**
- Somuncu, Mehmet,** "Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi", Erciyes Üniversitesi İ. İ. B. F Dergisi, Sayı: 22, (Ocak-Haziran 2004), 99-125.
- Sunay, Cengiz;** "Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, Kocaeli 2001, 113-133.
- Sümer, Faruk,** *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1985.
- Şemseddin Sami,** *Kamusû'l Â'lam*, c. V, İstanbul 1896.
- Temur, İlhami,** *Kamus-ı Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.
- 136 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri (1746) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.

- Turan, Osman,** *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
 “Celaledin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, c. XII, Sayı: 45, Ankara 1948.
Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- Tuzcu, Ali;** “19. Yüzyılın Başlarından 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadi Yapısı”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000)*, Ali Aktan (Haz.), Erciyes Üniversitesi Kaytam Yayın no: 4, Kayseri 2000, 572-589.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,** *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, c. II, Ankara 1988.
Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Ünal, Meryem,** *224 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999.
- Yazıcı, Nesimi,** “Türk Posta tarihinden”, *Dünden Yarına Haberleşmenin Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, 38-84.
- Yediyıldız, Bahaeddin** “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, M. E. B Yayınları, İstanbul 1993, c. XIII, ss. 153-172.
- Yerlikaya, İlhan,** “Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı*, c. VI, Ankara 1999.
- Yılmaz, Emel,** *100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (1692)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010.
- Yılmazçelik, İbrahim,** *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.
- Yinanç, Refet, Elibüyük,** *Mesut, Kayseri İli Tahrir Defterleri (1584-1563-1575)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, C. I, Kayseri 2009.
- Yurdakul, Eylem;** *Kayseri Mihrablari*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.

Yurtlak, Rıdvan, *66/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicil Defteri (1746) Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.*

Vesika 4. Evlenecek kimselerden başlık parası adıyla fazla miktarda para alınmaması ve başlık parasının kaldırılması. (A. MKT. UM. 13/21)

فیه فی حقہ علم اوقاف سربہ

قضا و اوقاف کتبہ علی اوھادہ فیه سبھت ضاد کوسہ قرہ سزہ مشوہ بیج فیاہ زبہ شریفہ سی
 وقفک اراضہ فیه سکاڈرہ مشوہ اوعل سمانہ کمہ ضوہ سادہ ابلکہ و اراضی مشوہ نیک
 سوی بیجک غور سربہ علی اموال مشوہ نہ و اراضی اعلا ایلھضہ اولئیلہ بقہ سادہ واقم نیک
 نی شخصی زاوہ وار لوجتہ مشوہ نیک و سبہ زھرا کھو اھو ازیلہ طافز نہ باع ضالی استھا ایلھضہ
 جیہ مذکورین موالی ایلھضہ عوہ قرنت عقبہ و فیه بہ ناصیہ نہ او ارالہ بیدار لور ایجہ قرنت سیک ابلکہ ماڈنہ
 کھولانہ و سوانہ شیخ فیاہ زاویہ سی وقفی و قرنتہ خطہ ایلھضہ مقضای وقفہ ضافہ تیدالیرہ و قضیہ
 وارقبہ اولوئی فیه شیخ ایلھضہ وقفی معلوم ایلھضہ بقدرہ و بی سادہ دی بچولہ ایلھضہ بقدرہ اجزای
 ایلھضہ بافانہ لورہ اولارہ وقفہ مذکورک مملدہ و دولت و باضوہ سبلان مقبہ و قضیہ
 وارمید و سوشی فیه و در ذکر اوضہ الاخیہ مشوہ سمانک ملاضہ سی بی سید مملدہ
 مشوہ سبھت و اوقاف عربی حافظ اغا مشوہ مجلسی و ایلھضہ قرنتک بروج مقابن مشوہ
 اجلا و وقفہ مذکورک ایلوز اقبہ او سبہ سفدہ عاینہ و سبہ مجلسی و فی حقہ نہ قضیہ
 قرنتہ اولارہ و بعضی و قرنتک و قضیہ سی اولوئی طاک بر قضہ بعض صورتک اولارہ
 مع قرنتہ قرنتہ مشوہ و بعضی و قرنتک و قضیہ سی اولوئی طاک بر قضہ بعض صورتک اولارہ
 کیقیلک بااعلام و ضبط اشعار اوقاف کھو لورہ لاروی سادہ اولوئی طاک بر قضہ بعض صورتک اولارہ
 اضاہ سبہ فاضلہ ایلھضہ اولوئی طاک بر قضہ بعض صورتک اولارہ

Vesika 6. Kayseri'deki Şeyh Kabak Zâviyesi Vakfı'na ait araziye yapılan müdahaleden dolayı tarafların muhakeme edilmesi. (BOA. A. MKT. MHM 27/5)

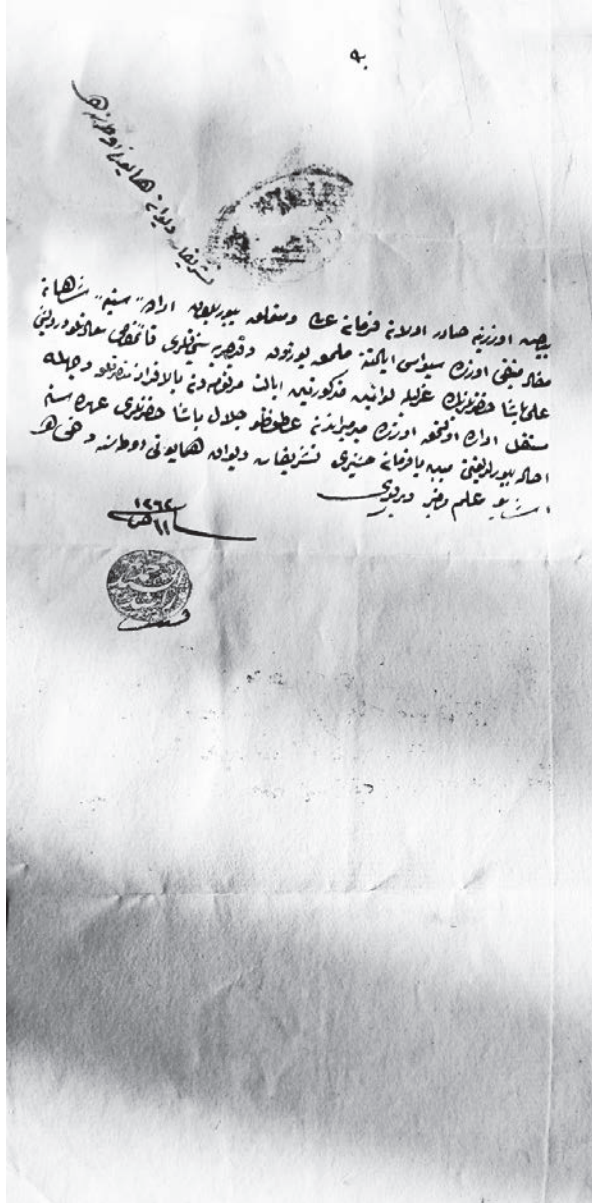
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قلمه تاختینه

نظامه اوقاف کجولون ملکه اوقافده قلمه تاختینه واقع خوانده خلوه جمع سیریف ایدم
وقفیه مربوط و شرط او تو واد معین تک نفع من و جمیع موقوفه اوقاف طاعتیه و غیره
واقع اولاد تالیف علیا قورنیله اجرای ایجاب بدک ارضاع اصدار و نسیب تاختینه لکنه ارضاع نکون
صادر و کون اوستون و نسیب علیست بر اهل کرم جید سنک انقاود جملح موقوفه اهل کرم سابق نفعه

۲۰۰۲

Vesika 8. Hunad Hatun Cami-i Şerif Vakfına müderris tayini. (BOA. A. MKT. UM. 230/81)

Vesika 9. Bozok ve Kayseri Kaymakamı Derviş Paşa'nın azli ve yerine Cemal Paşa'nın tayini. (BOA. A. TŞF. 21/68)

سورتنی یزیدیه لیردا

قوتنه باک عدلکیشیمیزه عوض عطا الهی ادرار کوز و موصیه اولمه کمال عول واقعه دفعه جود و مرصه آنا کله مدنا تله اوزره عامه ارباب قلوبیه ایزه ایزر بایه دوله خدیو لیرا
 منجیب واقعه ذولکریبه سوی ایچینوی اصفا زلیه منجیب المیشتمس هولامو کایدیزه خیر عای انیم سیده سپهر میاقام یزیدیه هلاوتسراف مجور و صاحبی ایزر نه کله قورجی کمال ایسی
 خیمه امان خلاص و عولور واقعه ناهما نومولت مستور الیا کانه حبابه شاهان کله یس کمال و ونوسه ایتمک ایضه قورجی شاهان اولمیزه اسکالی ایقتنیمیز یوزده اولدو و وایشل مقام
 یازلی هلاوتسراف کله کوزیم قورجی معلی یزیدیه حبابه لیرده حاکم سرتق اعلو و شاه بد و کله لیرکی لانه مرصه سات اصفا زلیه یوزده اولدو ایله اربابه و تیش ایزه کورسور و سیر ایتمیزه خط و خط
 منکله دیقادی ایدر لسانیم و عینه خلوصه منیر بقا کله ایزه ایتمیش آرتیزه خط و خط ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 زنجیر ایلمه پورسونه خط و مویله کیزانه عازر عیال و موصی صفا حیدر حیدر اعلیایه لیرده حیدر ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 در وصفیه سیر لیرده ایزر سیر لیرده کوز ایتمیش حبابه خلدوز و دور جاده خدیو لیرده حیدر ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 در وصفیه سیر لیرده حیدر ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 و های لجه لیرای و کله لیرای سیر لیرده حیدر ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 عرض یانه و مکنه ابانه دعایه و طوبی و کورسور ایلمه ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 یزلی یازلی یزلی ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو
 حیدر ایتمیش ایزه سرد از قفا نایقادی و صفا لیرا ایتمیش و در زبانه و صفا کله قلم اولدو و در وصفیه اولدو

 محمد کوسه
 کایسری

Vesika 10. Kayseri Kaymakamı İsmail'in yeni sadrazamı tebrik yazısı. (BOA. A. TŞF. 16/4)

بخت نظر حوض اولدوکه
 بابران شریف عایشه تنغ و ثمان مصرتنه تصرفه اولدویم مریه قیصریه ده
 واقعی قیصریکان هوانه مانوندی بنا و ایما یورد قلمی جامع شریف و مدرسه سنک
 وقف قرالرزق سوس سجاغنه قازا باردا هلته ادهد قریه سنک ابنوبیلک
 ایکیه الی ایکی ستمی ماده اعتبار ادر عهد و الذامنه طالب و راجی اولون قرق
 الی مابعد والیمان زید مجدی و دهمده و التام اولدی بد منوال محمد التامی
 قبول اید و جاسته مز کوره محم با قیل و تقید اید و بیل الذامنی طرفه ادا و تسیم
 اعلت اوزره البتد تمس تجرید و اعطا اولدی

سیدم اسماعیل
 مؤلفه ده
 مرید

Vesika 11. Kayseri'deki Huvand Hatun Medrese ve Camii Vakfı
 arklarının bir kısmının iltizamı (BOA. C. MF. 76/3761)

Ek 2. Çizelgeler

Çizelge 1. 1843 yılında Muvazzaf Askerlere Verilen Maaş Cetveli (BOA. C. AS. 1072/47232)

Muvazzaf askerin isim ve unvanı	Görev yaptığı yer ve unvanı	Aldıkları maaşlar			
		Şevval	Zilkaade	Zilhicce	Toplam
Mustafa veled-i Mehmed,	Gesi karyesi sakinlerinden piyade asakir-i hâssa ikinci livanın birinci alayı birinci taburu birinci bölüğü, üçüncü onbaşı.	10	10	10	30
Mehmed veled-i Mükremin	Hacı Kılınç Mahallesi'nden süvari asakir-i hâssa ikinci livanın birinci alayı beşinci bölüğü yedinci onbaşı üçüncü neferi.	30	30	30	90
Mehmed veled-i İbrahim	Tevanasun karyesi sakinlerinden piyade asakir-i hâssa birinci alayın dördüncü taburu birinci bölüğü üçüncü onbaşı	40	40	40	120
Hüseyin veled-i Osman	Salkuma karyesi sakinlerinden asakir-i muntazama altıncı alayın birinci taburu birinci bölüğü beşinci onbaşı beşinci neferi	20	20	20	60
Hüseyin veled-i Hüseyin	Develü Karahisarı Kazası sakinlerinden asâkir-i muntazama birinci alayın ikinci taburu altıncı bölüğü üçüncü onbaşı.	20	20	20	60
Mehmed veled-i Hüseyin	Kemer karyesi sakinlerinden asakir-i muntazama ikinci alayın beşinci taburu dördüncü bölüğü birinci onbaşı ikinci neferi	15	15	15	45
Ali veled-i Hacı Mustafa	Saçılç Mahallesi sakinlerinden asakir-i muntazama üçüncü alayın ikinci taburu beşinci bölüğü altıncı onbaşı birinci neferi	15	15	15	45
Halil veled-i Halil	Dikilitaş Mahallesi sakinlerinden asakir-i muntazama birinci alayın birinci taburu sekizinci bölüğü çavuşu	20	20	20	60
Osman Ağa	Cafer Bey Mahallesi sakinlerinden asakir-i muntazama ikinci alayın üçüncü taburu ikinci bölümünde mülâzım-ı evvel	60	60	60	180
İbrahim veled-i Abdi	Dikilitaş Mahallesi sakinlerinden asakir-i muntazama üçüncü alayın dördüncü taburu beşinci bölüğü dördüncü çavuş	25	25	25	75
Ömer veled-i Cafer	Hacı Kılınç Mahallesi'nden asakir-i muntazama Ağrıboz'dan gelen dördüncü tertibin sınıf-ı yem'ininde birinci onbaşı sekizinci neferi	20	20	20	60
İsmail veled-i Mehmed	Dikilitaş Mahallesi sakinlerinden asakir-i muntazama on birinci alayın birinci taburu sekizinci bölüğü çavuşu	20	20	20	60
Mustafa veled-i Mustafa	Şeyh Taceddin Mahallesi sakinlerinden on birinci alayın birinci taburu ikinci bölüğü birinci onbaşı, üçüncü neferi	15	15	15	45
İbrahim veled-i Yusuf	Kızık karyesi sakinlerinden onuncu alayın dördüncü taburu birinci bölüğü altıncı onbaşının birinci neferi	15	15	15	45

Muvazzaf askerin isim ve unvanı	Görev yaptığı yer ve unvanı	Aldıkları maaşlar			
		Şevval	Zilkade	Zilhicce	Toplam
Ömer veled-i İsa	Bozok Sancağı'nın Akdağ Kazâsı'na tâbi Cura Ali karyesi sakinlerinden on birinci alayın üçüncü taburu, ikinci bölüğü, üçüncü onbaşının üçüncü neferi	10	10	10	30
Mustafa veled-i Mehmed	Bozok Sancağı'nın Akdağ Kazâsı'na tabi Torman-ı Sagir karyesi sakinlerinden sekizinci alayın üçüncü taburu mümtaz bölümünde beşinci onbaşının üçüncü neferi	15	15	15	45
Hasan veled-i Mehmed	Kayseri'nin Taşkıncık Mahallesi sakinlerinden asakir-i redif-i şahane tekaüdlerinden topcu çavuşu	120	120	120	360
Ahmed veled-i Mustafa	Çırkalan (Çırgalan) karyesi sakinlerinden asakir-i muntazama-i şahane Ahmed Paşa Livâsı'nın birinci taburunun mümtaz bölümünde ikinci çavuş	40	40	40	120
İsmail veled-i İsmail	Hacı Veled Mahallesi sakinlerinden yedinci alayın ikinci taburu üçüncü bölümünde çavuş maaşı	20	20	20	60
Mustafa veled-i Ali	Eski Ömerler karyesinden asakir-i muntazama-i şahane mühimmat-ı hıyâmiyye taburunun ikinci bölümü başçavuşu	80	80	80	240
Ahmed veled-i Mehmed	İnce'de Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden asakir-i hâssa-i şahane topçu livâsı ikinci alayı ikinci taburu birinci bölümü dördüncü mülâzımı	60	60	60	180
Toplam emekli muvazzaf askerlere verilen maaştır.		22.010			

Çizelge 2. 1847 Yılında Kayseri Nüfusu (BOA. C DH 261/13023)

Kazâ	Müslim				Reâyâ		
	Hâne Aded	Kebîr Neferen	Sagîr Neferen	Nizâmiyye-i şâhâne Neferen	Hânehâ Aded	Kebîr Neferen	Sagîr Neferen
Kazâ-i Kayseriyye	12.564	18.768	7.825	2.217	5.624	13.010	5.690
Kazâ-i Develü	1.621	2.580	1.331	116	1.053	2.015	830
Kazâ-i Karahisar-ı Develü	1.182	1.868	933	160	82	157	53
Kazâ-i Zamantı	358	681	243	35	124	276	145
Kazâ-i Sarıoğlan	307	582	216	37	48	118	45
Kazâ-i İncesu	917	1.422	875	45	636	1.118	438
Toplam	16.949	25.901	11.423	2.610	7.567	16.694	7.201
Toplam Hane ve Nüfus sayısı	Hane: 16.949	Müslim Nüfus: 39.934			Hane: 7.567	Gayrimüslim Nüfus: 23.895	

Çizelge 3. 1834 Yılında Cami-i Kebir Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
Dersiam	1
Şeyh	1
Muhtar	2
Feraş	1
Fenerci	1
Manav	1
Saçmacı	1

Meslek Adı	Sayısı
Dellal başı	1
Sarraç	2
Müezzin	1
Talebeden	2
Ulema	3
Duhancı	1
Demirci	1

Meslek Adı	Sayısı
Kalaycı	1
Humbekkar	1
Tüccar	1
Asakir-i mansure	1
Muhtar	2

Çizelge 4. 1834 Yılında Yenice Mahallesi İsmail Efendi Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
İmam	1
Debbağ	8
Haffaf	2
Çanakçı	2
Arabacı	1
Leblebici	1
Mürekkepçi	2
Mûyitab	3
Helvacı	1
Deveci	2
Müezzin	1
Bahçeci	3
Fırıncı	2
Amele	6

Meslek Adı	Sayısı
Çiftçi	3
Tüfenkçi	2
Ekmekçi	2
Asakir-i mansure	3
Ziraatçı	6
Uncu	1
Koyuncu	1
Çermeci	3
Manav	2
Perdahçı	1
Yoncacı	1
Dersiam	1
Talebe	5
Kürtüncü	1

Meslek Adı	Sayısı
Palancı	1
Yazıcı	1
Asakir-i mans takaud	1
Mahalle mütevellisi	1
Ekmekçi	1
Keçeci	6
Nalbantçı	1
Çıkrıkçı	1
Cezveci	1
Kahveci	1
Küncü	1
Oturakçı	1
Pabuçcu	1

Çizelge 5. 1834 Yılında Hunad Mahallesi Yanıkoğlu Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
İmam	1
Muhtar	1
Tüccar	5
Kahveci	2
Bahçeci	27
Ziraatçı	25
Fişenkçi	1
Demirci	1
Çerçi	1
Perdahçı	8
Mahalle Müezzini	1
Hancı	1
Sıvacı	1
Sebzeci	1
Süvari	1
Kebaççı	3
Duhancı	1
Kokçu	1
Amele	16
Bakkal	4
Saraç	1
Arpacı	1
Saçmacı	1
Kalaycı	4
Asakiri Mansure	5

Meslek Adı	Sayısı
Talebe	4
Yapıcı	1
Kürkçü	2
Demirci	1
Mahalle Mütevellisi	1
Çamaşırıcı	2
Çizmecî	2
Asakiri Mansure Takaudu	1
Palancı	1
Debbağ	2
Dellal	1
Mûyitab	1
Kürtüncü	1
Hızarcı	1
Hamal	2
Bostancı	1
Bakırcı	2
Mestci	2
Humbaracı	2
Manav	1
Simitçi	1
Keresteci	2
Hatap Yarıcı	1
Deveci	1

Çizelge 6. 1834 Yılında Bozatlı Mahallesi Hasan Bey Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
İmam	1
Muhtar	2
Debbağ	3
Mahalle Müteveli	1
Süvari	2
Muy-tâb	6
Tüccar	2
Amele	16
Tüfenkçi	2
Leblebici	2
Kalıpçı	1
Dikici	4
Palancı	2
Kasap	3
Talebe	6
Sıvacı Çırağı	1
Hasırcı	2
Bakkal	3
Tüccar Ganem	1
Tacir	2
Arpacı	1
Çıkrıkçı	2
Tuzcu	1

Meslek Adı	Sayısı
Çizmeci	8
Haffaf	3
Saraç	2
Perdahçı	2
Katırcı	1
Bıçakçı	2
Dellal	1
Nalçacı	2
Keçeci	1
Asakiri Mansure	2
Demirci	2
Çermeci	1
Kalaycı Dellalı	1
Hamal	1
Cezarcı	1
Güherçile Çırağı	1
Berber	1
Ekmekçi Şakirdi	1
Muallimi Sıbyan	1
Mahalle Hanedanı	1
Kalaycı	1
Haffaf	1

Çizelge 7. 1834 Yılında Eski Bedesten Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
İmam	1	Kasap	1	Mestci	2
Muhtar	2	Duhancı	3	Nalbant	2
Manav	10	Çanakçı	1	Saatçı	4
Kirişçi?	3	Şapçı	1	Asakiri Mansure	4
Dellal	1	Saraç	4	Talebe	1
Çizmeci	6	Güherçile Çırağı	1	Fenerci	1
Eskici	4	Leblebici	1	Müste'cir	1
Ağır Naslı?	1	Dersiam	1	Palancı	1
Demirci	6	Muy-tâb	2	Ekmekçi	1
Tüccar	2	Hekim	1	Dikici	1
Kebapçı	1	Hamal	2	Talimi Sıbyan	1
Pabuççu	4	Haffaf	3	Naalçacı	1
Kürtüncü	4	Tuzcu	1	Fırıncı	1
Kahveci	1	Kürekçi	1	Sipahi	1

Çizelge 8. 1834 Yılında Kalenderhane Mahallesi Ağa Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraşları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
İmam	1	Sipahi takaud	1
Müderres mülazım-ı ruus	1	Oturakçı	1
Muhtar	2	Sebzeci	2
Emini şehir	1	Çermeci	1
Silahşöranı devletten vücuttan	1	Bahçeci	2
Nalbant	1	Asakiri Mansure	1
Amele	3	Muy-tâb-ı gulamı salih ağa	1
Hanedan	1	Duhancı	1
Hizmetkarı Salih Ağa	5	Ulema	1
Ziraatçı	1	Pabuççu	1
Çizmeci	5		

Çizelge 9. 1834 Yılında Lala Paşa Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
İmam	1	Mestci	9	Kasap	1
Muhtar	2	Pilancı	1	Eskici	3
Asakiri Mansure	5	Sahtiyan tüccarı	1	Asakiri süvari	1
Müste'cir	4	Koyuncu	2	Amele	1
Katib	1	Aşçı	1	Mah. Mütevellisi	1
Oturakçı	1	Saraç	3	Muy-tâb	1
Tüccar	4	Körtüncü	1	Kahveci	1
Künci	1	Dülger	1	Ekmekçi	1
Berber	4	Talebe	1	Hamal	1
Debbağ	12	Çizmeci	3	Yazıcı	1
Haffaf	1	Ziraatçı	2		

Çizelge 10. 1834 Yılında Hamurcu Mahallesi Kantarcı Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
Mahalle İmamı	1	Kirişçi	1
Muhtar	1	Tacir	2
Çilingir	1	Eskici	1
Debbağ	10	Saraç	1
Mestci	1	Külahçı	1
Amele	4	Dikici	1
Çorakçı	1	Ziraatçı	3
Asakiri Mansure	1	Müste'cir	3
Katırcı	1	Müreккеpçi	1
Çizmeci	1	Keçeci	1
Berber	1	Kürkçü	1
Eskiciler şeyhi	1	Mevlevihane şeyhi	1
Kahveci	1		

Çizelge 11. 1834 Yılında Musa Gazi Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
Mah. Vekil İmam	1
Muhtar	2
Debbağ	23
Tüccar	1
Künci	1

Meslek Adı	Sayısı
Eskici	1
Asakiri Mansure	2
Katırcı	1
Müste'cir	2
Haffaf	1

Çizelge 12. 1834 Yılında Köse Danişmend Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraşları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
İmam	2
Muhtar	2
Asakiri Mansure	2
Tüccar	2
Çizmeçi	2
Amele	2
Demirci	2
Elmacı	1
Talimi Sıbyan	2
Manav	1

Meslek Adı	Sayısı
Dellal	1
Saraç	1
Mah. Müteveli	1
Mestci	1
Müste'cir	1
Muy-tâb	1
Keçeci	1
Müezzin	1
Kahveci	1

Çizelge 13. 1834 Yılında Cafer Bey Mahallesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı
İmam	1
Muhtar	2
Dellal	8
Muy-tâb	6
Palancı	1
Çizmeci	7
Pabuççu	11
Ulema	2
Manav	5
Bahçeci	1
Kasap	5
Sebzeci	1
Kalaycı	2
Kahveci	3
Müste'cir	5
Koyuncu	3
Katırcı Çırağı	1
Demirci	2
Sıvacı	1
Mestci	3
Hammal	5
Dülger	3
Amele	16
Ekmekçi	7
Mahkemede Muhzır başı	2

Meslek Adı	Sayısı
Talebe	2
Ziraatçi	8
Asakiri Mansure	4
Yazıcı	2
Dikici	5
Nalbant	2
Bakırcı	1
Katırcı	4
Haffaf	1
Vaiz	1
Kantarcı	1
Talimi Sıbyan	1
Kürkçü	2
Penbeci	1
Lüleci	1
Çoban	3
Balıkçı	2
Turabcı	2
Eskici	1
Canbaz	1
Mah. Mütev	1
Tuzcu	2
Simitçi	1
Künci	1

Çizelge 14. 1834 Yılında Gebe İlyas Mahallesi Tahir Ağa Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
İmam	1	Dellal	3	Papuçcu	7
Muhtar	2	Amele	30	Katırcı Çırağı	1
Sebzeci	3	Gühercileci amelesi	3	Talebe	1
Mah. Mütev.	1	Zıraatçı	14	Körtüncü	1
Debbağ	24	Gühercileci	5	Hasırcı	5
Bahçeci	3	Asakiri Mansure	12	Çizmeci Kalfası	2
Çizmeci	14	Bakırcı	1	Mestci	1
Kahveci	1	Katırcı	1	Kasap	1
Müste'cir	1	Haffaf	1	İmameci	1
Ulema	2	Keçeci	3	Palancı	1
Tüccar	1				

Çizelge 15. 1834 Yılında Hasbek Mahallesi Hacı Saki Bölgesi Hane Reislerinin Meslek ve Uğraş Alanları (BOA. NFS. d. 1988)

Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
Dersiam-ı imamı mahlle	1	Arpacı	1
Muhtar	1	Bakkal	1
Sazcı	2	Katırcı	1
Amele	5	Deveci	3
Perdahçı	1	Koyuncu	1
Müste'cir	1	Keçeci	1
Çizmeci	1	Bostan	1
Canbaz	1	Manav	1
Pekmezci	1		

Çizelge 16. 1848 Yılında Rışvan Aşireti İskân Yerleri ve Nüfus Miktarları (BOA. NFS 2050, s 87)

Köy İsimleri	Hane	Nüfusu	Toplam Tahmini Nüfusu
Eskir Ömeler köyü	5	17	34
Havran köyü	9	26	52
Kopa köyü	4	11	22
Belvıran köyü	4	13	26
Taf-ı Sağır köyü	3	15	30
Fehimlu köyü	5	12	24
Taf-ı Kebir köyü	6	22	44
Düger köyü	8	30	60
Hüseyinli köyü	2	6	12
Karakim	5	15	30
Himmet-Dede	9	38	76
Kaş	3	8	16
Kalkancık	4	9	9
İpeç	5	17	32
Dadağı	6	15	30
Mahezmin	6	15	30
Aminler	3	7	14
Köy: 18	Hane: 204	Nüfus: 276	552

Çizelge 17. Kayseri Mahallelerindeki Cehriliklerin Sayısı İsmet Demir, (Kayseri Temettuat Defteri H. 1250–M. 1834, Kayseri, 1998.)

Mahalle Adı	Cehrilik Adedi	Mahalle Adı	Cehrilik Adedi	Mahalle Adı	Cehrilik Adedi
1. Hunat Mahallesi	22	2. Kürtler Mahallesi	10	3. Kalenderhane Mah.	32
4. Hacı Kılıç Mahallesi	8	5. Yalman Mahallesi	8	6. Hasbek Mahallesi	20
7. Bozatlı Mahallesi	21	8. Taşgıncık Mahallesi	1	9. Bahçıvan Mahallesi	14.
10. Gebe İlyas Mah.	24	11. Hamurcu Mahallesi	21	12. Mürekkebeci Mah.	2
13. Çakaloz Mahallesi	27	14. Cami-i Kebir Mah.	13	15. Kapan Mahallesi	12
16. Hacet Mahallesi	–	17. Sasık Mahallesi	10	18. Gürcü Mahallesi	4
19. Mumcu Halil Mah.	8	20. Köse Danişment Mah.	5	21. Hacı İvaz Mahallesi	7
22. Şatırban Mahallesi	–	23. Emir Sultan Mahallesi	1	24. Hürrem Çavuş Mah.	1

Mahalle Adı	Cehrilik Adedi	Mahalle Adı	Cehrilik Adedi	Mahalle Adı	Cehrilik Adedi
25. Sultan Mahallesi	-	26. Tacı Kızıl Mahallesi	2	27. Karakürkçü Mah.	18
28. Eski Bedesten Mah.	15	29. Güllük Mahallesi	15	30. Hasan Fakih Mah.	7
31. Cürçürler Mahallesi	6	32. Oduncu Mahallesi	4	33. Cafer Bey Mahallesi	19
34. Hacı Kasım Mah.	2	35. Lalapaşa Mahallesi	31	36. Hasinli Mahallesi	16
37. Konuklar Mahallesi	12	38. Tutak Mahallesi	15	39. Varsak Mahallesi	10
40. Deliklitaş Mahallesi	6	41. Şeyh Taceddin Mah.	16	42. Hacı Veled Mahallesi	8
43. Hacı Arap Mahallesi	6	44. Baldöktü Mahallesi	1	45. Mükremi Mahallesi	9
46. Musa Gazi Mah.	4	47. Seyyit Gazi Mahallesi	16	48. Alacamescit Mah.	3
49. Tus Mahallesi	6	50. Hacı mansur Mah.	6	51. Kale Sakinleri	10
52. Güherçileci Taifesi	1	Toplam	535		

Çizelge 18. Kayseri'deki Sıbyan Mektepleri ve Buldukları Mahalleler

Mekteb Adı	Bulunduğu Mahalle	Sokak/Cadde Adı	Banisi
Sıbyan Mektebi	Hasan Fakı Küçük Ali Mahallesi	Çavdarıcı Sokak	-
"	Hasan Fakı Emir Ağa Mahallesi	Çavdar Sokak	-
"	Tos Mahallesi	Şiremenli Çeşme Sokak	-
"	Tos Mahallesi	Emin Bey Sokak	İshak Çelebi
"	Hacı Mansur Mahallesi	Fatır Hasanoğlu Çeşmesi Sk.	Hasan Fatiroğlu İslam
"	Cami-i Kebir Mahallesi	Büyük Sokak	-
"	Tacı Kızıl Mahallesi	Güpgüpzade Çıkmazı	-
"	Kapan Hanı Mahallesi	Yeni Sokak	-
"	Cafer Bey Mh. Köyyıkan Bölgesi	Köyyıkan Sokak	-
"	Hacı Kasım Mahallesi	Yeni Camii Sokak	-
"	Hasinli Mahallesi	Büyük Söğütlüönü Sokak	-
"	Lala Paşa Mahallesi	Şapçı Sokak	Paşa
Deliklitaş Mektebi	Deliklitaş Mahallesi	Yazı Sokak	-
Sıbyan Mektebi	Hacı Veled Mahallesi	Hacı Veled Caddesi	-
"	Kalenderhane Şeyh Bölgesi	Cami Sokak	-
"	Kürdler Seyfullah Bölgesi	Mumcu Sokak	Hayri Paşa
"	Kürdler Fethullah Bölgesi	Kemeraltı Sokak	Kadızade Hacı Ahmed Efendi

EKLER

Mekteb Adı	Bulunduğu Mahalle	Sokak/Cadde Adı	Banisi
“	Huvand Kalpaklıoğlu Mahallesi	Cami Sokak	Osman Efendi
“	Huvand Yanıkoğlu Mahallesi	Mektep Sokak	Zennecizâde
“	Huvand Gavremzâde Mahallesi	Mollazâde Sokak	Gavremzâde
“	Alaca Mescid Mahallesi	Talas Caddesi	–
“	Musa Gazi Mahallesi	Talas Caddesi	–
“	Seyyid Gazi Mahallesi	Mektep Sokak	–
“	Mükremin Mahallesi	Mescid Sokak	–
“	Hacı Arap Eskici Yahya Mh.	Bayraktar Sokak	Hacı Arap
“	Yenice İsmail Efendi Mahallesi	Hüdaverdi Camii Sokak	–
Ahi Nasuh Mektebi	Yenice Hacı İviz Mahallesi	Abdulhamid Sokak	–
Sıbyan Mektebi	Yalman Mahallesi	Kadı Çeşmesi Sokak	–
“	Bozatlı Hasan Bey Bölgesi	Bozatlı Sokak	–
“	Bozatlı Paşa Mahallesi	Paşa Camii Sokak	–
“	Bozatlı Kilercioğlu Bölge.	Müftü Camii Sokak	–
“	Taşkıncık Pamukatan Bölge.	İsa Paşa Sokak	–
“	Güllük Mahallesi	Mektep Sokak	–
“	Eski Bedesten Mahallesi	İmam Sokak	–
“	Eski Bedesten Mahallesi	Bakmaz Sokak	–
“	Gebe İlyas Tahir Ağa Mahallesi	Bozatlı Sokak	–
“	Karakürkçü Mahallesi	Tepecik Sokak	–
“	Hamurcu Gubaroğlu Bölgesi	Satan Fırın Caddesi	–
“	Hasbek Mh. Hoca Hasan Bölgesi	Çıkamaz Sokak	–

Çizelge 19. Kayseri'deki Esnaf ve Tüccarın Borç-Alacak İlişkileri

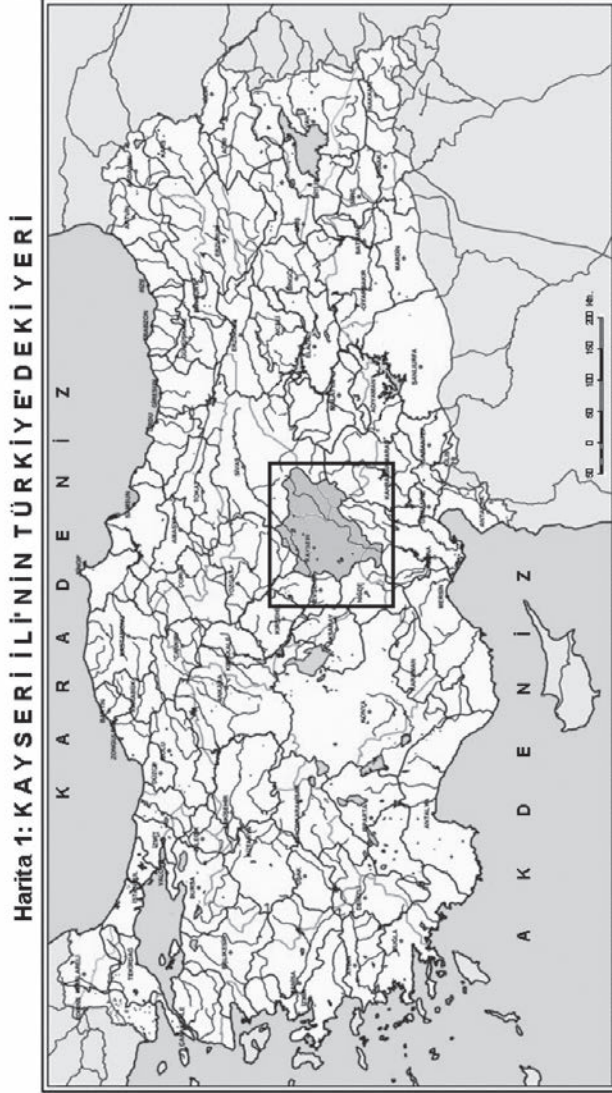
1813-1853 Yılları Arasında Tereke Defterlerine Göre Kayseri'deki Esnaf Tüccarların Borç-Alacak İlişkileri ve Mal Varlıkları					
Meslek ve İsim	Alacaklar		Borçlar		Mal Varlığı
	Kişi	Miktar (kr)	Kişi	Miktar (kr)	
1. Bezirci Derviş El-hac Mehmed Efendi	8	7.208	-	-	11.357
2. Sabuncu El-hac Memiş Efendi	18	1.7270	-	-	41.500
3. Nakliyeci Ali	6	1.270	-	-	30.905
4. Debbağ es-Seyyid İsa	-	-	43	32.570	20.000
5. Tüccar es-Seyyid Hacı Halil	25	28.083,5	-	-	33.052
6. Tüccar es-Seyyid Mehmed	60	10.576,5	-	-	134.96,1
7. Tüccar es-Seyyid Abdulkadir	60	10.576,5	-	-	12.190
8. Sarraç el-Hac Ahmed Efendi	30	20.296	1 (?)	20.962	59.480
9. el-Hac Ali	78+	27.506,5	-	-	36.298,5
10. Bezircizâde Mehmed Efendi	60	24.521	2	10.417	20.614
11. Haffaf es-Seyyid Hacı Mehmed	21	1.027,5	-	-	5.131
12. Tüccar el-Hac Halil b. Şerif	2+	20.772,5	4+	8.841	20.772,5
13. Bezzaz Danyel v. Agob ve Şeriki Kirkor v. Artin	56+	13.706,5	55	95.941	31.219
14. Tüccar Karabet v. Agob	-	-	18	23.051	29.879,5
15. Yakob v. Avarik	3-	6.210	38	85.761	40.563,1
16. Abacı Agob v. Kirkor	-	-	41	52.770	2.644
17. Tüccar Gülabi v. Gülbeg	81	151.850	-	-	200.000
18. Tüccar Serkiz v. Kiferog	6+	35.194	-	-	42.040
19. Attar Bedros	?	3.177	39	53.025	10.605
20. Kuyumcu Acı (Hacı Agob)	-	-	17	22.036	9.089,3
Toplam	514+	379.245,5	258+	405.374	670.836

Çizelge 20. Kayserililerin Borç–Alacak ve Kredisi İlişkileri

Borç–Alacak ve Kredi İlişkileri Açısından Kayserililer (1813–1853)					
Ünvan ve İsim	Alacaklar		Borçlar		Mal Varlığı
	Kişi	Miktar (kr)	Kişi	Miktar Kr	
1. Es–Seyyid Mahmud Ağa	16	1.927	–	–	4.343
2. El–Hac Sadık b. Abdullah	31	11.786	4	274,5	13.299
3. Hüseyin Beşe B. Hasan	23	9.050	2	765	12.489
4. Es–Seyyid El–hac Nuh	6	10.810	–	–	19.145
5. Es–Seyyid El–hac Mehmed	54	8.097,5	4	4.080	19.294
6. Darendelioğlu El–hac İsmail	23	29.406,5	4	1.605	36.093
7. İsmail Ağa	17	14.957	30	12.202,5	33.256
8. Mehmed b. İbrahim	28	2.431	–	–	5.704
9. Hacı Halil b. Mehmed	30+	3.381	–	–	6.385
10. Es–Seyyid El–hac Mehmed b. Ömer	21	20.927	–	–	73.283
11. Fatma binti Hasan	11	1.252	3	1.340	5.680
12. El–hac İbrahim Ağa b. El–hac Mustafa	18+	26.516	30	63.776,5	41.096
13. El–hac Hafız Mustafa Efendi	2+	3.920	2	450	11.212
14. Asiye binti Osman	12	802	–	–	2.186
15. El–hac Osman b. El–hac Mehmed	150	21.563	2	482	32.859,1
16. Es–Seyyid Mehmed Ağa b. Es–Seyyid İsmail	16	3.203,5	–	–	11.718
17. El–hac Osman b. Ali	1	2.550	14	6.109	2.550
18. Ebubekir b. Hasan	4	1.170	–	–	3.234
19. Anastaş v. Murad	1	17.000	19	28.334	17.769
20. Ümmügülsüm binti Ali	36	16.359	–	–	16.539
21. Meryem binti Agob	–	–	13	2.330	4.950
22. Şeyh Mehmed b. Mehmed	7	261	–	–	2.227
23. Hacı Ahmed Ağa	50+	20.230	–	–	32.748
24. Mustafa b. Mehmed	13	2.090	–	–	6.535
25. Artin v. Bagos	66	14.677	–	–	24.712
26. Hacı Agob	37	131.661	–	–	233.467
27. El–hac Mehmed Ağa	70	2.189,5	–	–	7.248,5
28. Es–Seyyid El–hac Mustafa b. Mehmed	8	697	–	–	13.886

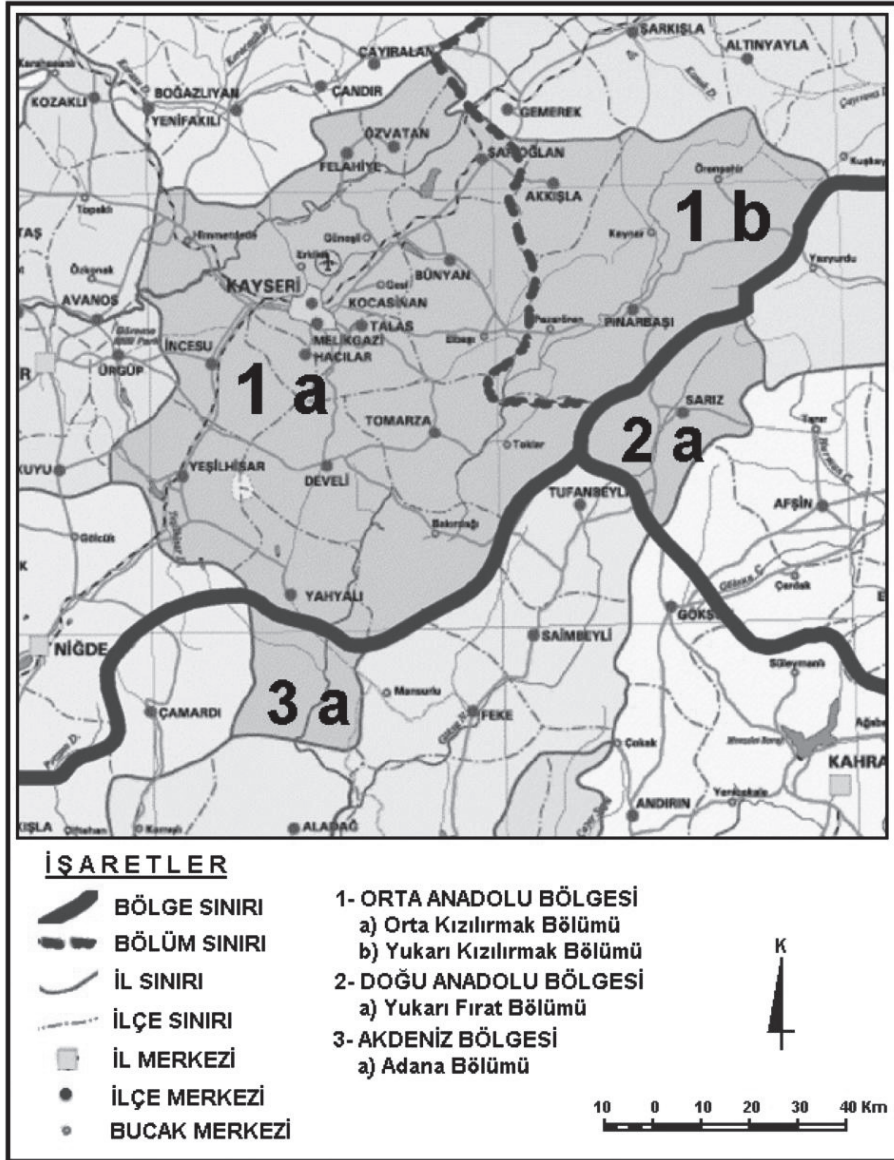
Borç-Alacak ve Kredi İlişkileri Açısından Kayserililer (1813-1853)					
Ünvan ve İsim	Alacaklar		Borçlar		Mal Varlığı
	Kişi	Miktar (kr)	Kişi	Miktar Kr	
29. Es-Seyyid El-hac Ali	11+	9.648	-	-	19.538
30. Osman Çelebi b. İbrahim	12	2.986	-	-	10.380
31. Es-Seyyid El-hac Halil İbrahim	19	4.568,5	-	-	8.618
32. Hatice binti Hacı Mehmed	25	3.693	-	-	11.086
33. Hacı Mehmed b. Halil	30	5.909	-	-	15.995
34. El-hac Mehmed Ağa	123	19.272	2	22.414	37.358
Toplam	971+	424.990,5	129	144.162,5	796.783,1

Ek 3. Haritalar

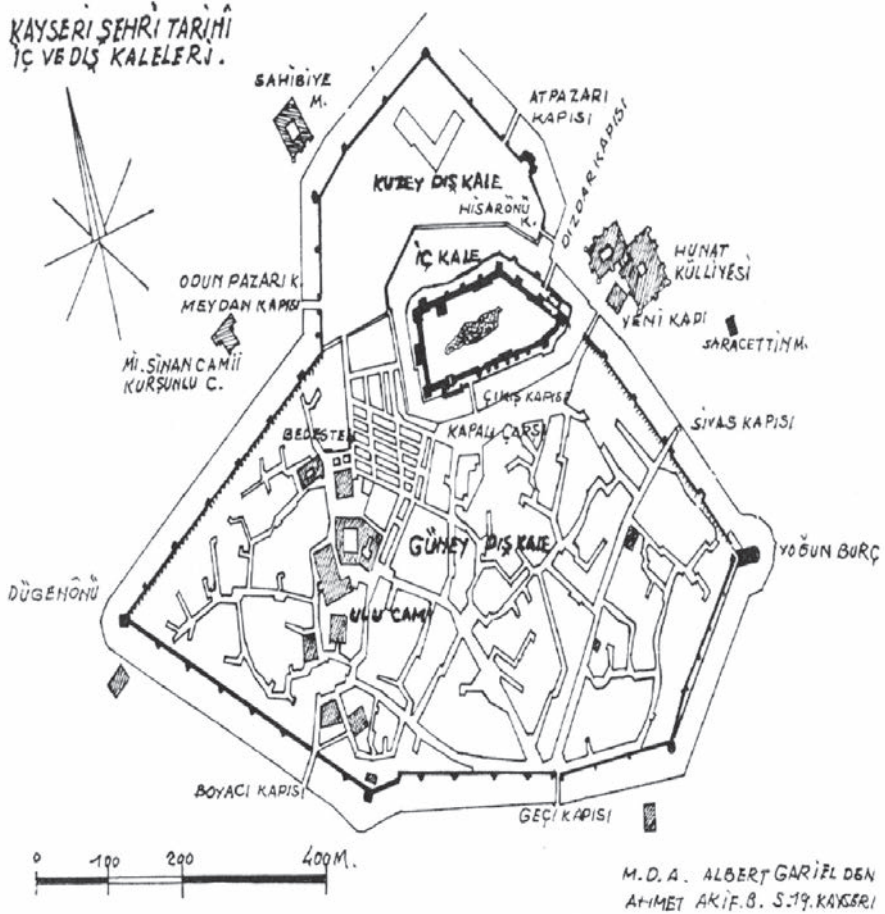
Harita 1. Kayseri İli'nin Türkiye'deki Yeri

Harita 2: KAYSERİ İLİ'NİN COĞRAFI BÖLGE VE BÖLÜMLERDEKİ YERİ

Harita 2. Kayseri İli'nin Coğrafi Bölge ve Bölgelerdeki Yeri

Ek 4. Resimler

Resim 1. Kayseri Şehri Tarihi İç ve Dış Kalesi (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 19)

Resim 2. Kayseri Kalesi, İç Kalenin Görünüşü (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 26)

Resim 3. Kayseri Kalesi Dış Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 21.)

Resim 4. Kayseri Ulu Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 41.)

Resim 5. Kayseri Şeyh Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 110.)

Resim 6. Yanıkoğlu Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 154.)

Resim 7. Cıncıklı (Çiğdeli) Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 134.)

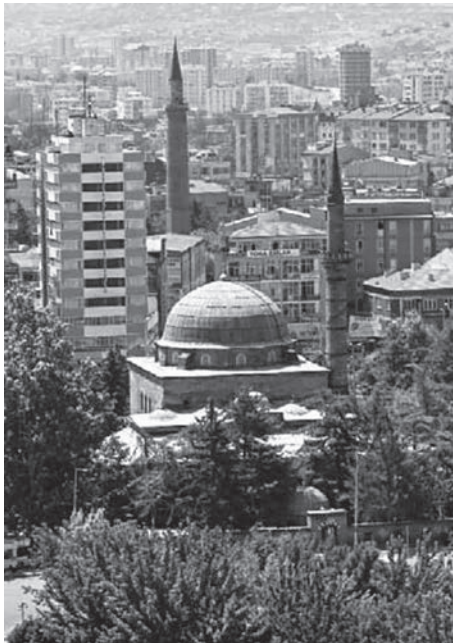
Resim 8. Kayseri Han Camii, İç Mekân (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 67.)

Resim 9. Kayseri Hatroğlu Camii (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 93)

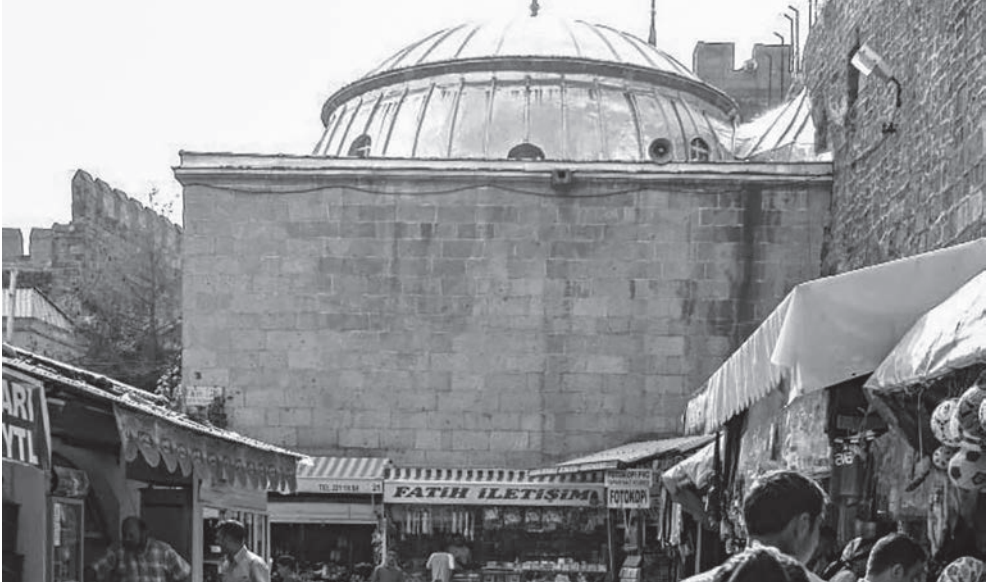
Resim 10. Kayseri Hunad Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 72.)

Resim 11. Kurşunlu (Ahmed Paşa) Camii (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 129.)

Resim 12. Kayseri Lala Paşa Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 49.)

Resim 13. Kayseri Fatih Camii, Dış Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 113.)

Resim 14. Yeni (Akkaş) Camii,
Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz
Kültür Varlıkları Envanteri, I, 151.)

Resim 15. Kayseri Güllük Camii, Dış Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 58.)

Resim 16. Kayseri Hacı Kılıç Camii, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 81.)

Resim 17. Kayseri Emir Sultan Mescidi, Genel Görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, I, 106.)

Resim 18. Ulu Camii (Cami-i Kebir) Çeşmesi (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, II, 565.)

Resim 19. Hacı Kasım Çeşmesi (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, II, 569.)